

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**BÂBÜRLÜ DÖNEMİ ASTRONOMİ VE
ASTROLOJİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. Neslihan DURAK **Nidanur BAYINDIR**

MALATYA 2025

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

BÂBÜRLÜ DÖNEMİ ASTRONOMİ VE ASTROLOJİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nidanur Bayındır

DANIŞMAN
Prof. Dr. Neslihan DURAK

MALATYA 2025

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Neslihan Durak danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "Bâbürlü Dönemi Astronomi ve Astroloji" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Nidanur Bayındır

28.02.2025

ÖN SÖZ

Bâbürlü Dönemi'nde (1526-1858) astronomi ve astrolojinin sosyal, kültürel alandan politik yapısına kadar etkisini görmekteyiz. Hindistan'ın zengin coğrafyası ve çeşitliliği, bu dönemde farklı medeniyetlerin bilgi paylaşımına olanak sağlarken süreç boyunca astronomiyle beraber astroloji gibi önemli disiplinler gelişmiştir. Bâbürlü İmparatorluğu, askerî ve ekonomik mânada büyük bir ilerleme gösterirken bilimle sanat alanında da önemli gelişmeler kaydetmiştir. Astronomi, gökyüzünün bilimsel gözlemleriyle uğraşırken astroloji ise bu gözlemlerden elde edilen bilgilerin toplumsal ve bireysel hayata yansımalarını incelemiştir.

Bâbürlü yöneticiler, gökyüzü olaylarını dikkate alarak yönetim kararları almış ve kozmolojik inançları ile meşruiyetlerini pekiştirmişlerdir. Kaynaksal açıdan bakıldığında Bâbürlü İmparatorluğu'ndaki astronomi faaliyetleri, ilmi ve bilimsel faaliyetleriyle zengin olan Timurlu Devleti'ne dayanmaktadır. Uluğ Bey'in Semerkant Rasathanesi başta olmak üzere kendi döneminde yaptığı çalışmalarının Bâbürlüler döneminde de örnek alındığı bilinmektedir. Bâbürlüler Uluğ Bey gibi önemli figürlerin katkılarıyla bu dönemdeki gözlemlerinde bilimsel bilginin yayılmasına neden olmuşlardır. Hazırlanan çalışmada, tarihî kaynaklarla beraber dönemin eserleri ışığında Bâbürlü Dönemi'ndeki astronomi ve astroloji uygulamaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma, sadece dönemin bilimsel gelişmelerini değil, aynı zamanda bu disiplinlerin sosyal ve kültürel dinamiklerle nasıl etkileşimde bulunduğunu da gözler önüne sermektedir.

Bu araştırmanın, Bâbürlü İmparatorluğu'ndaki astronomi ve astrolojiye dair mevcut literatüre önemli bir katkı sağlamasıyla beraber gelecekteki araştırmalara ilham vermesi beklenmektedir. Tez sürecimde yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Suat Vural ve Dr. Öğr. Üyesi Osman Karacan hocalarıma teşekkürlerimi arz ediyorum. Desteklerini esirgemeyen Dr. Yusuf Ziya Söylemez'e, Dr. Saadet Şeker'e, Dr. Enes Fırat Önel'e ve Uzman Neslihan Yaşar'a da içten teşekkürlerimi sunuyorum. Güney Asya Araştırmaları Merkezi üyelerine de minnettarım. Bu süreçte, danışman hocam Prof. Dr. Neslihan Durak'a en derin teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Onun engin bilgisi, yardımı ve ilham verici desteği, bu tezin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır.

ÖZET

Bâbürlü İmparatorluğu (1526-1858), kozmolojik temalar ve çeşitli inanç sistemlerinin derin etkileşimiyle şekillenen bir devlet yapısına sahipti. Bu dönemde hükümdarların meşruiyeti, Türk-Moğol gelenekleri ile İslâm ve Hindu kültürleri arasındaki etkileşim yoluyla güçlendirilmiştir. Bâbürlü döneminde kozmolojik inançlar ve astrolojik uygulamalar, hükümdarların yönetim anlayışında büyük bir önem taşımaktadır. Astronomi ve astroloji, karar alma süreçlerinde belirleyici bir rol oynamış; bu bilgilerin toplumsal yapıya ve hükümdarların kimlik biçimlenmelerine katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. İmparatorluğun meşruiyetini pekiştirmek adına miraç olayı, Bâbürlü hükümdarlarının kendilerini Tanrı tarafından kutsanan özel bir varlık olarak konumlandırmasında sıkça başvurdukları bir tema olmuş, siyasi güç ve meşruiyetin pekiştirilmesinde stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Zahirüddin Muhammed Bâbür ile Nasirüddin Muhammed Hümayun dönemlerinde hükümdarların astronomi ve astrolojiye olan tutkuları daha belirgin görülmektedir. Bâbür Şah, kendi ismini alacak olan devletin kuruluşunda önemli pay sahibi olarak seferlerin hem hazırlıkları hem de icra sürecinde gökyüzündeki gezegen hareketlerine önem verip askerî faaliyetlerini buna göre gerçekleştirmiştir. Rüyaların kerâmeti ve yıldızların hareketleri onun stratejik kararlarını etkilemiştir. Hümayun Şah dönemi, eğitim ve bilime olan ilgiyi ön plana çıkarmış; devlet işleri dört ana element (ateş, hava, su ve toprak) temel alınarak düzenlenmiştir. Hümayun Şah, çocuklarının doğumu için olumlu gökyüzü vakitlerini göz önünde bulundurmuş ve astrolojik hesaplamalar yapmıştır. Ekber Şah'ın doğumu sırasında Jüpiter ve Venüs'ün kavuşumu, astroloji açısından olumlu bir işaret olarak değerlendirilmiştir. Astrolojik hesaplamalar, dönemin toplumsal ve siyasi olayları üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Ekber Şah, yıllık vergi sistemini güneş takvimine dayandırarak kamu düzenlemelerinde önemli değişiklikler sağlamış; bu durum devlet işleyişine ciddi katkılar sunmuştur. Ekber Şah döneminde astroloji, yöneticilerin karar alma süreçlerinde önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Cihangir ve Şah Cihan dönemlerinde astroloji, siyasi iletişim ve stratejik yönelimlerde vazgeçilmez bir alan olarak kullanılmıştır. Bir diğer unsur da Bâbürlü İmparatorluğu'nun kozmolojik yapısının önemli bir parçası, gözlemvlerinin inşası olmuştur. İslâm tarihinde bilinen dokuz rasathaneden beşi Türk-Moğol hükümdarları tarafından inşa edilmiştir. Bâbürlü

döneminde Jaipur, Delhi, Benares, Ujjain ve Madura gibi şehirlerde yerlerde de gözlemvleri kurulduğuna dair bilgiler mevcuttur.

Bâbürlü İmparatorluğu'nun kozmolojik devleti, derin kültürel ve inanç sistemlerinin bir sentezini yansıtmaktadır. Yöneticilerin otoritesi, mitolojik ve kozmolojik unsurlarla pekiştirilmişken farklı toplum dinamikleriyle olan etkileşimleri, devletin sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynamıştır. Gelecek nesildeki liderlerin, tarih boyunca astrolojinin etkisinden ders alarak daha bilinçli ve dikkatli kararlar almaları gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bâbürlü İmparatorluğu, Astronomi, Astroloji, Kozmolojik Egemenlik

ABSTRACT

The Baburids Empire (1526-1858) had a state structure shaped by cosmological themes and a deep interaction of various belief systems. The legitimacy of rulers during this period was strengthened through the interaction between Turko-Mongol traditions and Islamic and Hindu cultures. Cosmological beliefs and astrological practices played an important role in the rulers' understanding of governance during the Baburids period. Astronomy and astrology played a decisive role in decision-making processes and contributed to the social structure and identity formation of the rulers. In order to reinforce the legitimacy of the empire, the miraj event was a frequent theme of the Baburids rulers' positioning themselves as a special being blessed by God, and was used as a strategic tool to consolidate political power and legitimacy. During the reigns of Zahir al-Din Muhammad Babür and Nasir al-Din Muhammad Humayun, the rulers' passion for astronomy and astrology is more evident. Babur Shah, who had an important share in the establishment of the state that would take his name, paid attention to the planetary movements in the sky both in the preparation and execution of the campaigns and carried out his military activities accordingly. The divination of dreams and the movements of the stars influenced his strategic decisions. The period of Humayun Shah emphasized the interest in education and science, and state affairs were organized on the basis of the four main elements (fire, air, water and earth). Humayun Shah considered favorable celestial times for the birth of his children and made astrological calculations. The conjunction of Jupiter and Venus during Akbar Shah's birth was considered a favorable sign in terms of astrology. Astrological calculations had a great impact on the social and political events of the period. Akbar Shah made significant changes in public regulations by basing the annual tax system on the solar calendar, which contributed significantly to the functioning of the state. Under Akbar Shah, astrology became an important source in the decision-making processes of rulers. During the reigns of Jahangir and Shah Jahan, astrology was used as an indispensable field in political communication and strategic orientations. Another important element of the cosmological structure of the Baburids Empire was the construction of observatories. Five of the nine observatories known in Islamic history were built by Turko-Mongol

rulers. There is information that observatories were established in cities such as Jaipur, Delhi, Benares, Ujjain and Madura during the Baburids period.

The cosmological state of the Baburids Empire reflects a synthesis of deep cultural and belief systems. While the authority of rulers was reinforced by mythological and cosmological elements, their interaction with different social dynamics played an important role in the sustainability of the state. Future generations of leaders should learn from the influence of astrology throughout history and make more informed and careful decisions.

Key Words: Baburids Empire, Astronomy, Astrology, Cosmological Sovereignty.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xv
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR.....	1
GİRİŞ.....	13

I. BÖLÜM

BÂBÜRLÜ İMPARATORLUĞU'NUN KOZMOLOJİK DEVLET YAPISI

1.1. Hindistan'da Astronomi ve Astrolojinin Gelişimi.....	45
1.2. Bâbürlü Yönetiminde Astronomi ve Kozmolojinin Devlet İdaresindeki Yeri.....	51
1.2.1. Kozmos Meşruiyeti.....	51
1.3. Bâbürlü Hükümdarları Döneminde Astronomi ve Astroloji.....	63
1.3.1. Zahirüddin Muhammed Bâbür Şah Dönemi (1526-1530).....	63
1.3.1.1. Gökyüzünden Yeryüzü Olaylarına	64
1.3.1.2. Semerkant'ın Koordinatları.....	65
1.3.1.3. Güneş'in Burcundan Sefer Zamanı.....	65
1.3.1.4. Zühre'nin Zafer Göstergesi.....	66
1.3.1.5. Süheyl Yıldızı.....	67
1.3.1.6. Kanvaha Savaşı'nın Göklerdeki Dili.....	67
1.3.2. Nasirüddin Muhammed Hümayun Şah Dönemi (1530-1540, 1555-1556).....	69
1.3.2.1. Esmâ-ül Hüsnâ'nın Yıldızlarla İlişkisi ve Gezegenlere Yakarış.....	70
1.3.2.2. Hümayun'un Astronomi ve Astrolojiye olan İlgisi	72
1.3.2.3. Galaksi Sisteminde Siyasi Teşkilat.....	73
1.3.2.4. Devlet İşlerinin Elementlere Göre Sınıflandırılması	75

1.3.2.5. Gezegenlerin Günlerine Göre Kıyafetleri ve Görüşme Kabulü	75
1.3.2.6. Gezegenlere Göre Adlandırılan Köşkler	76
1.3.2.7. Kozmolojiye Göre Oturma Hiyerarşisi.....	77
1.3.2.8. Ay'a ve Güneş'e Çalınan Davullar	78
1.3.2.9. Evliliğin Kerameti.....	78
1.3.2.10. Koç Burcuyla Başlayan Yeni Yıl.....	78
1.3.2.11. Temel Atma Töreninde Uğurlu Vakitler	79
1.3.2.12. Taç Giyme Yıl Dönümü.....	79
1.3.2.13. Yıldızlara Uzanan Çadır	79
1.3.2.14. Astrologların Korkusu	80
1.3.2.15. Seydi Ali Reis ve İlmi.....	80
1.3.2.16. Ölüme Doğru	81
1.3.3. Celaleddin Muhammed Ekber Şah Dönemi (1556-1605)	81
1.3.3.1. Doğum Haritası Üzerine Görüşler	81
1.3.3.2. Ekber Şah'ın Çocuklarının Yıldız Haritaları.....	84
1.3.3.3. Astrolojide Kullandıkları Teknikler	85
1.3.3.4. Kabala Metoduyla Ekber Şah İsminin Analizi	86
1.3.3.5. Talihli Günde Okullu Olmak.....	86
1.3.3.6. Tahta Çıkışında Göksel Göstergeler	87
1.3.3.7. Kuyruklu Yıldızın Etkisi.....	89
1.3.3.8. Ekber Şah'ın Astronomi ve Astroloji Sevgisi	91
1.3.3.9. Tutulmaların Etkisi	92
1.3.3.10. Avlanma Yasağı	92
1.3.3.11. Halk ve Astroloji	92
1.3.3.12. Nevruz Kutlaması ve Ziyafetler.....	92
1.3.3.13. Savaşların Kaderi Astroloji	93
1.3.3.14. Hümayun'un İzinden	94
1.3.3.15. Kozmik Saray Bölümleri.....	94
1.3.4. Nureddin Muhammed Cihangir Şah Şehzade Selim Dönemi (1605-1627)	95
1.3.4.1. Doğum Haritasının Çizilmesi.....	95
1.3.4.2. Eğitim ve İzdivaçta Astrolojinin Yeri	96

1.3.4.3. Doğum Haritasında Sağlık.....	97
1.3.4.4. Cihangir'in Çocuklarının Doğum Haritaları	97
1.3.4.5. Tahta Çıkarken Göksel Göstergeler	98
1.3.4.6. Cihangir Şah Dönemi Burç Figürlü Sikkeler.....	99
1.3.4.7. Uğursuz Günlere Sadaka	101
1.3.4.8. Hayatın Parçası Olan Öngörüler.....	101
1.3.4.9. Güneş Döngülerindeki Kader	102
1.3.4.10. Gücerat'tan Agra'ya Uğurlu Giriş	103
1.3.4.11. Hayırlı Saatlerde Diplomatik İlişkiler	104
1.3.4.12. Yanlış Öngörü Bedeli.....	104
1.3.4.13. Gök Taşı Hadisesi	105
1.3.4.14. Hediye Usturlap	105
1.3.4.15. Cihangir Şah'ın Keşfettiği Kuyruklu Yıldız.....	106
1.3.5. Şah Cihan Hürrem Dönemi (1628-1655-1666).....	106
1.3.5.1. Doğum Haritası Üzerine Görüşler	106
1.3.5.2. Taht Göstergeleri	107
1.3.5.3. Şahcihanabad'daki Müneccimlerin Halka Hizmeti.....	108
1.3.5.4. Kötü Enerjiden Uzaklaşma Yöntemi Tartım Töreni	108
1.3.5.5. Sarayın Temelini Atma Vakti.....	108
1.3.5.6. Şehzade Şüca'nın İsyanı	109
1.3.5.7. Şehzadeler Arası Taht Kavgası	110
1.3.5.8. Ölüme Doğru	111
1.3.6. Muhammed Muhyiddin I. Alemgir Şah Evrengzâb Dönemi (1658-1707)	112
1.3.6.1. Taht için Göksel Göstergeler	112
1.3.6.2. Yasaklanma Zamanı.....	114
1.3.6.3. Evliliğindeki Önemli Saatler	114
1.3.6.4. Yol Gösterici Yıldızlar.....	115
1.3.6.5. Şehzadelerin İsyan Girişimleri	115
1.3.6.6. Savaş Kahramanları Fillerin Sonu.....	116
1.3.6.7. Yıldızların Hükümdar Ölümündeki Haberciliği	117
1.3.6.8. Çocuklarının İzdivacında Öngörüler.....	117

1.3.6.9. Sarayın Yıldızı Zebunnisa.....	118
1.3.6.10. Ölümüne Yakın Verilen Sadaka.....	118

II. BÖLÜM

BÂBÜRLÜ DÖNEMİ RASATHANELERİ, TAKVİMLERİ, ASTRONOMİ VE ASTROLOJİYLE UĞRAŞAN BİLİM İNSANLARI

2.1. Rasathaneler ve Timurlu Döneminde Rasathane	120
2.1.1.Bâbürlü Dönemi Rasathaneler	126
2.1.1.1. Gyarah Sidi Rasathanesi	128
2.1.1.2. Man Mandır Rasathanesi.....	128
2.1.1.3. Jaipur, Delhi, Benares, Ujjain ve Madura Rasathaneleri.....	129
2.1.1.4. Jaipur Rasathanesi Ölçüm Aletleri	130
2.1.1.5. Delhi Jantar Mantar Rasathanesi Ölçüm Aletleri	130
2.2. Bâbürlü Döneminde Takvimler	131
2.2.1. Günlük Hayatta Zaman	131
2.2.2. Mali Takvim.....	135
2.2.3. İlahi Takvime Göre Ay ve Günlerin İsimleri.....	140
2.3. Bâbürlü Dönemi Astronomi ve Astroloji İle İlgilenen Bilim Adamları.....	142
2.3.1. Müneccim Muhammed Şerif	142
2.3.2. Mirza Feruh	142
2.3.3. Molla Nureddin.....	142
2.3.4. Nasırüddin Muhammed Hümayun	143
2.3.5. Şair Seyyid Necmeddin Ahmed Kahi	143
2.3.6. Üstad Şeyh Allahdad Usturlabi Hümayuni Lahuri.....	143
2.3.7. Molla Abdülkadir Bedâûnî.....	143
2.3.8. Molla Müslihüddin el-Lari.....	144
2.3.9. İhtiyar Han.....	144
2.3.10. Muhammed Fadıl el-Semerkanti	144
2.3.11. Ebu'l-Fazl b. Şeyh Mübarek el-Mehdevi.....	144
2.3.12. Ebu'l-Feyz b. Şeyh Mübarek el-Mehdevi.....	145
2.3.13. Fahreddin er-Razi	145

2.3.14. Jotik Rai	146
2.3.15. Erdebili Molla İlyas.....	146
2.3.16. Fethullah Şirazi.....	146
2.3.17. Molla Çand İbn Bahaüddin.....	147
2.3.18. Ramachandra Ananta Bhatta	148
2.3.19. Muni Sundar	148
2.3.20. Nilakantha Ananta Chintamani.....	148
2.3.21. Caynist Padmasundara	148
2.3.22. Molla İsa ibn Allahdad.....	148
2.3.23. Abdürrahim Han-ı Hanan	149
2.3.24. Tayyab İbrahim Dihlewi.....	149
2.3.25. Abdülmecid bin Muhammed Kutbeddin Müneccim Ekberşi	149
2.3.26. Man Singh	149
2.3.27. Shrikrishna Daivajna	150
2.3.28. Vishwanath Diwakar.....	150
2.3.29. Müneccim Gobind	150
2.3.30. Keshava Sharma.....	151
2.3.31. Molla Tarzı.....	151
2.3.32. Muhammed Haydar	151
2.3.33. Muhammed Mukim ve Kaim Muhammed	151
2.3.34. Ahmed Lahuri.....	151
2.3.35. Müneccim Lütfullah	152
2.3.36. İmamüddin Er-Riyazi	152
2.3.37. Molla Ferid.....	152
2.3.38. Hakim Fethullah.....	152
2.3.39. Feridüddin Müneccim Dihlevi.....	153
2.3.40. Molla Mahmud Jaunpuri.....	153
2.3.41. Muhammed Fadıl ibn Abd El- Şakur.....	153
2.3.42. Muhammed Salih Tatawi.....	153
2.3.43. Nand Ram Kais.....	154
2.3.44. Abdullah Kureyşi.....	154
2.3.45. Hoca Bahadır Hüseyin Han	154

2.3.46. Ishwar Das.....	154
2.3.47. Manirama Dikshita	154
2.3.48. Hayrullah El-Lahuri	155
2.3.49. Saway II. Jay Singh	155
SONUÇ	156
KAYNAKÇA.....	163
EKLER	182

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
hızr	: Hazırlayan
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan sonra
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı

KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Bâbürlü İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal meselelerine dair Türkiye'de akabinde dünyada önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Bununla birlikte ülkemizde bu dönemin astronomi ve astrolojiye dair özelinde hususi bir çalışma mevcut değildir. İmparatorluğun kuruluşundan yıkılışına kadar olan evreyi anlatan çok sayıda eser kaleme alınmış olup araştırma konusuna dair bilgiler bu ana kaynakların tetkik edilmesi suretiyle elde edilmiştir. Araştırma konusuna dair kaynak incelemeleri yapılırken Bâbürlü öncesi Türk devletlerinde astronomi ve astrolojiye dair bilgi veren kaynakların pek çoğuna da ulaşılmaya çalışılmıştır.

ANA KAYNAKLAR

Tahkîku Mâ Li'l Hind

Biruni tarafından muhtemelen 1017-1030 yılları arasında kaleme alınmış olan "*Tahkîku mâ li'l-Hind min maḳûletin maḳbûletin fi'l-'aḳl ev merzûle*" adlı eser, Hindoloji alanındaki ilk ciddi çalışma olarak bilinmektedir. Bu eser, Biruni'nin dinî, sosyal ve doğa bilimleri konusundaki derin bilgisini yansıtmaktadır. Hint kültürünün çeşitli yönlerini, Hinduların inanç sistemlerini ve yaşam biçimlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Bu kapsamda, tanrı anlayışından ruhun doğasına, kast sisteminden kutsal metinlere kadar pek çok konu ele alınmıştır. Biruni, eserde Hinduları konuşturarak onların kaynaklarından alıntılar yapmayı tercih etmiştir. Her bölüm, üç ana kısımdan meydana gelmektedir: İlk kısımda konu hakkında Biruni'nin kısa bir sunumu yer alırken ikinci kısımda dinî inançlar ve uygulamalara dair Sanskritçe eserlerden alıntılarla beraber Hint kültürüne ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Üçüncü kısımda ise ele alınan konular, İslâm, Yunan ve İran düşünceleriyle karşılaştırılmaktadır. Biruni, bazı bölümlerin sonunda kendi düşüncelerine de yer vermiştir. Eser, özellikle Hint topluluğunun inanç öğretileri hakkında Müslümanların daha iyi bilgi sahibi olmasını sağlamak amacıyla yazılmıştır. Ancak Biruni, eserin tartışma niteliğinde olmadığını belirtmiş; dolayısıyla Hinduların inançlarına eleştirel bir bakış açısı getirmemiştir. Eser kısmi olarak kronolojik tutarlılığa bağlı kalmasa da

Hindu inançları olduğu gibi aktarılmış ve İslâm ile Yunan düşünce yapısındaki benzerliklere vurgu yapılmıştır. Biruni, Hint kültürü üzerine daha önceki çalışmalarının yanı sıra İslâm medeniyetinin Hinduizm hakkında bilgi edinmesini sağlamak amacıyla bu eseri, önem sırası bağlamında diğer çalışmalarından farklı bir şekilde konumlandırmıştır. Eser, C. Edward Sachau tarafından Almanca (1883-1884) ve İngilizceye (1887-1888) çevrilmiş, bununla beraber Arapça iki baskısı 1958-1983 yıllarında yayımlanmıştır. Türkiye'de ise Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Kıvamüddin Burslan tarafından yapılan Türkçe çevirisi yayımlanmıştır.¹ Çalışmada eser, Hintlilerin astronomi ve astroloji alanındaki özgün bilgileriyle uygulamalarındaki derin müktesebatını tevsik ederek bu sahadaki tarihîyle kültürel etkileşimleri anlamlandırmak amacıyla kaynak olarak ele alınmıştır.

El Kâmil fi't-Târîh

İbnü'l Esir'in "*el-Kâmil fi't-Târîh*" eseri, İslâm tarihinin önemli bir kaynağıdır. İbnü'l Esir, XII. yüzyılda yaşamış bir tarihçi olup bu eserinde İslâm tarihini derli toplu bir şekilde sunmayı amaçlamıştır. Eser, İslâm öncesi dönemden başlayarak İslâm tarihinin önemli olaylarını, özellikle de Haçlı Seferleri ve Eyyübi dönemini kapsamaktadır. İbnü'l Esir, bilgileri kronolojik bir sıraya koyarak sunduğu eserinde çeşitli tarih kaynaklarından faydalanmıştır. *El-Kâmil fi't-Târîh*, tarih araştırmacıları için önemli bir başvuru kaynağıdır. Eser, tarihî olay ve kişileri iyi bir şekilde tasvir etmesiyle ilmî açıdan değerli kabul edilmektedir. Yazar, müneccimlere danışarak karar alındığı olaylardan söz etmektedir. İbnü'l Esir'in çalışması, İslâm dünyası ve Türkistan tarihiyle ilgilenenler için önemli bir kaynaktır.² İbnü'l Esir'in kayıtlarına dayanarak Sultan Muhammed b. Melik Şah'ın vefatı sırasında, oğlu Mahmud'un nücûm³ ilmine başvurduğu ve bir talihsizlikten bahsettiği belirtilmiştir. Sultanın oğlunu taltif ederek

¹Ali İhsan Yitik, "*Tahkîku mâli'l-Hind*", **DİA/XXXIX**, İstanbul 2010, s.410-411.; Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni, **Tahkîku Mâ Li'l-Hind**, (nşr.Kıvameddin Burslan), (ed.Ali İhsan Yitik), Ankara 2023.

²İbnü'l Esir, **İslâm Tarihi el Kâmil fi't-Târîh X**, (nşr. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1991.

³"İlm-i ahkâm-ı nücûm", astronomiyle paralel olmakla birlikte ondan farklı bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Astronomi, yıldızlarla diğer gök cisimlerinin fiziksel özelliklerini, konumlarını, hareketlerini matematiksel ve fiziksel yasalar ışığında incelemeye odaklanırken "İlm-i ahkâm-ı nücûm" ya da astroloji, bu gök cisimlerinin konumu, hareketlerini bir işaret sistemi olarak görerek bu sistem aracılığıyla gelecekteki olayları, mevcut durumu ve geçmiş olayları yorumlamaya, anlamaya çalışmaktadır. Bu durumda, astroloji, astronominin metafizik boyutunu temsil etmektedir. Bkz. Tervfik Fehd, "*İlm-i ahkâm-ı nücûm*", **DİA/XII**, İstanbul 2000, s.124-126.

talihli bir gün hatırlattığı durum, astrolojik inançların dönemin yönetim üzerindeki etkisini ve siyasi kültürünü incelemek amacıyla kaynak niteliğinde çalışmada yerini almıştır.

Acâibu'l Makdûr

İbnî Arabşah, XV. yüzyılda yaşamış bir Arap yazarı ve tarihçisidir. "*Acâibu'l Makdûr*" (Bozkırdan Gelen Bela) adlı eseri, Timur İmparatorluğu ve onun seferleri üzerine odaklanmaktadır. Bu eser, Timur'un fetihlerini ve bu süreçte yaşanan önemli olayları detaylı bir şekilde ele almaktadır. İbnî Arabşah, gözlem yeteneği yüksek bir yazar olarak savaşların ve seferlerin halk üzerindeki etkilerine de değinmektedir. Edebî bir dille kaleme alınan *Acâibu'l Makdûr*, tarih ile edebiyatın birleştiği önemli bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Ahsen Batur'un 2012 yılında yaptığı Türkçe neşir, eserin günümüz okuyucusuna ulaşmasını sağlamış ve metin üzerindeki yorumlarla zenginleştirilmiştir. *Acâibu'l Makdûr*, tarih meraklıları ve edebiyat tutkunları için değerli bir kaynak niteliği taşıırken Timur dönemi tarihindeki müneccimlerin varlığına ışık tutmaktadır.⁴ Bu sebeple astral ilimler ve nücûm hususundaki incelemelerle dönemin önemli müneccimlerinin çalışmalarına dair tarihsel gelişmeleri takriben uygulamaları açısından çalışmamıza kaynak teşkil etmiştir.

Emir Timur (Zafername)

Şerefüddin Ali Yezdi'nin "*Zafername*" eseri, XV. yüzyılda kaleme alınmış önemli bir tarihî metindir. Eser, ünlü Cengiz Han soyundan gelen Timur'un (Emir Timur) seferlerini ve başarılarını içermektedir. Timur'un askerî stratejileri, siyasi hamleleriyle fetihlerinin yanı sıra dönemin sosyal ve kültürel yapısına da değinilen bu eserde, Timur'un savaş zamanı aldığı danışmanlıklardan da söz edilmektedir. Ahsen Batur'un 2013 yılında yaptığı neşir, eserin tarihî önemini vurgulamakta ve diline dair yorumlar sunmaktadır. *Zafername*, edebî bir dille yazılmış olup dönemin tarihine, coğrafyasına ve insanlarına dair zengin bilgiler aktarmaktadır.⁵ Söz konusu esere, Timur seferlerindeki stratejik kararların alınmasında ve şehzadelerin doğum haritalarının yorumlanmasında astrolojik bilgilerin ne denli mühim olduğu hususunun tespiti noktasında faydalanmak için başvurulmuştur.

Ahsenü't-Tevârîh

⁴İbnî Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2012.

⁵Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2013.

"*Ahsenü't-Tevârih*" adlı eser, Osmanlı döneminde yaşamış bir tarihçi olan Hasan-ı Rumlu tarafından kaleme alınmış olup Osmanlı tarihine dair önemli bir kaynaktır. Eserde, Osmanlı devletinin kuruluşu, gelişimi ve önemli olayları detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. *Ahsenü't-Tevârih*, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup tarihî olayları akıcı bir şekilde anlatmaktadır. Okuyucuya zengin betimlemelerle dönem hakkında bilgiler sunan eser, Mürsel Öztürk tarafından 2006 yılında metin kritiği yapılarak günümüz okuyucusu için erişilebilir hâle gelmiştir. *Ahsenü't-Tevârih*, tarih araştırmaları açısından önemli bir başvuru kaynağıdır. Beyazıd'a Timur ile ilgili öngörde bulunmuştur.⁶ Çalışmada bu eserden, Sultan Celayirli Ahmed'in, Beyazıd ve Timur'un muhtemel ilişkileriyle geleceğe yönelik öngörülerin hangi yöntemle değerlendirildiğine dair bilgi edinmek amacıyla yararlanılmıştır.

Bâbürnâme

"*Bâbürnâme*" (Vekâyî), Bâbü'rün siyasi hatıralarını aktaran bir eserdir. Günlük olmamakla birlikte belirli bir zaman dilimindeki olayları detaylandıran bir not defteri niteliğindedir. Reşit Rahmeti Arat'ın neşrinde eserin sistematik bir tarih kitabı olmadığı, daha çok gözlemler ve düşünceler üzerine inşa edildiği belirtilmektedir. *Vekâyî*, "Fergana", "Kâbil" ve "Hindistan" olmak üzere üç ana bölüme ayrılmakta olup bu bölümlerde şehirlerle beraber önemli kişiler hakkında detaylı bilgiler sunulmaktadır. Bâbü'r, gerçekçi bir üslupla olguların neden-sonuç ilişkilerini irdelediği için kaleme aldığı eser, klasik İslâm edebiyatlarından farklı bir önem taşımaktadır. Orijinal nüshası kayıp olan *Bâbürnâme*, Çağatayca da sade bir üslupla yazılmıştır. Bâbü'r tarafından Hindistan'ın fethi akabinde yazılmaya başlanan eser, Bâbü'rün yaşamının büyük bir bölümünü kapsamaktadır.⁷ Çalışmada S. Beveridge'nin İngilizce ve Reşit Rahmeti Arat'ın Türkçe neşrinden istifade edilmiştir.⁸ Wheeler M. Thackston İngilizce çevirisi de kullanılmıştır.⁹ Ayrıca eserden hem dönemin önemli seferleri sırasında yapılan astronomik ve astrolojik gözlemlerin, askerî stratejilerin belirlenmesindeki etkisini

⁶Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2006.

⁷Ercan Akyol, *Bâbürnâme: Bir Birey Olarak Bâbü'r ve Yeni Bir Nasihatnâme Türü*, (Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014, s.28-30.

⁸Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *The Babur-nama in English*, (nşr. A. S. Beveridge), London 1922.; Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Babur'un Hatıratı Vekayi I-II-III*, (nşr. R. Rahmeti Arat), Ankara 1987.

⁹Zahir al-Din Muhammad Babur Padshah, *The Babur-nama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor*, (nşr. Wheeler M. Thackston), New York 1996.

vurgulaması hem de dönemin askerî tahkikatı üzerine derinlemesine mütalaalar yapma imkânı sunması sebebiyle kaynak olarak faydalanılmıştır.

Qanun-ı Humayuni

Hândmîr'in 1534-1535 yıllarında kaleme aldığı¹⁰ "*Qanun-i-Humayuni*" adlı eserinin Asya Bengal Topluluğu koleksiyonlarında sadece bir el yazması bulunmaktadır. Londra'daki British Museum'da bulunan el yazması, Rieu tarafından tamamlanmıştır. Yakın zamanda Londra'dan alınan bir fotokopi kopyasının bazı sayfalarının eksik olduğu saptanmıştır: ss. 56-71, 76-81, 83-88, 149, 150, 160-164, 168, 169, 209 ve sonundaki bazı sayfalar olarak tespit edilmiştir. Bu eksik sayfalardan bazıları, çeviri üzerine çalışmalarıyla bağlantılı olarak Beveridge tarafından not edilmiştir. Bu çeviri hem eksik içerik sunmakta hem de bazı bölümleri atlanarak tamamlanmamış bir yapı sergilemektedir. Akabinde, Arapça alıntılarının çoğu da göz ardı edilmiş veya boş bırakılmıştır. Bengal Asya Derneği'nin el yazmasının, çeviri hazırlandıktan kısa bir süre sonra kaybolduğu anlaşılmaktadır. Ancak British Museum Kütüphanesi'ne ulaşan bir el yazması mevcuttur ve bu konuda Rieu tarafından bir açıklama yapılmıştır. S.Beveridge, Hindistan'daki bir muhabirden, aslında Gülbeden Begüm'ün Hümayunnâme'si olarak kaydedilmesine rağmen Hândmîr'in eseri olduğu anlaşılan başka bir el yazmasını duymuş; bu el yazması da British Museum'da bulunmaktadır. Beraberinde başka bir el yazmasının Leningrad'daki (St. Petersburg) Doğu Dilleri Enstitüsü Kütüphanesi'nde olduğu ifade edilmiştir. Çalışma adına B. Prasad'ın neşrinden istifade edilmiştir.¹¹ Çalışmada bu eserin, Hândmir'in dönemin önemli idari ve askerî alandaki faaliyetlerde astronominin öğretileri üzerine astrolojinin kullanımına dair verdiği bilgiler açısından kaynak olarak kullanılması uygun görülmüştür.

Hümayunnâme

Bâbü'r İmparatorluğu'nun (1526-1858) kurucusu ve ilk padişahı Bâbü'r Şah'ın (1483-1530) kızı Gülbeden Begüm'ün (1523-1603) Farsça olarak kaleme aldığı bir eserdir. Eserin tek nüshası, British Museum Kütüphanesi'nde Farsça el yazması olarak

¹⁰İsmail Aka, "*Hândmîr*", *DİA/XV*, İstanbul 1997, s.550-552.

¹¹Khwandamir, *Qanun-ı Humayuni*, (nşr. Baini Prasad), Calcutta 1940, s.VI.

bulunmaktadır. Şimdiye kadar elde edilen bu nüshanın asıl olup olmadığının yanı sıra asıl nüshanın Türkçe mi yoksa Farsça mı olduğuna dair bir bilgi yoktur. Eser, Türk Tarih Kurumu tarafından "*Gülbeden Hümayunnâme*" adıyla yayımlanmıştır. Eserin Farsçadan çevirisini Abdürrab Yelgar, İngilizce bölümlerin çevirisini ise Abdürrab Yelgar ve Eymen Manyas yapmıştır. Giriş ve tarihî özeti ise Hikmet Bayur tarafından hazırlanmıştır.¹² Çalışmada S.Beveridge'nin İngilizce çevirisinden de istifade edilmiştir.¹³ Akabinde eserden Gülbeden Begüm'ün dönemin önemli gelişmelerinde astronomi ve astrolojinin bir rehber vazifesi gördüğünden bu alanda bilgi veren bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Müntehabü't Tevârîh

El Bedâûnî (1540-1615) tarafından 1615'te ölümünden kısa bir süre önce derlenmiştir. Eseri, özellikle İslâma dair yaptırımları ihlal ettiklerinden dolayı hükümdar Ekber Şah ile onun iki yakın arkadaşı olan Faizi ve Ebu'l-Fazl'a karşı duyduğu nefretle kaleme almıştır. Bu eser, Ebu'l-Fazl'ın *Ekbernâme* adlı eserindeki aşırı övgüye karşılık bir eleştiri mahiyetindedir. *Müntehabü't Tevârîh*, daha çok anı türünde bir eser niteliğindedir. Eserin İngilizce çevirisi, Kalküta'da üç cilt hâlinde yayımlanmıştır. Birinci cilt, George S. A. Ranking tarafından çevrilmiş ve 1898 yılında yayımlanmış olup Hindistan tarihini Sebüktegin'den Hümayun'un ölümüne kadar yani Ocak 1556'ya kadar almıştır. İkinci cilt ise Lowe tarafından çevrilmiş ve 1884 yılında yayımlanmıştır, bu cilt de Ekber Şah'ın hükümdarlığının ilk kırk yılını ele almaktadır. Üçüncü ve son cilt, Sir Wolseley Haig tarafından çevrilerek 1925'te yayımlanmıştır.¹⁴ Çalışmada bu eser, Ekber Şah dönemindeki gelişmelerle birlikte astronomik ve astrolojik bilgileri istimal ederek hükümdarın kararlarını rehberlik etmesi hususuyla tarihî uygulamaları derinlemesine incelemek amacıyla kullanılmıştır.

¹²Duygu Koca, "*Gülbeden'in Hümayunnâme'sinde Saygı*", **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi Sayı VIII/I**, 2024,s.74.; Gülbeden, **Hümayunnâme**, (nşr. AbdürrabYelpar), Ankara 1944.

¹³Gül-Badan Begam, **The History of Humayun (Humayunnama)**, (nşr. S. Beveridge), London 1902.

¹⁴Al-Badaoni, **Muntakhabu't-Tawarikh III**, (nşr. B. Prasad Ambashthya), Patna 1960.; Al-Badaoni, **Muntakhab'ut-Tawarikh II**, (nşr. W. H. Lowe), Calcutta 1884.

Ekbernâme

Ebu'l-Fazl Allâmî tarafından kaleme alınan "*Ekbernâme*" adlı eser Ekber Şah'ın yaşamını, yönetimini ve kültürel faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Söz konusu eser üç ciltten müteşekkil olup her cilt farklı temalara odaklanmıştır. Birinci cilt, Ekber Şah'ın doğumundan itibaren hayat hikâyesini kapsamaktadır. Babası Hümayun'un hükümdarlığından başlayarak Ekber Şah'ın genç yaşta tahta çıkışı, yönetim anlayışı, yeniden teşkilatlanması, askerî başarıları ve fetih politikaları da detaylı bir şekilde konu edinilmiştir. İkinci cilt, Ekber Şah'ın kültürel ve dinî etkinliklerine ayrılmıştır. Ekber Şah, farklı dinlere karşı gösterdiği hoşgörü ile tanınmaktaydı. Bu cilt, dinî tartışmalara katılımı, din anlayışının evrimi ve "Din-i İlâhî" adlı yeni bir dinî hareketi benimsemesi gibi konuları içermektedir. Ekber Şah'ın sanat, edebiyat ve mimari alandaki destekleri de burada ele alınmıştır. Üçüncü cilt ise Ekber Şah döneminde devletin sosyal, ekonomik durumunun yanı sıra tarım, sanayi ve ticaret alanındaki reformları, toprak yönetimi ile vergi sistemleri gibi konular üzerinde durmaktadır. Ekber Şah'ın halkla olan ilişkileri ve sosyal adalet anlayışı da bu ciltte önemli bir yer tutmaktadır. Henry Beveridge, *Ekbernâme*'nin İngilizce çevirisini tamamlamak için yirmi yılı aşkın bir süre çalışmıştır. 1897 yılında Bengal Asya Topluluğu'nun (Asiatic Society of Bengal) verdiği görevle çalışmaya başlayan Beveridge, tam çeviri yerine Lieutenant Chalmers tarafından hazırlanan el yazması üzerinde çalışmayı önermiştir. Bu öneri kabul edilmiş ve Beveridge'in çalışmaları, 1907'de ilk sekiz fasikülle başlayan bir süreçle yayımlanmaya başlamıştır. Beveridge, çevirisini 1921'de tamamlamış, düzeltme ve düzenleme süreçleri nedeniyle yayımlanma süreci uzamıştır. Bu süreç sonunda B. Prasad'ın girişimiyle eser 1939 yılında nihayete ermiş ve tamamlanmıştır. Altmış yıl aradan sonra Bengal Asya Topluluğu, Beveridge'in İngilizce çevirisini yeniden bir araya getirerek kapsamlı bir şekilde eseri yeniden sunmuştur.¹⁵ Eser, hükümdarların nücûm ilmine dair tarihsel gelişme ve uygulamalar hakkında verdikleri bilgiler doğrultusunda çalışmamıza kaynak oluşturmıştır.

¹⁵Abu'l Fazl, **Akbarnama I-II-III**, (nşr. H. Beveridge), Calcutta 2000.

Ain-i Akbari

Ebu'l-Fazl Allâmî tarafından kaleme alınan "*Ain-i Akbari*" üç ciltten meydana gelmektedir. Birinci cilt; devletin idare yapısını, yönetim anlayışını ve Ekber dönemindeki sosyal hayatı ele almaktadır. Ekber Şah'ın yönetim tarzı, bürokratik yapı ve dinî hoşgörüsü hakkında ayrıntılar sunmaktadır. İkinci cilt, Bâbü İmparatorluğu'nun coğrafi özelliklerini ve yer adlarını kapsamaktadır. Farklı bölgelerin idari yapısı, ekonomik durumu, ticaret ve tarım gibi konuları detaylandırmaktadır. Üçüncü ciltte ise Hindistan'daki din, felsefe ve bilimlerin yanı sıra Hindu ile Müslüman inançlarının karşılaştırılması, bu inançların günlük hayata etkilerinden dönemin kültürel yaşamına dair bilgi verilmektedir. H. Blochmann'ın 13 Temmuz 1878'de, 40 yaşındayken ölümünün ardından Ain-i Akbari'nin yalnızca birinci cildinin çevrildiği ortaya çıkmıştır. Blochmann, bu eseri özenle düzenleme sürecinde oldukça çalışkan bir çaba sarf ettiği için ikinci cildin çevirisine zaman bulamamıştı. Asiatic Society, bu tamamlanmamış çalışmayı H. S. Jarrett'e devretti ve Jarrett, 1891'de ikinci cildin çevirisini tamamlamıştı. Jarrett, çalışmasında 1884-1889 yıllarında basılmış sınırlı eserlere sahipti. Jarrett'in notları günümüz bilgileriyle karşılaştırıldığında yeterince güncel ve kullanışlı bulunmamaktadır. Jarrett'in çevirisinde çok sayıda yer ismi mevcuttur fakat bu isimlerin doğru bir şekilde belirlenmesi için gereken yerel gazete ve haritalara erişimi yoktu. Bu nedenle mevcut bilgi ve kaynakları kullanarak yer adlarının doğru bir şekilde belirlenmesi amacıyla J.Sarkar çalışmayı yeniden ele almıştır.¹⁶ Çalışmada eser, dönemin önemli astronomik ve astrolojik bilgileri doğrultusunda verdiği hadiseler üzerine kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Cihângîrnâme veya Tüzük-i Cihângîrnâme

Cihangir Şah, gerçek adı Nureddin Muhammed, 1569-1627 yılları arasında hüküm süren Bâbü İmparatorluğu'nun dördüncü hükümdarıdır. Bâbü gibi o da kendi dönemine dair kişisel anılarını yazarak kayda almıştır. Anıları 1605'te tahta çıkmasıyla başlamış, 1622'de sağlık sorunları nedeniyle Mu'temed Han tarafından yazılmıştır. Anılar, 1624'te aniden sona ermektedir. Mu'temed Han, anıları belli yıla kadar

¹⁶Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi I**, (nşr. H. Blochmann), London 1873; Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi II-III**, (nşr. H. S. Jarrett), Calcutta 1949.

sürdürmüş, ardından kendi eseri olan *Iqbal-nama*'da anlatımına devam etmiştir. Anılara "*Tüzük-i Jahangir*" adı verilmiştir. Cihangir Şah, bu anıları imparatorluk yönetimi için bir rehber olarak görüp çeşitli nüshalarını hizmetkârlarına ve diğer yöneticilere dağıttığını belirtmiştir. İncelediğimizde anılar, gerçek anlamda çok fazla yönetim kuralı içermemektedir. Cihangir Şah kendisi, anılarına "*Cihangir'in Kitabı*" demiştir. Cihangir'in anıları, Batılı akademisyenlerin ilgisini çekmiş ve ilk olarak 18. yüzyılda çeşitli çeviriler yapılmıştır. En kapsamlı İngilizce çeviri, Alexander Rogers tarafından yapılmış ve 1909-1914 yılları arasında yayımlanmıştır. Bu çeviri, günümüzde hâlâ standart İngilizce çeviri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde ise Wheeler M. Thackston, bu yeni çevirisinde dilin yanı sıra dönemin tarihsel ve sanatsal karakteri konusundaki eşsiz bilgilerini kullanarak orijinal metindeki padişahın özel düşünceleriyle anlık bağlantıyı yeniden sağlamıştır.¹⁷ H.Beveridge yaptığı düzeltmelerle *Tüzük-i Jahangirnama*'yı yeniden ele almıştır.¹⁸ Bu eser, içerdiği astronomi ve astroloji ile ilgili derin bilgiler sayesinde dönemin ilmî perspektifiyle göksel hadiselerin siyasetteki rolünü anlamak konusunda mühim bir kaynak teşkil ettiğinden araştırmada yer almıştır.

The Embassy of Sir Thomas Roe to India: 1615-19

Eser, İngiliz diplomat Sir Thomas Roe'nun Hindistan'daki görevlerini ve gözlemlerini içeren önemli bir kaynaktır. Roe, 1615'ten 1619'a kadar Bâbü İmparatorluğu'nda İngiltere'yi temsil eden ilk büyükelçi olarak görev yapmıştır. Söz konusu eser, Roe'nun Bâbü sarayı ve yöneticileriyle olan etkileşimlerini, diplomasiyle siyasi ilişkileri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Dönemin ticaret olanaklarını ve zorluklarını, özellikle İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin rolünü ele almaktadır. Roe'nun kültürel gözlemlerini, sosyal yapıyı, gelenekleri ve günlük yaşamı anlamak açısından da önemlidir. Eser, tarihçiler için birincil kaynak niteliği taşımasının yanı sıra XVII. yüzyıldaki İngiliz-Hint ilişkileri hakkında kıymetli bilgiler içermektedir.¹⁹ Çalışmada bu

¹⁷Nureddin Muhammed Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India*, (nşr. Wheeler M. Thackston), New York 1999.

¹⁸Nureddin Muhammed Jahangir, *The Tüzük-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir*, (nşr. H. Beveridge and A. Rogers), 1909.

¹⁹Thomas Roe, *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul 1615-1619 II*, (ed. W. Foster), London 1926.

eserden, Cihangir Şah dönemindeki müneccimlerden söz ederek yapılan faaliyetler hakkında bilgi vermesi yönüyle faydalanılmıştır.

Early Travels in India (1583-1619)

William Foster tarafından 1921'de yayımlanan eserdir. Bu eser, birkaç isimle beraber konumuz için en önem arz eden Edward Terry'nin Hindistan'a gerçekleştirdiği yolculukları ve deneyimlerini içermektedir. Terry, 1615 yılında İngiltere'den Hindistan'a gitmiş ve orada çeşitli gözlemler yapmıştır. Eser, Terry'nin Hindistan'daki toplum, kültür, din ve günlük yaşam hakkında yaptığı detaylı gözlemleri içermektedir. Bâbü İmparatorluğu'nun siyasi yapısı ve ticaret ilişkileri hakkında bilgiler veren söz konusu çalışma, Terry'nin yazıları, dönemin İngiliz-Fars ilişkileriyle Avrupa'nın Hindistan'la olan ilgisi hakkında da önemli veriler sağlamaktadır. William Foster tarafından kaleme alınan eser, tarihsel araştırmalar ve Hindistan'daki erken Avrupa etkilerini anlamak isteyenler için kıymetli bir kaynaktır. William Foster, eseri derleyip yorumlamasıyla Terry'nin gözlemlerini daha geniş bir kitleye ulaştırmıştır.²⁰ Çalışmada eser, dönemin önemli şahıslarının astronomik zamanlarını kutlamalarına dair verdiği bilgiler sebebiyle kaynak olarak tercih edilmiştir.

Storia do Mogor

Giovanni Francesco de' Marini Manucci tarafından kaleme alınan eser, XVII. yüzyıl Hindistan'ındaki olayları, özellikle Bâbü İmparatorluğu'nun tarihini ve kültürünü detaylı bir şekilde ele almaktadır. Eser, Manucci'nin Hindistan'da geçirdiği yılların gözlemlerine dayanmaktadır. Eserin İngilizce çevirisi William Irvine tarafından 1907'de Londra'da yayımlanmış olup neşreden yorumlarını da içermektedir. Manucci, geniş bir perspektif sunarak dönemin sosyal yapısını, siyasi ilişkileri ve günlük yaşamı okurlara aktarmaktadır. Aynı zamanda eser, İtalyan bir yazarın Hindistan'daki deneyimlerini aktardığı için Batı'nın Doğu'yu keşfi açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Eserin özgün dili İtalyanca olup tarihsel ve kültürel bağlamda zengin bilgiler sunmaktadır.²¹ Çalışmada eser, dönemin hükümdarının Hindistan'daki astronomi ve astroloji uygulamalarını ışığa çıkarmasıyla bu ilim doğrultusunda

²⁰William Foster (ed.), **Early Travels in India 1583-1619**, London 1921.

²¹Manucci, **Storia do Mogor I-II-III-IV**, (nşr. William Irvine), London 1907.

toplumsal, politik yaşam üzerindeki etkilerini irdelemek amacıyla kaynak olarak kullanılmıştır.

Travels

John Baptista Tavernier'in "*Travels*" adlı eseri, 1678'de Londra'da J. Phillips tarafından yayımlanmıştı. Fransız kâşif olan tüccar Tavernier, Hindistan, İran'la beraber Türkiye gibi Doğu ülkelerine yaptığı seyahatlerde edindiği coğrafi, kültürel ve ticari bilgileri aktarmıştı. Özellikle elmas madenleri ve mücevher ticareti hakkında detaylı bilgiler içeren eser, 17. yüzyılın Doğu dünyasına ışık tutan önemli bir kaynak olmuştur. Bölüm II'de, belirli bölgeler ve konular üzerine odaklanmıştı.²² Çalışmada bu eserden, Cihangir Şah döneminde basılan astrolojik figürleri taşıyan sikkeler hakkında bilgiler alınmıştır.

Travels and Adventures 1553-1556

Sidi Ali Reis'in "*Travels and Adventures 1553-1556*" adlı eseri, Osmanlı denizcisi ve coğrafyacısı Sidi Ali Reis'in 16. yüzyılda yaşadığı seyahatleriyle maceralarını anlatmıştı. Bu eser, aslında Sidi Ali Reis'in kendi kaleme aldığı *Mir'atü'l-Memalik* (Ülkelerin Aynası) adlı eserin İngilizceye çevirisiydi. Editör Arminius Vambery (1832-1913), Macar asıllı bir oryantalist ve seyyah olarak tanınıyordu. Vambery, Osmanlı İmparatorluğu ve İslam dünyası üzerine çalışmalarıyla bilinmektedir.²³ Çalışmada eser, Hümayun döneminde Seydi Ali Reis'in astronomik bilgisinden nasıl istifade edildiğine dair kaynak olarak kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Hindistan'daki Türk varlığı, tarih boyunca farklı medeniyetler arasında köprü görevi görmüş ve zengin kültürel etkileşimlerin merkezinde yer almıştır. Bu konuyu aydınlatmada Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur, Prof. Dr. Enver Konukçu, Prof. Dr. Salim Cöhçe ve Prof. Dr. Neslihan Durak hocalarımızın çalışmaları alana önemli katkılar sağlamıştır. Bâbürlü dönemine ait ülkemizdeki çalışmalarıyla bilinen Prof. Dr. Yusuf

²²John Baptista Tavernier, **Travels/ section II**, (nşr. J. Phillips), London 1678.

²³²³Sidi Ali Reis, **Travels and Adventures 1553-1556**, (ed. A. Vambery), London 1899.

Hikmet Bayur'un 3 ciltlik "*Hindistan Tarihi*", eski dönemlerden modern çağa kadar olan süreyi kapsayarak özellikle Bâbü İmparatorluğu'na derin bir odaklama ile Hindistan'ın kapsamlı ve ayrıntılı bir tarihini sunan önemli bir kaynaktır. Halis Bıyıkay'ın "*Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*" eseri Bâbürlü dönemine ait tarihi bilgileri bizlere sunmaktadır.

Bâbürlü döneminde astronomi ve astroloji alanında ülkemizde yapılan araştırmalar genel itibariyle Türk-İslâm Devletleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Hami Demir ve Muhammed Çelik'in "*Hümayun'un Kozmolojik Egemenlik Anlayışı*" adlı makalesi dışında Türkçe bir esere rastlanılmamaktadır. Ülkemiz sınırları dışında konuyu ele alan ve araştırma alanı olarak çalışan Eva Orthmann²⁴, A.Azfar Moin²⁵, Ali Anooshahr²⁶ ve Kanta Singhania'nın²⁷ önemli çalışmaları bulunmaktadır. Özellikle A. Azfar Moin'in "*Millennial Sovereign: Sacred Kingship and Sainthood in Islam*" adlı çalışması, İslâm'da manevi ve dünyevi liderliğin kesişimini inceleyen kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Moin, bu eserinde Bâbürlü İmparatorluğu'nun yönetimdeki meşruiyetin temelini nasıl benimsediklerini ve bu durumun sosyo-politik yapıyı nasıl şekillendirdiğini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

²⁴Eva Orthmann, "*Lettrism and Magic in an Early Mughal Text: Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams*", **The Occult Sciences in Pre-modern Islamic Cultures**, Beyrut 2018.; Eva Orthmann, "*Astrology at the Mughal Court*", **First Professor Syed Amir Hasan Abidi Memorial Lecture**, Yeni Delhi 2017.

²⁵A. Azfar Moin, **Millennial Sovereign Sacred Kingship and Sainthood in Islam**, New York 2012.

²⁶Ali Anooshahr, "*Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56*", **The Indian Economic and Social History Review** LIV, University of California 2017.; Ali Anooshahr, "*The Shaykh And The Shah: On The Five Jewels Of Muhammad Ghawth Gwaliori*", **India and Iran in the Longue Durée: Ancient Iran Series III**, Irvine 2017.

²⁷Kanta Singhania, "*Abu'l Fazl's Vision of Astronomy in Historical Perspective*", **Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute/XC**, Pune 2009.

GİRİŞ

Kelime manasıyla astronomi, "yıldız" anlamına gelen Yunanca "astron" ve "nomos" kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir.²⁸ Astronomi; etrafımızdaki evreni, gezegenleri, diğer gök cisimlerini ve bunların oluşumlarını, evrimlerini, fiziksel yapılarını, kimyasal bileşimlerini, konumlarıyla hareket yasalarını inceleyen bir bilim dalıdır.²⁹ Astronominin doğuşu, tarım faaliyetlerinin takvim bilgisine ihtiyacı ile ilişkilidir. Eski Mısır'da özellikle Nil Nehri'nin taşması, ekinlerin zarar görmesine ve yaşamın olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu sebeple çeşitli gözlemler yapılarak Nil Nehri'nin ne zaman taşacağı hesaplanmıştır.³⁰ Mısırlılar astronomiyi günlük yaşamlarını düzenlemek için kullanırken Mezopotamya astronomisi kozmogonik³¹ ve dinî unsurlardan sıyrılıp matematiksel astronomiye geçerek modern astronominin temeli olmuştur.³² Bâbil astronomları, gezegen hareketlerini sistematik bir şekilde gözlemlemiş ve çeşitli matematiksel zaman yöntemleri geliştirmişlerdir.³³ Yunan astronomisi ise geometrik modellerle desteklenmiş,³⁴ Eudoxus ve Aristoteles gibi düşünürler evreni küresel yapılarla açıklamışlardır. Eudoxus, gökyüzünün hareketlerini iç içe geçmiş küreler sistemini geliştirirken Yer'in hareketsiz olduğunu savunmuştur. Aristoteles ise evreni eş merkezli kürelerden oluşan bir yapı olarak tanımlayarak merkezde Yer'in sabit durduğunu aydınlatmış ve doğanın dört temel unsurdan oluştuğunu ileri sürmüştür.³⁵ Yunan astronomisinin en önemli temsilcisi Batlamyus,³⁶ Yer merkezli³⁷ bir sistem

²⁸Kyle Kirkland, **Space and Astronomy**, Newyork, 2010, s.XV.

²⁹Yavuz Unat, "Arkeoloji ve astronomi; Arkeoastronomi", **Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi I/I**, 2023, s.2-3.; Astronomi, gökbilimidir. Bkz. Kutluay Yüce, "Neden Astronomi", **Bilim ve Teknik IX**, 2009, s.2vd.; Menekşenur Türk Şimşek, **Güneş Merkezli Evren Kuramının Tarihsel Gelişiminin İncelenmesi**, (Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu 2022, s.1.

³⁰Menekşenur Türk Şimşek..., s.4.

³¹Kozmogoni, evrenin doğuşu ve kökenidir. Bkz. Menekşenur Türk Şimşek..., s.6.

³²Menekşenur Türk Şimşek..., s.6-7.

³³Yavuz Unat, "Arkeoloji ve astronomi; Arkeoastronomi"..., s.24vd.

³⁴Yavuz Unat, "Arkeoloji ve astronomi; Arkeoastronomi"..., s.27.

³⁵Seda Özsoy, "Antikçağ'daki Evren Anlayışı: Aristoteles'ten Kopernik'e Farklı Evren Modelleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi X/L**, 2017, s.421-424.

³⁶Batlamyus, antik dönemde yaşamış ünlü bir astronom ve coğrafya bilgini olup yer merkezli evren anlayışını sistematik hâle getirerek astronomi alanında önemli katkılarda bulunmuştur. Bkz. Cengiz Aydın ve Gülseren Aydın, "Batlamyus", **DİA/V**, İstanbul 1992, s.196-199.

³⁷Yer merkezli evren modeli, içinde bulunduğumuz evrenin merkezinde Yer'in bulunduğunu savunmaktadır. Bkz. Hüseyin Gazi Topdemir, "Tarih Boyunca Geliştirilmiş Evren Modelleri-1 Yer Merkezli Evren Modeli", **Bilim ve Teknik DXIX**, Ankara 2011, s.104vd.

kurmuştur. Bu model, Kopernik'e kadar geçerliliğini korumuştur.³⁸ Orta Çağ'da Aristoteles'in evren tasarımı, Hristiyan dünyası tarafından benimsenmiştir.³⁹ XIV. yüzyılda John Buridan ve Nicolas Oresmus gibi düşünürler, gezegenlerin hareketine dair yeni fikirler öne sürselerde geleneksel görüşten kopmaları zor olmuştur.⁴⁰ Kopernik ile beraber Güneş merkezli evren modeli anlayışı ortaya konmuştur. Güneş merkezli evren modelinde Kopernik, Yer'in hareket ettiği bir sistemi değil, Güneş'in merkezde olduğu bir sistemi önermiş ve geleneksel düşünceyi sarsarak yenilikler getirmiştir. Ancak bu görüşler kilise tarafından hoş karşılanmamıştır. Güneş merkezli model ile Kopernik'ten sonra Kepler ve Galilei'nin de katkıları görülmüştür. Kepler, gezegenlerin elips yörüngeler etrafında döndüğünü keşfetmiş ve bu konudaki yasaları formüle etmiştir. Galilei, matematiksel bir doğa anlayışını benimseyerek Aristoteles'in görüşlerini çürütmüş, teleskopla gözlemler yapmış ve bilimsel devrime katkıda bulunmuştur. Kopernik'in modelini destekleyerek yeni bir fiziğin gerekliliğini ortaya çıkarırken skolastik anlayışa karşı çıktığı için de yargılanmıştır.⁴¹

İslâm dünyasına baktığımızda Abbasi halifesi Mansur'un döneminde Hintli bir seyyah tarafından getirilen, Batlamyus'un *el-Mecistî* (*Almagest*) ve Euclides'in *Elemento Geometricae*'si *Usûl el-Hendese* ismiyle Arapçaya neşr edilerek âlimlerin ilgi odağı hâline gelmiştir.⁴² Batı'daki öğretilerin yayılmasıyla İslâm âleminde astronominin altın çağı, bilim teşvikçisi olarak adlandıracağımız Memûn'un (813-833) hilafet dönemi önem kazanmaktadır. Memûn, Yunan yazmalarını edinmek için çaba göstererek 830 yılında Bağdat'ta Bilgelik Evi (Beyt el-Hikme) adlı bir akademi kurmuştur. Bu akademide, önemli bilimsel eserlerin yanı sıra Batlamyus'un Yer Merkezli Kuramı'nın yer aldığı *Almagest*'in⁴³ Arapça çevirisi de gerçekleştirilmiştir.⁴⁴ Orta Çağ İslâm

³⁸Yavuz Unat, "Astronomi Tarihi", **Felsefe Ansiklopedisi I**, İstanbul 2003, s.640.

³⁹Hüseyin Gazi Topdemir..., s.106.

⁴⁰Yavuz Unat, "Dünyayı Değiştiren Kuramlar Kopernik ve Güneş Merkezli Kuram", **Bilim ve Ütopya CCCXVII**, 2020, s.11.

⁴¹Seda Özsoy, "Güneş Merkezli Evren Anlayışı: Kopernik, Kepler ve Galilei Neyi Değiştirdi?", **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi XX**, Ankara 2015, s.96.

⁴²Kishimjan Eshenkulova, **Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum el-Eva'il (Matematik, Astronomi ve Tıp)**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s.118-119.

⁴³Almagest, Antik Yunan astronomisinin zirvesini temsil eden önemli bir eserdir. Batlamyus'un bu eseri matematiksel terimlerle doğa fenomenlerini açıklamak için kullanılmış ve gelecekteki olayları tahmin etmede önemli bir rol oynamıştır. Almagest, geometrik ve kinematik modellerin oluşturulmasına ilham vermiş ve bilimsel yöntemi şekillendirmiştir. Batlamyus'un eseri, Yunan gökbilimciler arasında en önemli olanıdır. Bkz. Olaf Pedersen, **A Survey of the Almagest**, New York 2010, s.11.

dünyasında, Müslüman astronomlar Batlamyus'un yer merkezli (jeosantrik) evren modelini benimsemekteydiler. Bazı İslâm astronomları, gezegen hareketlerinin sadece geometrik değil, dinamik bir nitelik taşıması gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüşü benimseyenler ya Aristoteles'in Ortak Merkezli Küreler Sistemi'ni ya da Batlamyus ve Aristoteles'in teorilerinin birleşimi olan Küre Katmanları Sistemi'ni geliştirmişlerdir. Bu sistem, Batlamyus'un astronomisini fiziksel bir yapıya kavuşturmuş ve eleştirilerden korunmasını sağlamıştır. Küre Katmanları Sistemi, eksantrik⁴⁵ ve episikl⁴⁶ daireleri içeren, iç içe geçmiş küreler şeklinde evreni tasvir etmektedir. İbn el-Heysem ve Endülüs'teki astronomların etkisiyle bu düşünce yaygınlaşmış olup bu küreler gerçek nesneler olarak kabul edilmiştir.⁴⁷ XII. yüzyılda İbn Bâcce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve Bitrûcî gibi bilim insanları Batlamyus teorilerine eleştiriler geliştirmiştir. Endülüslü astronomların Batlamyus astronomisini düzeltme çabaları başarısız olmuş olsa da Meraga Okulu⁴⁸ geliştirdiği güneş merkezli (heliosentrik) modeline dair önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Meraga Okulunun gezegen modelleri ile Kopernik'in modelleri arasında belirgin benzerlikler bulunmaktadır. Kopernik modelinin Meraga Okulu'nun bir devamı olarak değerlendirilebileceği ifade edilebilmektedir.⁴⁹

Astronominin yanında astroloji de tarihsel süreçte birbirine yaklaşan ve zaman zaman birbirini açıklayan disiplinler olarak gelişmiştir. XVII. yüzyıla kadar bu iki alan genellikle birbiriyle ilişkili terimler olarak kullanılmakta ve birbirlerini destekleyen nizamlar olarak hayat bulmaktaydı. Astronomi, matematiksel temellere dayanırken astroloji daha çok felsefi bir anlayışı barındırmaktadır. Astrolojinin yazılı belgeleri MÖ

⁴⁴Yavuz Unat, *"İslâm Dünyası'nda Astronomi Çalışmaları ve Batı'ya Etkileri"*, **Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Bilim ve Teknik**, Ankara 2008, s.184-185.

⁴⁵Eksantrik, Batlamyus modelinde, Dünya'nın merkezinde olmadığı bir dairesel hareket yolu üzerinde bir cismin hareket etmesi anlamına gelmektedir. Bkz. <https://www.britannica.com/science/Ptolemaic-system>(25.11.2024)

⁴⁶Episikl, Batlamyus sisteminde her gezegenin dairesel bir yol boyunca düzgün bir şekilde döndüğü küçük çemberdir. Bu çember, gezegenin daha büyük bir dairesel yolda (deferent) hareketini açıklamak için kullanılmış ve gezegenin hareketindeki düzensizlikleri açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Bkz. <https://www.britannica.com/science/Ptolemaic-system>(25.11.2024)

⁴⁷Yavuz Unat, *"İslâm Dünyası'nda Astronomi Çalışmaları ve Batı'ya Etkileri"*..., s.183-184.

⁴⁸Nasîrüddin-i Tusi'nin önderliğinde kurulan özellikle 657 (1259) yılında İlhanlı hükümdarı Hülagü (1256-1265) tarafından Azerbaycan-Meraga'da yaptırılan rasathanede, Meraga Matematik-Astronomi Okulu'nda bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bkz. Müstakim Arıcı, *"VII./XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzi Ekolü"*, **İslâm Araştırmaları Dergisi XVI**, İstanbul 2011, s.4.

⁴⁹Seyfettin Kaya, *"Ortaçağ'da Moğollarda Astronomi ve Moğol Astronomisinin Türkiye Selçuklu Astronomisine Etkisi"*, **The Journal of Academic Social Science Studies LXVII**, Elazığ 2018, s.391.

XVII. yüzyıla ait Venüs tabletleriyle⁵⁰ başlamaktadır. Bâbil Kralı Ammisaduqa dönemine tarihlenen bu belgeler hem kehanet hem de gözlem niteliği taşımaktadır. "Enuma Anu Enlil" olarak bilinen kehanet tabletleri, gökyüzü ile dünya arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ele almaktadır.⁵¹ MÖ VII. yüzyılda son hâlini alan bu kehanet koleksiyonu, Akadcanın iki ayrı lehçesi olan Asurca ve Bâbilce ile yazılmıştır.⁵² MÖ 538'de Perslerin Bâbil'e yerleşmesinin ardından astroloji alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. MÖ 432 civarında zodyak burçlarının kullanımı başlamış ve MÖ 409'da ilk şahsi horoskop (doğum haritası) çıkarılmıştır. Büyük İskender'in Mezopotamya'yı fethetmesiyle Yunan ve Mezopotamya kültürlerinin karışması, hangi gelişimin hangi kültüre ait olduğunu ayırt etmeyi zorlaştırmıştır. Akabinde Pisagor'un Bâbil'de eğitim alması ve bilinen ilk astronomik (gökbilimsel) ile zodyak (burçlar kuşağı) derecelerinin kullanımı gibi önemli gelişmeler de bu dönemde yaşanmıştır.⁵³ Astronomik öğretilere ulaşmalarını sağlayan gezegenler açısından baktığımızda yaşayan halkların dünyadan kolayca gözlemlenebilen yedi gezegene büyük önem vermişlerdir. Bunların Güneş, Ay, Merkür, Çoban Yıldızı, Mars, Jüpiter ve Satürn olarak bilindiği görülmüştür. Batı astrolojisinin gelişmesiyle birlikte Neptün, Plüton, Anmat, Lilit ve Uranüs gibi gezegenler de keşfedilmiştir.⁵⁴ Gözlemlenen gezegenlerden elde edilen öğretiler üzerine insanların gelecek hakkında bilgi sahibi olma arzusu, astrolojinin çok fazla ilgi ve alaka görmesine sebep olmuştur.⁵⁵ Orta Çağ İslâm âlimleri, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda çeviri hareketleri aracılığıyla Yunan⁵⁶, Pers⁵⁷ ve Hint⁵⁸ geleneklerini

⁵⁰Venüs tabletleri en uzun gezegen gözlem kayıtlarına sahiptir. Bkz. Yavuz Unat, "Arkeoloji ve astronomi; Arkeoastronomi"..., s.14.; Bâbilliler, uzun yıllar boyunca yaptıkları gökyüzü gözlemlerinin kayıtlarını tutmuşlardır ve hazırladıkları yıldız kataloğunun kopyaları, Hititlerin başkenti Hattuşa'daki saray arşivinde bulunmuştur. Bu durumla beraber Mezopotamya astronomi bilgisinin sonraki dönemler ve uygarlıklar üzerindeki etkisini göstermektedir. Bkz. Gaye Şahinbaş Erginöz, "Hititlerin Astronomi Bilgisine ve Hitit Takvimine Bir Bakış", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları IX/I-II**, 2007-2008, s.201.

⁵¹Barış İlhan, **Astroloji Dersleri**, İstanbul 2004, s.15.

⁵²Gaye Şahinbaş Erginöz..., s.202.

⁵³Barış İlhan..., s.16-17.

⁵⁴Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi II**, Ankara 2004, s.12vd.; Nart boyununda yılları astrolojik olarak farklı yorumladığı görülmüştür. Bkz. Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi II...**, s.27.

⁵⁵Öner Döşer, **Âlimlerin Astrolojisi**, İstanbul 2007, s.23.

⁵⁶Bu dönemde, doğanın düzeni ve varlıkların özellikleri üzerine bir merak, insanların evreni gözlemlemeye yönelmesine ve gözleme dayalı bilgi edinme yönteminin oluşmasına neden olmuştur. Yunanlıların astrolojiyi MÖ V. ve IV. yüzyıllarda benimsemesi, mitolojinin astrolojiyle bütünleşmesini sağladı. Büyük İskender'in İskenderiye'yi kurmasıyla Helenistik dönem başladı ve burada astroloji gelişti. Batlamyus, bu dönemde önemli bir figür hâline gelmiştir. Romalılar astrolojiyi Yunanlar kadar benimsememiş olsa da halk arasında ilgi büyümüş; ancak muhafazakâr tepkilerle karşılaşmıştı. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle astrolojik bilgi kaybolmuş ve halkın ilgisi azalmıştı. Hristiyan öğretisinin etkisiyle astrolojinin düşüşü hızlanmıştı. Doğu Roma İmparatorluğu'nda da astroloji baskı altındaydı. XII. yüzyıla kadar Batı Avrupa'da astroloji neredeyse yok olmuş, ancak bu dönemde Arapça

benimsemişlerdir. Bu müktesebat, ilmü'l-felek (gökbilimi), ilmü'l-tabî'at (doğa bilimi) ve ilmü'l-hey'et (gök cisimlerinin bilimi) olarak adlandırılmıştır. Bu sayede astroloji (ilm veya sina'a tahkâmi'n-nücûm) astronomik hesaplamalara dayalı olarak dünya olaylarının yorumlanması ve öngörü bilimi olarak tanımlanmıştır. İslâm öğrenim geleneğinde "müneccim" terimi hem astroloğu hem de astronomu ifade etmek için kullanılmıştır. İlm-i ahkâmi'n-nücûm ile ilmü't-tencîm terimleri, astroloji ve astronomiyi kapsayacak şekilde birlikte kullanılabilmiştir; çünkü astrolog tahminlerinde bulunmadan önce astronomik hesaplamalar yapmalıdır.⁵⁹

Batlamyus'un, astrolojiyi yıldızlar ilminin bir parçası olarak konumlandırması,⁶⁰ Müslüman bilim insanları tarafından da kabul edilmiştir. Astrolojinin, gök cisimlerinin insan kaderi üzerindeki etkilerini inceleyen bir disiplin olarak kabul edilmesi, bu inancın tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl şekillendiğini göstermektedir. Müslüman düşünürler, Batlamyus'un astrolojik yöntemlerinden yola çıkarak kader ve talih üzerine yapılan incelemeleri sistematik hâle getirmişlerdir.⁶¹ Batlamyus'un "*Tetrabiblos*"u, İslâm öğrenim geleneğinde astroloji açısından temel bir çalışma olarak kabul edilmektedir. Yunan matematiksel astroloji geleneği, Dorotheus'un "*Pentateuch*" isimli eseri, Hephaestio'nun "*Apotelesmatika*" adlı çalışması ve Rhetorius'un eserleri gibi

eserlerin Latinceye çevrilmesiyle yeniden canlanmaya başlamıştı. Doğu Roma'da öğrenim daha aktifken Müslüman topraklarda astroloji gelişimini sürdürmüştü. Bkz. Öner Döşer, **Alimlerin Astrolojisi...**, s.47-48.

⁵⁷İranlıların, Antik Yunan Horoskop Astrolojisi ile 222-237 yılları arasında tanıştığını, diğer ülkelere bilgi edinmek için casuslar gönderdiği ve bu etkileşimin ardından astroloji bilgisinin geliştiği görülmektedir. VIII. yüzyılda, Müslüman aydın Ebu Ma'sar, astrolojinin bugünkü biçimine gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ebu Ma'sar, gökyüzündeki gezegenlerin canlı olduğunu düşünerek astrolojide zamanda doğru hesaplamalar yapmaya önem vermiştir. Bkz. Öner Döşer, **Alimlerin Astrolojisi...**, s.52-53.

⁵⁸Batı astrolojisinin köklerinin MÖ 2800 civarı Bâbil'de geliştiği ve Kalde kıyameti sonrası bilim insanlarının Mısır ve Hindistan'a yayıldığı belirtilmiştir. Hint Astrolojisi de kökenleri çok eskiye dayanan zengin bir sistem olsa da matematiksel yöntemler açısından Bâbil'den etkilenmiş olabileceği düşünülmüştür. Bkz. Öner Döşer, **Alimlerin Astrolojisi...**, s.46.

⁵⁹Remzi Hakan Kırkoğlu, **İlm-i Nücûm and Its Role in the Ottoman Court During the Eighteenth Century**, (Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s.11-12.

⁶⁰Batlamyus'un astroloji konusundaki eserleri arasında en önemli olanları şunlardır: el-Mağâlâtü'l-erba' (Quadripartitum); Dünya astroloji literatürünün en ünlü eserlerinden biri olan bu eser, Kitâbü'l-Erba' veya Kitâbü'l-Ķazâ' 'ale'l-havâdiş olarak da bilinmektedir. Çeşitli yazma nüshaları mevcuttur ve Ömer b. Ferruhân, Sâbit b. Kurre, Neyrîzî, İbn Rıdvân gibi Müslüman âlimler tarafından şerh edilmiştir. Ayrıca Türkçe ve Farsçaya da tercüme edilmiştir. Câbir b. Hayyân'ın bu eserden yaptığı alıntılar, Batlamyus'un etkisini göstermektedir. Kitâbü's-Şemere; İbnü'd-Dâye ve Nasîrüddîn-i Tûsî tarafından şerh edilen bu eser de birçok yazma nüshasına sahiptir. Bu eserler, Batlamyus'un astroloji alanındaki önemli katkılarını ve Müslüman bilim insanları üzerindeki etkisini göstermektedir. Bkz. Cengiz Aydın-Gülseren Aydın, "*Batlamyus*", **DİA/V**, İstanbul 1992, s.196-199.

⁶¹Cengiz Aydın-Gülseren Aydın..., s.196-199.

önemli metinlerle örneklendirilmiştir. Bu eserler Arapçaya çevrilmiş ve dönemin astrolojik bilgi birikimine katkı sağlamıştır. Bağdat, Abbasi halifeliğinin merkezi olarak bu alandaki en önemli merkez hâline gelmiştir.⁶²

Abbasi Devleti'nin halifesi Mansur'un (754-775) da gökyüzüne karşı ilgisi vardı.⁶³ Mansur'un döneminde Hintli seyyah tarafından getirilen, Batlmyus'un ve Euclydes'in eserlerinin Arapçaya çevrilmesi astronomiye teşvik niteliği taşımıştır.⁶⁴ Maria J.Mateus ifade ettiğine göre Mansur'un sarayında 771-773 yıllarında Sind şehrinden elçilikle gelen Hintli astrologlardan⁶⁵ İbnü'l-Âdemî'nin "*Nazm al-'iqd*" adlı eserinde⁶⁶ bahsedilmektedir. Bu astrologlar, "*Mahasidhanta*" adındaki bir metinle birlikte gelmiş ve bu metin el-Fazari ile el-Harezmi tarafından Arapçaya çevrilmiştir. "*Zij al-Sindhind*" Sind'li bir Hindu'nun tablolarını ifade eder; bu durum tarihçiler arasında karışıklığa yol açmıştır. XII. yüzyılda Abraham ibn Ezra, isimsiz astronomu "Mankah al-Hindi" olarak tanımlamış, onun astrolojinin kurucularından biri olduğunu belirtmiştir. Mankah'ın bilgilerinin Sasani İran'ı ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Mankah'ın bu bilgileri nereden edindiği ise hâlâ belirsizliğini korumaktadır.⁶⁷

Abbasi halifeliğinin siyasi parçalanmasının ardından bu bilimsel astroloji geleneği hâlihazırda diğer İslâm ülkelerine de yayılmıştır.⁶⁸ Yayılan öğretilerden oluşturulan Arap Astrolojisi, Ebu Ali el-Hayyat, Ebu Ma'sar, Alcabitus (al-Qabisi), el-Kindi, Ömer et-Tabari, Ali Heben Rodan, Maşa'allah ve Zahel⁶⁹ gibi önemli yazarlar

⁶²Remzi Hakan Kırkoğlu..., s.12-13.

⁶³Yavuz Unat, "*Ortaçağ İslâm Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri*", **Keşf-i Kadîmden Vaz'-ı Cedîde İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi**, İstanbul 2019, s.145.

⁶⁴Kishimjan Eshenkulova..., s.118-119.

⁶⁵Hintli Mankah, Hintli Judar, Hintli Sanjahil ve Hintli Naq (Nahaq) isimli astrologların adı kaynakta zikredilmektedir. Bkz. Maria J.Mateus, "*The Transmission of Astrology into Abbasid Islam (750-1258 CE)*", **International Society of Classical Astrologers**, 2023.; [https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2023/02/27/the-transmission-of-astrology-into-abbasid-İslâm-750-1258-ce-2/\(25.11.2024\)](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2023/02/27/the-transmission-of-astrology-into-abbasid-İslâm-750-1258-ce-2/(25.11.2024))

⁶⁶"*Nazm al-'iqd*" bir zic (astronomik cetvel) olup günümüze kadar ulaşamazken varlığına dair izleri farklı kaynaklardan elde etmişlerdir. Bkz. [https://İslâmsci.mcgill.ca/RASI/BEA/Adami_BEa.htm\(26.11.2024\)](https://İslâmsci.mcgill.ca/RASI/BEA/Adami_BEa.htm(26.11.2024))

⁶⁷Maria J.Mateus, "*The Transmission of Astrology into Abbasid Islam (750-1258 CE)*", **International Society of Classical Astrologers**, 2023.; [https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2023/02/27/the-transmission-of-astrology-into-abbasid-İslâm-750-1258-ce-2/\(14.09.2024\)](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2023/02/27/the-transmission-of-astrology-into-abbasid-İslâm-750-1258-ce-2/(14.09.2024)); Mankah hakkında bilgi için Yavuz Unat, "*Ortaçağ İslâm Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri*"..., s.145.

⁶⁸Remzi Hakan Kırkoğlu..., s.12-13.

⁶⁹Bu isimlerin bazıları Arap kökenli değildir. Maşa'allah Musevi'dir. Ebu Ma'sar İran kökenlidir. Bkz. Öner Döşer, **Alimlerin Astrolojisi...**, s.50.; Maşa'allah ismi Mişah olarak bilinen bir Yahudi astrologdur ve Basra'da yaşamıştır. James Clark'ın ifade ettiğine göre İbnü'l Nedim Fihrist'inde Maşa'allah Yithro (Yetro) anlamına gelmektedir. Maşa'allah, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıl boyunca Bağdat'ta el-

tarafından geliştirilmiştir. İslâm'ın yayılmasıyla birlikte etkili olmuştur. Müslümanlar bilime değer vermiş, astrolojiye ilgi duymuş ve bireysel horoskoplar çıkarmışlardır. Astronomi, matematik ve tıp gibi alanlarda da önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Avrupa, Haçlı Seferleri sırasında Müslüman dünyasıyla etkileşim sayesinde bilim ve kültürel bir uyanış yaşamıştır.⁷⁰ 775-925 yılları arasındaki dönem ise Arap Astrolojisinin altın çağıdır. XII. yüzyılda Maşa'allah, Ebu Ali el-Hayyat, İbn-i Ezra ve El Biruni gibi astrologlar, Batı astrolojisinin temellerini atmış, Avrupalılar astroloji bilgisini söz konusu Arap astrologlar aracılığıyla edinmiştir. Bu dönemdeki astrolojik çalışmalar, açt toleransları ve gezegensel etkileşimler üzerine yoğunlaşmıştır. Orta Çağ Astrolojisinin en önemli isimleri arasında olarak Maşa'allah, Ebu Ali el-Hayyat, Ebu Ma'sar ve Nostradamus gibi figürleri ele alınabilmektedir.⁷¹ Bu isimler dışında da atıfta bulunulabilecek birçok isim mevcuttur, ancak bu durum astrolojinin haram olduğu görüşünü benimseyenlerin yok olduğunu varsaymamaktadır.⁷²

Farklı milletlerin yanı sıra tarihi MÖ 8000'li yıllara dayanan Türkistan Türkleri, derin ve köklü bir kültürel yapıya sahiptir.⁷³ Türklerin kültürel kökenlerinin derin ve köklü olmasından dolayı tarihinde kozmolojiyle mitolojiye olan ilgisi, dikkate değer nitelik taşımaktadır. Türkler, kendi anlayışları doğrultusunda kozmosla ilgili bilgiler geliştirmişlerdir.

Genel olarak Türk kültüründe kozmosu da içine alan adlandırma için "Micro ve Macro Cosmos" terimleri, evrenin geniş kapsamlı bir tanımlamasıdır.⁷⁴ Fuzuli Bayat'ın

Mansur'dan Memun'a kadar olan halifelik dönemlerinde önde gelen astrologlardan biri olmuştur. El-Nevbaht ile birlikte 762 yılında Bağdat'ın kuruluşu için bir horoskop oluşturmuştur. Bkz. James Clark, *"Reading Māshā'allāh :Sassanian Ayanamsa"*, **International Society of Classical Astrologers**, 2023,; [https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/category/mashaallah/\(14.09.2024\)](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/category/mashaallah/(14.09.2024))

⁷⁰Öner Döşer, **Alimlerin Astrolojisi...**, s.50-52.

⁷¹Öner Döşer, **Alimlerin Astrolojisi...**, İstanbul 2007, s.53-54.

⁷²James Clark, *"Astrology in Islam"*, **International Society of Classical Astrologers**, 2020,; [https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2020/10/07/astrology-in-](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2020/10/07/astrology-in-İslām/(14.09.2024))

İslâm/(14.09.2024); Kur'an-ı Kerim, gök cisimlerini ve burçları, yaratıcıya işaret eden varlıklar olarak ele almakta, bu bağlamda astrologların inançlarından farklı bir üslup sergilemektedir. Kur'an'daki burç kavramı, astronomideki belirli sayılarla tanımlanan burçlardan farklı olarak çok daha geniş bir anlam ve işlev taşımakta; takımyıldızları değil, onların süslediği alanları ifade etmektedir. Astrolojik kehanetlerin Kur'anî bir temeli olmadığını vurgulamak ve dinî konum belirlemek için temel dinî kaynaklara başvurmak önemlidir. Bkz. Davut Ağbal, *"Kur'ân'da Burçlar Mahiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında"*, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXVIII**, Erzurum 2012, s.272vd.

⁷³Yavuz Unat, *"Tarih Boyunca Türklerde Astronomi"*, **XV.Ulusal Astronomi Kongresi**, İstanbul 2006, s.1-2.

⁷⁴"Macro Cosmos", genel anlamda büyük evreni ifade ederken "Micro Cosmos" (veya küçük evren), genellikle insanın yaşadığı dünya ve çevresini belirtmektedir. Bu kavramların ilginç bir yönü, Türklerin

Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi isimli eserinde Dünya yatay model olarak geliştirilmiştir. Oğuz Kağan'ın dünyanın dört yanına hükmetmek istemesi ile ilişkilendirilmiştir. Bu modelde yedi⁷⁵ sayısı gökyüzünün ve evrenin simgesi olarak önemli bir yer tutmaktadır.⁷⁶ Evren modeli ise dikey modeldir.⁷⁷ Dikey model yer, yer üstü ve yer altıdır.⁷⁸ Evren; ağaç, ateş, su, toprak ve madenin birleşimiyle oluşmuştur.⁷⁹ Emel Esin'in *Türk Kozmolojisine Giriş* adlı eserinde⁸⁰ gökyüzüyle yerin temsil ettiği iki ilke olarak kabul edilen 'gök' ile 'yer-su' kavramları⁸¹ üzerine kurulu evrensel düşünce, proto-Türk ve Türklerin en eski kozmolojisi olarak

gök kubbesini ve hava tabakasını (ya da kalıg olarak adlandırdıkları atmosferi) "küçük evren" olarak kabul etmeleridir. Mitolojik bilgiler ışığında bakıldığında "Micro Cosmos" genellikle insanı ve insan yaşamını sembolize ederken "Macro Cosmos" evrenin geniş boyutlarını ve karmaşıklığını temsil etmektedir. Bu iki kavram, evrenin, insanın birbirine bağlı ve etkileşimli olduğunu göstermektedir. Bkz. Fulya Yiğittürk, **Eski Türklerde Astronomi**, (Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2022, s.19-20.

⁷⁵Eski Türklerde gök 9 kat iken Batı Türklerinde 7 kattır. Bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II**, Ankara 1995, s.162-163.

⁷⁶Dünya modeli yatay düzeyinde yedi iklime ayrıldığı ve her iklimin bir gezegen ve rengiyle temsil edildiği bilinmektedir:

Hind diyarı - Zühal (Satürn) - kara renk - 7. gök

Çin diyarı - Müşteri (Jüpiter) - kahverengi renk - 6. gök

Türk diyarı - Merih (Mars) - kırmızı renk - 5. gök

Horasan diyarı - Güneş - sarı renk - 4. gök

Maveraünnehr diyarı - Zühre (Venüs) - yeşil renk - 3. gök

Rum diyarı - Utarid (Merkür) - mavi renk - 2. gök

Bulgar diyarı - Ay - beyaz renk - 1. gök olarak ele alınmaktadır. Bkz. Fuzuli Bayat, **Türk Mitoloji Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I**, İstanbul 2011, s.33vd.

⁷⁷Nezir Temur, *"Bir Evren Tasavvurunun Nesneler Dünyasına Yansıması: Tengerek Örneği"*, **Yörük Araştırmaları-1**, Konya 2020, s.32.

⁷⁸Bayram Durbilmez, *"Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar"*, **Zeitschrift für die Welt der Türken III/I**, Almanya 2011, s.80.; Dünya, insan yaşamının merkezi kabul edilmiş ve genellikle yer ile yer altı arasında ikiye ayrılmıştır. İnsanların yaşadığı alan yer, ölümlerin gömüldüğü ve kaynakların bulunduğu alan ise yer altı olarak değerlendirilmiştir. Başlangıçta gök ve yer eşit kabul edilse de zamanla gök üstün sayılmıştır. Bkz. Ayhan Bıçak, *"Türklerde Evren Tasavvuru ve Ölüm Anlayışı"*, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi XI**, İstanbul 2004, s.152-153.

⁷⁹Mübahat Türker-Küyel, *"İslâm Öncesi Türklerde Devlet Adamlarının Eğitilmesindeki Bilgece İlkeler ve Uluğ Bey"*, **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1996, s.311vd.; Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul 2001, s.24.; Bu unsurların dünya modeline etkileri incelenebilmiştir; Beş unsur bağlamında:

Merkez: Toprak, Sarı bayraklı gezegen Türkçe Sang orungulug veya Zühal (Satürn) gezegeni, rengi yağız.

Doğu: Ağaç, Gök ejder yıldız takımı ve Müşteri (Jüpiter) gezegeni, mevsimi bahar, saati sabah, rengi gök. Güney: Ateş, Kızıl saksagan yıldız takımı ve Merih (Mars) ile Yaz'da görülen yıldız, mevsimi yaz, saati öğle, rengi kızıl.

Batı: Maden, Ak bars yıldız takımı ve Zühre (Venüs) gezegeniyle görülen yıldız, mevsimi sonbahar, saati akşam, rengi ak.

Kuzey: Su, Kara yılan yıldız takımı, Utarit (Merkür) gezegeni ve kışta görülen yıldız, mevsimi kış, saati gece yarısı, rengi kara olarak sıralanmıştır. Bkz. Fuzuli Bayat..., s.45vd.

⁸⁰İlgili eser, Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul 2001.

⁸¹İki dik çizginin kesişim noktası, yukarısı Gök ve aşağısı Yir-Sub'u temsil etmektedir. Bkz. Mübahat Türker-Küyel..., s.311vd.

tanımlanmıştır. Proto-Türk Çular⁸² kozmolojisinin evrenselcilik iddiasında bulunmasıyla evrenselcilik olarak adlandırılan sistem, dikotomi⁸³ adını almıştır. Bu evrenselcilik merkezîyetçi devlet dini tarzındaydı ve gök tanrı hükümdarın atası olarak kabul edilmesiyle kozmolojik bir açıklama sunmaktaydı.⁸⁴ Divanü Lügati't-Türk'te göğe, tengri dediklerinden Kök Tengri kavramı ortaya çıkmıştır.⁸⁵ Mübahat Türker Küyel ise Türklerde "Tengri" ifadesinin hem gökyüzü hem de tanrı anlamına geldiğini belirtmektedir.⁸⁶ Çular kozmolojisi Çin'in kuzeyindeki Hularda⁸⁷ da görülmüş ise de farklı şekillerde sunulmuş ve evrenselcilik farklı yönlerde gelişmiştir. Bu iki yön, Konfüçyüs felsefesi⁸⁸ merkezîyetçi devlet dinini benimserken Taoizm⁸⁹ ise evrenselci düşünceleri devlet idaresine yaymayan daha bireyci bir görüş sunmaktadır. Tao dininin ilkeleri genel olarak Hu çevrelerinde yaygınlaşmıştır. Köktürkler ve Hsiung-nular (Hunlar) tarafından merkezîyetçi devlet felsefesi kabul edilmiş, ancak kendi

⁸²Çin hanedanı olarak bilinen Chou hanedanı MÖ 1050-247 yılları arasında yaşamıştır. Hanedanın kökenine bakıldığı vakit Türk olduğu görülmektedir. Bkz. Salim Koca, *"Büyük Hun Devleti"*, **Türkler Ansiklopedisi I**, Ankara 2002, s.688.

⁸³Kozmik anlatılarda dikotomik temellendirmenin önemli olduğu ile beraber kozmik anlatıların varlığın nasıl oluştuğunu, sınırlarını, tamamlanmasını ve devamını nasıl ele aldığı ifade edilmektedir. Özellikle karşıtlıkların, zıtlıkların birbirini tamamlayıcı ve sınırlayıcı olması gerekmektedir. Kozmogonik anlatılarda varlık, değişim ve döngüsel süreçlerin de insanların dünya ile ilişkisi bu çerçeveye açıklanmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda ölüm, yaşam, kâinatın kökenleri gibi temel konuların birbiriyle ilişkilendirildiğini bununla beraber bütüncül anlayışın temellerini oluşturmuştur. Kozmik anlatıların insanların dünyanın varlığını nasıl anlamlandırdığını akabinde bu anlamlandırmaların nasıl toplumsal ve kültürel unsurlara yansıdığını açıklamaktadır. Bkz. Adem Balkaya, *"Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği"*, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume VII/IV**, Ankara 2012, s.992-993.

⁸⁴Emel Esin..., s.19-20.

⁸⁵Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lügati't-Türk**, İstanbul 2005, s.551.

⁸⁶Mübahat Türker-Küyel..., s.311 vd.

⁸⁷Hu topluluğu, Kuzeyli ve Batılı Türk göçebelere denilirdi. Bkz. Emel Esin..., s.71 vd.; Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I**, Ankara 2015, s.63-64.

⁸⁸Konfüçyüs'ün düşünceleri, insanlığın politik hayatını düzenleme arzusuyla şekillenmiştir. Bu ideal, onun öğretisinin hem felsefi hem de dinî boyutlarını etkileyerek ahlaki ve siyasi bir temele oturmasını sağlamıştır. Konfüçyüs, ahlak, din ve muhafazakârlık gibi konuları birleştirerek insan aklını etkileşim içine sokmaktadır. Çin toplumu kozmolojik bir yapıya sahip olduğu için insan, bu evrensel düzenin parçası olarak görülmektedir. Bu bağlamda ahlak ve davranışlar, toplumun temel taşlarını oluşturmaktadır. Konfüçyüs'ün öğretisi de insan ve toplum ilişkilerine yoğunlaşmakta ve insanın doğasında bir iyilik inancı yatmaktadır. Bu düşünce, toplumsal düzenin ve ahlakın korunmasını sağlayacak bir yapı kurmayı hedeflemektedir. Bkz. Selahattin Fettahoğlu, *"Konfüçyüs ve Öğretisi"*, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVII**, Samsun 2003, s.312.

⁸⁹Sima Qian'ın eseri olan Shiji'nde (Tarihçi Kayıtları) Taoizm'in kurucusu Lao Tzu'nun soyunun Chou hanedanlığına dayandığını yazmaktadır. Taoizm belli kesimin benimsemiş olduğu felsefi akım iken bünyesinde Türklerin Şamanizm öğretilerinden unsurları benimsemektedir. Bkz. Mustafa Sait Kurşunoğlu, *"Eksen Çağı'nda Türk Kozmogonisi, Eski Çin (Chou) Düşüncesi ve Antik Grek Felsefeleri Taoizm Etrafında Bir Araya Geliyor: Taoizm ve Timaios Diyaloğunun Yapısal İlişkileri"*, **Temaşa Felsefe Dergisi XIII**, Kayseri 2020, s.13.

yorumlarıyla uygulanmıştır.⁹⁰ Çulardan süregelen kozmik temellendirmede Türklerde merkez kavramı önem arz etmektedir. Yön tasavvurlarının⁹¹ ana noktası olarak merkez çevresinde şekillendiği görülmektedir.⁹² Merkeziyetçi devlet anlayışında Türkler evrenin bir kubbe şeklinde olduğuna ve bu kubbenin de Kutup Yıldızı etrafında döndüğüne inanıyorlardı.⁹³ Kutup Yıldızı gök kubbenin merkezi olup göksel tanrının sarayı olarak kabul edilirken yıldızlar hükümdarın ailesine benzetilirdi.⁹⁴ Hükümdar, göksel düzenin merkezindedir ve etrafında bakanlar arasında bir hiyerarşi vardır. "Orduğ" denilen şehir, bu kozmik planın bir yansımasıdır.⁹⁵ Türk mitolojisi açısından değerlendirdiğimizde gök, çok katmanlı ve kubbeli bir yapı olarak tasvir edilmiştir. Göğün merkezinde yer alan Demir Kazık adı verilen Kutup Yıldızı, evrenin düzeninde kritik bir rol oynamaktadır. Dünya, Tanrı tarafından insanların yaşamına uygun şekilde yaratılmış bir varlık olarak düşünülmektedir.⁹⁶

Bunlarla beraber bu öğretilerin eylemsel olarak gerçekleştiği eski Türk kültüründe insanların yaşadığı orduğ şehrinin içindeki çadırlar Türklerin evren anlayışının bir yansımasıdır ve çadırı ayakta tutan "sırguk" direği, Türk kozmogoni anlayışında gökyüzünü ayakta tutan göğün direği inancından esinlenerek dikilmiştir. Göğün direğinin yıkılması durumunda göklerin çökeceği ve kıyametin kopacağına inanılmaktadır.⁹⁷ Göğün direği, aynı zamanda Kutup Yıldızı olarak da bilindiği üzerine göğün kapısı gibi de görülürdü. Bu düşünce, eski Türk kültüründe önemli bir yer tutar ve Tanrı ile insan arasındaki sınırı simgelerdi. Şaman⁹⁸ törenlerinde de Kutup Yıldızı yine önemli bir rol oynamaktadır.⁹⁹ Çin astrolojisinde Tanrı'nın sarayı olarak

⁹⁰Emel Esin..., s.20-21.

⁹¹Türk mitolojisinde dört yön ve sekiz yön tasavvurları vardır. Hun Kağanlarının dört boynuzlu taç giymeleri ve Oğuz Kağan'ın dünyanın her tarafına hâkim olma arzusu bu düşüncenin bir yansıması olarak sunulmuştur. Bkz. Fuzuli Bayat..., s.33vd.

⁹²Sena Ünal, **Türk Kültüründe Yönler ve Sağ-Sol Algısı**, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2022, s.97-102.

⁹³Yavuz Unat, "Arkeoloji ve Astronomi; Arkeoastronomi"..., s.23.

⁹⁴Yavuz Unat, "Tarih Boyunca Türklerde Astronomi"..., s.848.

⁹⁵Mübahat Türker-Küyel..., s.311vd.

⁹⁶Ayhan Bıçak..., s.152-153.

⁹⁷Göksu Göner ve Gülderen Gönen, "Türklerde Çadır Kültürünün Gelişimi", **Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi II/III**, 2022, s.17.

⁹⁸Şamanizm, Fransızcada 'chamanisme' olarak adlandırılan, bir dinden daha da geniş bir kavramdır. Bu, şamanın merkezî bir figür olduğu üzerine kendine özgü inançları ve ritüelleriyle tanımlanan, çeşitli kültürel uygulamaları barındıran bir sistemdir. Bkz. Harun Güngör, "Şamanizm", **DİA/XXXVIII**, İstanbul 2010, s.325-328.

⁹⁹Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II...**, s.169-170.

görülürdü.¹⁰⁰ Çadır, Türklerin dünya modelini sembolize eder ve gök düşüncesini yansıtır. Çadırın kuruluşu, gökyüzü ile olan ilişkinin bir yansıması olup çadırın yapısı dünya modeline uygun olarak düzenlenmiştir. Çadırın orta direği Dünya Ağacı'nı, ortası dünyanın merkezini, ortasından giren ışık ise, dünya deliğinin çadırda yansımasını simgelediği de düşünülmektedir. Türkler, gökyüzünü çadır biçiminde ve yarım kubbe olarak tasavvur etmekteydi. Çadırların dört veya sekiz köşeli olmasını da dünya modelinin dört yönlü tasavvur¹⁰¹ edilmesindeki öğretile ilişkilendirilebilmektedir. Göğün kubbe veya yarım kubbe şeklinde algılanması, kahramanlık destanlarında konu edinilmiştir. Oğuz Kağan Destanı'nda gök çadır bir şekilde tasvir edilmiştir. Yakut mitolojisinde dünya sekiz köşeli olarak tasarlanırken çadırların da sekiz köşeli olması bu dünya modeliyle ilişkilidir. Gökyüzü ve yer arasındaki ilişki Türk düşüncesinde dikotomik bir evrensel bakış açısıyla ele alınırken iyi-kötü ayrımı yerine, doğanın her yönü kutsal¹⁰² anlayışı yer almaktadır.¹⁰³

Kozmos ve mitolojinin Türklerin hayatına zuhûr etmesiyle hava olayları için Türk mitolojisinde gezegenlerin hareketleri ile sıcak ve soğuk hava ilişkilendirilmiştir.¹⁰⁴ Türklerde Güneş sıcaklığın, Ay ise soğukluğun sembolü olarak görülmekteydi ve bu anlayışa özellikle Altay Türklerinde rastlanmaktadır. Gündüz güneşin ısıyla sıcak olan insanların gece üşümeleri, Ay'ın Güneş'ten daha güçlü olarak kabul edilmesine yol açmıştır.¹⁰⁵ Ay'ın farklı Türk toplulukları tarafından atfedilen özellikleri vardı. Misal Ay'ın evreleri dolunayda çıkan bir kurt sayesinde oluşturduğu düşünülmekteydi. Kurt dolunayda kopardığı parçalar ile Ay'ı küçültürmüş ve Ay tekrar eski haline dönmekteymiş.¹⁰⁶ Mevsimsel hareketleri gösteren Ülker, kuzeybatı yönünde Karayılan yıldız takımının ortasında bulunuyordu. Kış gündönümünde, gece gökyüzünde zirvedeydi. MÖ 2500'lerde güneş ile aynı zamanda doğup bahar

¹⁰⁰Emel Esin..., s.41.

¹⁰¹Dört köşeden oluşan dünya, su üzerinde yüzerdi. Bkz. Ayhan Bıçak..., s.152-153.

¹⁰²Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçay ve Balkarların inançlarında evrensel akıl ve kutsal olan arasında bir bağ vardır. Bu bakış açısı, insanın kendisini doğayla uyum içinde hissetmesi için derin bir felsefi temele dayanmaktadır. Bkz. Murat Sultan Özkan, *"Türk-İran Mitoloji ve İnanışlarında Düalist Varlık Anlayışı"*, **Akademik Sosyal Araştırmaları XXII**, Giresun 2022, s.227.

¹⁰³Fuzuli Bayat..., s.40vd.; **Oğuz Kağan Destanı**, (nşr. W. Bang ve G. R. Rahmeti), İstanbul 1936, s.17.

¹⁰⁴Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II...**, s.205-207.

¹⁰⁵Abdülkadir Kıyak, *"İslâmiyetten Önce Türklerde Güneş ve Ay ile İlgili İnanışlar"*, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi VI**, 2010, s.136.

¹⁰⁶Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II...**, s.198-199.

ekinoksunu haber verirdi. Mevsimler bu yıldıza bakılarak belirlenirdi.¹⁰⁷ Mevsimsel hareketlilikler gün dönümü, yaz mevsiminde güneşin en yüksek noktasına ulaştığı gün 21 Haziran'da, kış mevsiminde ise en düşük noktaya ulaştığı gün 22 Ocak'ta gerçekleşmektedir. Kasım dönümü, bu dönemde kuşlar sıcak yerlere göç ederken ilk kar yağmaya başlamıştır. Haziran ayında Ülker yıldızının gökyüzünden kaybolması ile Kazak Türklerinde "Ülker düşmeyince yer ısınmaz" atasözünün birbiriyle bağlantısının olması muhtemel gözükmemektedir. Buz tutması, suyun üzerinde buz tabakasının oluşmasıyla soğuk hava başlamıştır. Geyiklerin tutulması, Ülker Yıldızı'nın kış mevsiminde kayboluşuna denk gelen bu olay, Kasım ayının soğukları başladığı zamana rastgelmiştir. Kış dönemi, kış aylarının başladığı zamanı ifade etmektedir. Ay ve Ülker'in gökyüzünde bir arada görünmesiyle bahsi geçen tüm olaylar, Türk inançlarının doğayla gökyüzü ilişkisini yansıtmaktadır. Aynı zamanda hava ve mevsim öngörülerinde kullanılan bilgileri de içermektedir.¹⁰⁸

Havayla mevsimlerin tahmininde gözlemlenen ve Türkler için önem arz eden mühim yıldızlardan biri olan Ülker Yıldızı'na baktığımızda, Türklerde Kara alp adını alan bu yıldıza Çince "Mao" denilirdi.¹⁰⁹ Mao-tun¹¹⁰ isminin Ülker Takım yıldızından geldiği düşünülmektedir. Ülker, tıpkı Türkler gibi uzun saçlı ve savaşçı tasvir edilmekteydi. Alp şeklini alınca Türkler düşmana saldırdığı görülmüştür.¹¹¹ Bu yıldızın diğer adları arasında "Yedi Kız Kardeş" ve "Subaru" da bulunmaktadır. Yunan mitolojisinde de Yedi Kız Kardeş olarak bilinmektedir.¹¹² Türklerde Ülker Yıldızı "sıra ve dizi" anlamına da gelirken genellikle 6 yıldız olarak bilinmektedir ancak bazı yerlerde 7 yıldız olarak kabul edilmiştir. Anadolu'da da "Yediger, Yedigen, Yedi

¹⁰⁷Emel Esin..., s.71-72.

¹⁰⁸Lazzat Torebekkyzy, "Türk Halk Kültüründe ve Edebiyatında Yedi Sayısı", **Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi I**, Bartın 2021, s.84-85.

¹⁰⁹Emel Esin..., s.26.

¹¹⁰Büyük Hun İmparatoru Mete Han'dır. Bkz. Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I...**, s.143vd.

¹¹¹Emel Esin..., s.71vd.

¹¹²Ülker, M45 (Pleiades) gibi bilinen açık kümeler hem profesyoneller hem de amatör gözlemciler için ilgi çekicidir çünkü parlaklıkları sayesinde küçük teleskoplarla bile gözlemlenebilmektedirler. M45'in yaklaşık 440 ışık yılı uzaklıkta olduğu ve çıplak gözle görülebilecek kadar parlak olduğu belirtilmiştir. Kümenin tüm üyeleri sıcak ve büyük kütleli B tayf türünden yıldızlardan oluşmaktadır. Son araştırmalar, M45'in önemli sayıda sönük kahverengi cüceye ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Kümeyi oluşturan Yedi Kız Kardeş'in değişken yıldızlar olduğu ve Maia dışındaki tüm kardeşlerin sismik değişimler gösterdiği bilinmektedir. Ülker Açık Kümesi, yıllardır gözlenmeye devam eden ve hâlâ keşfedilmeyi bekleyen birçok sırrı barındıran bir gök cismini oluşturmaktadır. Bkz. Faruk Soyduğan, "Açık Kümeler ve Yedi Kandilli Süreyya", **Bilim ve Teknik Dergisi**, 2019, s.90-91.

kardeş, Yediler, Yedi kandil" gibi adlarla anılmaktadır. Ülker'in yıldızları çok yakın olduğu için Anadolu'da "Topçalar" olarak da bilinmektedir. Kuzey Türk inanışlarına göre Ülker Yıldızı gökte altı delik oluşturmakta ve bu deliklerden sıcak ile soğuk havalar gelerek iklimi değiştirmektedir. Ülker Yıldızı'ndan ziyade Zühre Yıldızı da hava durumunu etkilemektedir. Yakut Türklerine ait bir inanışta da Zühre ile Ülker arasındaki aşkın kar fırtınalarına sebep olduğu belirtilmektedir. Zühre Yıldızı'nın farklı kültürlerde ve Türk inançlarında farklı anlamlara geldiğinden çeşitli şekillerde adlandırıldığı görülmektedir. Örneğin, Batıda "Venüs", Ön Asya'da "Zühre" olarak adlandırılan yıldızın Yakut Türklerine göre çok güzel bir kız olduğu belirtilmektedir. Türk kültürlerinde ise Zühre Yıldızı "Kervan Yıldızı", "Tan Yıldızı", "Çoban Yıldızı" gibi farklı isimlerle nitelendirilmektedir. Zühre'nin güzellik sembolü olduğu ve Kuzey Türklerinde güzel bir kız olarak karşımıza çıktığı vurgulanmıştır. Akabinde Zühre'nin at sürülerinin koruyucusu olarak da bilindiğinden müteakip bu inanışın Kuzey Türklerinde ve Sibiryâ kavimlerinde yaygın olduğu belirtilmiştir. Zühre'nin farklı isimlerle anılmasının ve farklı inanışlara konu olmasının Türk kültürünün zenginliğiyle çeşitliliğini yansıttığı görülmektedir. Bu zenginlik ile çeşitlilik, Türk kültüründe yıldızların önemiyle beraber insanların doğaya, gökyüzüne ve kozmik olaylara olan ilgisini yansıtmaktadır. Bu nedenle Zühre Yıldızı Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.¹¹³

Abdülkadir İnan'ın Abakanlı kamların ilahilerine dayandırdığı bilgiye göre Zühre Yıldızı farklı isimlerle anılan "Solbon, Çolpan, Çuban" yıldızları arasında kutsal kabul edilirdi. Solbon yıldızı, Abakanlı kamlar arasında tanrısal nitelik taşıyan bir yıldız olarak değerlendirilirdi.¹¹⁴ Türk efsaneleriyle beraber destanlarında da önemli bir yeri olan Zühre'nin güzellik timsali ve kutlu bir sembol olarak kabul görüldüğü anlaşılmaktadır. Zühre, Kuzey Türklerinde Ülker Yıldızı'na âşık olduğu anlatılmakta ve bir araya geldiklerinde şiddetli fırtınaların koptuğu söylenmektedir. Yakut Türkleri ise bu iki yıldızın buluştuğu altıncı ayda şiddetli kar fırtınalarının yaşandığına inanmaktadır. Kırgız Türkleri Zühre'yi "Çolpan" olarak adlandırmışlardır. Kırgız Türklerine göre Zühre, Ay'ın kızı, Ülker de oğludur.¹¹⁵ Bu yıldızlar Anadolu'da da

¹¹³Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II...**, s.212-215.

¹¹⁴Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1986, s.29.

¹¹⁵Dilek Işıkhân, *"Gökyüzünün En Zarif ve Estetik Gezegeni: Zühre"*, **Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi V**, İstanbul 2022, s.26.

türkölere konu olmuştur. Örneğın, kervancılar kar fırtınalı bir kış gününde yıkık bir handa gecelemeğe karar vermişlerdir. Ertesi sabah yolculuk için hazırlandıklarında güneşın doğacağı yerde bir yıldız belirmiştir. Bu Sabah Yıldızı'nı (Kutup Yıldızı) gören kervancılar, sevinçle yola koyulmuşlar ancak kar fırtınası ve zorlu bir yolculukla başba kalmışlardır; Sarı Yıldız'a odaklanarak ilerlerken felaketle sonuçlanan bir kaza yaşamışlardır.¹¹⁶ Bu Sarı Yıldız yol gösteren Kutup Yıldızı (Sabah Yıldızı) değildir. Kervankıran yıldızı olan Venüs yani Zühre'dir. Bu yıldız, Sarı Yıldız veya Mavi Yıldız olarak adlandırıldığı türkölere görölmektedir.¹¹⁷

Türkler yıldızların kullanımı üzerine astronomiden de yararlanarak zamanın belirli noktalarını tespit etmek için hükümdarın arabası Yitiken (Yedi Hanlar, Büyük Ayı Takım Yıldızı), Kutup Yıldızı'na bağılı olarak dairesel hareketlerle yıllık takvimi belirlemektedir.¹¹⁸ Hunların boyu olan Nartlar 21 Mart'ta yılbaşı olarak kutladıkları "Nevruz" (Nau-ruz) bayramı görölmektedir. Çin'in 12 yıllık Çin Hayvan Devri takvim sistemine benzeyen takvim sistemleri bulunmaktadır.¹¹⁹ Burçların aylara atfedilen kısmı haricinde takvimdeki yıllara da yüklenen astrolojik özelliklerde bulunmaktadır.¹²⁰ Köktürkler de On İki Hayvanlı Türk Takvimi adını verdikleri bir güneş yılı esasına dayalı takvimi kullanmışlardır.¹²¹

Türklerin astronomi bilgisinin kullanımıyla beraber astrolojide alanında da Moğolca "ziru-kadjidzi" terimi, yabancı gezginler tarafından astrologları tanımlamak için kullanılmıştır. 1000 yılları civarında Türkler gökyüzü olaylarına ilgi duymuş ancak bu ilgi bilgiden ziyade gözlem üzerineydi. Şamanların astronomi bilgisi sınırlıydı; ancak

¹¹⁶<https://www.aydinlik.com.tr/haber/turkulerin-hikayeleri-1-bir-yildiz-dogdu-nur-ile-turkuler-geldi-115259> (02.01.2023)

¹¹⁷Ali Duymaz, *"Aşık Veysel'in 'Sarı Yıldız' Türküsü ve Çeşitlemeleri Üzerine"*, **Dünya Ozanı Aşık Veysel Sempozyumu Bildirileri II**, Sivas 2017, s.13.

¹¹⁸Yavuz Unat, *"Tarih Boyunca Türklerde Astronomi"*..., s.848.

¹¹⁹Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi IV**, Ankara 2004, s.2-3.

¹²⁰Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi II...**, s.12vd.; Nart boyunda yılların astrolojik olarak farklı yorumlandığı görölmüştür. Bkz. Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi II...**, Ankara 2004, s.27vd.

¹²¹Bu takvimde yıllar ve aylar hayvan isimleriyle adlandırılmıştır. Sal-ı Türkan (Türk Yılı) olarak isimlendirilen hayvanlar şu şekildedir: 1) Sıçan 2) Sığır 3) Pars 4) Tavşan 5) Ejder 6) Yılan 7) At 8) Koyun 9) Maymun 10) Tavuk 11) Köpek 12) Domuz olarak sembolleştirilmiştir. Takvimde her biri 12 yıl süren devreler bulunmakta olup her devrenin sonunda yine aynı hayvan adlarıyla yeni bir devre başlamaktadır. Ayrıca gün, 12 eşit çağa ayrılmıştır ve her bir çağa da yine 12 hayvan ismi verilmiştir. On İki Hayvanlı Türk Takvimi, İslâmiyet'in kabulünden sonra birçok Türk devletinde kullanılmaya devam etmiş ancak Hicri-Kameri Takvim tercih edilmeye başlanmıştır. Türklerin Ay-Güneş yılında ise aylar Ay'ın hareketine, yıl ise Güneş'e göre hesaplanmış olup toplamda 12 ay bulunmaktadır. Aylarda şu şekildedir: 1) Aram 2) İkinci (İkinci) Ay 3) Üçünç Ay 4) Törtünç Ay 5) Beşünç Ay 6) Altınç Ay 7) Yitünç Ay 8) Sekizinç Ay 9) Tokuzünç Ay 10) Onünç Ay 11) Bir Yigirmünç (On Birinci Ay) 12) Çakşapat Ay olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Yavuz Unat, *"Arkeoloji ve Astronomi; Arkeoastronomi"*..., s.23-24.

bazıları astrolojik olayları önceden tahmin edebiliyordu. Moğol hükümdarları İran ve Çin'den gelen bilgilerle temas kurarak astroloji bilgisini geliştirmiştir. Roux'un Türklerin ve Moğolların Eski Dini adlı eserinde, Marco Polo, Cengiz Han'ın savaş öncesi astrologlara danıştığını belirtmiştir. Uygur astrolojik metinlerinin Sanskrit kökenli olduğu ve 9. yüzyıla ait önemli yazıtların bulunduğu bilinmektedir. Bu yazıtlar, yıldızların ve onlara bağlı taşların sağlık ve güç verici etkilerinden bahsetmektedir.¹²² Astrolojinin ilk kullanımı ön plana çıkaran özellikle astroloji takvimi oluşturan Haldeylerden daha önce Hunî astrolojisi var olmuştur. Bu sistemi Türkistan'da astrolojinin milattan önceki dönemlerde bile kullanıldığı hakkında bilgiler olduğuna göre Haldeylerden önceki Hunî astroloji sistemi var olmuş fakat Hun halkının fırtınalı tarihinin kültürel varlığını tüm dünyaya tanıtılmasına engel olmuştur. Türk astrolojisinin varlığını ortaya koyan Hun boyundan olan Nart-Karaçayların¹²³ eski astrolojisinde Karan (Lilit) gezegeninin yer aldığı, bilim dünyasında ise bu gezegenin geç fark edilmiştir. Nart-Hunlarının 36 burçlu¹²⁴ talih zayıçasına 12 gezegen ve 36 yıldız grubu girmiştir. Bu durumla beraber Nart-Karaçayların bir Hun kolu olarak, eski zamanlarda bile astroloji alanında belirli bir gelişim gösterdiklerini kanıtlamaktadır. Nartların

¹²²Jean-Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (nşr. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, s.75-76.

¹²³Nart-Karaçay halkının tarihi kökenleri, özellikle de Hunlarla olan ilişkileri konusunda tarihçiler; Nartların, Hunların parçalandığı dönemlerde batıya göç ederek Kafkasya'nın dağlık bölgelerine yerleştiklerini öne sürmüşlerdir. Nartların Kafkasya'daki yerel halklarla etkileşimleri, kültürel ve dini özellikleri, efsaneleriyle gelenekleri vurgulanmıştır. Nartların, tarihi olarak Elbrus Dağı eteklerinde yerleşmiş oldukları görülmüştür. Dağın eski adı "Buruş Tau" iken, daha sonra Alanlar ve Sarmatlar döneminde "Assı Tau" olarak yeniden adlandırıldığı ifade edilmiştir. Hunların Kafkasya'da halklar birliğini sağladıktan sonra dağın adını "Minni Tau" olarak değiştirdikleri kaydedilmiştir. Nartların Türk kültürüyle olan bağları ve bu kültürün Kafkasya'daki diğer halklar üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Akabinde tarihsel süreçte Rus tarihçilerin Nart ve Karaçayları farklı adlarla anmalarıyla beraber bunun sonucunda Türk kökenli halkların tarihinin silindiği vurgulanmıştır. Bkz. Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi IV....**, s.4-5.

¹²⁴Bu 36 burç Sofi Tram-Semen'in Türk Astrolojisi eserisinde 4 cilt halinde yer almaktadır. Birinci cildi 21 Mart-21 Haziran aylarının burçlarını kapsamaktadır. Bunlar; Toruk (21-31 Mart), Hımmıy (1-10 Nisan), Huttus (11-20 Nisan), Hunta (21-30 Nisan), Çolpancı (1-10 Mayıs), Kölköl (11-21 Mayıs), Çamay (22-31 Mayıs), Küylü (1-10 Haziran) ve Kuşmuş (11-21 Haziran) olarak yer almaktadır. Bkz. Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi I**, Ankara 2004, s.56vd.; İkinci cildinde 22 Haziran-23 Eylül aylarının burçları ise; Sezgek (22-30 Haziran), Kuşdüğer (1-11 Temmuz), Gondaray (12-22 Temmuz), Ötgür (23-31 Temmuz), Kösümmü (1-12 Ağustos), Künlü (13-23 Ağustos), Sınçıma 24 Ağustos-1 Eylül), Atçak (2-13 Eylül) ve Kıllı (14-23 Eylül) olarak yerini almıştır. Bkz. Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi II....**, s.58vd.; Üçüncü cildindeki burçlara bakacak olursak 24 Eylül-21 Aralık arasındaki günleri kapsamaktadır. Bunlar; Canakkı (24 Eylül-3 Ekim), Ban (4-12 Ekim), Cemiş (13-23 Ekim), Batık (24 Ekim-1 Kasım), Hırtlı (2-12 Kasım), Tutamış (13-22 Kasım), Uslu (23 Kasım-2 Aralık), Kutas (3-12 Aralık) ve Tusanak (13-21 Aralık) olarak yer almaktadır. Bkz. Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi III**, Ankara 2004, s.58vd.; Dördüncü cildinde yer alan aylar ise 22 Aralık-20 Mart'tır. Bunlar; Tutar (22 Aralık-1 Ocak), Beçel (2-12 Ocak), Pırsıuay (13-20 Ocak), Balauz (21 Ocak-1 Şubat), Cantay (2-10 Şubat), Ergür (11-18 Şubat), Sönegey (19-28,29 Şubat), Cannan (1 Mart-9 Mart) ve Şatık (10-20 Mart) şeklinde eserde yerlerini almıştır. Bkz. Sofi Tram-Semen, **Türk Astrolojisi IV....**, s.58vd.

astrolojisi, 12 yıllık Çin Hayvan Devri takvim sistemi ile yapısal bir ilişkiye sahip olduğu âşikardır. Bu bağlılık, geçmişte komşu olarak yaşamış iki büyük halkın kültürel etkileşim ve kabullenme sürecinin bir göstergesidir. 21 Mart'tan itibaren başladığı kabul edilen talih zayiçesinin başlangıç noktası "Koç" burcunun, Hun-Türklerinin yılbaşı olarak kutladığı "Nevruz" (Nau-ruz) bayramı ile çakıştığı görülmektedir. Nart-Karaçay astrolojisinde de yine 21 Mart'ta başlayan "Toruk" burcunun bulunmaktadır. Batı dünyasının ortaya koyduğu astrolojinin, Eski Türk Astrolojisi'nin yeniden düzenlenmiş bir hali olduğu düşünülmüştür. 36 burcun 12 burca dönüştürülmesi ve yeni takvime uydurulması, insanlık kültürüne zarar vermiştir. Bu süreçte 24 burcun ortadan kaldırıldığı, onların yerine "dönemler" adında kısa tanımlar konulduğu, neticesinde ise üç burcun özellikleri bir burca yüklenmiştir.¹²⁵

Kamlarda ise yıldızların vasıtasıyla yönleri bulmada, kıtlıkta, berekette, doğa olaylarında ve savaş zamanlarına yol göstermede kullanmıştır.¹²⁶ Ayrıca yıldızların parlayan, göze hoş gelen görünüme sahip olmaları insanların ilgisini çekmekteydi. Zühal, Müşteri, Merih ve Utarit gibi yıldızlar Türkler tarafından tanınmışken önemli olarak da kabul edilmiştir.¹²⁷ Türkler gezegenleri şu şekilde adlandırmıştır: Güneş'e (Kün), Ay'a (Ay), Merkür'e (Cüzen), Çoban Yıldızı'na (Çolpan), Mars'a (Cetegey), Jüpiter'e (Tennir), Satürn'e (Keram), Neptün'e (Tepmez), Plüton (Dugun) Prozerpina (Anmat), Karan (Lilit) ve Uranüs (Kontuk) gibi isimler ile anıldığı görülmektedir. Bu gezegenlere özellikler atfedilirken insanlar üzerindeki etkilerine göre öğretiler ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Keşifleri Batı Dünyası'nda ileri tarihlerde keşfedilen gezegenlerin Nart-Karaçay döneminde isimlerinin zikredilmesi dikkat çekmektedir.

Astronomi ve astrolojinin sadece İslâmiyet öncesi Türklerde uğraşılan bir bilim dalı olmadığı, Türk-İslâm devletlerinde de önemli bir bilim olarak pek çok dönemde çalışma alanı olduğu görülmektedir.

Karahanlı döneminin bilgini Kâşgarlı Mahmud Divanü Lügati't-Türk ve Kitabü Cevahirü'n Nahv Fi Lügatit-Türk¹²⁹ gibi önemli eserleri kaleme almıştır. Yapılan

¹²⁵Sofi Tram-Semen, *Türk Astrolojisi IV...*, s.2-3.

¹²⁶Abdülkadir İnan..., s.8.

¹²⁷Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II...*, s.205-206.

¹²⁸Sofi Tram-Semen, *Türk Astrolojisi IV...*, s.42vd.

¹²⁹Kâşgarlı Mahmud "Kitabü Cevahirü'n Nahv Fi Lügatit-Türk" adlı bir eserinin daha olduğunu divanında yazmaktadır. Bahsettiği eser ise henüz bulunamamış olan bir kitaptır. Eğer bu eser bulunursa Türk dilinin

çalışmalarda görüldüğü üzere Divanü Lügati't-Türk metninde Güneş, Ay, yıldızlar gibi kavramlar metaforik bir şekilde kullanılarak Türk-İslâm tasavvufunun İslâm öncesi kökenlerine işaret edilmiştir.¹³⁰ Dönemin devlet adamı Yûsuf Hâs Hâcib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig'deki ifadelerinde burada burçların özelliklerinden bahsedildiği bilinmektedir. On iki burcun yaz, kış, ateş, su ve toprak gibi özellikleri vardır. Koç burcuna kuzu, boğaya öküz olarak isimler vermişlerdir. İkizler erendir ismiyle anılırken buğday başı ise başak burcu yerine kullanılmıştır. Yengeç; çadan iken kova; köbek ve terazi de ülgü adıyla anılmıştır. Oğlak, arslan, balık ise aynı şekilde kullanılmıştır.¹³¹

Gazneli dönemi hükümdarlarının da astronomi ve matematik bilimlerine önem verdiği belirtilmektedir. XI. yüzyılda matematik çalışmalarının bu bölgede doğrudan başladığı söylenmektedir. Bu durum, Samaniler ve Gazneliler gibi Türk devletlerinin kurulmasıyla oluşturulan tekniklerin, bilimsel ihtiyaçların artması sonucu ortaya çıkarılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle Gazneli sultanlarının çabaları, matematiğin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, matematik alanında etkili olan kişiler Gazneli sultanların himayesinde yetişmiştir. Dönemin Gazneli Devleti'nin şehri olan Buhara şehri, büyük âlim ve ediplerin bulunduğu seçkin bir merkezdir. Taberistan, özellikle lügat, astronomi ve astroloji konularında çalışmaların yapıldığı bir noktadır.¹³² Gazne sarayı ise birçok eserin toplandığı bir ilim müessesesi olarak tanımlanabilmektedir.¹³³

Gazneli döneminde en önemli bilim insanı Ebu Reyhan el-Biruni, 973 yılında Harezm civarında dünyaya gelmiştir. Genç yaşta bilime merak salan Biruni, Menelaus'un *Sferiks*'in eserine yorumlar yazan Ebu Nasr el-Mansur'un yanında öğrenim görmüştür. Harezm'de doğmuş olup Farabi ile aynı takma adı kullandığı için Avrupalılar arasında karıştırılmıştır. 995 yılına kadar Harezm topraklarında yaşayan Biruni, 995-1013 yılları arasında Kabus bin Vaşmgir'in sarayında kalmış ve ünlü

ve kültürünün incelenmesiyle anlaşılması için büyük bir kaynak olacaktır. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lügati't-Türk Tercümesi I**, (nşr. Besim Atalay), Ankara 1983, s.11.

¹³⁰Adem Aydemir, "*Divanü Lügati't-Türk'te Astronomiye Dair Sözcükler*", **International Journal of Language Academy X/I**, 2015, s.192-193.

¹³¹Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II...**, s.207.; Yûsuf Hâs Hâcib, **Kutadgu Bilig**, (hızr. Mustafa S. Kaçalın), Ankara 2024, s.15-16.

¹³²Hanefi Palabıyık, "*Gazneliler'de İlmi Faaliyetler*", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I**, Malatya 2001, s.60-62.

¹³³Neslihan Durak, "*Gazneli Mahmut (971-1030)*", **Devlet Adamları-1 IV**, İstanbul 2022, s.502.

eserlerinden biri olan "*el-Asaru'l-Bakiye*"'yi¹³⁴ kaleme almıştır. Türk gücünün yükselişini ve Büyük Gazneli Mahmud'un İran'daki etkisini gözlemlemiştir. 1017'de Sultan Mahmud Harezm'i fethederek Biruni'yi Gazne'ye götürmüştür.¹³⁵ Harezm'e hâkim olan Sultan Mahmud, Biruni'yle beraber astronom Ebu Nasr Mansur bin Ali İbn Irak'ı da yanında getirmiştir.¹³⁶ Gazneli sarayında gökbilimi üzerine çalışmalar yapan Biruni, Gazneli Mahmud ile birlikte Hindistan seferlerine katılarak Hinduizm'i inceleme fırsatı bulmuştur. Hindistan'da yaptığı incelemeler neticesinde Hinduizm ve Hint kültürü üzerine edindiği bilgileri, 1032'de Gazne'ye döndükten sonra "*Tahkîku Mâ li'l-Hind*" adlı eserinde toplamıştır. Sultan Mahmud'un ölümünün ardından zafer kazanan Sultan Mesud'a "*el-Kanunu'l-Mesudi*"¹³⁷ adlı en önemli astronomi eserini sunmuştur. Biruni, 1051 yılına kadar Gazne'de incelemeler yaparak ve eser yazarak hayatını geçirmiştir.¹³⁸ "*et-Tefhîm li-evâ'ili şınâ'ati't-tencîm*" adlı eseri ise astroloji alanındaki eserlerinden biridir.¹³⁹

Türk İslâm dünyasında bilim ve kültür üzerine gelişmelerin gösterildiği XI-XII. yüzyıllarda Büyük Selçuklu Devleti'nde de bu anlamda büyük çaba harcanmıştır. Selçuklu hükümdarları, medreseler inşa ederek eğitim kurumlarına destek vermişlerdir. Vezir Nizamülmülk, Nizamiye Medreseleri gibi önemli eğitim kurumlarını inşa etmenin yanı sıra bilim insanlarına ödüller vererek medreselerin gelişimine katkı sağlamıştır.¹⁴⁰

¹³⁴Emine Sonnur Özcan'ın ifadesine göre *Asaru'l-Bakiye*'de Rey'de tanıştığı tanınmış bir astronom ile gezegenlerin yörüngeleri hakkında tartışan Ebu Reyhan, astronomun teorisini eleştirmiş ancak astronom kendisini aşağılayarak ve yalancılıkla suçlamıştır. Aynı astronom, Biruni'nin fakirliğini kullanarak kendini zengin gösterip bilimsel tartışmalarda baskı unsuru olarak kullanmıştır. Ancak zamanla Ebu Reyhan'ın maddi sıkıntıları geçmiş, aynı kişi dostça davranmaya başlamıştır. Ebu Reyhan bu değişimi de not etmiştir. Bkz. Emine Sonnur Özcan, "*Ebu'r-Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Biruni'nin Hayatı*", **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi X/III**, İstanbul 2013, s.17.

¹³⁵Günay Tümer, "*Biruni*", **DİA/VI**, İstanbul 1992, s.206-215.; Emine Sonnur Özcan, "*Ebu'r-Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Biruni'nin Hayatı*"..., s.9-24.

¹³⁶Mahmut Karakaş, **Müsbet İlimde Müslüman Alimler**, Ankara 1991, s.226vd.; Azmi Bilgin, "*İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet/Gazneliler (962-1186)*", **Yeni Türkiye XLIII**, Ankara 2002, s.627.

¹³⁷Sultan Mesud, *el-Kanunu'l-Mesudi* eserine teşekkür amacıyla Ebu Reyhan'ı bir fil yükü gümüş para ile ödüllendirmiştir. Ancak Ebu Reyhan, ihtiyacı olmadığı gerekçesiyle bu ödülü geri çevirmiş ve devlet hazinesine bağışlamıştır. Bkz. Emine Sonnur Özcan, "*Ebu'r-Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Biruni'nin Hayatı*"..., s.22.

¹³⁸Günay Tümer..., s.206-215.; Emine Sonnur Özcan, "*Ebu'r-Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Biruni'nin Hayatı*"..., s.9-24.; Azmi Bilgin..., s.627.

¹³⁹Eser, astroloji (tencîm) ve bu alanın temel kavramları (evâil) üzerine odaklanmaktadır. Bu kavramlar bir yönüyle matematik disiplinlerinden kaynaklandığı için eser, bilim tarihçileri açısından önemli bir içerik sunmaktadır. Bkz. İlhan Kutluer, "*et-Tefhim*", **DİA/XL**, İstanbul 2011, s.271-273.

¹⁴⁰İsmail Güven, "*Büyük Selçuklu Devletinde Eğitim ve Öğretime Genel Bir Bakış*", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi XXV/II**, 1992, s.834.

Astronomik ve astrolojik açıdan incelendiğinde Büyük Selçuklular döneminde saraylarda müneccimler bulunduğu, onların kehanetlerine değer verildiği görülmektedir. Sultan Melikşah döneminde gözlemsel astronomiye önem verilmiş ve rasathâneler kurulmuştur. Ömer Hayyam,¹⁴¹ Abdurrahman el-Hâzinî¹⁴² gibi bilim insanları önemli astronomi çalışmaları yapmışlardır. Büyük Selçukluların astronomi anlayışı genellikle yer merkezli bir sistem üzerineydi. İslâm dünyasında "yer merkezli sistemin" benimsendiği ve bu düşüncenin Büyük Selçuklular döneminde de devam ettiği görülmektedir. Ömer Hayyam'ın eserlerinden bu anlayışı destekleyen ifadeler bulunmaktadır. Öte yandan Büyük Selçuklular döneminde astronomi çalışmaları devam ederken gözlemlere dayalı takvim hesaplamaları da yapılmaktaydı. Sultan Melikşah döneminde Celali Takvimi oluşturulmuş ve rasat çalışmalarına devam edilmiştir. Sultan Sencer döneminde de astronomi çalışmalarına destek verilmiş ve önemli bilim insanları himaye edilmiştir.¹⁴³

Selçuklu göçerleri, Müslüman oldukları halde eski adet ve inançlarını zamanla terk etmiştir; bu geçiş süreci kademeli olmuştur. İlk başlarda üst kademede liderler bile eski geleneklere bağlı kalmışlardır. Örneğin, Tuğrul Bey döneminde 1040'taki Dandanakan Savaşı'nda, müneccimin kehanetleri gerçekleşmiş ve savaş esnasında

¹⁴¹Ömer Hayyam, İran'ın Nişabur şehrinde doğmuş ve bilim, kültürle sanatın önemli merkezlerinde gençliğini geçirmiştir. Matematik, fizik, müzik, felsefe gibi alanlarda çalışmalar yapmış önemli bir bilim insanı ve şairdir. Rubailerinde duygularını dile getirmiştir. Eserleri bilimsel ve felsefi alanlarda değerlendirilmiş, özellikle matematikteki buluşları diğer Müslüman bilginlerin eserlerinden önce gelmiştir. Sultan Melikşah döneminde (1072-1092), bilimsel ve kültürel faaliyetler önem kazanmıştır. Sultan Melikşah, bilimi ve ilmi desteklemiş, bilim adamlarını koruyup teşvik etmiştir. Bu dönemde astronomiye verilen önem artmış ve İsfahan'da bir gözlemevi inşa edilmiştir. Ömer Hayyam, bu gözlemevinde başkanlığını yaptığı ekip ile rasat çalışmaları yapmış ve Yezd-i cerd Takvimi'nin kusurlarını gidermeye çalışmıştır. 1079 yılında Sultan Melikşah'a sunduğu Takvim-i Celali adını verdiği takvimini düzenleyerek önemli bulgular elde etmiştir. Ömer Hayyam, gözlemevinde on sekiz yıl boyunca astronomi alanında çalışmalarına devam etmiştir. Hayyam burada iki önemli eserini yazmıştır. İlk Nevruzname, Müştebah Minevi tarafından 1933'te Berlin yazması kullanılarak basılmıştır. İlk on dokuz sayfası Nevruz ile ilgilidir ve eserde eski İran kültürü yaşatılmıştır. Nevruzname'de Şehname'nin etkisi hissedilmektedir. Çevirisi Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından yapılmış ve içeriğinde İran kültürü, gelenekleriyle inanç sistemleri üzerine bilgiler bulunmaktadır. İkinci olarak Zic-i Melikşâhî adlı eserde Ömer Hayyam, İran Takvimi'ndeki hataları düzeltmeye çalışmış ve nevrüz gününün belirlenmesi ile ilgili bilgiler vermiştir. Ancak günümüzde Zic-i Melikşâhî adlı eserin izine rastlanılamamaktadır. Bkz. Berna Karagözoğlu, "Büyük Selçuklu Döneminin Ünlü Astronomu Ömer Hayyam ve Astronomi Çalışmalarının Rubailerine Yansımaları", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi X/VI**, 2023, s.2514-2517.

¹⁴²Abdurrahman el-Hâzinî, felsefe ve matematik eğitimi almış bir bilim insanı olup Selçuklu Sultanı Sencer döneminde Merv'de önemli çalışmalar yapmıştır. En güvenilir zici hazırlayan ve "mîzânü'l-hikme" adını verdiği bir hidrostatik terazi icat eden el-Hâzinî, bu terazi ile metallerin saf olup olmadığını ve alaşımlardaki karışma oranlarını hassas bir şekilde belirleyebilmiştir. Bkz. Saadetin Ökten, "Abdurrahman el-Hâzinî", **DİA/I**, İstanbul 1988, s.164-165.

¹⁴³Seyfettin Kaya, **Selçuklular Döneminde Astronomi**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2018, s.97-102.

sabırlı olmaları gerektiği söylenmiştir. Türk süvarileri zafer kazanmış, Tuğrul Bey müneccime saygı göstermiştir. Bununla beraber seferlerinden önce yıldızlara danıştığı bilinmektedir.¹⁴⁴ Tam tersi olarak ise Alp Arslan, Malazgirt Savaşı ile ilgili müneccimlerin erteleme konusundaki hükümlerine güvenmek yerine âlimlerin ve şeyhlerin görüşlerine itimat ederek zafer kazanmıştır.¹⁴⁵ Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk, hizmetinde bir müneccim olan Hekim Mavsili'ye danışıyordu. Mavsili, Nizamülmülk'e her yıl takvim gönderirken, bir gün vefat tarihini sorduğunda kendisinden altı ay sonra öleceğini bildirdi. Nizamülmülk, Mavsili'nin sağlığını her gelen kişiye sorarak endişelerini dile getirdi. 1092 yılında Nişabur'dan gelen birinden Mavsili'nin ölüm haberini alarak büyük bir üzüntü yaşadı; Mavsili Rebiülevvel ayında vefat etmişti. Öncü tasavvurlarına uyan Nizamülmülk, vasiyetine göre evkafını düzenleyip borcunu ödedi, güvendiği adamlara veda etti ve düşmanlarıyla helalleşti. Hekim Mavsili'nin ölümünden altı ay sonra, Nizamülmülk de vefat etti.¹⁴⁶

Büyük Selçuklu sultanları, çeşitli sebeplerle müneccimlerin fikirlerine başvursalar da onların öngörülerini, hükümdarların kararlarını değiştirecek ölçüde her zaman bir etki yaratmamıştır. Hükümdarın nedimleri ve müneccimleri farklı alanlarla da uğraşmışlardır. Örneğin, Sultan Melikşah'ın müneccimi İbrahim, mühendislik konusunda donanımlı, Sultan Sencer'in nücüm ilminde yetkinliğine itibar ettiği Enverî ise edebî yönü kuvvetli bir şairdir. Enverî, Satürn'ün Terazi'deki transitiyle beraber bir kıtlık ve karışıklık öngörüsünde bulunmuş ancak gerçekleşmemesi üzerine Sultan ile arası bozularak Belh'e gitmek zorunda kalmıştır. Selçuklu ailesinin birçok üyesi nücüm ilmiyle ilgilenirken Kutalmış ve ailesinin özellikle bu ilmi öğrenmeye meraklı olduklarını söylemek mümkündür. Kutalmış, yıldız falına baktırarak önemli kararlar almış ve bu ilmin etkisi altında kalmıştır. Diğer Selçuklu hanedan üyeleri de müneccimlerin ve nücüm ilminin tesirinde kalmışlardır. Nücüm ilminin etkisiyle bazı kararlar alınmış ve bu ilmin tesiri hissedilmiştir. Arslan Argun, Rıdvan ve Mahmud gibi

¹⁴⁴Can Katma, *Anadolu'daki Türkmen Beglikleri ve Selçuklu Sikkelerindeki Astrolojik Figürler*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2021, s.22-23.

¹⁴⁵Zikrullah Muhammedî, *"Dini İnanç ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü"*, **Tarih Dergisi LVIII/II**, İstanbul 2013, s.10vd.

¹⁴⁶Tülay Metin, *"Selçuklular Zamanında Müneccimliğe Dair Bazı Tespitler"*, **Journal History Studies VI/III**, 2014, s.244.

isimler üzerinde de bu etki görülmüştür.¹⁴⁷ İbnü'l Esir'in kayıtlarına göre Sultan Muhammed b. Melikşah ölürken oğlu Mahmud, yanına gelip nücum ilmine dayanarak bir talihsizlik olduğunu söylemiş, Sultan ise onun için talihli bir gün olduğunu hatırlatmıştır.¹⁴⁸

Anadolu'ya yerleşen Türklerde astronomi ve astrolojiye büyük ilgi göstermiş, Türkiye Selçukluları döneminde bilhassa hükümdarlar nazarında astroloji, önemli bir bilim dalı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Hükümdarların astrolojiye olan merakları ve ilgilerinin artması, devlet idaresinde astrolojiye dayanarak kararlar alma noktasında da etkili olmuştur. Astronomi ve astroloji bilimlerinin halk ile devlet yöneticileri tarafından taltif edildiği dönemde, müneccimler saraylarda önemli pozisyonlarda bulunmaktaydı. Türkiye Selçukluları Dönemi'nde, astronomi ve astroloji alanında önemli isimler yetişmiş, örneğin, Hubeyş el-Tiflisi¹⁴⁹, Mevlana Bahaüddin Şeng-i Münecim¹⁵⁰, Münecime Bibi¹⁵¹ ve Esirüddin (Ebheri) Münecim¹⁵² gibi kişiler söz

¹⁴⁷Tülay Yürekli, "Orta Çağ Müslüman Türk Dünyasında Münecimlik Üzerine Notlar", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi V/II**, 2022, s.329.

¹⁴⁸İbnü'l Esir, **İslâm Tarihi el Kâmil fi't-Târîh X**, (nşr. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1991, s.417.

¹⁴⁹Hubeyş b. İbrahim b. Muhammed b. Kemaleddin, XII. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyaya gelmiştir. Eserlerinde genellikle Ebû'l-Fadl Hubeyş b. İbrahim b. Muhammed adını kullanmıştır. Kendisine Ebu'l-Fadl ve Tiflisi et-Tiflisi nisbeleri de verilmiştir. Bazı kaynaklarda ismi farklı şekillerde geçse de genellikle Hubeyş olarak bilinirdi. Edebiyat, astronomi, tıp gibi çeşitli alanlarda çalışmalar yapmıştır. Farklı ünvanlarla anılan Hubeyş, dinî ve ahlaki tutumuyla da tanınmıştır. Çeşitli eserlerde ismi farklı şekillerde geçse de bu durum muhtemelen kopyalama hatalarından kaynaklanmaktadır. Hubeyş, çeşitli ilim alanlarında çalışmalar yapmış bir bilim insanıdır. Tıp, farmakoloji, filoloji, astronomi, dinî ilimler, rüya yorumculuğu, meslekler ve felsefe gibi alanlarda eserler kaleme almıştır. Astronomiyle ilgili çalışmaları da dikkat çekicidir. Yıldızlar üzerinde odaklanmış, yer merkezli evren sistemi hakkında bilgi vermiş ve Güneş ile Ay'ın konumlarına dikkat çekmiştir. On iki yıldız grubundan oluşan sistemin Güneş ve Ay'a göre pozisyonlarının açısal değerleri hakkında detaylı bilgi sunmuştur. Matematik bilgisinin de gerektiği bu işlemlerde Hubeyş'in aynı zamanda bir matematikçi olduğu vurgulanmıştır. Bkz. Mevlüt Poyraz, "Hubeyş et-Tiflisi'nin Hayatı: Biyografi Denemesi", **Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi II/I**, 2008, s.65-103.

¹⁵⁰Türkiye Selçuklu Döneminde yaşayan, hakkında bilgiye ulaşılmayan müneccimdir. Bkz. Seyfettin Kaya, **Selçuklular Döneminde Astronomi...**, s.150.

¹⁵¹Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad, astrolojiye ilgi duyduğu için ünlü müneccime Bibi'yi ailesiyle birlikte Konya'ya davet etmiştir. Münecime Bibi, Nişabur'da doğmuş ve kadın müneccim olarak tanınmış, kehanetlerinin doğru çıkmasıyla üne kavuşmuştur. Sultan, Münecime Bibi'den Selçuklu ordusunun durumu hakkında bilgi almış ve aldığı olumlu kehanetlerle güvenini artırmıştır. Sultan, Münecime'ye hediyeler sunarak kocasının Selçuklu divanında kâtip olmasını sağlamıştır, bu da dönemde müneccimliğin önemini göstermektedir. Bkz. [https://astrolojiakademisi.com/turk-tarihinde-bilinen-ilk-muneccime-el-bibi-el-muneccime/\(27.11.2024\)](https://astrolojiakademisi.com/turk-tarihinde-bilinen-ilk-muneccime-el-bibi-el-muneccime/(27.11.2024)); Seyfettin Kaya, **Selçuklular Döneminde Astronomi...**, s.170-173.

¹⁵²Ebheri, aslen Semerkanlı bir aileye mensup olup Musul'da doğmuştur. İlk eğitimini Musul'da aldıktan sonra Horasan ve Bağdat'ta öğrenimini tamamlamıştır. Dönemin ünlü bilginlerinden olan Kemaleddin İbn Yunus'un talebesi ve İbn Hallikan'ın hocası olmuştur. Musul sarayında bir süre himaye gördükten sonra Erbil'e yerleşmiştir. Anadolu'ya seyahatlerde bulunmuş, Türk beylerinin saraylarında ağırlanmış ve felsefe ile müsbet ilimler alanında dersler vermiştir. Eserleri arasında astronomi üzerine yazdığı eserler

konusu bilim üzerine çalışan önemli şahsiyetler olarak gösterilebilir. Hükümdarlarının astronomiye ilgi göstermeleriyle müneccimleri saraylarında istihdam etmeleri, dönemin astronomi ve astroloji çalışmalarını teşvik etmiştir.¹⁵³

Türkiye Selçuklu sultanları, özellikle Kılıç Arslan döneminde müneccimlerin hükümlerine önem vermiştir. Selçuklu Türkiye'sinde nücûm ilmi ve diğer fal türleriyle ilgilenen kişiler bulunmaktadır. Ravendi, eserinde Galip ve Mağlup Cetveli ile ebced hesabına yer vermiştir. Muhiyuddin el-Arabi ise Türkiye'de müneccimlikle ilgilenmiş ve daha sonra Suriye'ye geçmiştir. Hülagü'nün Haleb'i aldığı sırada da müneccim olduğunu Moğol Hanları'na anlatabilmiştir. Sonrasında Meraga'daki rasathaneye Nasirüddin Tusi'nin yanına gönderilmiştir.¹⁵⁴ Akabinde Anadolu'da gördüğümüz Baba Rasul ve Baba İshak gibi kişiler, İslâm dönemindeki devamlılığına örnek teşkil etmektedir. Baba Rasul, muskalar yazarak hastaları iyileştiriyor, eşler arasındaki sorunları düzeltiyor ve insanları etkileyecek çeşitli işler yapıyordu. Onun gibi müridlerinin de benzer büyüler yapabildiğine inanılıyordu.¹⁵⁵ Selçuklu hükümdarları ve Türkmen beyleri, astrolojiye büyük ilgi göstererek bu temayı sikkelerine yansıtmışlardır. Sikkelerdeki figürler, antik tasarımlardan ilham alınarak "Türkleştirilmiş" versiyonları ile hazırlanmıştır. Astrolojik sembollerle figürlerin seçimi, dönemdeki gök olaylarına atıfta bulunurken, Merih gibi seyyareler özellikle savaş ve zafer sembolü olarak tercih edilmiştir.¹⁵⁶

Türkiye Selçukluları Dönemi'nde medreselerde astronomi ve astroloji dersleri de verilmekteydi. Bu dersler genellikle heyet dersleri arasında yer alıp İslâm kozmolojisine dayanmaktaydı. Astronomi ve astroloji, o dönemde önemli zorunluluklardan biri olarak kabul edilerek önemli günlerin tespiti ile dinî ritüellerin belirlenmesinde büyük rol oynamıştır.¹⁵⁷ Türkiye Selçukluları, yer merkezli (jeosantrik) bir astronomi anlayışını kabul etmişlerdir. Bu sistemde Dünya merkezde olup Güneş ve diğer gezegenler Dünya etrafında dönmektedir. Ayrıca episikl ve eksantrik sistemlerinin astronomi

dikkat çekicidir. 661 veya 663 yıllarında öldüğü bilinmektedir. Bkz. Abdulkuddus Bingöl, "Ebheri, Esirüddin", **DİA/X**, İstanbul 1994, s.75-76.

¹⁵³Seyfettin Kaya, **Selçuklular Döneminde Astronomi...**, s.148-150vd.

¹⁵⁴Tülay Yürekli..., s.329.

¹⁵⁵Can Katma..., s.21.

¹⁵⁶Can Katma..., s.115vd.

¹⁵⁷Seyfettin Kaya, **Selçuklular Döneminde Astronomi...**, s.155.

hesaplamalarında kullanıldığı görülmektedir. Bu sistemler, astronomi bilimcileri tarafından matematiksel olarak incelenmiş ve geliştirilmiştir.¹⁵⁸

Delhi Sultanlığı Döneminde astronomi, matematik bilimlerle birlikte önemli bir ilgi alanı olmuştur. Erken modern İslâm dünyasında önemli bir astronomi kaynağı Uluğ Bey'in *Zic-i Gürgani* (Zic-i Sultani, Zic-i Uluğ Bey) iken, Hindistan'da daha eskiye dayanan zicler bulunmaktaydı. Bunlara değinirsek Mahmud bin Ömer tarafından Sultan Nasreddin Mahmud bin Şemseddin İltutmuş için hazırlanan *Zic-i Nasiri* adlı eser de mevcuttu. Bu eser, Ömer Hayyam'ın *Zic-i Melik Şahi*'sinin muhtemel bir güncellenmesi olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁹ Diğer bir dönemde kâtip sınıfının, Emir Hüsrev'in hocası Şahab Mahmûrâ'yı övdüğü kasideden anlaşıldığı üzere bu dönemin önde gelen isimlerinden biri olan Emir Hüsrev, "*Yirmi Sekiz Ay Konağı*" (el-Menâzil) adında bir şiir kaleme almış ve astronomi konusunda yeterli birikime sahip olmuştur. Alaaddin Kalaç¹⁶⁰ döneminde astroloji ve dolayısıyla astronomi büyük bir popülerite kazanarak zirveye ulaşmıştır. Bu dönemdeki astrolog-astronomlardan bazıları, konularında yeterlilikleriyle astronomik gözlemevleri inşa edebilecek düzeye erişmişlerdir. Tuğluk hükümdarları arasında Fîrûz Şâh Tuğluk, astronomi ve usturlap tasarımı alanında önemli bir yetkinlik sergilemiştir. Usturlapların yapımında ve tasarımında kaydedilen gelişmeler hem Müslümanlar hem de Hindular üzerinde etkili olmuştur. Fîrûz Şâh Tuğluk döneminde, Mahendra Sîri tarafından kaleme alınan "*Yantrarâja*" adlı eser, usturlap üzerine Sanskritçe yazılmış ilk eser olarak önem taşımaktadır. Delhi Sultanlığı'nın dağılmasının ardından ortaya çıkan bazı eyalet hanedanları da astronomiyi destekleme gayreti göstermiştir. Öne çıkan hanedanlardan biri Sultan Fîrûz Şâh Bahmani, Hindistan'daki ilk astronomik gözlemevini Balaghat'ta inşa ettirmiştir. Bu gözlemevi, Uluğ Bey'in Semerkant'taki gözlemeviden yaklaşık on yıl önce yapılmıştır. Bahmani hanedanı, bu bilim dallarına olan ilgisiyle haftada üç kez Nasîrüddin

¹⁵⁸Esin Kâhya, "*Anadolu Selçuklularında Bilim*", **Erdem V/XIII**, 1989, s.71vd.

¹⁵⁹Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâm'da Zaman**, (nşr. Ercan Ertürk), İstanbul 2017, s.91.

¹⁶⁰IX. yüzyılın ilk yarısından itibaren İslâm coğrafyacıları ve tarihçilerinin eserlerinde farklı adlarla anılan Kalaçlar, ilk dönemlerde Gazne, Gur, Harezmsah ve Dehli Türk Sultanlığı'nın yaya ve atlı birliklerinde görev yapmış, daha sonra kendi soyadlarıyla devletler kurmuş bir Türk boyudur. Bkz. Neslihan Durak, "*Kalaçlar Döneminde Hindistan'a Yapılan Moğol Akınları*", **Geçmişten Günümüze Türkiye-Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 2022 ,s.47.; Enver Konukçu, "*Halaciler*", **DİA/XV**, İstanbul 1997, s.227-228.

Tusi'nin¹⁶¹ astronomi konulu eserlerine dair dersler vermiştir.¹⁶² Diğer bir önemli çalışma *Zic-i Cemi* 1461-1462 yıllarında Mahmud Şah Kalaci adına tamamlanmış ve Tusi'nin *Zic-i İlhanisi*'nden büyük ölçüde etkilenecek şekilde hazırlanmış bir astronomi eseridir.¹⁶³

Anadolu'da XVI. yüzyılda Osmanlı'da yetişen Mirim Çelebi¹⁶⁴ ile Takiyüddin¹⁶⁵ dikkat çekerken aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan Seydi Ali Reis, babasıyla dedesi denizcilikle uğraşmış ve Barbaros Hayrettin Paşa'nın¹⁶⁶ yanında yetişmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmiş ve 1553'te Süveyş kapudanı olarak atanmıştır. Seydi Ali Reis, denizcilik alanında olduğu kadar Coğrafya, Matematik ve Astronomi konularında da bilgili bir kişidir. "*Hülasatü'l-Heyet*" isimli eserinde astronomik terimlere çok fazla yer vermiştir.¹⁶⁷ III. Murat'ın kızları için fal, büyü, astroloji ve tılsımlarla ilgili kitapların hazırlandığı bilinmektedir. Bu dönemde

¹⁶¹Nasîrüddin Tusi (1201-1274), çeşitli alanlarda 70'ten fazla eser vermiş ansiklopedist bir bilgin olarak tanınmakta ve özellikle "Ahlak-ı Nasîrî" eseriyle büyük bir üne kavuşmuştur. Meraga Rasathanesi'ni kurarken *Zic-i İlhanî*'yi oluşturmuştur. Bkz. Abdolvahap Taştan, "*Nasreddin Tusi: Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü*", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi I/XI**, 2001, s.1-11.

¹⁶²S.A.Khan Ghorî, "*Development of Zij Literature in India*", **Indian Journal of History of Science XX**, 1985, s.28-29.

¹⁶³Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâm'da Zaman...**, s.91.

¹⁶⁴Mirim (Mirem) Çelebi, Osmanlı döneminde Kadızade-i Rumi ve Ali Kuşçu'dan sonra yetişen önemli bir matematikçi-astronomdur. Mahmud asıl adıyla bilinen Mirim Çelebi'nin dedesi Ali Kuşçu'nun kızıyla olan ilk evliliği vefatıyla sonlanmıştır. Babası Kutbüddin Muhammed ise İstanbul'a gelerek Hocazade Muslihüddin Efendi'nin kızıyla evlenmiş ve Mirim Çelebi dünyaya gelmiştir. Dedesi Hocazade tarafından yetiştirilen Mirim Çelebi, matematik ve astronomi alanında büyük bir otorite hâline gelmiştir. II. Bayezid tarafından saraya davet edilerek riyaziyyat dersleri vermiştir. Anadolu kazaskeri olan Mirim Çelebi, emekliye ayrıldıktan sonra hacca gitmiş ve dönüşünde Edirne'ye yerleşmiş, orada vefat etmiştir. Eserleri genellikle astronomi, astroloji ve optik konularına odaklansa da matematikçi kimliğiyle de dikkat çekmektedir. Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "*Mirim Çelebi*", **DİA/XXX**, Ankara 2020, s.160-161.

¹⁶⁵Takiyüddin, XVI. yüzyılda Osmanlı bilim dünyasında önemli bir figür olarak astronomi, matematik, optik, mekanik ve tıp alanlarında çeşitli eserler yazmış ve İstanbul'da bir gözlemevi kurarak gözlem çalışmalarında bulunmuştur. Özellikle astronomik verilerle gezegen hareketlerini açıklamış, trigonometrik hesaplamalar yapmış ve mekanik saatler tasarlayarak dönemin bilimsel gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur. Bkz. Hüseyin Gazi Topdemir, "*Takiyüddin er-Râsîd*", **DİA/XXXIX**, İstanbul 2010, s.454-456.

¹⁶⁶Barbaros Hayreddin Paşa, XVI. yüzyılda Osmanlı denizciliğinin zirveye ulaşmasını sağlayan önemli bir amiral olup Cezayir'i ele geçirerek burayı Osmanlı topraklarına katmıştır. Gelişmiş donanması ve askerî stratejileri ile Akdeniz'de Türk üstünlüğünü kurmuş, Preveze Deniz Zaferi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin deniz gücünü pekiştirmiştir. Bkz. Şerafettin Turan, "*Barbaros Hayreddin Paşa*", **DİA/X**, İstanbul 1992, s.65-67.

¹⁶⁷İhsan Uçar-Aşlı Adaklı, "*Seydi Ali Reis'in Hülasatü'l-Hey'et Adlı Eserindeki Astronomi Terimleri*", **Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi XXI**, 2019, s.2-18.

oluşturulan "*Metailüs Saadet*" fal konulu en güzel minyatürlü eserlerden biri olarak öne çıkmaktadır.¹⁶⁸

Türkistan topraklarında Bâbürlülerden önce var olan Timurluların, varlığını sürdürdüğü topraklarda devletin himaye ettiği Horasan ve Maverâünnehr âlimlerinin astronomiyle matematik alanında büyük katkıları olmuştur. Doğulu Müslüman astronomlar gözlem astronomisini geliştirmiş ve çeşitli eserler ortaya koymuştur. Bağdat rasathanesinin temellerinin Horasan ve Maverâünnehr âlimleri ile atıldığı bilinmektedir. Timurlular döneminde astronomi çalışmaları, Timur'un zapt ettiği ülkelerden âlimleri Semerkant'a getirerek başlamış ve Uluğ Bey döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Uluğ Bey dönemi, astronomi alanında önemli ilerlemelerin yaşandığı bir dönem olarak bilinmektedir.¹⁶⁹ Uluğ Bey'in hocası Kadızade-i Rumi ve Fatih'in hizmetine giren öğrencisi Ali Kuşçu da astronomi bilginlerindendir. İlmine ilim katarak devam eden Uluğ Bey, Batlamyus'un *Almagest* adlı yıldız kitabında Hipparchos'un kataloğuna yer vermiştir. Uluğ Bey, *Almagest*'teki hataları fark ederek yeni gözlemler yapmış ve *Zic-i Gürgani* gibi yeni kataloglar hazırlamıştır. Uluğ Bey'in çalışmaları Semerkant'ta önem kazanmış ve rasathanede yapılan gözlemlerle dünyaca ünlü olmuştur. Ali Kuşçu, Gıyasüddin Cemşid ve Kadızade-i Rumi gibi diğer bilim insanlarının da yardımıyla katalog dört bölümden oluşmuştur. Çeşitli konuları ele alan kitap, yıldızların ve gezegenlerin tayiniyle ilgili detaylı bilgiler içermektedir. Uluğ Bey'in *Zic-i*¹⁷⁰ çalışmaları 1449 yılına kadar devam etmiştir. XV. yüzyılda Avrupa'da denizciliği etkileyen gelişmeler, astronomiyi önemli bir meslek hâline getirmiştir. Yıldızların konumlarının doğru belirlenmesi, denizcilerin yönlerini bulmaları için kritik bir öneme sahipti. Avrupalı bilim adamları, eski yıldız kataloglarını düzenlerken Uluğ Bey'in *Zic-i Gürgani* adlı kataloğundan haberdar olmuş, bu katalog birçok tercümeyle Avrupa'da popüler hâle gelmiştir. John Greaves, 1648'de *Zic*'in bir bölümünü tercüme ederek yayınladı. 1650'ler sonrasında diğer eserler ve tercüme yapıldı. Uluğ Bey'in kataloğu o dönemde Avrupa'da nadir bulunan ve değerli kabul edilen bir kaynak niteliği

¹⁶⁸Saliha Çelik, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Astronomi, Kozmoloji ve Astroloji**, (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2022, s.14.

¹⁶⁹Kishimjan Eshenkulova..., s.118-119.

¹⁷⁰İlgili eser; Uluğ Bey, **Uluğ Bey'in astronomi cetvelleri = Zîc-î Uluğ Bey / Uluğ Bey**, (nşr. Mustafa Kaçar ve Atilla Bir), Ankara 2012.

taşımıştır. İlerleyen yıllarda da çeşitli astronomlarla coğrafyacılar¹⁷¹ bu kataloğa referans vermiş ve övgülerle bahsetmişlerdir. Uluğ Bey'in kataloğu, tercümelerle dünya geneline yayılarak Avrupa ve Asya'daki çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır.¹⁷²

Astrolojinin kullanımı açısından baktığımızda Timur için müneccimler hayatının önemli bir parçası hâline gelmiş ve onları yanından ayırmamıştır.¹⁷³ Timur'un doğum tarihi için verilen geleneksel tarih 8 Nisan 1336'dır. Bu tarihin aslında Timur'un doğum tarihi olduğuna dair tespitler yapılmıştır. Doğum haritasındaki en önemli konum ise Mars ve Jüpiter'in "uğurlu kavuşumu" ile sonuçlanmaktadır. Bu kavuşuma astrolojide sahipkiran¹⁷⁴ denilmektedir. Bu konumun ünvanı Timur tarafından benimsenmiş ve

¹⁷¹XV.yüzyılda Avrupa'da meydana gelen gelişmeler, denizciliği derinden etkilemiş ve astronomiyi önemli bir meslek hâline getirmiştir. Yıldızların konumlarının doğru belirlenmesi, denizcilerin yön bulması açısından kritik bir değere sahipti. Avrupalı bilim adamları, eski yıldız kataloglarını düzenlemeye çalışırken Uluğ Bey'in hazırladığı Zic'ten haberdar olmuşlardır. Bu önemli astronomi eseri birçok kez tercüme edilmişti. Özellikle İngiltere'de Oxford Üniversitesinde profesör olan John Greaves, 1648 yılında Zic'in bir bölümünü "Quibusaccesserunt, Insigniorum Aliquot Stellarum Longitudines, et Latitudines, Ex Astronomicis Observationibus Ulug Beigi, Tamerlani Magni Nepotis" adıyla yayımlamıştı. Aynı yıl içinde bu eserden alınan coğrafya tabloları ise "Binae Tabulae Geographicae, una Hassir Eddin Persae, Altera Uluğ Beigi Tatarı: Opera et Studio J. Gravli" başlığıyla basılmıştı. 1650 yılında Londra'da Zic'in ilk bölümü "Epochaecelebiore, Astronomis, Historicis, Chronologis, Chataiorum, Syro-Graecorum, Arabum, Persarum, Chorasminumusatatae: Extraditione Ulug Beigi" adıyla tekrar yayımlanmıştı. 1665 yılında Thomas Hyde, Uluğ Bey Zic'inin Tacik ve Latince bir basımını "Tabulae Long, ac Lat. Stellarum Fixarum, exobservatione Ulug Beigi" adıyla tanıtmıştır. O dönemde Avrupa'da yıldız katalogları nadir ve değerliydi, bu nedenle Uluğ Bey'in kataloğu büyük bir önem taşıyordu. Hyde'in Oxford yayımından 25 yıl sonra Jan Hevelius, "Prodromus Astronomiae" adlı eserinde Uluğ Bey'in tablolarına yeniden yer vermişti. Bu kitapta Batlamyus, Tycho Brahe, Riccoli, Prens Hesse ve Hevelius'un katalogları ile Uluğ Bey'in kataloğu karşılaştırılmıştır. Hevelius, Uluğ Bey'e büyük bir değer vererek onu Urania'nın sağında yer alan ilk astronom olarak tasvir etmiş ve ona büyük bir hürmet göstermişti. Ayrıca, Uluğ Bey'in on bir önemli astronom ile birlikte gösterildiği bir resim de eserde yer almıştı. Uluğ Bey'in kataloğunun basım süreci Hevelius'tan sonra da devam etmişti. Flamsted, 1725 yılında "Historia Coelestis" adlı eserinde Batlamyus, Tycho Brahe, Prens Hesse, Hevelius ve kendi hazırladığı katalog ile Uluğ Bey'in kataloğunu bir araya getirmişti. Bu işin devamında 1767 yılında Sfiarpe ve 1843'te Brailly de Uluğ Bey'in eserlerini yayımlamıştı. Ayrıca önemli Fransız şarkiyatçı Sedillot, "Uluğ Bey'in Astronomi Tabloları" adı altında bir yayın gerçekleştirdi. Uluğ Bey'in 1437'de hazırladığı bu eser, tüm dünyaya bilim adamlarının tercümeleriyle yayılmış ve günümüzde Avrupa ile Asya kütüphanelerinde on adet nüshası bulunmaktadır. Özbek Bilimler Akademisi'nde ise XV. yüzyıla ait Tacik dilinde bir nüsha mevcuttur. Bkz. Lalifer Balibeyoğlu, "Büyük Türk Astronomu: Uluğ Bey", **Bilgi/Vİ**, 1997, s.163-164.

¹⁷²Lalifer Balibeyoğlu..., s.160-164.

¹⁷³İbni Arabşah, **Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)**, (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2012, s.430.

¹⁷⁴Sahipkiran, Jüpiter ve Venüs'ün aynı derecede kavuşumuna denilmektedir. Kiran yakınlık manasındadır. Bu zamanda doğan insanlarda üstün kabiliyetler gözlenmiştir. Hayrün-nisa Alan, "Sahipkiran", **DİA/İA ek II**, Ankara 2019, s.443-444; Sahipkiran terimi, Türk-İslâm devletlerinde cihangir hükümler için kullanılan bir sıfat olup "sahip" ve "yakınlık" (kavuşum) anlamlarına gelen kelimelerin bileşiminden oluşmaktadır. Terim, "Müşteri (Jüpiter) ile Zühre'nin (Venüs/Çoban Yıldızı) bir burçta toplandığı esnada doğmuş olan" birey anlamına gelmektedir. Bu sıfat uğurlu, kutlu, bahtiyar, talihi yaver, her daim muzaffer ve galip olan cihangir hükümdarları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Prof. Dr. Fahri Unan, "Sahib-Kiran-ı Beni Adem İnsanoğlunu Sahiplerini Yok Eden Demek midir?" başlıklı eserinde, Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'nde bu kelimeyi şöyle açıklamaktadır: "Kiran" terimi, Arapça "karn" kökünden türemekte olup iki anlam taşımaktadır: 1. yakınlık, mukârenet; 2. iki gezegenin, özellikle Zühre ve Müşteri'nin bir burçta birlikteliğidir. Sâhib-kırân: Böyle iki gezegenin bir

yaşamı boyunca kullanmıştır.¹⁷⁵ Ayrıca Hazreti Sahipkıran'ın düşmanla çarpışmaya hazırlandığı, Karşı'yı himayesi altına almak istediği ancak SeyfeddinBek kuşluk vaktinin talihli zaman olduğunu söyleyerek sabrettiği ve daha uygun bir zamanda hareket ettiği görülmektedir.¹⁷⁶ Şahruh Mirza'nın bir oğlu dünyaya gelince Sahipkıran'ın astrologlar ve bilginler tarafından özellikle de öne çıkan müneccim Mevlana Abdullah Lisan ile beraber yaptığı iştişareyle çocuğun geleceği, kaderi hakkında yapılan yorumlar sevinçle karşılanmıştır. Bu konuda ihsanlarda bulunulurken Şehzade İbrahim Sultan'ın gelecekte büyük bir padişah ve benzersiz yeteneklere sahip olacağı da öngörülmüştür.¹⁷⁷ Emir Timur, Anadolu'ya yönelmesi ile meydana gelecek olan Osmanlı'ya karşı Ankara Savaşı öncesinde devlet adamlarının cayılması için müneccimlerin hezimet tahminlerini duyurduğunda Mevlana Abdullah Lisan'a güvenmiştir. Timur, Lisan'ı çağırıp fikrini sormuş, Mevlana Abdullah Lisan ise ordudaki kahramanların yıldız haritalarının çok güçlü olduğunu, düşmaninkilerin ise zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁸ Hasan-ı Rumlu, Ahmed Celayir'in,¹⁷⁹ Sultan Beyazıd'a sığındığında ondan Timur'la ilgili geleceği öğrenmek için remil¹⁸⁰ çekmesini istediğini belirtmiştir. Sultan Ahmed, kura çekildikten sonra "*Siz her ikiniz küçük bir halıya oturacak ve ilk defa birlikte yoğurt yiyeceksiniz*" şeklinde bir söz sarf etmiştir.¹⁸¹ Buradan Celayirli Ahmed'in nücûm ilmine vakıf olduğu görülmektedir.¹⁸² Timur'un diğer müneccimi tabip ve bakır işleme ustası Mevlana

burçta tesadüf esnasında dünyaya gelmiş olan mes'ud ve bahtiyar kişiyi" ifade ettiğini belirtmektedir. Sâmî, bu ifadenin büyük hükümdarların bazılarına lakap olarak verildiğini de vurgulamaktadır. Abdülbâki Gölpınarlı, Unan'a göre "kıran" kelimesini iki yıldızın aynı burçta ve aynı derecede buluşmaları olarak tanımlamaktadır. İki kutlu yıldız olan Müşterî ile Güneş'in bir burçta bulunmasına "kırân-ı sa'deyn" (iki saadet kıranı) denilmektedir. Bu bağlamda bir padişah tahta çıktığında ve böyle bir kıran meydana geldiğinde o padişaha "sâhib-kırân" (kıran sahibi) ünvanı verilmekteydi. Sâhib-kırân ünvanı taşıyan padişah, sembolik olarak dört kılıç taşıyordu. Bkz. [https://www.barisilhan.com/sahibkiran\(24.08.2024\);](https://www.barisilhan.com/sahibkiran(24.08.2024);) [https://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik1.html\(24.08.2024\)](https://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik1.html(24.08.2024))

¹⁷⁵Naindeep Singh Chann, "*Lord of the Auspicious Conjunction: Origins of the Şâhib-Qirân*", **Iran and the Caucasus XIII**, 2009, s.98.

¹⁷⁶Şerefüddin Ali Yezdi, **Emir Timur (Zafername)**, (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2013, s.71.

¹⁷⁷Şerefüddin Ali Yezdi..., s.245-246.

¹⁷⁸Tülay Yürekli..., s.330.

¹⁷⁹Sultan Ahmed, Celâyirliler Devleti'nin son ünlü hükümdarıdır. Bkz. Faruk Sümer, "*Ahmed Celâyir*", **DİA/II**, İstanbul 1989, s.53-54.

¹⁸⁰"Remil", sözlükte "kumlu arazi" olarak tanımlanırken terim olarak fal bakma uygulamalarında kullanıldığı belirtilmektedir. Bu uygulama, kaybolan bir şeyin yerini bulmak veya merak edilen bir konunun sonucunu öğrenmek amacıyla yapılmaktadır. Başlangıçta kum ile gerçekleştirilen bu işlem, zamanla kâğıt veya tahta gibi materyallere kaymıştır. Bkz. İlyas Çelebi, "*Remil*", **DİA/XXXIV**, İstanbul 2007, s.555-556.

¹⁸¹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, (nşr.Mürsel Öztürk), Ankara 2006, s.90.

¹⁸²Faruk Sümer, "*İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir*", **Belleten LIII/CCVI**, 1989, s.196.

Ahmed'dir. İbn Arabşah, 1405-1406 yıllarında bir araya geldiği Ahmed'in "*yükselen yıldızlar almanağından (yıllık yıldız takvimi) iki yüzyıla kadar olanları tespit ettiğini*" bildirmiştir.¹⁸³ Timur'un bahsi geçen diğer müneccimi de Mevlana Bedreddin'dir. Bedreddin, Timur'un birkaç seferine katılmıştır. Nevket'te çıkan savaşta Timur ile Emir Hüseyin arasında yer almış ve savaş sırasında firar ettiği bilinmektedir.¹⁸⁴ Bedreddin ayrıca Şehzade Halil Sultan'ın tahta geçiş zamanını tahmin etmiştir. Müneccimler ve nücûm ilmi, Timur'un vefatından sonra da önemini korumuştur. Gerçekten âlim ve dindar bir riyaziyeci olan Uluğ Bey bile ahkâm-ı nücûm'a inanmaktan bir türlü vazgeçememiştir.¹⁸⁵ Akabinde Sultan Muhammed Han'ın kızı Ak-Sultan Hanike ile ilgili bir hikâyede Uluğ Bey'in remilden anlayan birinden en yakın olayları sormasıyla başlamıştır. Falcı, hanımlarından birini öldüreceğini ve Han kızını da boşayacağını kehanet etmiştir. Uluğ Bey, sevdiği hanımını boşamak istemese de falcının ölüm kehaneti doğru çıkınca bu duruma sevinen Han kızına öfke duyup onu boşamıştır.¹⁸⁶

Bâbürlü İmparatorluğu'ndaki astronomi ve astrolojiye dair faaliyetlere gelmeden önce sahip olduğu toprakların ataları, Asya'nın fatihi Emir Timur'un eylemlerini incelemek gerekmektedir. Onun himayesinde bu topraklarda Türk kültürünü yaşatan Maverâünnehr ve Horasan merkezli kurulan Timurlu Devleti, oğulları ile torunları tarafından 1507 yılına kadar devam ettirilen büyük bir imparatorluktur. Emir Timur, Cengiz Han'ın vefatından sonra Asya'yı egemenliği altında birleştirmiştir.¹⁸⁷

Timur, askerî bir lider ve devlet adamı olarak 1370-1405 yılları arasında geniş bir imparatorluk kurmayı başarmışken tahta çıkmasından sonraki otuz yıllık fütuhât (genişleme) sürecinde kurulan bu büyük devlet, genellikle kurucusunun otoritesine dayanmaktaydı. Timur'un oğulları ve torunları, kendisine saygı gösterirken aynı zamanda tahtın varisi olarak belirlenen kişilere karşı da çeşitli anlaşmazlıklar yaşamışlardı. Timur'un oğulları arasındaki taht kavgaları ve iç mücadeleler, devletin parçalanmasına ve bölgesel ayaklanmalara yol açmıştır. Timur'un ölümünden sonra oğullarıyla torunları arasında iktidar mücadeleleri yaşanmış ve devlet çeşitli bölgelere

¹⁸³İbni Arabşah..., s.445.

¹⁸⁴Tülay Yürekli..., s.330.; Şerefüddin Ali Yezdi..., s.79.

¹⁸⁵Tülay Yürekli..., s.330.

¹⁸⁶Wilhelm Barthold, **Uluğ Beg ve Zamanı**, (nşr.İsmail Aka), Ankara 1997, s.122.

¹⁸⁷Yusuf Ziya Söylemez, **Timurlular Dönemi Herat**, (İnönü Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 2023, s.52.

ayrılarak zayıflamıştır. İran, Maverai-i Kafkas ve Doğu Anadolu'da Akkoyunlu Devleti yükselirken Timur'un oğullarıyla torunları tarafından yönetilen Maveraiünnehr ile Horasan bölgelerinde de Timurlu Devleti zayıflayıp çökmeye yüz tutmuştur.¹⁸⁸ Bâbü İmparatorluğu'nun erken döneminde Timur öldükten sonra taht mücadelesi başlamıştır. Timur'un üçüncü sıradaki oğlu olan Miran Şah'ın oğlu Halil Mirza'nın siyasi hırsları ve gerici politikaları, Mirzalar arasında çatışmalara yol açarak devletin birliğini bozmuştur. Bu kaos içinde Şahruh Mirza, taht üzerinde hak iddia eden rakiplerini yenerek hakimiyeti ele geçirmiş ve devletin zengin bölgelerinde kontrol sağlamıştır. Ancak bu dönemde Timurlular, Özbekler, Moğollar ve hanedanları gibi muhtelif komşularıyla mücadele içinde olmasıyla iç çatışmalardan dolayı birliklerini koruyamamışlardır. Şahruh'un ölümünden sonra Timurlular Devleti iç karışıklıklara sürüklenmiştir. Taht kavgaları neticesinde Ebu Sait Mirza, bölgede aktif bir rol oynayarak yönetimi elinde tutmaya çalışsa da Uzun Hasan tarafından bozguna uğratılmıştır. Ebu Sait'in ölümüyle birlikte Mirzalar arasındaki mücadeleler yeniden başlamış ve Bâbü hem anne hem de baba tarafından köklü bir soydan geldiği için bu çalkantılı ortamda devletini kurup güçlenmeye gayret etmiştir.¹⁸⁹ Tüm bu zorluklar, onu Hindistan gibi zengin, yeni bir bölgeye yöneltmiştir zira Hindistan, doğal kaynakları ve verimli topraklarıyla tanınmaktayken burada sunulan ekonomik potansiyel, Bâbü'nün imparatorluğunu güçlendirme arzusunu artırmıştır. Hindistan'a girmeden önce Bâbü yerel liderlerle ittifaklar kurarak askerlerini ve kaynaklarını kuvvetlendirme yollarını aramış, bu çabaları sayesinde bazı yerel yöneticilerle kabilelerin desteğini kazanmıştır.¹⁹⁰

Bâbü'nün siyasi mücadeleleri Fergana (1494-1504), Kabil (1504-1526) ve Hindistan (1526-1530) dönemleriyle üç ana bölümde ele alınabilir. İlk olarak Fergana'da amcasıyla rakipleri mücadele eden Bâbü, başarılı bir şekilde Kabil'e geçmiş (1504) ve burayı ele geçirerek güçlenmeyi başarmıştır. Ardından Safevi desteğiyle Semerkant ve Buhara'yı fethetse de Safevi askerlerinin desteğini geri çekmesiyle baskı altında kalmıştır. 1518'de Sind bölgesine baskın yaparak Hindistan'a yönelik ilk

¹⁸⁸Kishimjan Eshenkulova..., s.1-7.; İsmail Aka, "Timurlular", **DİA/XLI**, İstanbul 2012, s.177-180.

¹⁸⁹İsmail Pırlanta, **Babür Şah ve Babürlü Devleti'nin Kuruluşu**, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001, s.1-8.

¹⁹⁰Fernand Grenard, **Bâbur**, (nşr. Orhan Yüksel), İstanbul 1971, s.114vd.; Jean-Paul Roux, **Büyük Moğolların Tarihi Babur**, İstanbul 2004, s.319vd.

fetihlerini gerçekleştirmiştir. 1526'da Panipat Meydan Muharebesi'nde İbrahim Lûdi'yi yenen Bâbü, Delhi ve Agra'yı ele geçirerek Bâbürlü Hanedanı'nı kurmuştur.¹⁹¹

Başta Bâbü olmak üzere muzaffer Bâbürlü ileri gelenleri, muhtelif din ve kültüre ev sahipliği yapan Hindistan topraklarında kurmuş oldukları hanedanlığı devletleştirme yolunda teşkilatlanma çabası içerisine girmişlerdi. Kuzey Hindistan'da imparatorluk kuran diğer devletler gibi Bâbürlüler de merkezlerini Ganj ve Yamuna nehirlerinin birleşim yerinin yakınlarında oluşturmuşlardı. Kuzeyde güçlerini pekiştirdikten sonra hâkimiyetlerini doğuya daha sonra batıya kadar genişletmişlerdir. Ardından Vindiya Dağları'nın ötesine geçerek yavaş yavaş orta ve güney Hindistan topraklarını da imparatorluklarına katmışlardır.¹⁹² Bâbü, İslâm kültürlerine olan derin saygısıyla özellikle Timurluların mirasına duyduğu hayranlık nedeniyle Hindistan'a kültürel bir bağ kurma ve bu bölgeye öz değerlerini yansıtmak için güçlü bir ilgi duymuştur.¹⁹³ Dönemin önemli müverrihlerinden Ebu'l-Fazl'ın kaleme aldığı *Ayin-i Ekberi* adlı eserde Hindistan doğu, batı ve güneyden okyanusla çevrili olarak tanımlanmakla birlikte Seylan, Achin, Moluccas, Malakka ile beraber önemli sayıda adayı da sınırları içerisinde barındıran bir yer olarak tasvir edilmektedir. Kuzeyde, bir kısmı Hindistan'ın en uç sınırları boyunca uzanan diğer ucu Türkistan ve İran'a geçen yüce bir dağ silsilesi vardır. Bu bölge ile Çin'in geniş sınırları arasında Keşmir,¹⁹⁴ Büyük ve Küçük Tibet, Kishtawar gibi çeşitli ırkların yaşadığı bir ara bölge uzanırdı. Bu nedenle bu bölge başka bir okyanusa benzetilmektedir. Tüm büyüklüğü ve imparatorluğunun kudretiyle birlikte iklimi, hasatların hızlı bir şekilde birbirini izlemesi üzerine insanların sağlam oturmuş karakteristik özelliği dikkat çekmiştir. Uçsuz bucaksız büyüklüğüne rağmen her yerinde tarım yapılmaktadır. Kalabalık kasabalara ve gelişen köylere rastlamadan, tatlı suları, hoş yeşillikleriyle büyüleyici ovaları görmeden

¹⁹¹Enver Konukçu, "Babür", **DİA/IV**, İstanbul 1991, s.395-396.; Neslihan Durak, "Hindistan'da Doğan Bir Yıldız:Babür Şah (D.1483-Ö.1530)", **Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 70.Yaşına Özel Armağan**, Çanakkale 2024, s.205vd.

¹⁹²Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâm'da Zaman...**, s.51.; Hermann Kulke-Dietmar Rothermund, **Hindistan Tarihi**, (nşr. Müfik Günay), Ankara 2001, s.285.

¹⁹³Jean-Paul Roux, **Büyük Moğolların Tarihi Babur...**, s.316vd.

¹⁹⁴Keşmir, tarih boyunca vadiyi çevreleyen yüksek dağ silsileleri ile tanınmıştır. En yüksek zirve olan Nanga Parbat, bölgenin kuzeyinde bulunurken diğer dağlar da vadiye çeşitli yönlerden koruma sağlamaktadır. Bu dağlar, sadece Keşmir'in doğal manzarasını zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda kültürel ve dinî öneme de sahiptir; örneğin, Amarnath gibi dağlar Hindu inancında kutsal kabul edilmektedir. Bkz. Saadet Şeker, **İslâmın Yayılışına Kadar Keşmir**, (Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2019, s.2.

tüm noktaları birleştirmesi güçtür. Sonbaharda ve kış boyunca ovalar yeşillenirken ağaçlar yapraklanırdı. Güneş'in İkizler burcunda kaldığı sürenin bitiminden Başak burcuna girişine kadar uzanan yağmur mevsimi boyunca atmosferin esnekliği en keyifsiz insanları bile yerinden oynatmaya ve yaşlılığa gençlik dinçliği katmak için yeterli bir durum olduğundan bahsetmiştir.¹⁹⁵ Ebu'l-Fazl'ın da Hindistan hakkında yazdıklarından yola çıkarsak Bâbürlü İmparatorluğu, Hindistan'ın verimli coğrafyasında kurulmuş, kültürel zenginliği ve çeşitliliğiyle dikkat çekerek önemini ortaya koymuştur.

Bâbürlü döneminde astroloji ve astronomi adlı bu çalışmanın Giriş bölümünde astronomi ve astrolojinin tarihiyle ortaya çıkışı, bu bilimlerin antik çağlardan itibaren nasıl geliştiği, farklı medeniyetlerdeki yeri tetkik edilecektir. İslâm dünyasındaki çalışmalar irdelenirken Türk toplumlarının tarihi boyunca astronomi ve astroloji alanındaki gelişmelerde ele alınacaktır. İlk olarak Türklerde astronomi ve astrolojinin kökenlerine inilerek bu bilimlerin nasıl ortaya çıktığı ile beraber kültürel bağlamda nasıl evrildiği incelenecektir. Bu araştırma; Türkistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş coğrafyada, Türk devletlerinin yönetimlerinde gökyüzü gözlemlerinin ve astronomik bilgilerin nasıl bir rol oynadığını tanımlamakta yardımcı olacaktır. Devlet yönetiminde esas alınan gökyüzü olayları, toplumların inanç sistemleri ve yaşam biçimleri üzerinde de derin bir etki bırakmıştır. Timurlular dönemine kadar Türk devletleri, çeşitli astronomik uygulamalarla kendi takvimlerini oluşturarak ve bu takvimler üzerinden tarımsal faaliyetlerini düzenlediğini görmekteyiz. Timurlu dönemiyle beraber Hindistan topraklarında atalarının kültürünü devam ettirecek olan Bâbürlü İmparatorluğu hakkında bilgi sahibi olacağız.

I. bölümde Hindistan'ın mevcut sisteminde yer alan astronomi ve astrolojinin varlığı irdelenecektir. Bâbürlü İmparatorluğu, güçlü bir siyasi yapı olmasının yanı sıra bilim ve sanatı da destekleyen bir yönetim anlayışına sahipti. Bu bölümde, Bâbürlü hükümdarlarının astronomi ve astrolojiyi nasıl benimsediğiyle devlet yönetimlerinde nasıl kullandıkları sorgulanacaktır. Astronomi ve astrolojinin, özellikle hukuksal alanla beraber sosyal karar alma süreçlerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu ortaya konulacaktır. Zahirüddin Muhammed Bâbür Şah döneminde, gökyüzünden yeryüzüne yansımalar üzerine yapılan gözlemler, yönetimin geleceğine dair ipuçları sağlayarak hükümdarın

¹⁹⁵ Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi III**, (nşr. H. S. Jarrett), Calcutta 1948, s.7vd.

kararlarına yön vermiştir. Her bir hükümdar döneminde, astrolojik kehanetler ve gök olayları temel alınarak yapılan uygulamalar, devletin kozmolojik yapısıyla meşruiyetini pekiştirmiştir. Celaleddin Muhammed Ekber Şah döneminde ise astrolojinin daha sofistike yöntemlerle kullanıldığı, doğum haritalarının detaylı şekilde çıkarıldığı ve kozmolojik bilmecelerin, bireylerin yaşamına olan etkilerinin değerlendirildiği bir döneme tanıklık edeceğiz. Astrolojinin, savaş stratejilerinden diplomatik ilişkilere kadar geniş bir yelpazede nasıl uygulandığı çeşitli ritüeller ve sosyal olaylarla birlikte detaylandırılacaktır. Ayrıca bu dönemdeki önemli astrolojik olayların halk üzerindeki etkileri ve Nevruz kutlamaları gibi geleneksel etkinliklerle nasıl ilişkilendirildiği de inceleme konusu olacaktır.

II. bölümde ise Rasathaneler ve Timurlu döneminde özel rasathanelerin kuruluşları incelenecektir. Bu rasathaneler sadece bilimsel gözlemler için değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal yaşamda da etkili olmuştur. Bâbürlü döneminin bilim alanındaki gelişmelerle beraber rasathanelerinin tarihini de ele alacağımız bu bölümde, dönemin önde gelen bilim insanlarının katkıları ve yenilikçi projeleri üzerinde durulacaktır. Gyarah Sidi ve Jantar Mantar gibi birçok ünlü rasathane, astronomik gözlemlerle ölçümlerin gerçekleştirilmesi için önemli birer merkez hâline gelmiştir. Bu rasathanelerde kullanılan ekipmanlar ve gözlem teknikleri, astronomi biliminin ne denli ilerlediğini gösterecek şekilde detaylandırılacaktır. Bâbürlü dönemindeki takvim sistemleri ve bu takvimlerin günlük hayattaki yeri incelenecektir. Mali takvim uygulamaları ve toplumsal faaliyetlerin zamanlamasındaki önemi, dönemin mali yönetimi ile ilişkilendirilerek açıklığa kavuşturulacaktır. Bâbürlü dönemindeki astronomi ile ilgilenen bilim adamlarının biyografileri ve akademik katkıları mercek altına alınacaktır. Astronomi ve astroloji alanında önemli figürlerin eserleriyle etkileri, bilim tarihindeki yerlerini belirlemek adına detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

I. BÖLÜM

BÂBÜRLÜ İMPARATORLUĞU'NUN KOZMOLOJİK DEVLET

YAPISI

1.1. Hindistan'da Astronomi ve Astrolojinin Gelişimi

Hindistan'ın iklim yapısından kaynaklı yağın yağışlar insanlar tarafından kutsanmış nehirleri ve yerleşim yerlerinin temelini oluşturmuştur. İndus Nehri'nin de içinde bulunduğu bu nehirler tarım, içme suyu ve ticaret açısından büyük bir öneme sahiptir. Hindistan, Antik Çağ'da birçok medeniyete ev sahipliği yapmakla birlikte doğaya olan saygısı ve manevi bağlılığı ile bu kültürlerin önemli bir parçası olmuştur. Eski Hintliler, doğanın unsurlarını kutsal kabul etmişlerdir. Özellikle ağaç gibi doğa unsurlarına tapınmak ve onları yüceltmek, dinî inançların önemli bir parçasını oluşturmuştur.¹⁹⁶ Eski Hint tarihi, Hindistan'ın çok çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı, kültürel etkileşimlerin yoğun olduğu bir coğrafya olduğunu ortaya koymaktadır. Ön-Aryanlar¹⁹⁷, Hint-Aryanlar, Persler¹⁹⁸, Yunanlılar¹⁹⁹ ve Türkler gibi

¹⁹⁶Benudhar Patra, "Environment in Early India: A Historical Perspectiv", **Environment, Traditional & Scientific Research I**, s.41vd.

¹⁹⁷Kuzey Hindistan'a ilk olarak MÖ 1500-1200 yılları arasında yayılan yabancı istilacılar, Arilerdir. Bkz. Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Malatya 2000, s.2.

¹⁹⁸Ariler, İran'da hâkimiyet kurduktan sonra Persler MÖ 558-530 yılları arasında Kurus döneminde Hindistan sınırlarını zorlamaya başlamışlardır. Darius döneminde (MÖ 522-486) ise Sind Nehri boyunca geniş çaplı bir askerî harekâta girişilmiştir. Başlangıçta, bu sefer Sind Nehri'ndeki kasabalara yönelik bir keşif seferi olarak planlansa da zamanla güneydeki dağlık bölgeler ile deniz arasındaki alanda daha da genişleyerek Sind'in doğusundaki büyük bir bölge yağmalanmış ve Pencap, Pers İmparatorluğu'nun yirminci satraplığı hâline getirilmiştir. Perslerin Hindistan'a olan ilgisi bu hareketle sınırlı kalmamış, Darius'dan sonraki hükümdar Kserkes (MÖ 486-465) ve halefleri döneminde de devam etmiştir. Böylece kuzeybatı Hindistan, büyük ölçüde İranlıların kontrolü altına girmiştir. Bkz. Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler...**, s.2-3.

¹⁹⁹Makedonya Kralı Büyük İskender'in MÖ 336 yılında tahta çıkması, tarihsel olarak önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Büyük İskender kısa bir süre içerisinde Makedonya'yı bir imparatorluğa dönüştürmek için birçok askerî sefer gerçekleştirmiştir. Bu seferler arasında Hindistan Seferi, İskender'in imparatorluk kurma çabasının en belirgin adımlarından biri olarak öne çıkmaktadır. MÖ 327 yılında Hindistan Seferi için hazırlıklara başlayan İskender, fethettiği bölgelerden seçtiği askerlerle güçlü bir ordu oluşturmuştur. MÖ 326 yılına gelindiğinde başlayan savaşlar, Hindistan topraklarında ilk olarak Hayber Kalesi'nin alınmasıyla devam etmiştir. Hemen sonrasında MÖ 326 yılında Poros ile Hydaspes Savaşı'nın gerçekleşmesi, bu seferlerin doruk noktalarındandır. Bu zorlu çatışmanın ardından İskender birçok irili ufaklı savaşlar düzenleyerek imparatorluğunun sınırlarını Hindistan'a kadar genişletmiştir. Bkz. Cuma Ali Yılmaz, "Büyük İskender Hindistan'da", **The Journal of Academic Social Science Studies LIII**, 2016, s.517.

çeşitli gruplar, bu büyük karmaşık kültürel mozaikte önemli roller oynamışlardır. Her etnik grup Hint kültürünün zenginleşmesine katkıda bulunmuş, bu süreçte farklı dil, din ve sosyal gelenekler oluşturmuşlardır. Ancak tüm bu grupların etkileşimi o kadar iç içe geçmiş durumdadır ki günümüzde kökenlerini belirlemek oldukça güçleşmiştir. Hindistan, tarih boyunca birçok dininde merkezi olmuştur. Hinduizm,²⁰⁰ Jainizm²⁰¹ ve Budizm²⁰² gibi dinlerin doğuşuna tanıklık eden bu coğrafya, aynı zamanda bu inanç sistemlerinin birbirleriyle etkileşimde bulunması sonucu şekillenmesine de olanak tanımıştır. Farklı dillerin, dinlerin ve sosyal geleneklerin mevcut olduğu bir ortamda, ülkenin genelinde belirli ortak yaşam tarzlarının varlığı dikkat çekmektedir. Bu durum Hindistan'ın büyük bir çeşitliliğe rağmen derin bir birlikteliğe sahip olduğunu göstermektedir.²⁰³

Hindistan'ın çeşitli coğrafyasının verdiği potansiyelle astronomi çalışmaları da insanların doğa olaylarını anlama ve öğrenme isteğinden kaynaklanmıştır. İlk insanlar, gündüz-gece geçişleri ve gök cisimlerinin görünürlüğündeki değişikliklerle merak duymuşlardır. Hindistan'da erken astronomi çalışmaları, takvim oluşturma üzerineydi. Güneş'in ve diğer gezegenlerin hareketleri, sabit yıldızlar referans alınarak belirlendi. Güneş ve Ay'ın hareketleri arasında bağlantılar kurulmuştu; Ay'ın Hilal aşaması da incelenmiştir. Hint astronomları Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'ün hareketlerini

²⁰⁰Hinduizmin kökenleri ve Hindistan'daki Hindu halkının isimlendirilmesi üzerine tarihî bir açıklama getirilmiştir. Aryan kültürünün, Pers istilacılarıyla birlikte Hindistan'a girişiyle Sindu Nehri'nin bu bağlamdaki rolü üzerinde durulmuş ve Perslerin "S" yerine "H" sesini kullanmasıyla Sindu Nehri'nden yola çıkılarak "Hindu" teriminin ortaya çıkışı, dilsel bir değişimi temsil eder hâle gelmiştir. Böylece Sindu Nehri kenarındaki bu halk, zamanla "Hindular" olarak anılmaya başlamıştır. Bkz. A.Ranjan Mohapatra, *"Philosophy of Religion an Approach to World Religions"*, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XIII**, (nşr.Hidayet Işık "World Religions" adlı ikinci bölümünün 119- 138 sayfalarının çevirisidir.), New Delhi, 1990, s.213.

²⁰¹Hinduizm içinde ortaya çıkan reform hareketlerini ve özellikle Jainizm ile Budizm'in tarihçelerini ele alıyor. MÖ VI. yüzyılda meydana gelen bu iki hareket, Hinduizm'e tepki olarak doğmuş ve sonrasında bağımsız dinler hâline gelmiştir. Jainizm ve Budizm, mevcut tanrı kavramına karşı bir duruş sergilemiştir. Her ikisi de tanrılara başvurmaksızın Samsara döngüsünden kurtulmayı ve moksha (kurtuluş) sağlamayı amaçlamaktadır. Jainizm, Budizm'den tarih açısından daha öncedir ve kökenleri MÖ VI. yüzyıldan çok daha gerilere gitmektedir. Bkz. Galip Atasagun, *"Jainizm"*, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXI**, 2021,s.267.; Orta Asya'ya Budizm'in gelmesi Murya Hanedanı'nın Ashoka hükümdarı dönemidir. Bkz. Gürhan Kırilen, **Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi**, 2015, s.16.

²⁰²Budizm, MÖ VI. yüzyılda Buda'nın (Siddhartha Gautama) öğretilerine dayanarak ortaya çıkmış ve zamanla geniş bir inanç sistemine dönüşmüştür. Bu dinî hareket, bireylerin karma (eylem) ve samsara (doğum ve ölüm döngüsü) kavramları üzerindeki anlayışlarını derinleştirerek ruhsal bir aydınlanma arayışını teşvik etmektedir. Bkz. Ahmet Güç-Ekrem Sert, *"Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol Ve Nirvana"*, İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi V/I, Haziran 2020, s.7vd.

²⁰³Ram Sharan Sharma, **Ancient India a Textbook for Class XI**, New Delhi 1980, s.1-2.

gözlemlemiş, özellikle iç gezegenlerin düzenli hareketlerini kaydetmiştir.²⁰⁴ Hindu astronomisi, yaklaşık iki bin yıl boyunca gelişti ve Babil ile İskenderiye'den etkilendi. Rk-vedalar, bu alandaki en eski referansları sunmuş ve MÖ 1500 civarına tarihlenmiştir.²⁰⁵

Hint astronomisi Vedik²⁰⁶ metinlerde Ay yılı ve Güneş yılı gibi çeşitli zaman ölçümleri üzerine kurulmuştur. Vedik metinlerde 354 günlük bir Ay yılı kabul edilmiş ve bu farkı kapatmak için 13. bir artık ay eklemesi yapılmıştır. Daha sonra Jaina²⁰⁷ astronomisinde 366 günlük Güneş yılı kullanılmıştır. Bununla beraber yıldızlı ay, sivil veya savana yılı gibi çeşitli yıl ve ayların türleri hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Suryaprajnapti'ler, Vedik metinlerden sonra yazılmış olup Jaina astronomisinin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu metinlerde Güneş, Ay ve yıldızların, Yer'in etrafında daire şeklinde hareket ettiği belirtilmiştir. Siddhantalar adı verilen metinlerde astronomik çözümler, gezegenlerin devirleri ve diğer astronomiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Hint astronomisi en yüksek düzeyine Siddhantalar'da ulaşmıştır. Bu metinlerde gezegenlerin devirleri ve hareketleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Astronomik hesaplamalarla Yer'in merkezinde Güneş, Ay ve

²⁰⁴Esin Kahya-İnci Macun, "Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bir Değerlendirmesi", **Belleten Dergisi LXV/CCXLII**, 1999, s.66-67.

²⁰⁵P.Rudra, "A Short History of Hindu Astronomy & Ephemeris", **Phys. Teacher XLVIII/IV**, India 2006, s.16.

²⁰⁶Vedik terimi, Veda metinlerinden gelmektedir. Sanskritçe "vid" (bilmek) kökünden türeyen "Veda" terimi, iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamıyla veda, ilham veya vahiy yoluyla elde edilen bilgileri içeren eserleri kapsar ve bu bağlamda Upanişadlar, Brahmanalar ve Aranyakalar gibi metinler de Vedalar kategorisine girmektedir. Dar ve yaygın anlamıyla Veda, Hinduizm'in temelini oluşturan dört kutsal metin olan Rigveda, Yajurveda, Samaveda ile Atharvaveda'yı ifade etmektedir. Bu eserler, içerikleri bakımından birbirleriyle ilişkili olmamakla birlikte klasik ilmi hal türü eserlerde genellikle bu kapsamda anılmaktadır. Bkz. Ali İhsan Yitik-Hammet Arslan, "Vedalar ve Kaynağı Üzerine", **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi VIII/I**, İstanbul 2011, s.226.

²⁰⁷Jainizm, MÖ 510 yılında kurulan ve en eski dinlerden biri olarak kabul edilen bir inanç sistemidir. "Jain" kelimesi, "Fatih" anlamına gelen "jina"dan türetilmiştir. Bu dinin temel öğretisi "Ahimsa"dır, yani başkalarına zarar vermeme ilkesidir. Jainizm, tüm canlıları kapsayan bir şiddetsizlik felsefesi sunarak bireylerin hayatının her alanında uygulamalarını teşvik etmiştir. Jainizm'in kurucusu Rishabhanatha, aynı zamanda "ilk tirthankara"dır; tirthankara, öğretici ve rehber anlamına gelmektedir. Jainizm'in 24. ve son tirthankarası Mahavira'dır. Kutsal kitapları "Jain Agama"dır. Jainler, genellikle Gujarat ve Rajasthan gibi bölgelerde yoğunlaşan bir topluluktur ve ticaret alanında oldukça başarılıdırlar. Jainizm, Shvetambara ve Digambara olmak üzere iki ana mezhebe ayrılmıştır; Digambara mezhebi, daha katı bir inanca sahiptir. Jainizm'deki astroloji, esasen bireylerin geçmiş karmalarına bağlı olarak gezegenlerin etkilerini yorumlamaktadır. Jain inancına göre astroloji, bireyin ruhunun yeni bir bedene girmesi süreçlerini de kapsamaktadır. Doğum zamanı, ruhun ne zaman yeni bir beden aldığına inanılır ve bu önemli bir astrolojik belirleyicidir. Jainizm hem bir felsefe hem de bir din olarak insanların ahlaki ve manevi gelişimlerine odaklanmaktadır. Ahimsa'nın önemi, karma ile evrenin ilişkisi ve astroloji anlayışı, Jainizm'in temel taşlarını oluşturmaktadır. Jain inancı, bireylerin egolarını yok etmeye ve manevi aydınlanmaya yönlendirmeyi hedeflemektedir. Bkz. [https://dharmaastroloji.com/2023/01/jainizm-dharma-ve-karma/\(14.01.2024\)](https://dharmaastroloji.com/2023/01/jainizm-dharma-ve-karma/(14.01.2024))

gezegenlerin konumlarına dair bilgiler verilmiştir. Eski ve Orta Çağlarda Hintli astronomlar çeşitli astronomik aletler kullanmışlardır. Bunlar arasında su saatleri, gnomon, çember ve halkalı küre sayılabilmektedir. Bu aletlerin her biri, astronominin farklı yönleriyle ilgili ölçümler ve hesaplamalar için tasarlanmıştır.²⁰⁸

Hindistan'ın astronomi çalışmalarının en parlak dönemi VI. yüzyıldır. Aryabhata,²⁰⁹ Brahmagupta ve Bhaskara I gibi astronomlar hem Hint Uygarlığı hem de sonraki medeniyetler için önemli katkılarda bulunmuşlardır. Aryabhata'nın en önemli eseri "*Aryabhatiya*", Güneş, Ay ve yıldızlarla ilgili açıklamalar ve hesaplamalar içermektedir. Aryabhata, ekliptiğin eğimini 24° olarak vermiştir ki bu daha sonra İslâm dünyasında farklı değerlerle anılmıştır. Brahmagupta, trigonometrik ilişkileri astronomik hesaplamalarda kullanan bir diğer önemli figürdür. Klasik Yunan'dan farklı olarak Hint matematiğinde trigonometrik ilişkiler günümüzdeki sine ve cosine şeklinde geliştirilmiştir. Bu bilgiler, İslâm dünyasına çevrilen eserlerle aktarılmış ve bu alanda önemli sonuçlar doğurmuştur. Hint astronomisinin gezegenlerle yıldızların hareketleri, Güneş ve Ay tutulmaları üzerine yaptığı açıklamalar, başta İslâm dünyası olmak üzere daha sonra da Avrupa'daki bilimsel çalışmaları etkilemiştir.²¹⁰ İslâm'ın ilk dönemlerinde Hint astronomisi, İslâm astronomisinin gelişiminde önemli bir etki yaratmıştır ve astronomlar, Brahmagupta'nın *Siddhanta*'sını temel alarak çalışmalar yapmışlardır. Mansur (754-775), astronomiyle ilgilenen ilk halife olarak birçok Fars, Hint ve Rum

²⁰⁸Yavuz Unat, "*Arkeoloji ve Astronomi; Arkeoastronomi*"..., s.20-21.

²⁰⁹Aryabhata, Orta Hindistan'da, Gupta Krallığı döneminde Patalputra kentinde doğmuş ve burada vefat etmiştir. Hayatı hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte günümüze ulaşan eseri "*Aryabhatiya*" sayesinde tanınmaktadır. Bu eserden başka yazdığı eserlerin de olduğu ancak kaybolduğu kabul edilmektedir. Bir matematikçi ve astronom olan Aryabhata cebir, düzlem trigonometri, ikinci derece denklemlerle sinüs tabloları üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. π (pi) sayısını 10 sayısının karekökü olarak tanımlayıp bunun yaklaşık değerini 3,16 olarak vermiştir; günümüzde π 'nin değeri 3,14 olarak kabul edilmektedir. Astronomik gözlemlerinde, bir günün uzunluğunu 23 saat, 56 dakika ve 4,1 saniye olarak hesaplamıştır. Bu değer, günümüz ölçümlerine (23 saat, 56 dakika ve 4,091 saniye) oldukça yakındır. Benzer şekilde, bir yılın süresini de 365 gün, 6 saat, 12 dakika ve 30 saniye şeklinde tahmin etmiştir; bu değer, modern hesaplamalara göre (365 gün, 6 saat, 9 dakika ve 9,76 saniye) dikkate değer bir yakınlığa sahiptir. Aryabhata'nın matematik ve astronomiye yaptığı katkılar, kendi dönemi için devrim niteliğinde olup bugün de hayranlık uyandırmaya devam etmektedir. Bu saygıyı simgelemek amacıyla Hindistan'ın uzaya gönderdiği uyduya "Aryabhata" adı verilmiştir. Bkz. [https://www.mugladevrim.com.tr/kose-yazarlari/mehmet-bildirici/hindistan-da-matematikci-ve-astronom-aryabhata-476-550-\(14.08.2024\);](https://www.mugladevrim.com.tr/kose-yazarlari/mehmet-bildirici/hindistan-da-matematikci-ve-astronom-aryabhata-476-550-(14.08.2024);) 476-550 klasik Hint matematik ve astronomi geleneğine bağlı Hint bilim adamıdır. Bkz. Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni, **Tahkîku Mâ Li'l-Hind**, (nşr. Kıvameddin Burslan), (ed.Ali İhsan Yitik), Ankara 2023, s.99.; [https://www.britannica.com/science/Indian-mathematics\(30.11.2024\)](https://www.britannica.com/science/Indian-mathematics(30.11.2024)).

²¹⁰Esin Kahya-İnci Macun, "*Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bir Değerlendirmesi*"..., s.68-69.

astronomunu himayesine alırken onların çalışmalara katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Brahmagupta'nın *Siddhantasi* da bu dönemde Arapçaya çevrilmiştir.²¹¹

Hintlilerin Kutuplar hakkındaki düşüncelerinde tek kutuptan bahsederken gökyüzünün bir kubbe şeklinde inancına sahip olmuşlardır. Vayu-Purana'ya göre gökyüzü bir çömlekçi çarkı şeklinde kutbun etrafında dönerken Kutup da kendi çevresinde dönmektedir. Bu dönme süresi 30 muhûrta'da²¹² (24 saatte) oluşmaktadır. Daha çok Kuzey yönü kullanılırken Güney yönde bulunan kırmızı bir yıldız olduğu ve uğursuzluk getirdiği için Ay, Purvabhadrapada konumundayken güneye ilerlemek iyi değildir.²¹³ Türkler de evrenin kubbe şeklinde olduğuna ve bu kubbenin Kutup Yıldızı etrafında döndüğüne inanıyorlardı.²¹⁴

Hint astrolojisinde, Batı astrolojisinin köklerinin MÖ 2800'lerde Bâbil'de geliştiğini ve Kalde İmparatorluğu'nun çökmesiyle birlikte bilim insanlarının Mısır ile Hindistan'a dağıldığını anlatmaktadır. Bu duruma göre Bâbil'den yayılan bilgiler, diğer kültürlerdeki astroloji sistemlerini etkilemiştir. Hint astrolojisinin de uzun bir geçmişe sahip olduğu ancak matematiksel yöntemler bakımından Bâbil'in daha gelişmiş olduğu bilinmektedir. Matematiksel kurgusunun bu nedenle Bâbil kökenli bilgileri etkilediği öne sürülmektedir. Batı kültüründen etkilenip etkilenmediği tartışmaları bir yana bırakılarak Hint astrolojisinin de oldukça eski bilgilere dayandığı vurgulanmaktadır.²¹⁵ Hint kültüründe 27 ile 28 yıldız grubuna "Naksatra" denir ve bu grupların mitolojik hikâyeleri bulunmaktadır. Tauri adlı yıldız grubundaki 6 yıldızın hikâyesi, Tanrı Prajapati'nin kızı Rohin'e duyduğu aşkla ilişkilidir. Zamanla 27-28 yıldız grubunun yerini 12 yıldız grubu almıştır.²¹⁶ Hint astrolojisinde kehanet, gök cisimlerinin (yıldızlar ve gezegenler) hareketleriyle yapılmış; basit gözlemlere dayanan yöntemlerden ziyade daha karmaşık analizlere odaklanılmıştır. Bu astroloji sisteminde, yedi gezegen bulunur ve bunlara "graha" denilmektedir. Uğurlu kabul edilen gezegenler arasında Ay, Venüs ve Jüpiter yer alırken; uğursuz sayılanlar ise Mars, Satürn ve Güneş'tir. Merkür

²¹¹Yavuz Unat, "İslâm Dünyası'nda Astronomi Çalışmaları ve Batı'ya Etkileri"..., s.184-185.

²¹²Bir gün 30 muhûrtaya bölünürken bu bilginin doğruluğu bilinmemektedir. Bkz. Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.232.

²¹³Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.161vd.

²¹⁴Yavuz Unat, "Arkeoloji ve Astronomi; Arkeoastronomi"..., s.23.

²¹⁵Öner Döşer, *Alimlerin Astrolojisi...*, s.46.

²¹⁶Esin Kahya-İnci Macun, "Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bir Değerlendirmesi"..., s.67.

bağımsız olarak uğurlu sayılmış, ancak birlikte bulunduğu gezegenlerin özelliklerine bağlı olarak değişmiştir. Ejderhanın Başı takımyıldızı da önemli bir yere sahiptir ancak gezegen olarak kabul edilmemiştir.²¹⁷ Ejderha takımyıldızının (Draco) başına "Rahu"²¹⁸ kuyruğuna ise "Ketu"²¹⁹ denmiştir. Hint astrolojisinde genellikle baş kısmı olan Rahu daha fazla dikkate alınırken kuyruğu olan Ketu nadiren anılmaktadır. Gökyüzünde görülen tüm kuyruklu yıldızlar da genel olarak Ketu olarak adlandırılır.²²⁰ Hintliler, kuyruklu yıldızların şekli ve çıkış zamanlarını baz alarak hayatlarını şekillendirmiştir.²²¹

Astroloji ve astronomi alanında Biruni kadar ünlü olmasa da Ebu'l-Fazl'ın *Ayini Ekber*'inde Hint inanç sistemiyle kozmolojisine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Hindu filozofları evrenin yapısını ve elementlerin doğasını sorgulamışlardır. Onlara göre evrenin çeşitli katmanları veya "sfer"leri vardır ve bu sferlerin sayısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır (8, 9 veya 11 olmak üzere). Eter kavramı da bu yapı içinde yer alırken her yeri kapladığı düşünülmektedir. Hindular, gezegenlerin ve sabit yıldızların varlığını kabul etmişler ancak bu cisimlerin suyun donmuş hâli olduğuna inanmışlardır. Işıklarını Güneş'ten veya Ay'dan aldıklarını ve bu ışıklı cisimlerin şans üzerindeki etkilerini belirlediklerini düşünmektedirler. Bazı inançlara göre yıldızlar aslında insandır; duygularını kontrol eden ve yaşamları boyunca erdemli bir şekilde yaşayan bu kişiler, yüksek bir varoluş seviyesine ulaşmışlardır.²²²

Hindistan'da Türk Devletlerinin kullandığı astrolojik ilim sadece Arap ve Fars mirasından değil, aynı zamanda Hint, çoğunlukla Sanskrit geleneğinden de etkilenmiştir. Delhi Sultanlık döneminde *Brihat Samhita* gibi astrolojik eserler Sanskritçeden Farsçaya çevrilmişti. Bu tür çeviriler hükümdarlar tarafından başlatılmış ve desteklenmiştir. Astrolojinin yalnızca sarayda değil, sıradan insanların günlük yaşamında da önemli bir rol oynamış olması kuvvetle muhtemeldir.²²³ Ebu'l-Fazl *Ayini Ekber*'de Hint bilgelerinin yazılarının '*Siddhant*' olarak adlandırıldığını yazarken Hint

²¹⁷Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.431vd.

²¹⁸Hayatta gitmemiz gereken yönü gösteren Kuzey Ay Düğümüne denir. Bkz. Öner Döşer, **Astrolojide Temel Kavramlar**, İstanbul 2016, s.339vd.

²¹⁹Geçmişte kat ettiğimiz yoldur. Geçmiş anlatırken edindiğimiz var olan donanımı da gösteren Güney Ay Düğümüne denilmektedir. Bkz. Öner Döşer, **Astrolojide Temel Kavramlar...**, s.340vd.

²²⁰Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.444.

²²¹Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.448.

²²²Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi III...**, s.14-16.

²²³Eva Orthmann, "*Astrology at the Mughal Court*", **First Professor Syed Amir Hasan Abidi Memorial Lecture**, Yeni Delhi 2017, s.3.

astronomisi ve astrolojisini iyi biliyor gibi görünmektedir. Ayrıca dokuz kitaptan bahseder ki bunlar hâlâ *Brahma Siddhant*, *Suraj Siddhant*, *Som Siddhant* ve *Brahaspat Siddhant* sırasıyla Brahma, Güneş, Ay ile Jüpiter'in hareketlerinin anlamlandırılması üzerine yazılmıştır. Bunların kökeni çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. *Garg Siddhant*, *Narad Siddhant*, *Pulast Siddhant* ve *Vishista Siddhant* gök cisimlerinin hareketleri, takvimsel hesaplamalarla beraber astrolojik bilgiler içermektedir. Ebu'l-Fazl aynı zamanda İlhanlı ve Gürgani tabloları arasındaki dakika farkıyla zaman hesaplamasındaki tutarsızlıkları göstermektedir.²²⁴

1.2. Bâbürlü Yönetiminde Astronomi ve Kozmolojinin Devlet İdaresindeki

Yeri

1.2.1. Kozmos Meşruiyeti

Bâbürlü İmparatorluğu, 1206'dan 1526'ya kadar Delhi Sultanlığı'nın son dönemlerinde Kuzey Hindistan'ı fethetmesiyle ortaya çıkmıştı.²²⁵ Bâbürlü İmparatorluğu'nun oluşumu, Türk-Moğol gelenekleri etkisi altında gerçekleşmişti.²²⁶ Bu dönemde devletin siyasi yapısını oluşturan çeşitli katmanlar incelenmelidir. İmparatorluğun sarayları ve askerî fetihlerin ötesinde, Bâbürlü hükümdarlığı, imparatorluğun varlığını şekillendiren temel prensipleri aydınlatmıştır. Otoritenin incelikleri, meşruiyet ve yönetilenlerle yönetenler arasındaki denge gibi konular ele alınmalıdır. Bâbürlü İmparatorluğu'nun kurucusu Bâbü, seçkin bir soydan gelmekte olup hem Moğol imparatoru Cengiz Han'a hem de Timurlu Devleti'nin kurucusu Timur'a dayanan bir mirasa sahipti. Dolayısıyla Bâbü'nün perspektifi Türk, Moğol ve İslâm değerlerini bir araya getirmektedir. Cengiz Han'a atfedilen doğaüstü nitelikler, onun varlığını efsanevi bir şekilde yansıtmakta olup gücünün kalıtsal olduğu düşünülmektedir. Moğol siyasetinde hanlar coğrafi bakımdan değil, kabile temelli olarak ayrılırken Cengiz Han'ın vefatından sonra ortaya çıkan Moğol devletlerinin bağımsız alanlara sahip olmaları dikkat çekmektedir. Timurlu Devleti'nde ise

²²⁴Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi II**, (nşr.H.S.Jarrett), Calcutta 1949, s.12vd.

²²⁵Mujiburrahman Timur, **Gazneli Devletinden Babürlüler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar (1206-1526)**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2012, s.102.

²²⁶Vedat Meral, *"Bâbürlülerde Eyalet (Sûbe) Teşkilatı"*, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2023, s.128-129.

egemenlik teorisi, dünyevi imparatorluğun Tanrı'nın sembolü olduğunu öne sürüyordu. Hükümdarların kudreti keyfi olarak kullanılmamalıdır. Timur'un torunu Bâbü'rün büyükbabası Ebu Said Mirza, Timurluların otoritesine meydan okumuştur. Bâbü'r de 1507'de Bedşah ünvanını alıp egemenliğini bu mirasa dayandırmıştı. Hümayun için ise kişisel inançları ideolojik formülasyonunda önemliydi ve hükümdarı "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" olarak görüyordu.²²⁷

Bâbürlü Devleti'nin önemli hükümdarı Hümayun'un faaliyetlerini ve ortaya koyduğu yapılanmayı anlamak için ilk olarak Şettarilere değinilmesi gerekmektedir. Şettarilerin kolu olan Gavsıyye Gücerat, Delhi ve Bengal bölgesinde yayılırken kurucusu Muhammed Gavs'ın²²⁸ Bâbürlülerle ilişkisi geçmişe dayanıyordu. Gevaliyar'da ikamet ederken Han'ın direnmesiyle karşılaşıldığında Bâbü'r Şah'a yardımcı olmuş Gevaliyar'ı ele geçirme stratejisinde önemli bir rol oynamıştır. Tatar Han'ın başlangıçta direnmesine rağmen Racputlar şiddetli baskıyla Gevaliyar'a saldırdığında Tatar Han Bâbü'rün gücünü fark ederek teslim olmayı teklif etmiştir. Bunun üzerine Bâbü'r, Şeyh Gavs'ı ve diğerlerini teslimiyetini kabul etmesi için göndermiştir. Tatar Han, güvenlik bahanesiyle kendini kaleye kapatmıştır.²²⁹ Şeyh Gavs, Tatar Han'ın niyetinin kötü olduğunu fark ederek Bâbü'r Şah'ın kuvvetleri için bir mesaj göndermiştir. Mesajda, Tatar Han'ın kaleye girmesine izin verilmesi gerektiği belirtilmiştir.²³⁰ Bu öneriyi dikkate alan Rahim Baba, Tatar Han'ın sınırlı askerlerle kaleye girmesine izin verilmesini talep etmiştir. Bâbü'r Şah, stratejisi sayesinde Tatar Han mağlup olmuş ve ona teslim olmuştur. Şeyh Gavs, Bâbü'rün gözünde önemli bir yere sahip olmuş ve ona yüksek bir saygı duyulmuştur. Bâbü'r Şah, Rahim Baba'ya kızdığında bile Şeyh Gavs'ın ricalarını kabul etmiştir.²³¹ Muhammed Gavs'ın ağabeyi olan Şeyh Behlül, halef olarak Bâbü'r Şah'ın yanındayken Hümayun Şah'ın baş sufi danışmanı olmuştur.²³² Muhammed Gavs, Hümayun Şah ile istişarede bulunmuştur. Şettari tarikatının Gavsıyye kolu astronomi ile yakından ilgilenen Hümayun'un ilgisini

²²⁷<https://memorients.com/articles/the-radiant-kingship-abul-fazls-mughal-theory-of-sovereignty>(05.03.2024)

²²⁸Khaliq Ahmad Nizami, "Gavsıyye", **DİA/XIII**, İstanbul 1996, s.404.

²²⁹Sakir Hossin Laskar, "Life and the religious thought of Shaikh Muhammad Ghawth of Shattari Silsilah", **International Journal of Historical Insight and Research VIII**, Delhi 2022, s.14.

²³⁰Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme III**, (nşr. R. Rahmeti Arat), İstanbul 1970, s.495.

²³¹Sakir Hossin Laskar..., s.14.

²³²Carl W. Ersnt, "Şettari Sufilikte Mihne ve Temkin Tavrı", (nşr. U. M. Kılavuz), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XII/I**, s.348.

çekmişti. Khaliq Ahmad Nizami'nin makalesinde Gavs'ın kaleme aldığı *Mirâcnâme*'deki miraç meselesinin büyük tepki aldığından bahsetmektedir. Hümayun Şah sarayının düşünce yapısının başmimarı görülen Gavs, Hindularla ilişkisini iyi tutarak Sanskritçe bir mistik risale olan "*Amratkund'u Bahrü'l- Hayat*" adlı eseri Farsçaya çevirmiştir.²³³ Tantra, yoga ve zikri benimseyerek Hint mistisizmine uyum sağlamıştır.²³⁴ Onlara karşı izlenen ılımlı politika üzerine boğa ve inek yetiştirmesi bir öğreti hâline gelmiştir.²³⁵ Eva Orthmann'ın incelemesinde Gavs'ın *Cevahirü'l Hams*'da²³⁶ anlatılan uygulamalar Hümayun'un uyguladığı uygulamalar olup gücü elde etmek için dua eden kişi, uygun bir an seçerek günün anlamına uygun belirli kıyafetler giymeli ve belirli bir diyet uygulamalıdır.²³⁷ Scott A.Kugle'nin incelemesinde Peygamber Efendimizin miraç hadisesini Bâbürlü sarayına girmeden önce Muhammed Gavs 1526 yılında yazdığı "*Evrad-ı Gavsiye*" adlı eserinde kendisine peygamberlerin ruhları eşlik etmiş ya da onları ziyaret ederek Tanrı'nın tahtının önünde görülmüştür.²³⁸ Ali Anooshahr'da makalelerinde astronomi ve astrolojiyle ilişkilendirerek incelediği *Cevahirü'l Hams* adlı eserde, Şeyh Muhammed Gavs'ın ruhani bir yolculukta gökyüzü vizyonunu elde etme sürecini detaylandırıldığını belirtmektedir. Göğe yükselen davetçi, on hanikah veya Sufi tekkesi boyunca çeşitli varlıklarla karşılaşarak kutsal kabul edilme sürecini yaşarken, her hanikahta farklı figürler ona Tanrı'nın çağırını olduğu bilgilerini iletmiştir. En sonunda, tüm hanikah sakinleri tarafından kabul edilen davetçi, göksel yolculuğunu tamamlayarak ayrıldığında büyük bir hüznle geri dönmektedir; bu yoğun ve canlı tasvirler, benzerlikler taşıyan Şeyh Muhammed Gavs'ın Hindistan'da ele aldığı yazısı *Cevahirü'l Hams* ile paralellik göstermektedir. *Evrad-ı Gavsiye*'de yedi kat sema varken, *Cevahirü'l Hams*'da dokuz kat semadan bahsetmektedir.²³⁹ Eva Orthmann

²³³Khaliq Ahmad Nizami, "*Gavs Muhammed*", **DIÂ/XIII**, İstanbul 1996, s.403-404.

²³⁴Sakir Hossin Laskar..., s.13-14.

²³⁵Khaliq Ahmad Nizami, "*Gavsiye*"..., s.404.

²³⁶Bu kitap Hint alt kıtasının en popüler büyü kitabı olarak geçmektedir. Bkz. Eva Orthmann, "*Lettrism and Magic in an Early Mughal Text:Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams*", **The Occult Sciences in Pre-modern Islamic Cultures**, Beyrut 2018, s.224.

²³⁷Eva Orthmann, "*Lettrism and Magic in an Early Mughal Text:Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams*"..., s.242.

²³⁸Scott A.Kugle, "*Heaven's Witness: The Uses and Abuses of Muhammad Ghawth's Mystical Ascension*", **Journal of Islamic Studies XIV/I**, Oxford 2003, s.17-24.

²³⁹Ali Anooshahr, "*Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56*", **The Indian Economic and Social History Review LIV**, University of California 2017, s.301vd.; Ali Anooshahr, "*The Shaykh And The Shah: On The Five Jewels Of Muhammad Ghawth Gwaliori*", **India and Iran in the Longue Durée: Ancient Iran Series III**, Irvine 2017, s.93-94.

makalesinde *Cevahirü'l Hams*'daki miraca yükselmek için Gavs'ın lettris²⁴⁰ metodu ile farklı âlemlerin faziletini harfler ve isimlerle birlikte duayla erişilebileceğini söylerken, yapılan bu dualarda ölenlerin varlığından bahsetmektedir.²⁴¹ Miraca yükselmek amaçlı dualar gezegenlere karşı yapılmaktadır.²⁴² Eserlerde yer alan miraç meselesi İslâm geleneğinde önemli bir yer tuttuğunu unutmamalıyız.²⁴³ Muhammed Gavs'a verilen önemden ötürü Ekber Şah görkemli türbe yaptırmayı eksik etmemiştir.²⁴⁴ Muhammed Gavs'ın Şettari tarikatının Gavsıyye kolu devlet içinde söz sahibi olduğu, öğretilerinin de benimsenmiş olması normal görünüyordu. Hümayun'un etkilendiği ölçüt sınırını çizmek zordur. İlişkilerinden yola çıkarsak bu sadece bir varsayım olmaktadır. Bâbürlülerin atalarından kalma Nakşibendi tarikatına verilen önem azalırken taraftarı çok kalabalık olan Şettarilerin ön planda olmasına şaşırılmamak gerekmektedir.²⁴⁵ Şettariyye tarikatı, XV. yüzyılda Türkistan'da gelişmiştir ve silsilesi Nakşibendiyye tarikatına benzemektedir.²⁴⁶ Gavs haricinde Hümayun Şah'ın uygulamalarının ve düşüncesindeki etkilerin kaynaklarını çeşitlendirebiliriz.

Ali Anooshahr, Hümayun'un sarayında Gavs'tan hariç miraç hakkında yazıları olan Müslihüddin Lari ve Hândmir'den bahsetmektedir. İranlı tarihçiler, miraç hikâyesini referans alarak peygamberin yedi cennet deneyimini tartışmışlardır. Müslihüddin Lari, peygamberin her cennette belirli peygamberlerle ve gezegenlerle ilişki kurduğunu anlatırken bu deneyimi derinleştiren özel ayrıntılara yer vermiştir. Hândmir'in anlatısı ile Lari'nin anlatısı karşılaştırıldığında, Lari'nin eklediği detaylar peygamberin astral bilgi ve anlayışını vurgulamaktadır. Eserlere, Hümayun Şah sarayının etkilerinin yansıtılıp yansıtılmadığı belirsiz olsa da, her iki yazarın farklı bakış açılarıyla peygamberin miraç deneyimini detaylandırması dikkat çekicidir.²⁴⁷

²⁴⁰Lettrizm, harfçilik, harflere ve numerolojik olarak değerlerine özel bir önem atfeden çeşitli bilim dalıdır. Tanrı ile kul arasında aracılar olarak görülürdü. Bkz. Eva Orthmann, "Lettrism and Magic in an Early Mughal Text: Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams"..., s.228.

²⁴¹Eva Orthmann, "Lettrism and Magic in an Early Mughal Text: Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams"..., s.238.

²⁴²Eva Orthmann, "Lettrism and Magic in an Early Mughal Text: Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams"..., s.224.

²⁴³Cağfer Karadaş, "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği", *Kisbu İlahiyat Dergisi I*, 2019, s.60.

²⁴⁴Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, (nşr.Ergun Kocabıyık), İstanbul 2004, s.372.

²⁴⁵A. Azfar Moin, *Millennial Sovereign Sacred Kingship and Sainthood in Islam*, New York 2012, s.98-100.

²⁴⁶Eva Orthmann, "Lettrism and Magic in an Early Mughal Text: Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams"..., s.223-224.

²⁴⁷Ali Anooshahr, "Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56"..., s.304-305.

Ali Anooshahr özellikle Muhammed Bihamadkhani'nin "*Tarikh-i Muhammadi*" adlı eserinde, peygamberin göğe yükselişi bir arınma süreci olarak tasvir edilmektedir. Bihamadkhani, peygamberin Cebrail tarafından göklere götürüldüğünü, burada eski peygamberlerle tanıştığını ve her cennette insan doğasının "aşağı" yönlerini geride bıraktığını anlatmaktadır. Her cennette bir sembolik eylem gerçekleştirmiştir: İlk cennette ibadet edenleri gözlemlerken, ikinci cennette kalemini kırıp Merkür'e bırakmıştır. Üçüncü cennette, eski kitaplarla karşılaşırken, dördüncü cennette Güneş'e bir küre vermiştir. Beşinci cennette Mars ile karşılaşmış, altıncı cennette Jüpiter'in bilgeliğiyle cehaletini geride bırakmıştır. Yedinci cennet ise Satürn'e aittir;²⁴⁸ burada peygamber, bedensel varlığını bırakıp özünü geride bırakmıştır. Cennetin en yüksek katına ulaşan peygamber, nihayet sonsuzluğun gizemlerini algılamıştır. Bihamadkhani'nin eseri, miracın Hümayun'un siyasi söyleminde önemli bir kaynak haline geldiğini göstermektedir. Ayrıca, Kalaci dönemine ait mimari kalıntılar, bu döneme dair bilgi akışını güçlendirmiştir.²⁴⁹ Bu mimari kalıntı Kalaci Sultanı Alaaddin Delhi'deki cemaat camisini Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra ile (peygamberin miracının başlangıç noktası) sembolik olarak birleştirmeye çalışmıştır. Hattatlara caminin kible kemerlerine Kuran'dan ilgili ayetleri kazımalarını emrederek bu noktayı vurgulamıştır. Göklere yükseliş anlatıları Kuzey Hindistan'da kesinlikle siyasi otoriteyle bağlantılıydı.²⁵⁰ Delhi Türk Sultanlığı'ndan önce de Hint kültüründe Vayu-Purana'ya²⁵¹ göre yedi kat göğün içinde ruhsal varlıkların olduğundan bahsetmektedir.²⁵² Bâbürlülerin kâdim ataları Eski Türk inançlarında göksel katlar bulunmaktadır. Kam

²⁴⁸Burada anlatılan gezegenlerle alakalı münasebetler, onlara atfedilen özelliklerle bağdaştırmak gerekmiştir. Mars gezegeni savaşı ve mücadeleyi anlatırken Türkleri kast etmiştir; Venüs daha çok dünyevi unsurları temsil etmiştir. Merkür, iletişim gezegeni olarak atfedilmiştir. Jüpiter ise bilge ve bilgiyi temsil etmiştir. Satürn siyah rengi temsil ederken Hintliler ile bağdaştırılmıştır. Gezegenlerin anlamlarına dair bilgi için bkz. Öner Döşer, *Astrolojide Temel Kavramlar...*, s.76vd.; Türklerin Dünya modeli, yatay düzeyde yedi iklime ayrılmaktaydı ve her iklim bir gezegen ve rengi ile temsil edilmekteydi. Hind diyarı, Zühal (Satürn) gezegeni ve kara rengi ile 7. göğü temsil etmiştir. Çin diyarı, Müşteri (Jüpiter) gezegeni ve kahverengi rengi ile 6. gök olmuştur. Türk diyarı, Merih (Mars) gezegeni ve kırmızı rengi ile 5. gökte yer almıştır. Horasan diyarı, Güneş ve sarı rengi ile 4. göğü temsil etmiştir. Maveraünnehr diyarı, Zühre (Venüs) gezegeni ve yeşil rengi ile 3. göktedir. Rum diyarı, Utarid (Merkür) gezegeni ve mavi rengi ile 2. göğü temsil etmiştir. Son olarak Bulgar diyarı, Ay ve beyaz rengi ile 1. gök olmuştur. Bkz. Fuzuli Bayat..., s.33vd.

²⁴⁹Ali Anooshahr, "*Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56*"..., s.310vd.

²⁵⁰S. Kumar, "*Assertions of Authority: A Study of the Discursive Statements of Two Sultans of Delhi*", **The Making of Indo- Persian Culture**, New Delhi 2000, s.58-59.

²⁵¹Vayu-Purana, Hinduizm'in on sekiz büyük Purana'sından biridir. Bu metin, Vayu (rüzgâr tanrısı) adını taşır ve içinde evrenin yaratılışı, tanrılar, kutsal mıknaatılar, ritüeller, mitolojiyle felsefî öğretiler gibi çeşitli konular bulunmaktadır. Bkz. Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.80vd.

²⁵²Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.155vd.

adlı şamanlar, göklere çıkabilmekte ve her katı sembolik bir anlamla ziyaret etmektedir. Kam, göklere yükseldiğinde her katı ziyaret ederek saygı göstermektedir. Altıncı katta aya, yedinci katta güneşe saygısını sunmaktadır. Dokuzuncu kat ise en yüce kat olarak bilinir ve Bay Ülgen'e²⁵³ ait olduğuna inanılırdı. Kam, dokuzuncu katta Bay Ülgen'e sunmak üzere kurban ettiği atın ruhunu sunardı. Katlara atın ruhu ile çıkılırken tıpkı İslâm'da olan Burak'a benzemesi aşikârdır.²⁵⁴ Bazı anlatılarda kamın on yedi gök katına çıktığı ve her katında farklı tanrı ruhlarıyla karşılaştığı belirtilmektedir. On altıncı katta Bay Ülgen'in, on yedinci katta ise Tengere Karya Han'ın²⁵⁵ yer aldığı anlatılar mevcuttur. Eski Türk inançlarıyla İslâm öncesi ve sonrası inançlarının harmanlanması söz konusudur. Dokuzuncu kat ve daha yüksek katlar, eski Türk inançlarında önemli bir yer tutarak bu inançlar zamanla halk arasında aktararak yazılı kültüre taşınmıştır.²⁵⁶ Şamanlar ayinler aracılığıyla göğe çıkarak kozmik alandan mesajlar alır ve insanlara iletirdi. Bu geleneğin diğer inanışlarda da geliştiği ve yayıldığı bilinmektedir. Göğe yükselen kişi, tanrısal bir tecelliyet kazanır ve kutsanmış kabul edilirdi. Tanrının gökyüzünde olduğuna inanılması, insanların göğe mistik bir anlam yüklemesine ve hayranlık duymasına neden olmuştur.²⁵⁷ Kaynakların bize sunduğu bilgilerden yola çıkarak Hümayun Şah dönemindeki uygulamaların kaynağını tam mânasıyla çözümlemek zor görünmektedir.

²⁵³Ülgen, "Bay" ünvanıyla egemenlik simgesi olarak hikâyelerde tanımlanmış Ülgen'in Ak-Ana'dan aldığı tavsiyelerle yeryüzünü yarattığı vurgulanmıştır. Türk mitolojisinin monoteist eğilimlere yöneldiğini ancak çok tanrılı özellikler taşımaya devam ettiğini gösterilmiştir. Ülgen, adalet ve bilgi sunan bir varlık olarak öne çıkmış ve toplumsal düzeni sağlamak için yasalar yaratmıştır. Ayrıca Maniheizm gibi dış etkilerin Türk inançlarını şekillendirdiği ifade edilmiştir. Bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I**, Ankara 2010, s.426-428.

²⁵⁴Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II...**, s.163-166.

²⁵⁵Altay Türklerinin mitolojik inançlarında merkezi bir role sahip olan "Kayra Han" ya da "Kayrahan" on yedi yolun kesişim noktasında yaşayan ve Ülgen ile Erlik arasında aracılık yapan bir figürdür. Altay şaman metinlerine göre bu varlık, kış mevsimini yeryüzünde, yaz mevsimini ise gökyüzünde geçirmektedir. Yıldızların insan üzerindeki etkisi, yıldızların kişinin başına düşmesi durumunda o kişinin şaman olmasına yol açmaktadır. Çeşitli Türk topluluklarındaki Kayra Han inançlarıyla bu inançların şarkı ve dualardaki yansımaları Kayra Han'ın hem yeryüzünde hem de gökyüzünde farklı formları olduğunu belirtmektedir. Yakutlardaki Gök Tanrısı Tangra ile şamanlar arasında doğrudan bir etkileşim bulunmadığı Altay Türklerinin şamanistik dünya görüşünü ve Kayra Han figürünün bu inançlar çerçevesindeki çok katmanlılığını ortaya koymuşlardır. Kayra Han, doğa olayları ve insan yaşamındaki değişimlerle derin bir bağ kurarak Altay mitolojisinin zenginliğini ve kültürel sembolizmini yansıtmaktadır. Bkz. Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, (nşr. Eren Ercan), Ankara 2004, s.305.

²⁵⁶Mehmet Naci Önal, *"Türk Halk Müslümanlığında Miraç Algısı"*, **Erdem LXXX**, Ankara 2021, s.95.

²⁵⁷Harun Duman, *"Eskiçağ Mezopotamya İnanışlarında Gök Hiyerofanisi"*, **Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi III**, Mersin 2022, s.39.

Hümayun'un kozmolojik ve astral faaliyetlerinin temelini Bâbürlü ideolojik yapısıyla bağlantı kuran hâkim akademik şahıslar Eva Orthmann ile Azfar Moin'dir. Orthmann, Hümayun'un güneş monarşisine olan ilgisinin köklerini eski İran, Hindu ve Hint-Müslüman geleneklerinde görmektedir.²⁵⁸ İslâmi gelenekte, Güneş ve Ay "İyi Işıklar" olarak kabul edilip astrolojik bir bağlamda önemli bir yere sahiptirler. Sühreverdi gibi düşünürler, bu Zerdüşî geleneklerini İslâm felsefesine entegre etmişlerdi. Firdevsi'nin Şehnâme'si, İslâm öncesi İran mitolojisini yaşatarak tarih ve kültür arasındaki bağlantıyı güçlendiriyordu. Güneş sembolizmi, kraliyet ve egemenlik kavramlarıyla birleşerek döngüsel zaman anlayışını da ortaya koyuyordu. Aslan, bu simgelere eklenerek güçlü bir hükümdarlık temsili oluşturmuştu. Zamanının mesih anlayışları ve özelliği ile tarihî figürlere atıfta bulunulmuş, bu da mitolojiyle tarih arasında bir köprü kurmuştur.²⁵⁹ Hindu inançlarıyla olan bağlantıyı kanıtlamak Orthmann için daha zor görünüyordu. Şah'ı Güneş'le özdeşleştiren Bâbürlü saray ritüelleri ile XVI. yüzyılın başlarında bir Racput sarayındaki benzer uygulamalar arasında benzerlikler görse de bu tür fikirlerin aktarıldığına dair doğrudan kanıtlara sahip değildir. Hint-Müslüman etkisine gelince; Orthmann imparatorun yıldızlara olan ilgisini Şettari tarikatından Sufi hocalarıyla paylaştığına dikkat çekmekte ve bu hocaların fikirlerinin "*Bâbürlü devletinin saray ritüelinde astral cisimlerin hareketini sembolik olarak canlandırma çabalarını etkilemiş olabileceğini*" varsaymaktadır. Aslına bakılırsa Hindistan'daki inanç ve uygulamalarla, benzerliklere dayanarak Orthmann'ın katkısı Bâbürlülerin bir tür Hintlileşmesiyle (Şettarilerden Hümayun'a) tek yönlü bir etki olduğunu öne sürerken bunun deneysel olarak kanıtlanamayacağını kabul ediyordu.²⁶⁰

Azfar Moin, Orthmann'inkine benzer noktalara değinmektedir. Scott Kugle'ın araştırmasına dayanarak yazdığı Şettari kardeşlerin Hümayun'un ilgi ve alakasını çektiğini çünkü yedi kat göğe yükselme iddialarıyla (Hz. Muhammed'in benzer bir yolculuğunu yani Miraç olayını model alarak) "fiziksel bir tanrısallık deneyimi" elde ettiklerini ileri sürmektedir.²⁶¹ Moin, Carl Ernst'in çalışmaları doğrultusunda Şettarilerin

²⁵⁸ Ali Anooshahr, "Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56"..., s.296.

²⁵⁹ A. Azfar Moin..., s.36vd.

²⁶⁰ Ali Anooshahr, "Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56"..., s.296.

²⁶¹ A. Azfar Moin..., s.103.; Bkz. Scott Kugle..., s.1-36.

hem İslâmi hem de Hint deyimlerine hâkim olduklarını eserinde göstermektedir.²⁶² Ayrıca Kuzey Hindistan Sufî azizlerinin, Şettarileri kendilerine benzetmiş olabileceklerine de inanmaktadır.²⁶³ Akabinde tüm bu kutsallık deyimleri üzerindeki kontrollerine dayanarak Moin, Şettarilerin Hümayun'un Hindistan'da emperyal bir bağlılık kültü geliştirmesine yardımcı olmak için ideal bir şekilde uygun olduklarını savunmaktadır.²⁶⁴ Başka bir deyişle Moin, Bâbürlülerin Hindu tebaalarıyla etkileşimleri sonucunda "yumuşayan" bir başka Sünni İslâm hanedanı olduğunu ima eden basit bir "Hintlileşme" kavramına inanmamaktadır. Bunun yerine, Bâbürlülerin İran ve Türkistan'dan getirdikleri hükümdarlık kavramının zaten astrolojiyle yerel efsanevi ilimlerle bağdaştırılmış olduğuna inanmaktadır.²⁶⁵ Kuzey Hindistan'da bilimin seviyesi, eğitim ile Şettari sufi tarikatının Hümayun'un kozmolojik egemenlik anlayışına etkisinin sufi şeyhlerin ve Hint politik sisteminin değil, daha çok Timurilerin varlık mücadelesi üzerine matematiğe dayalı astronomi ile astroloji alanındaki himayecilik anlayışının Hümayun'un iktidar anlayışında değişime yol açtığı iddia edilmektedir. Hümayun, Kuzey Hindistan'da kalıcı olma arzusuyla astronomi ve astrolojinin etkisinde kalarak evreni taklit eden bir egemenlik anlayışı geliştirmiştir.²⁶⁶ Batlamyus ve Kuran anlatısının harmanlanmasının Hümayun'un sarayının entelektüel atmosferiyle de bir ilgisi vardır.²⁶⁷

Hümayun yönetimindeki meşruiyet faaliyetlerinin, aynı şekilde Ekber Şah döneminde devam etme niteliği taşıdığı iddia edilmektedir. Hümayun döneminde astroloji ve astronomi iç içe devam ederken mevzu kehânetlerden ibaret diye ortaya koymak yetersiz kalacaktır. Ekber Şah döneminde ise devletin egemenliği, temelinin sağlamlığı adına Hindularla Müslümanlar arasındaki sürtüşmeye son vermek adına İslâmiyet, Hristiyanlık, Hinduizm, Zerdüştilik ve Budizm'in öğretilerini harmanlayarak yeni bir din olan Din-i İlâhi'yi oluşturmuştur.²⁶⁸ Ekber Şah kurduğu divanhane de gelen din adamlarından Ekber Şah son derece istifade ettiği için düşünce yapısını

²⁶²A. Azfar Moin..., s.105.; Bkz. Carl Ernst, "Muslim Studies of Hinduism? A Reconsideration of Arabic and Persian Translations from Indian Languages", *Iranian Studies XXXVI/II*, 2003, s.173-195.

²⁶³A. Azfar Moin..., s.109.

²⁶⁴A. Azfar Moin..., s.129.

²⁶⁵A. Azfar Moin..., s.93.

²⁶⁶Muhammed Bilal Çelik ve Hami Demir, "Hümayun'un Kozmolojik Egemenlik Anlayışı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi LXX*, Erzurum 2021, s.406.

²⁶⁷Ali Anooshahr, "Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56"..., s.305.

²⁶⁸Enver Konukçu, "Ekber Şah", *DİA/X*, İstanbul 1994, s.542-544.

şekillendirmiştir. Sağ kolu olan Ebu'l-Fazl insanların bir bütün şeklinde ortak noktalarda buluşarak yaşamının mümkün olduğundan bahsetmektedir. Toplumu dört sınıfa bölmüştür: Askerler, bilginler, sanatkâr ve tüccarlar, çiftçiler ve işçiler sınıfları oluşturmuştur.²⁶⁹

Düşünce yapısını şekillendiren Ebu'l-Fazl, yönetimde üst makamlara gelmek için çabalamıştır. Ekber'in siyasi, askerî meseleler dışında özel hayatında da yanında olmuştur.²⁷⁰ Şeyh Mübarek ve oğullarının yanı sıra Şeyh Selim Çiştî'nin düşünceleri de önem arz etmektedir.²⁷¹ Ebu'l-Fazl, Bâbü İmparatoru Celaleddin Muhammed Ekber'e yüksek manevi otorite atfetmiştir. Ekber'in, Ebu'l-Fazl tarafından kaleme alınan kapsamlı biyografisi *Ekbernâme*'ye göre değerlendirildiğinde hükümdar, Tanrı ile özel bir ilişki içinde bulunmaktaydı. Bu ilişki, mistik deneyimleri aracılığıyla İlahi ilham ve rehberlik kazanarak ölümlü varlıkların statüsünün ötesine çıkmıştır. Ekber, mistik ve ruhani bir rehber olarak kazandığı ün sayesinde doğrudan Tanrı'dan gelen ahlaki otoriteye sahipti. Bu nedenle hükümdar olarak konumunu hem Müslümanlar hem de Hindular için meşrulaştırmaktaydı. Ekber, otoriteye dair tarihsel ve dinî iddialarının yanı sıra daha önceki Müslüman siyasi düşünürlerden kaynaklanan Bâbü egemenlik teorisine üçüncü bir rasyonel unsur daha eklemiştir. İmparatorun egemenlik gücü "toplumsal sözleşme teorisi"ne atıfta bulunularak iddia edilmiştir. Müslümanların ve Hinduların dünya görüşü, insan toplumuyla kozmik gerçekliğin tek bir varlık zinciriyle birbirine bağlı olduğu üzerine insanın toplumdaki faaliyetlerinin ahlaki donanımıyla şekillenmesi gerektiği temelinde birleşmektedir. Bâbü İmparatoru'nun görevi, birbirini tamamlayan unsurlardan veya gruplardan oluşan toplumu korumak ve organik bir hiyerarşi oluşturmaktır. Böylece imparatorluk, rütbe ve derecelerin uygun şekilde ayarlanmasıyla sağlığı ile dengesi korunacak olan sosyal bir bedenin hekimi olarak tasvir edilmektedir.²⁷²

Ekber Şah döneminde sembolik ve törensel destekli güç ile hiyerarşi yapısı kurulmuştu. Ekber'in otoritesi, Ebu'l-Fazl'ın *Ekbernâme* eserinde detaylı olarak

²⁶⁹Enver Konukçu, "Ebu'l-Fazl el-Allami", *DİA/X*, İstanbul 1994, s.313-314.

²⁷⁰Harbans Mukhia, *Historians and Historiography During the Reign of Akbar*, Delhi 1976, s.49.

²⁷¹Harun Işık, "Hint Alt Kıtası'nda İlm-İ Kelâm Çalışmaları (Bibliyografik Bir Deneme)", *Kader XVII/I*, Haziran 2019, s.98.

²⁷²Balkrishan Shivram, "Mughal Court Rituals: The Symbolism of Imperial Authority During Akbar's Reign", *Proceedings of the Indian History Congress LXVII*, 2006, s.334-335.

açıkladığı hanedan ideolojisiyle güçlendirilmişti. Bâbürlü monarşisinin en üst düzeyde olduğu inancı farr-i izadi²⁷³ kavramıyla temsil ediliyordu. Bu düşünceyi öne süren Şihabüddin Sühreverdi'nin etkisi vardır. Göksel ışığın hükümdara gönderilmesi ve onun tebaasına manevi rehberlik etmesi fikri önemlidir. Ekber Şah, Ebu'l-Fazl'ın hükümdarlığı İlahi bir hediye olarak gören düşüncesinden etkilenerek bu inancı benimsemişti. Bu düşünce doğrultusunda yürütülen politikalar, farklı toplulukları bir arada tutmayı sağlamış ve herhangi bir gruba ayrıcalık tanınmaksızın adaleti vurgulamıştı. Hükümdarın "Tanrı'nın Yeryüzündeki Gölgesi" rolü, hükümdarın devletin sembolü olduğu ve mimari formlarda da yansıdığı düşüncesini destekliyordu. Ebu'l-Fazl, Ekber'in monarşisini yazarken hükümdarının eylemlerini açıklama ihtiyacı hissetti. Monarşi için standartlar belirleyerek Ekber'i büyük bir hükümdar olarak tanımlamaya çalıştı. Ebu'l-Fazl, monarşinin insanları düzende tutmak için gerekli olduğunu ve hükümdarın İlahi bir hediye olarak hükümdarlık makamına geldiğini savundu. Hükümdarın halkın efendisi değil, Yüce Varlık tarafından emanet edilmiş birisi olduğunu vurguladı. Ebu'l-Fazl, hükümdarı İlahi bir varlık olarak gördü ve hükümdarlığın, bir kişinin birçok olumlu özellikle donatıldığında verilen bir hediye olduğunu belirtti. Ebu'l-Fazl, hükümdarına içsel özellikler kazandıran İlahi unsurların varlığına inandı. Hükümdarın tebaası üzerinde kontrol sağlamasını ve adaleti temsil etmesini bu İlahi unsurlara bağladı. Ebu'l-Fazl'ın, hükümdarın herkese eşit davranması gerektiği düşüncesine odaklandığı görülüyordu. Ekber'in sarayındaki politika ve hükümdarlık felsefesi, çeşitli etkilerden kaynaklanmaktadır. İslâm teorisyenleri, mistikler, aydınlanma teorileri ve işraki inançlar gibi farklı kaynaklardan etkilenmişlerdir. Bu farklı etkilerin, hükümdarlığın felsefesini şekillendirmede önemli bir rol oynadığı ve hükümdarlık teorisine yön verdiği düşünülmektedir.²⁷⁴ Ekber Şah döneminde, bazı uygulamaların babası döneminde de var olduğu ve hatta babası tarafından biraz geliştirildiği bilinmektedir. Özellikle yıldızlarla büyü yapma, gezegenlerin isimlerinin özelliklerini kullanarak niyetleri yönlendirme gibi yaygın ve

²⁷³Farri izadi, ilahi yaptırımın efsanevi bir ilkesidir ve bu ilke Zerdüş döneminde beri İranlı hükümdarlar için sembolik bir meşruiyet ve istikrar kaynağıdır. Farr ya da farrah modern Farsçada genellikle İngilizceye ihtişam olarak çevrilir, servet veya şan; izadi kelimenin tam anlamıyla "Tanrı'nın iradesiyle kurulan" anlamına gelmektedir. Farr-i izadi, "Tanrı'nın ihtişamı"nın etimolojik kökleri Eski İran dilinde ifade edilen kavramlara dayanmaktadır. Bkz. Tamara C. Mackenthun, **Continuity in Iranian Leadership Legitimization: Farr-i Izadi, Shi'ism, and Vilayet-i Faqih**, (Boise State University Master of Arts in History), 2009, s.1vd.

²⁷⁴<https://memorients.com/articles/the-radiant-kingship-abul-fazls-mughal-theory-of-sovereignty>(05.03.2024)

halk arasında kabul görmüş uygulamalar mevcuttur. Ekber Şah, doğaüstü güçlere hükmetme iddiasının yanı sıra Hint ve İran kültürleri arasında bir sentez oluşturma arzusuyla da dikkat çekiyordu. Bu ilgi, farklı din ve mezhepler arasında hoşgörüye dayalı bir siyaset izleme amacını destekliyor gibi görünüyordu. Ekber Şah'ın bu tür ilgi ve uygulamalarıyla, farklı inançlarla kültürleri bir araya getirme, hoşgörü ortamı yaratma çabaları arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Bu da sulh-ı küll²⁷⁵ politikasıdır.²⁷⁶

Cihangir'in tahta geçiş sürecinde Ekber'in yönetim anlayışına yönelik geliştirdiği tutumlarından yola çıkarak, hükümdar olduktan sonra asi bir şehzade olarak geçirdiği dönem ile Ekber karşıtı tutumunu terk etmesi arasında bir bağ kurmak mümkündür. Bu değişim, onun iktidar dinamikleri ve miras aldığı yönetim anlayışıyla olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Cihangir'in, babası Ekber'in tahtındaki varlığının ona pratik bir siyaset bilgeliği kazandırdığı söylenebilmektedir. Ekber'in hükümdarlığı, dinler arası hoşgörü ve evrensel değerler üzerine kurulu bir yönetim modeli sunmuşken Cihangir'in bu mirası sahiplenmesi, onun liderliğindeki vizyonunu belirlemede önemli bir faktördür. Cihangir, kendisini Müslüman kehanetinin vücut bulmuş hâli olarak lanse etmenin yanı sıra Ekber'in kişisel niteliklerini övmesi, onun bu mirasa olan bağlılığını ve bu çerçevede bir liderlik idealini benimsediğini göstermektedir. Cihangir'in "Büyük Aydınlatıcılar" ile ilgili atıflarda bulunması ve doğa unsurlarına (Güneş ve Ay gibi) duyduğu saygıda,²⁷⁷ hükümdar olarak kabul görebilme çabası göze çarpmaktadır.²⁷⁸ Cihangir, anılarında "İlahi ışığın tezahürleri" olarak tanımladığı Güneş ve Ay'a saygı duyulması gerektiğini vurgularken metafizik bir perspektif geliştirdiğini söylemek mümkündür. Bu noktada Güneş ve Ay'ın kozmolojideki yerini ön plana çıkarması, dönemin ruhsal açıdan bilimsel düşünce yapısının bir yansıması olarak

²⁷⁵Ekber, Hindistan'daki hükümdarlığı döneminde farklı din ve kültürlerin bir arada yaşamasını sağlamak amacıyla birçok yenilik yapmıştır. "Sulh-i Küll" doktrini, her bireyi eşit görmek ve huzuru sağlamak için barışçıl bir yaklaşımı teşvik etmektedir. İdeal bir hükümdarın temel özelliklerinin barışseverlik etrafında şekillendiği vurgulanmaktadır. Ekber'in yaptığı hukuki ve sosyo-kültürel reformlar, çok dinli ve çok kültürlü bir toplum yaratma hedefinin bir parçası olarak değerlendirilebilirdi. Bu yaklaşım hem iç barışı sağlamış hem de farklı inanç grupları arasında uyumu artırmıştır. Bkz. Ehsan Ghodrattollahi, "Akbar, the Doctrine of Solh-i-Koll and Hindu Muslim Relations", *Journal of Religious Thought: A Quarterly of Shiraz University* XXI, Shiraz 2007, s.10-11.

²⁷⁶Eva Orthmann, "Astrology at the Mughal Court"..., s.8.

²⁷⁷Ekler kısmında yer alan Cihangir Şah'ın minyatürlerindeki tasvirinde olduğu gibi Güneş figürü her daim bulunmaktadır. Güneş, hükümdarlığının kutsiyetini tamamlamaktadır.

²⁷⁸A. Azfar Moin..., s.176vd.

değerlendirilebilir. Cihangir, bu unsurları kullanarak hükümdarlık meşruiyetini İlahi bir çerçevede konumlandırmayı amaçlamıştır. Hermetizm, Cihangir'in düşünce dünyasında dolaylı yoldan da olsa önemli bir rol oynamaktadır. Müslüman toplumların tarihsel süreçlerindeki bu felsefi akımın genellikle ihmal edilmiş olması dikkat çekicidir. Rönesans dönemi Avrupası'nda Hermes'e atfedilen çalışmalar, özellikle Giordano Bruno ve John Dee gibi figürler aracılığıyla zaman ile evrenin birliğini araştıran akademik bir ilgiyi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Hermetizm'in,²⁷⁹ Hristiyan ve Müslüman dünya arasındaki bilgi alışverişine katkıda bulunduğu söylenebilmektedir. Cihangir'in uyarılarında, bu antik bilgeliğin çeşitli yönlerine dair bir bağlılık hissetmesi, onun zamanın ve kozmik düzenin bilgeliğini arayışında kısmen etkili olmuştur. Zira Hermes'in, tanrısallığın bir tezahürü olan Güneş'in merkezî konumu hem Hristiyan hem de Müslüman inanç sistemlerinde önemini korumaktadır. Güneş sembolü, Cihangir'in düşüncelerinin, dönemin felsefi ve kozmolojik tartışmalarıyla nasıl ilişkilendirilebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Cihangir'in liderlik anlayışı, antik bilgelige olan yönelimi ve kozmik unsurlara duyduğu saygı üzerinden şekillenmektedir. Bu durum, onu dönemin diğer hükümdarlarından ayıran özgün bir perspektif sağlamaktadır ve onun tarihsel konumunu anlamak için günümüz akademik araştırmalarında dikkate değer bir alan teşkil etmektedir.²⁸⁰

Bâbürlüler, siyasi söylemlerinde Safeviler ve daha önceki Türk sultanlıklarıyla rekabet içerisinde bulunmaktaydılar. Bu bağlamda, Ali Anooshahr makalesinde tarihçi Hândmir'in Safevi hükümdarlarını astral sıfatlarla tasvir ederek onları kozmolojik

²⁷⁹Hermetizm, ifade edildiği üzere Antik Mısır kökenli bir ezoterik ve mistik düşünce sistemidir. Bu sistem, özellikle Hermes Trismegistus tarafından yazılan metinler aracılığıyla simya, astroloji ve büyü gibi okült unsurları barındırmaktadır. Rönesans döneminde bu bilgelikle felsefi düşünceler, insanın, evrenin ve Tanrı'nın doğasına dair derin bir anlayış yaratmayı hedeflemiştir. Hermetizm'in karmaşık bir yapıya sahip olduğu, paganizm, Platonizm/Neoplatonizm ve Hristiyanlıkla iç içe geçmiş, böylece Helenistik Mısır'da senkretik bir form geliştirdiği vurgulanmaktadır. Bu düşünce sistemi, bireyin, evrenin ve ilahi varlığın anlamını keşfetmek için bir araç olarak görülmüştür. Rönesans aydınları için Hermetik düşünceler, onlara ilham veren ve onları ifade etme yolları sunan bir referans noktası olmuştur. Hermetizm'in en önemli tezi, insanın evrendeki merkezi rolüdür; "İnsan en büyük mucizeydi" ifadesi, insanın evrendeki değeri ve potansiyeli hakkında olumlu bir perspektif sunar. Ayrıca "Evren Tanrı'nın zihniydi" vurgusu, evrenin ilahi bir düzen içerisinde olduğuna dair bir inancı pekiştirir. Bu bakış açısıyla Tanrı'yı anlamanın, geleneksel dinin dogmalarını aşarak evrenin bilgisine ulaşmakla mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Hermetizm, Rönesans'ın düşünsel dönüşümünde önemli bir rol oynayarak bireyin sorgulayıcı ve araştırmacı doğasını beslemiştir. Bu süreç, bilimin ve yeni düşünce biçimlerinin gelişmesine kapı aralamış, din ile bilim arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendirmiştir. Hermetizm'den kaynaklanan felsefi ve mistik arayışlar, modern düşüncenin temellerinin atılmasında etkili olmuştur. Bkz. Cevdet Coşkun, *"Bilimsel Devrim Çağında Hermetik Metinlerin Rolü"*, **İdrak Dinî Araştırmalar Dergisi I/I**, Giresun 2021, s.42-43.

²⁸⁰A. Azfar Moin..., s.305.

unsurlarla yüceltmıştır. Şah İsmail'in nitelikleri, Güneş, Mars, Venüs ve diğer gezegenlerle ilişkilendirilmiş; bu durum Safevilerin siyasi meşruiyetine katkıda bulunma amacı gütmüştür. Siyasi rekabetin yalnızca askerî güçle değil, aynı zamanda ideolojik ve sembolik mücadelelerle şekillendiğine dikkat çekilmektedir. Kozmolojik imgelerin kullanımı hem siyasi meşruiyet sağlama çabalarını hem de rakiplerin otoritelerini sorgulama amacını taşımaktadır. Bâbürlüler ve rakipleri arasındaki siyasi meşruiyet elde etme çabaları, bu dönemlerdeki otorite çatışmalarının önemli bir bileşenini teşkil etmiştir. Bu durum hem Bâbürlüler'in hem de Safevilerin siyasi söylemlerinde dinî ve mitolojik unsurların önemli bir etki yarattığını göstermektedir.²⁸¹

1.3. Bâbürlü Hükümdarları Döneminde Astronomi ve Astroloji

1.3.1. Zahirüddin Muhammed Bâbür Şah Dönemi (1526-1530)

Biyografik eser niteliğinde olan *Bâbüname* dönem hakkında bizleri aydınlatırken *Bâbüname*'de, "*Salı günü, 5 Ramazan 899 (10 Haziran 1494)'da, Fergana vilâyetinde, on iki yaşında padişah oldum.*"²⁸² sözünden yola çıkarak 6 Muharrem 888'de Miladi ise 14 Şubat 1483 Fergana'da²⁸³ Bâbür Şah'ın doğduğu tespit edilmiştir.²⁸⁴ Nasreddin Ubeydullah, Bâbür doğduğunda dinin koruyucusu mânâsına gelen Zahirüddin Muhammed adı verilmişti.²⁸⁵ O dönemde Ubeydullah Müslüman hükümdarlara nasihatlerde bulunan bir hoca olarak tanındı. Ancak ailesi ve asilzadeler, ismini kısaltarak Bâbür olarak değiştirdi. Bâbür, Müslümanlık öncesi Türk adlarından biriydi ve kaplan veya panter anlamına geliyordu.²⁸⁶ Thackston'un neşrinde ise Bâbür'ün anlamının Hint-Avrupa dilinde yaygın olarak kullanılan "Kunduz" sözcüğünden

²⁸¹Ali Anooshahr, "*Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56*"..., s.310-312.

²⁸²Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme I**, (nşr. R. Rahmeti Arat), İstanbul 1970, s.3.

²⁸³Fergana Babür Şah'ın babası Ömer Şeyh Mirza'nın mirası, 23.000 km² lik küçük bir ülkedir. Bu ülke, Sir-Derya Nehri'nin orta vadisinde yer alan akabinde Tien-Şan dağ silsilesi tarafından çevrelenen bir toprak iken sıradağlar, kuzeyde 3000, doğuda 4000 ve güneyde 6000 metre yüksekliğine sahiptir. Bu sıradağlar arasında geçiş, batıdaki dar bir geçitten mümkünken bu geçit, her mevsimde Semerkant'a doğrudan geçişi sağlayan tek yol olarak bilinmekteydi. Bkz. Jean-Paul Roux, **Büyük Moğolların Tarihi Babur...**, s.131.; Zahir al-Din Muhammad Babur Padshah, **The Babur-nama in English**, (nşr. A.S. Beveridge), London 1922, s.1-12.

²⁸⁴Enver Konukçu, "*Bâbür*", **DİA/IV**, İstanbul 1991, s.395.

²⁸⁵Jean-Paul Roux, **Büyük Moğolların Tarihi Babur...**, s.134.

²⁸⁶Fernand Grenard..., s.4.

türetildiği yazmaktadır.²⁸⁷ Babası Timur'un torunlarından Fergana hâkimi Ömer Şeyh'dir. Endican Kalesi'nde annesiyle birlikte otururken babasının bir kaza sonucu vefatı üzerine 5 Ramazan 899'da (9 Haziran 1494) henüz on iki yaşında iken Fergana hükümdarı olmuştur.²⁸⁸

Bâbü Şah'ın şeceresini verecek olursak baba tarafındaki soyu: Bâbü bin Ömer Şeyh Mirza bin Sultan Ebu Said Mirza bin Sultan Muhammed Mirza bin Miranşah Mirza bin Timur'a doğru uzanırken; anne tarafının soyu Bâbü bin Kutluğ Nigar binti Yunus bin Veys bin Şir Ali Oğlan bin Muhammed bin Hızır Hoca bin Tuğluk Timur bin Esenboğa bin Duva bin Barak bin Yisun Teve bin Mötügen bin Çağatay bin Cengizhan'a dayanmaktadır.²⁸⁹ Bâbü, Batı tarihçilerinin tam aksine kendini Türk görmüş ve böyle anılmasını istemiştir.²⁹⁰

Genç şehzadenin tahta geçmeden önce Endican'da vali olarak görev yaptığını görmekteyiz.²⁹¹ Bu olaydan yola çıkarsak on iki yaşında tahta çıkmadan önce görev ve sorumluluk yüklenmiş olan şehzadenin çocukluğunda da devlet işleri ile meşgul olduğunu rahatlıkla söylenebilmektedir.

1.3.1.1. Gökyüzünden Yeryüzü Olaylarına

Gökyüzünü zamanı belirlemek için kullanmak eski çağlardan beri insanlar için önemli bir yöntem olmuş ve günümüzde de astronomi bu konuda önemli bir role sahiptir. Bâbü de hilali gördüğü zaman Ramazan ayının bitmesiyle bayram vakti olduğunu tespit etmiştir.²⁹²

²⁸⁷Zahir al-Din Muhammad Babur Padshah, **The Babur-nama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor**, (nşr. Wheeler M. Thackston), New York 1996, s.9.

²⁸⁸Enver Konukçu, "*Bâbü*", **DİA/IV**, İstanbul 1991, s.395.

²⁸⁹İsmail Pırlanta, "*Bâbü Şah'ın Hayatı ve Kişiliği*", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X/X**, Yozgat 2016, s.218.

²⁹⁰Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi II**, Ankara 1987, s.2.

²⁹¹Fernand Grenard..., s.4.

²⁹²Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme II**, (nşr. R. Rahmeti Arat), İstanbul 1970, s.389.

1.3.1.2. Semerkant'ın Koordinatları

Babürnâme'de güzeller güzeli Semerkant, özellikle beşinci iklimde²⁹³ bulunan ve belirli koordinatları olan bir şehirdir. Tülü ve remz-i nücûmu değerlerine sahip olan bu şehir, Maverâünnehr vilayetine aittir. Hiçbir düşman şiddet ve üstünlükle ele geçiremediği için 'belde-i mahfuza' olarak anılmaktadır. Semerkant, İslâmiyeti kabul ettiği Hazret-i Osman zamanında önemli bir merkez hâline gelmiştir. Sahabeden Kuşem b. Abbas'ın mezarı şehirde bulunmaktadır. İskender tarafından kurulan Semerkant, Moğol ve Türk ulusları tarafından "Semiz-Kend" olarak adlandırılmıştır.²⁹⁴ Moğol İmparatorluğu, kuruluşunun ardından hızla genişleyerek geniş bir coğrafyada etkili olmuş ve siyasi hâkimiyet kurmuştur. Cengiz Han'ın ölümünden sonra imparatorluk, halefleri tarafından yönetilmekteyken çeşitli hanlıklara ayrılmaya başlamıştır. Bu hanlıklar arasında Kubilay, Altınorda, Çağatay ve İlhanlı gibi önemli siyasi yapılar öne çıkmaktadır. XIV. yüzyılın ortalarından itibaren bu hanlıkların siyasi güçlerinde gözlemlenen zayıflama, Türkistan'daki güç dengesinin değişimini göstermektedir. 1336 yılında Semerkant yakınlarındaki Keş köyünde doğan Emir Timur, siyasi gücünü sağlamlaştırdıktan sonra kendisini Çağatay Hanlığı'nın resmî varisi olarak ilan etmiştir. Bu durum Timur'un tarihî mirası sahiplenme girişimini ve var olan siyasi yapıyla olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Timur'un başkent olarak Semerkant'ı seçmesi, bu şehrin sadece stratejik bir merkez değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik bir güç odağı olduğunu da ortaya koymaktadır.²⁹⁵ Bununla beraber Semerkant'ın beşinci iklimde yer alması da şehrin cezbeden nedenlerine koyulabilmektedir.

1.3.1.3. Güneş'in Burcundan Sefer Zamanı

Babürnâme'de askerlerin Kabil'den sonra seferber edilmesi ve çevredeki bilgili kişilerin görüşlerine başvurularak bir sefere karar verildiği anlatılmaktadır. Bazı kişiler Deşt'i, bazıları Bengiş'i, bazıları ise Hindistan'a yönelik seferi uygun bulmuşlardır. Sefer kararından sonra buradaki en önemli nokta ise sefere Haziran ayında, Güneş

²⁹³"Beşinci iklim", genellikle Zühre Yıldızı tarafından yönetilmektedir. Bkz. Abdulkadir Kıyak, *"İslâm Öncesi Türk Kültüründe Yıldızlarla İlgili İnanışlar"*, *İlahiyat Fakültesi Dergisi XV/II*, Elazığ, s.193.

²⁹⁴Zahirü'd-din Muhammed Babur, *Babürnâme I...*, s.68-69.

²⁹⁵Yusuf Ziya Söylemez, *"Emir Timur Döneminde Semerkant'da Mimari Alanında Yapılan Çalışmalar"*, *Journal of History School LXIII*, s.836.

Delv²⁹⁶ burcundayken, Kabil'den Hindistan'a gitmek üzere yola çıkılmıştır.²⁹⁷ 17 Kasım 1525'te Hindistan'ın fethi için çıktığı son seferinde ise Güneş'in Kavs²⁹⁸ burcundayken çıktığını hatıratında yazmıştır.²⁹⁹

1.3.1.4. Zühre'nin Zafer Göstergesi

Bâbü Şah'ın Hindistan'daki yönetimi altında İslâm'ın yayılması amacıyla cami ve medreseler inşa etme çabalamasıyla Türkistan'dan gelen âlimleri görevlendirme politikaları ön plana çıkmaktadır. Bâbü Şah, dinî hoşgörü sergileyerek farklı inançlara mensup insanlara karşı müsamaha göstermiştir. Bununla birlikte mutaassıp bir Müslüman olarak karşılaştığı zorluklar ve psikolojik durumları nedeniyle zaman zaman İslâm'ın öğretilerinden sapmalar yaşadığını kabul etmiştir. Bu durum onun içsel bir çatışma yaşadığını göstermektedir. Dinî görevlerini yerine getirirken tövbeyi Tanrı'ya yaklaşma fırsatı olarak görmesi ve kutsal mekânları ziyaret etmesi, dinî inancı içerisinde derin bir manevi arayış içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bâbü Şah'ın hem dinî hem de siyasi liderliği, karmaşık bir inanç ve yönetim anlayışını yansıtmaktadır.³⁰⁰ Bâbü, inanç sisteminde atalarına bağlılığının yanı sıra rüyalarına da önem vermektedir. Şeyh Ubeydullah rüyasına girdiğinde kararlarını ona göre şekillendirirdi. Semerkant'a girişi bu sayededir.³⁰¹ Bâbü, iki kez Özbek Hanı Şeybani ile mücadeleye girmiş ve galip gelmiştir. Yenilen Şeybani'nin güçlü bir orduya sahip olması ve her an saldırıya geçebilecek olması endişe vermiştir. Bâbü, diğer Timur beylerinden yardım istemiş fakat onlarda Şeybani'nin gelecekte kendilerini de tehdit edebileceğini göz ardı ederek Bâbü'ün çağrısını hafife almışlardır. Bâbü, Fergana'daki beylerin katılımıyla cesaret bulmuş ve Şeybani'ye saldırmaya karar vermişti. Zühre (Venüs)³⁰² yıldızını gördüğünde takviye kuvvetlerini beklemeksizin saldırıya geçerken bu durumun düşman için

²⁹⁶Delv, Kova burcu demektir. Bkz. Müzahir Kılıç, "'Netayic el-Fünun' Adlı Yazma Eserde 'İlm-i Nücûm' Bölümünün Değerlendirilmesi", **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi III/I**, 2017, s.8. ; Haziran ayında Güneş'in Kova burcunda olmaması gerekir. Bkz. Barış İlhan..., s.70vd.

²⁹⁷Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme II...**, s.225.

²⁹⁸Kavs: Yay burcudur. Bkz. Müzahir Kılıç..., s.8.

²⁹⁹Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme III...**, s.410.; Jean-Paul Roux, **Büyük Moğolların Tarihi Babur...**, s.322.

³⁰⁰Neslihan Durak, "*Hindistan'da Doğan Bir Yıldız: Babür Şah (D.1483-Ö.1530)*"..., s.220vd.

³⁰¹Jean-Paul Roux, **Büyük Moğolların Tarihi Babur...**, s.181vd.

³⁰²Zühre (Venüs) gezegeninin Türkler için önemi yüksektir. Zühre bir ölüm cezası veren alp olarak düşünülmektedir. Yeraltı tanrısı Erklig veya Kara-alp olarak adlandırılmıştır. Zühre'nin savaş, silahlar ve zırhları temsil ettiği görülür. Bkz. Emel Esin..., s.26-76.

avantajlı olacağına dair tahminde bulunmuştur. Tahmini doğru çıkmış ve Serpül Savaşı'nda ilk başta ilerleme kaydetmişti. Ancak Şeybani'nin taktiksel manevraları sonucunda yenilgiye uğramıştı.³⁰³

1.3.1.5. Süheyl Yıldızı

Bâbü Şah Kabil'i ele geçirmek istemiştir. Yola çıktığında Süheyl yıldızını görmüştür. Bu yıldız Süheyl³⁰⁴ olmasın, derken odur diye cevap almıştır. Baki Çaganyani ise hemen bir beyit okumuştur: *"Sen Süheyl yıldızısın; nerede parlar ve ne vakit ı ışık saçarsan, gözün her nereye isabet ederse, devlet nişanesidir"*³⁰⁵ diyerek yıldızın şans ve bereket getirdiği anlamı çıkarılmaktadır. Kabil'i, Argun müzakere ile vermiş ve Bâbü Şah ata topraklarını devralmıştır. Kabil'den Gılcilere giderken yollarını bulmak adına Kutup Yıldızı'na bakarak ilerlemişlerdir.³⁰⁶ Bâbü Şah yıllarca Türkistan'ı dolaşmış ve babasının tahtını yeniden kazanmasına yardımcı olacak destekçilerini toplamaya çalışmıştı. Birçok yenilgiden sonra ordusu nihayet 1504'te Güneydoğu'ya döner. Karla kaplı Hindukuş dağları üzerinden Afganistan'a yürümüştür. Bâbü Şah, yirmi bir yaşındayken Abdülrezzak'ı mağlup ettikten sonra 1504'te Kabil'i ele geçirir ve Kabil'de imparatorluğunun temellerini atmıştır.³⁰⁷ Aklında Hindistan olduğunu da dile getirmektedir.³⁰⁸

1.3.1.6. Kanvaha Savaşı'nın Göklerdeki Dili

Bâbü Şah, 1526 Panipat Muharebesi'ndeki zaferi sonucunda Delhi ve Agra'nın hükümdarı olmuştu. İmparatorluğu Kabil'den Agra'ya kadar genişlemişti. Delhi'de Bâbü Şah İmparatorluğu'nu kurmuştu. Bundan sonra Afgan ve Rana Sanga (Mevat'ın hükümdarı) ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Rana Sanga, Bâbü Şah'ın atası Timur gibi Kabil'e döneceğini ve ardından Delhi tahtını ele geçireceğini düşünmüştü. Bâbü Şah

³⁰³Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme I...**, s.132vd.

³⁰⁴Güneyde görünen bir yıldızdır. Sirius'dan sonra gelen ikinci yıldız olarak bilinmektedir. Batı dilinde adı Canopus diye geçer. Kabe'nin yönünü belirlemek için kullanılan yıldızdır. Canopus, Güneş'imizden 1400 kat daha parlaktır. Bkz. James Clark, *"Astrology in Islam"*, **International Society of Classical Astrologers**, 2020.; [https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2020/10/07/astrology-in-İslâm/\(14.09.2024\)](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2020/10/07/astrology-in-İslâm/(14.09.2024))

³⁰⁵Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme II...**, s.192-193.; Jean-Paul Roux, **Büyük Moğolların Tarihi Babur...**, s.226.; Fernand Grenard..., s.55.

³⁰⁶Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme II...**, s.321.

³⁰⁷Yusuf Hikmet Bayur..., s.13-14.

³⁰⁸A. B. Pandey, **Early Medieval India**, Allahabad 1960, s.424.

işgalcinin yalnızca Delhi'nin tacını ele geçirmekle kalmayıp aynı zamanda geri dönmeye de niyeti olmadığını görünce kendisi için bir tehlike duygusu hissetmişti. Bunun yerine Bâbüre daha fazla bölgeyi ele geçirmeye başlamıştır. Kısa süre sonra Kalpi, Gvalyor, Dulpur ve Biyana'yı ele geçirmişti. Bundan sonra Mevatlı Rana Sanga hızla Bâbüre karşı savaş hazırlıklarına başlamıştı.³⁰⁹

İlk aşamada Rana Sanga, Bâbüreün Biyana valisi Nizam Han'a saldırı başlatmıştı. Nizam yenilmiş ve Agra'ya kaçmıştı. Burada Bâbüreün yanına sığınmıştı. Rana Sanga'nın eylemi, Biyana'ya yürüyen Bâbüre Şah fatihleri tarafından hoş görülmemişti. Üstelik Hasan Han Mevati ve İbrahim Lûdi ile kardeşi Muhammed Lûdi de Rana Sanga'ya katılmıştı. Bunun sonucunda Müslümanlar ve Hindular ilk kez Bâbürlüleri topraklarından çıkarmak için ittifak kurmuşlardı. Bâbüreün komutası altında yaklaşık 40.000 adamı varken Rana Sanga'nın yaklaşık 80.000 askeri komuta ediyordu. Bâbüre, Müslümanlarla ve Hindularla aynı anda savaşmanın kolay bir iş olmadığını bilinci içerisindeydi. Bu nedenle farklı taktiklerle halkları kışkırtmaya başlamıştı. Herkesin teker teker evlerine gitmesine izin vereceğini söylemişti. Bunu Rana Sanga'ya karşı kutsal bir savaş olarak nitelendirmişti. İki ordu 16 Mart 1527 Cumartesi günü karşı karşıya gelmişti. Bâbüre, düşmanlarını yenmek için Panipat'ta kullandığı yöntemlerin aynısını kullanmıştı. Bâbüre akşam saldırmıştı. Ordusu büyük bir cesaretle savaşmış ve Rana Sanga ordusunu acımasızca öldürmüştü. Rana Sanga, savaşçılarının bir kısmıyla birlikte savaş alanından kaçmıştı ancak sadece iki yıl sonra vefat etmişti. Kampın yakınına bir kafatası kulesi inşa edilmesini emretmiş ve Gazi³¹⁰ ünvanını almıştı. Kendisini Hindistan yarımadasına yerleştirmek için her türlü çabayı göstermişti. Zaferin sonucunda Kabil'den Hindistan'a geçerek gücünü pekiştirdi.³¹¹

Tarihin önemli savaşlarından olan Kanvaha savaşında Bâbüre Şah orduyu düzene sokarken sağ, sol ve merkez diye ayırmıştır. Sağ tarafta Hümayun ve birlikleri yer almıştır. Hümayun'u anlatırken *"Sağ cenahta, bahtı yaver, saadet sahibi, kamkar, yaratıcı Allah'ın inayet nazarına mazhar, saltanat ve kam burcunun yıldızı, hükümdarlık*

³⁰⁹Ishwari Prasad, **A Short History Of Muslim Rule in India**, Allahabad 2006, s.304.

³¹⁰Ishwari Prasad, **A Short History Of Muslim Rule in India...**, s.308.

³¹¹Fernand Grenard..., s.167vd.; İsmail Pırlanta, **Bâbüre Şah ve Bâbürlü Devleti'nin Kuruluşu...**, s.72-77.; Gabrielle Festing, **When Kings Rode to Delhi**, London 1913, s. 146.

ve hilafet semasının güneşi, köle ve hürlerin lisam ile methedilmiş, saltanat ve hilafetin izaz ettiği ve olgun mahdum Muhammed Hümayun Bahadır yer almıştı"³¹² diyerek kam burcunun yıldızına atıfta bulunmuştur. Kam burcunun yıldızı Emel Esin'in Türk Kozmolojisi'nde kağana törenle kam sıfatı verildiğini Erklık (Zühre) ve yir tengri-kam (yer tanrısı) ile aynı manada sayıldığını yazmaktadır.³¹³ Bâbü Şah savaş hazırlıklarına devam ederken müneccim Muhammed Şerif Mars'ın batıda olduğunu³¹⁴ fark ederek askerlere şöyle demişti: "*Hükümdarın savaşmaması en iyisi olur, çünkü Sakkız Yıldız (Sekiz Yıldız)*"³¹⁵ takımyıldızı tam tersidir." diyerek savaşı kaybedeceklerine dikkat çekmektedir. Ordunun üzerine inanılmaz bir tedirginlik düşmüştür. Son derece endişeli ve sıkıntılı hâle gelmişler akabinde korkaklık belirtileri göstermişlerdir.³¹⁶ Her ne kadar müneccime danışsa da savaşmaktan başka çaresi kalmamıştır. Gezegen açılarının bir etkisi yokmuş ya da müneccim işinin ehli değilmiş gibi görmek zorundaydı. Müneccimlere her ne kadar danışılrsa da vermiş oldukları kararlar duruma bağlı olarak değişip uygulamaya gidilmiştir. Türkler tarih boyunca bu yöntemi kullanmıştır. Eski inançlarına bağlılıklarından müneccime danışarlardı. Bu geleneği de hangi dinde olurlarsa olsunlar devam ettirmişlerdir.³¹⁷ Bâbü savaş kazandığı vakit ise Muhammed Şerif tebrik için Bâbü'nün yanına gittiğinde sevinçten onu azletmiştir.³¹⁸

1.3.2. Nasırüddin Muhammed Hümayun Şah Dönemi (1530-1540, 1555-1556)

Kabil'de 4 Zilkade 913'te (6 Mart 1508) tarihinde dünyaya gelen Hümayun'un babası Bâbü, annesi köklü aileye sahip Mahım Begüm'dür. Eğitimi görmüş, dinî

³¹²Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme III...**, s.520-521.

³¹³Emel Esin..., s.76 ve 150.

³¹⁴Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme III...**, s.506.

³¹⁵"Sekiz yıldızdan oluşan ve çok uğursuz sayılan yıldız kümesi" ifadesi yalnızca Steingass'ın sözlüğünde geçmektedir. Arat ise, aynı kelimeyi eserinde "Zühre yıldızı (Venüs)" olarak yorumlamaktadır. Bkz. Şükriye Duygu Çağma, "*Babürnâme de Geçen Astronomi ve Astroloji ile İlgili Adlar*", **Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-dergisi X/I**, Bartın 2023, s.122.

³¹⁶Gül-Badan Begam, **The History of Humayun (Humayunnama)**, (nşr. S. Beveridge), London 1902, s.98.

³¹⁷Jean-Paul Roux, **Büyük Moğolların Tarihi Babur...**, s.347vd.

³¹⁸Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme III...**, s.529.

ilimlerle beraber cebir, geometri ve özel ilgisinin bulunduğu astronomiyi de ders olarak almıştır.³¹⁹ Hümayun, dönemine uygulamış olduğu farklı faaliyetler ile anılmaktadır.

1.3.2.1. Esmâ-ül Hüsna'nın Yıldızlarla İlişkisi ve Gezegenlere Yakarış

Şettariler ile yakın ilişkisi olduğunu bildiğimiz Hümayun, astronomiyle yakından ilgilenen başta davet-i esma olmak üzere Gavs'tan bazı Şettariyye öğretilerini öğrenmiştir. Davet-i Esmâ denilen usulde Esmâ-ül Hüsna'nın özel bir manevi güce sahip olduğu, yıldızların Esmâ-ül Hüsna'nın okunmasından etkilendiği ve yıldızların insan kaderine tesir ettiği inancına dayanmaktadır.³²⁰ Ali Anooshahr makalesinde *Cevahirü'l Hams*'da belirli bir duanın uygun zamanını ve yerini belirlemek için astrolojik açıları yakalamak, her ismin dört elementle bağlantısını bilmek, burçları, dört yönü ve yedi gezegenin hareketlerinin hesap edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir.³²¹ Muhammed Gavs, harflerin ve kozmik karşılıkların bilgisinin, İlahi isimlerin telkinleri ve zikirlerinin açıklanmasına zemin hazırlayabileceğini belirtmiştir. İlahi isimler kavramı İslâm dünyasında önemli bir yere sahiptir. En bilineni Allah'ın 99 güzel ismi olan Esmâ-ül Hüsna'dır. Bu güzel isimler, Allah'ın merhametli veya sabırlı gibi sıfatlarını açıklamaktadır. Ancak hangi sıfatların bu İlahi isimlere ait olduğu konusunda genel bir mutabakat bulunmamaktadır ve bu nedenle 99 ismin farklı listeleri mevcuttur. Muhammed Gavs, İlahi isimleri belirlerken 'tanımlayıcı isimler' ifadesini kullanmaktadır. Allah'a güzellik ve heybet yönlerini atfederken isimleri cemali (güzel) ile celali (heybetli) olarak ikiye ayırmıştır. İlahi sıfatları standart bir şekilde sınıflandıran tasavvuf çevrelerinde yaygın olan bir kategorizasyonu takip etmiş ve hem güzellik hem de heybet yönleri olan isimler için üçüncü bir kategori belirlemiştir. Bu şekilde Muhammed Gavs, İlahi isimlerin derin anlamlarını ve ayrımlarını vurgulamıştır. İlahi sıfatların hem güzellik hem de heybet yönlerini kapsayan bir bakış açısı sunmaktadır.³²² Carl W.Ersnt'in irdelediği *Cevahir*'de yapılan duaların zodyak işaretlerinden yönetici ruhlara kadar geniş bir yelpazede etkilerini ve kullanımlarını görmekteyiz. İlahi isimlere dayalı dualar, farklı tekrarlanma sayılarına göre

³¹⁹Enver Konukçu, "*Hümayun*", **DİA/XVIII**, İstanbul 1998, s.481-483.

³²⁰Khaliq Ahmad Nizami, "*Gavs Muhammed*", **DİA/XIII**, İstanbul 1996, s.403-404.

³²¹Ali Anooshahr, "*The Shaykh And The Shah: On The Five Jewels Of Muhammad Ghaws Gwaliori*"..., s.93; Annemarie Schimmel, **İslâmın Mistik Boyutları**, (nşr. Ergun Kocabıyık), İstanbul 2004, s.372.

³²²Eva Orthmann, "*Lettrism and Magic in an Early Mughal Text: Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams*"..., s.232.

sınıflandırılmış ve hatta binlerce kez tekrarlanabilir veya harf harf telaffuz edilebilirdi. Bazı İlahi isimlerin etkileri, İbnü'l-Arabi ekolünden aşına olunan metafizik terimlerle açıklanmaktadır. Arap alfabesinin ebced sistemine göre sayısal özelliklerinden sıklıkla faydalanılmaktadır. Özellikle padişahların itaat etmeleri için yazılan duaların gümüş yüzüklere kazınması gibi pratik uygulamalar da mevcuttur. Vuruş sayısı, duruş, nefes kontrolü, İlahi isimlerin ve formüllerin vücudun çeşitli bölgelerinde görselleştirilmesi, psişik durumlarla ruh hâli gibi zikir tekniklerinin detaylı bir açıklamasını içermektedir. Metafizik önemi olan çok dairesel kozmik diyagramlar ve karmaşık harf tablolarının da deneyimlendiği belirtilmektedir.³²³ Gezegenlere ve elementlere ait harfler bulunurken bu harfler numerolojik, astrolojik matris yöntemiyle oluşturulan duaların temelini oluşturmaktadır. Duaya başlarken gezegenin olması gerektiği pozisyon beklenmiştir. Gün ve saatler bu yüzden önem arz etmektedir. Duaya yani yakarışa başlarken seçilen ortamın temiz ve izole edilmiş bir alan olması önemlidir. Bulunulan alan daire içerisine alınmış ve zikir edilecek isime uygun burcun işareti çizilmektedir. Oturduğu zemin başka durumlarda renklendirilmektedir. Bu renklendirme sırasıyla kırmızı, sarı-siyah ve sarı-yeşil şeklinde olmaktadır. Bulunulan yerin temizliğinden ziyade kişide abdest alarak özenli giyinmektedir. Daha öncesinden cinsel olarak arınma ve yiyeceklerde kendisini kısıtlamalıdır. Bu yiyecekler et, yumurta, bal, soğan ve sarımsak olarak belirlenmiştir. Helal yiyecek yenilmektedir. Zikir edeceği isimler celali ve cemali olarak ayrılmaktadır. Huşu içinde dünyevi duygu ve düşüncelerden uzak kalınmalıdır. İsimlerden önce yerine getirilmesi gereken zikirlerde vardır. Bu yakarıştan ve duadan sonra sadaka verip belirli sayıda her harf için iki kuş olmak üzere özgürlüğüne kavuşturulmalıdır.³²⁴ Dua esnasında belirli kıyafetlerin özellikle giyilmesi gerekmektedir.³²⁵ Buradaki ritüellerin renkler ve günlerin kullanımının gezegenlerle ilişkili olması, Hümayun'un sarayındaki işleyişe benzediği söylenebilmektedir.

Güneş'e karşı yapılan duada güneş gökten inmiş, dua eden kişiye nazik davranmış ve dileklerini sormuştur. Güneş ilk bir ineğe benzer iken bir anda güzel bir varlığa dönüşmüştür. Güneş ona tahtını sunmuşken hemen kabul etmeyip 40. günde dua

³²³Carl W. Ernst, "Jawaher-e Kamsa", **Encyclopaedia Iranica XIV**, New York 2008, s.608-609.

³²⁴Eva Orthmann, "Lettrism and Magic in an Early Mughal Text:Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams"..., s.231-237.

³²⁵Eva Orthmann, "Lettrism and Magic in an Early Mughal Text:Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams"..., s.242.

eden kişi tarafından onaylamalıdır. Böylece Tanrı'nın kurallarına uygun hüküm sürecektir. Diğer gezegenlere karşı yapılan dua biçimi aynıdır. Satürn ve Mars farklıdır. Satürn koyu tenli ve çok sayıda eli olduğu, bu ellerin hepsinde de başka şeylerin mevcut olduğu bilinmektedir. Mars'a yakarış tehlikelidir. Elinde keskin bir kılıcı vardır. Dua eden kişiyi öldürebilir. Sadece Gavs'ta olmayan bu dua biçimleri Razi'nin "*Sirru'l Maktum*" ve Pseudo el-Mecriti'nin "*Gayetü'l Hâkim'de*" farklı versiyonları ile yer almaktadır.³²⁶

1.3.2.2. Hümayun'un Astronomi ve Astrolojiye olan İlgisi

Şehzade Hümayun tahta çıkmadan öncede anlaşıldığı gibi doğa bilimlerine karşı belirgin bir eğilimi vardı. Bu eğilim özellikle en sevdiği çalışmalarla, öngörü ve kehanetle yakından bağlantılı olan astronomiyle coğrafyayı etkiliyordu. Daha sonraki yaşamında elementlerin doğası üzerine mistik tezler yazdığı söylenirken her zaman okültizme ilgi duyduğu kesindir.³²⁷ Şeyh Ebu'l Kasım Astrabadi, Molla Nureddin ve ünlü gökbilimcisi Molla Erdebili İlyas gibi adamların eşliğinde matematik ve astronomiye olan düşkünlüğünü geliştirmişti.³²⁸

Hamide ile evlendiğinde usturlabı bizzat kendisi araştırmış,³²⁹ Ekber'in burcu kendisine sunulduğunda kapalı kapılar ardında onu incelemiş ve Ebu'l-Fazl sevinçle dans ettiğini söylemiştir. Himayesini bu konularda ustalığa sahip olanlarla beraber vizyonunu genişletmiş, onları yüksek görevlere atamıştı. Hümayun gözlemevi inşa etmek istemiş, yerini seçmiş ve gerekli aparatları toplamıştı ancak onun ölümüyle proje yarım kalmıştı. Yıldızların insanın kaderi üzerindeki etkisine inanıyordu. Astrologlar ve kâhinlerle sohbet etmekten zevk alıyordu. Doğaüstücülüğe ve okültizme olan inancı onu farklı projelere imza atmaya yöneltti. Astronomi sevgisini sonuna kadar korumuştur.³³⁰ Ölümünden kısa bir süre önce tüm matematikçileri çağırmıştı çünkü o gece Venüs'ün doğması bekleniyordu ve subaylarının terfisi için büyük bir toplantı düzenleyecekti.

³²⁶Eva Orthmann, "*Lettrism and Magic in an Early Mughal Text: Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams*"..., s.241.

³²⁷Ishwari Prasad, **The Life and Times of Humayun**, Calcutta 1956, s.6.

³²⁸Ishwari Prasad, **The Life and Times of Humayun...**, s.363-364.; Abdul Rehman and Munazzah Akhtar, "*Heart Pleasing and Praise Worthy Buildings: Reviewing Mughal Architecture in the light of Primary Sources*", **Pak. J. Engg. & Appl. Sci** X, 2012, s.104.

³²⁹S.R. Sarma, "*Astronomical Instruments in Mughal Miniatures*", **Studien zur Indologie und Iranistik**/16-17, Reinbek 1992, s.238.

³³⁰S.K. Banerji, **Humayun Badshah**, London 1938, s.4.

Onun sarayında bilgili tartışmalar günün gündemi olmuş ve onlarla yakından ilgilenmişti. Çocukluğundan beri kitaplara düşkün olduğu bilinirken bir keresinde kitaplarının kaybolduğunu anlatmış ve şöyle demiştir: "*Tanrıya şükür, bir daha elde edilemeyen hazine güvende, diğer şeyleri elde etmek kolaydır.*" Onun bilime olan sevgisini buradan da görmekteyiz.³³¹ Ebu'l-Fazl bu konuda Hümayun Şah için usturlabı çok iyi kullandığını ve astronomi tablolarını oluşturup gözlem yaptığını bildirmektedir. Astronomi terimlerine ait araçları kullanmakta ustalığı söz konusudur.³³²

1.3.2.3. Galaksi Sisteminde Siyasi Teşkilat

Hümayun babasından farklı olarak devlete yeni bir teşkilatlanma sistemi getirmiştir. *Ekbernâme*'de bu sistemden şöyle bahsedilmiştir; "*Kabil'de dolaşırken yolda Hümayun'un hocası olan Molla Runullah'a şöyle dedi: 'Yolda bulabileceğim üç kişinin isminden bir kehanet çıkarmak aklıma geldi ve hâkimiyetimin temellerini bunun üzerine inşa edeceğim' dedi. Biraz gittikten sonra olgun yaşta bir yolcu görüldü ve ona adını sorduklarında 'Murad Hoca' diye cevap verdi. Ondan sonra odun yüklü bir eşek süren başka bir adam belirdi. Ona da adını sorduklarında 'Devlet Hoca' dedi. Bunun üzerine Hümayun'un ilham dili, 'Eğer bir sonraki gelen kişinin adı Saadet Hoca olursa, bu garip ve güzel bir tesadüf olacak ve sevinç yıldızı (murad) uğurluluk ufkundan (saadet) yükselecek.'* dedi. Tam o sırada birkaç sığırı otlatan bir çocuk ortaya çıktı ve ona adının ne olduğunu sorduklarında 'Saadet Hoca' diye cevap verdi. Orada bulunan hizmetkarlar bu mucize karşısında hayrete düştüler ve hepsi de bu uğurlu efendinin İlâhi lütufla yüce bir mertebeye ulaşacağından ve hükümdarlığa sahip olacağından emin oldular!" Teşkilatlanmasını kutsal ve dünyevi işlerini (murad), saltanat (devlet) ve hayır işlerini (saadet) üzerine kurdu. Bu üç sınıfa kardeşlerini ve diğer akrabalarını, subaylarını, vezirlerini ve bütün askerlerini "Ehl-i devlet" olarak adlandırdı. Çünkü bu insan topluluğunun yardımı olmadan egemenlik ve servet merdiveninin çıkılamayacağı bellidir. Hocaları, âlimleri, seyyidleri, fakihleri, kadıları, şairleri ve diğer bilginleri, maharetli kişileri "Ehl-i saadet" olarak adlandırdı. Bu hayırlı kişilerin varlığı ve onlarla arkadaşlık, sorgulamanın ve bilgiye ulaşmanın yegâne yoluydu. Mimarları,

³³¹Ishwari Prasad, *The Life and Times of Humayun...*, s.363-364.

³³²Abu'l Fazl, *Akbarnama I*, (nşr. H. Beveridge), Delhi 1979, s.123.; Stephen Blake, *Astronomy and Astrology in the Islamic World*, Edinburgh University Press, 2016, s.114.

ressamlar, müzisyenler ve şarkıcılar "Ehl-i-murad" sınıfına girmiştir. Çünkü onlar tüm dünyanın zevkiydi. Hayatın devamının ilerlemesi için gerekliydi." ³³³

Hümayun, haftanın günlerinin bölünmesini hesaplayarak teşkilatı Devlet, Saadet ve Murad'a atfeder. Cumartesi ve perşembe günlerini dindar kesim için tahsis etmiştir. Cumartesinin Satürn'ü, perşembenin ise Jüpiter'i temsil ettiği görülmektedir. Bu günlerde kendilerine verilen kudretle daha iyi kararlar ve çalışmalar yapabilmekteydiler. Devlet görevlileri için pazar ve salı günleri verilmişti. Pazar günü Güneş'in günüydü. Tanrı'nın rızasıyla hükümdarları ve sultanların kaderlerini yeniden çizmekteydi. Salı ise Mars'ın günü, savaşçıları koruyarak güç vermektedir. Pazartesi ve çarşamba günleri, ziyafetler tayin edilmiştir. Ehl-i Murad'a ayırmasının sebebi ise pazartesinin Ay günü olmasıyla Ay kadar güzel gençlerle beraber geçirmesinin uygun oluşuydu. ³³⁴

Sınıflandırma sistemini yaparken on iki oka dikkat çekmektedir. Oklar, sınıfsal bir tabakayı göstermektedir. Devlet, Saadet ve Murad sınıflarını oluşturan insanların rütbeleri on iki farklı oka (veya sınıfa) ayrılmakta akabinde her biri kendi konumuna uygun bir rütbe veya derece almaktadır. Sınıfların en saf altından yapılmış olan on ikinci ok, bu güçlü hükümdarın sadağı için ayrılmıştır ve onu kimseyle paylaşmasına izin verilmezdi. Tahtın hizmetinde olan akrabalara, kardeşlere ve bütün padişahlara on birinci ok verilirken onuncu ok, büyük şeyhlere, seyyidlere, büyük bilginlerle zatlara tahsis edilmiştir. Dokuzuncusu büyük soylularla bağlantılıdır. Sekizincisi yakınlarla (saray mensuplarına) ve makam sahibi muhtarlara verilirken yedincisi genel olarak muhtarlara ayrılmıştı. Altıncısı boy reislerine ve iyi huylu Özbeklere, beşincisi ise genç gönüllülere verilirdi. Dördüncüsü hazineدارlara verilirdi. Üçüncüsü askerlere adanmıştı. İkincisi hizmetçilere, birincisi ise bekçilere, deve sürücülerine ve benzerlerine atfedilmiştir. ³³⁵ Belirtilen sınıfların okunun her biri ayrıca tahsis edilmiştir. En yüksek, orta ve en düşük olmak üzere üç dereceye sınıflandırılmıştır. On iki ok, sayı bakımından dünyanın yaratılışından günümüze kadar pek çok dünyevi işin ve her önemli işin düzenlenmesinin emredildiği basamak sayısıdır. Burçların on iki tane olması tesadüf değildir. Güneş ve Ay'ın dönüşlerinin zaman dilimlerinin ayrılmasında etkisi vardır.

³³³Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.642-644.

³³⁴Khwandamir, **Qanun-ı Humayuni**, (nşr.Baini Prasad), Calcutta 1940, s.26-28.; Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.644.

³³⁵Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.645-646.

Yirmi dört saat olan günün on iki saati gece iken geri kalanı gündüzdür. Ayların sayısı da on ikiden fazla değildir. İsrailoğullarının yani Yakup'un oğulları da on iki taneydi. Hz. Musa'nın kabilelerinin ileri gelenlerinden on iki kişi vardı. Hz. Ali ve çocuklarıyla beraber oluşan on iki imamın sayısı da dikkat çekmektedir.³³⁶ Tüm bunlar on iki sayısının kerametini açıkça bizlere okutmaktadır. Hümayun Şah ise bu sistemi hem İlahi yönden hem de gök örtünün kudretinden feyzalmıştır.

1.3.2.4. Devlet İşlerinin Elementlere Göre Sınıflandırılması

Merkür'ün verdiği kıvrak zekâ enerjisi ile Hümayun Şah imparatorluğu herhangi bir yardım olmaksızın teşkilatlı şekilde düzenlemiştir. Bu ibareden sarayın hiyerarşik düzeninin gezegenlere göre düzenlendiği görülmüştür.³³⁷ Hümayun Şah, saray işlerini dört elemente taksim etmiştir. Bunlar ateş, hava, su ve toprak olarak bilinmektedir. Her elementin görevleri vardır. Ateş bölümü (Sarkar-ı Atish), savaş aletleri gibi ateş yakmayı içeren tüm işlerle ilgilenmektedir. Baş sorumlu her zaman kırmızı giymektedir. Hava bölümü (Sarkar-ı Haval), sarayın mutfağı ile ilgilenir, ahırlardan başka süsleme ve güzelleştirme alanıyla ilgilenmekteydi. Su bölümü (Sarkar-ı Abı), tüm içki işleri, kanal kazma ve okyanus yolculuğu görevlerini yerine getirmekteydi. Toprak bölümü (Sarkar-ı Khaki), ziraat, inşaat işleriyle meşgul olurdu.³³⁸ Her birinin başına vezir görevlendirilmişti. Ateş bölümüne Hoca Abdülmelik, hava bölümüne Hoca Lütfullah atanırken su bölümüne Hoca Hasan, toprak bölümüne de Celalettin Mirza Bey görevlendirilmiştir.³³⁹ Dört bölümden sorumlu olarak da Üveys Muhammed uygun görülmüştür.³⁴⁰ Hümayun'un Venüs geçişini gözlemlemek için çatısına çıktığı ve bu fırsatı memurlarının rütbe terfileri için kullanmak istediği söylenmektedir.³⁴¹

1.3.2.5. Gezegenlerin Günlerine Göre Kıyafetleri ve Görüşme Kabulü

Hümayun Şah pazartesi günü Ay'ın dolunay dönemine denk geldiğinde beyaz elbiseler giymekteydi. Ay dolunay fazında değilse yeşil tercih etmiştir. Aynı zamanda

³³⁶Khwandamir..., s.31-34.

³³⁷Khwandamir..., s.19vd.

³³⁸A. Azfar Moin..., s.120.

³³⁹Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.646-647.

³⁴⁰Khwandamir..., s.35-36.

³⁴¹Eva Orthmann, "Astrology at the Mughal Court"..., s.6.

pazartesi yakın soylulara hediye dağıtmanın da en iyi gün olduğunu düşünüyordu. Salı günü Mars gezegeni için kırmızı giyerdi ve savaş meseleleriyle uğraşırken aynı zamanda adalet dağıtırdı. Merkür gezegenine atfedilen gün olan çarşamba, Şah'ın kül rengi, mavi veya mor elbiseler giydiği gündü. O gün daha çok soylularla eğlenmekteydi. Jüpiter'in yönettiği perşembe, doğal bej rengi taşıyan kıyafetlerin giyildiği günlerdi ve hükümdar erdemli insanlarla, özellikle de İslâm hukuku alanında bilgili kişilerle arkadaşlık etmekteydi. Peygamber ve doğayla olan bağlantısı nedeniyle hükümdarın kişisel favori rengi olan yeşili, cuma günü Venüs gezegeni için giymekteydi ve erdemli insanları kabul etmeye odaklanarak tüm grupların genel kurullarını yönetirdi. Cumartesi günü Satürn gezegeni için siyahlara bürünerek kendisini şeyhlere ve aile büyüklerine adamaktaydı. Siyah rengin güçlü durduğunu ve Mekke'nin fethinde Peygamber'in de giydiğine işaret etmekteydi. Güneşin doğduğu pazar günü, Hümayun sarı giysili, devletin işlerini düzenlemek için tahtında görkemli bir şekilde otururken görülmekteydi.³⁴² Ishwari Prasad eserinde de saray mensuplarının giyeceği elbiseler bile o günün belirli gezegeninin rengine tekabül ettiğinden bahsetmektedir.³⁴³ Hint kültürünün temelinde de gezegenlerin atfettiği günler olduğu bilinmektedir.³⁴⁴

1.3.2.6. Gezegenlere Göre Adlandırılan Köşkler

Hümayun'un sarayında yine gezegenlere ve günlere göre yedi odalı saray inşa edilmiştir. Yedi köşk olarak ayrılan sarayda Şah pazartesi günleri Ay Köşkü'nde, salı günleri Merih (Mars) Köşkü'nde olurken çarşamba günleri Müşteri (Jüpiter) Kasrı'nda, perşembe günlerinde de harem tarafındaki Utarid (Merkür) Köşkü'ne gelmekteydi. Cuma günleri Zühre (Venüs) adı verilen muhteşem kasırda olurken cumartesi gününü Zühal (Satürn) Köşkü'nde geçirmektedir. Pazar günleri ise Güneş Köşkü'nde ikamet etmiştir.³⁴⁵ Çarşamba ve Perşembe günlerinin arasındaki gezegen temsiliinde kabul görülen öğretinin doğruluğu şaibelidir.

³⁴²Khwandamir..., s.53vd.; Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.650.

³⁴³Ishwari Prasad, **The Life and Times of Humayun...**, s.363-364.

³⁴⁴Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.143vd.

³⁴⁵Oktay Kaan, "*Hindistan'da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Hümayun Şah*", (nşr. Bilal Koç), **Tarih Okulu Dergisi/XII**, 2012, s. 231-233.

1.3.2.7. Kozmolojiye Göre Oturma Hiyerarşisi

Hümayun Şah'ın meclisinde dokuz astronomik dairenin işaretlendiği, her birine bir yıldızın adı verilen ve saray mensuplarının rütbelerine göre atanan bir halı yapılmıştır.³⁴⁶ Hümayun Şah, kendini temsil etmek için astroloji ve kozmolojiyi daha ayrıntılı bir şekilde kullandığı, özellikle de yuvarlak halısından (neşe halısı veya Bisat-i-Nishat) anlaşılabilmiştir. Halı, ortasında su ve toprak elementleri, dış kenarında ise Atlas küresi bulunan eş merkezli on bir daireden oluşuyordu. Merkezdeki daireler yedi gezegene atfedilmiş ve buna göre renklendirilmişti. Mars'ın dairesi kırmızı, Güneş'in dairesi altın, Venüs dairesi yeşil, Merkür dairesi mavi, Ay dairesi beyaz, Satürn dairesi siyah ve Jüpiter dairesi açık kahverengidir. Küreler, imparatorun toplantısı (meclis) için toplanan insanlar tarafından oturulmak üzere tasarlanmıştı. Herkesin mesleğine ve etnik ya da sosyal aidiyetine karşılık gelen kürede oturması gerekiyordu. Hümayun Şah, Güneş'i temsil eden alandaydı. Hintli subaylar Satürn'ün dairesinde otururken Seyyidler ve ulema Jüpiter'in dairesinde oturuyorlardı.³⁴⁷ Astronomi ve coğrafya el yazmalarında gök cisimleri daire biçiminde çizilmektedir. Shunhua Jin'in yazısında Kazvini'nin "*Acayibü'l-mahlukat ve garayibü'l-mevcudat*" isimli eserindeki Ruh meleğinin elindeki küre ve katmanlarını gösteren figürde Hümayun dönemindeki neşe halısının mantığı aynıdır. Gök katmanlarını temsil eden daireler gezegenlerin diziliş sırasını belirtmektedir.³⁴⁸ Bazen de insanlar halının üzerinde otururken çeşitli taraflarına kalemle farklı duruşlardaki insan figürlerinin resmedildiği zarlar atmaktaydılar. Zarı atan kişi elinden atış sırasında hangi şekil ortaya çıkarsa çıksın, kendi çemberinde çıkan pozisyonu hemen alırdı. Mesela ayakta duran bir insan resmi çıktığında ayağa kalkıyor, oturan bir kişi gösterildiğinde oturuyor, uzanma pozisyonunda bir resim varsa uzanıyor, hatta uyuyordu. Bu meclis son derece yeni resimler üretmiş ve neşe kaynağı olmuştu. Neşe dolu halının uygun olduğu tüm iyi kullanımlardan biri, yedi dairenin her birinin iki yüz dereceye bölünmesi ve böylece yedi daire içinde bin dört yüz koltuk bulunmasıdır.

³⁴⁶Ishwari Prasad, *The Life and Times of Humayun...*, s.363-364.; M.A. Ansari, *Social Life of Mughal Emperors*, Delhi 1974, s.178.

³⁴⁷Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.649-650.

³⁴⁸Shunhua Jin, "*Representing and Experiencing Islamic Domes: Images, Cosmology, and Circumambulation*", *Religions XIII/DXXVI*, 2022, s.10-11.;Bu tezin ekler bölümünde bahsedilen resim yer almaktadır.

Anlaşıyor ki her zaman bir meclisin başında oturmak amaçlı rekabete gerek kalmamıştır.³⁴⁹

1.3.2.8. Ay'a ve Güneş'e Çalınan Davullar

Sabah, akşam Güneş ufuktan yükseldiğinde ve battığında davul çalmaları yönünde hükümdarın emirleri vardı. Sabah ibadet ve namaz vaktinde davul çalınması, nevbet-i saadet olarak adlandırılmıştı. Güne başlarken, insanların hükûmet işleriyle ilgilenmeye başladıkları zaman, davul çalmaya nevbet-i devlet adı tayin edilirken eğlence zamanı olan akşam vakti davul çalmaya da nevbet-i murad adı verilmişti. Her ayda Güneş'i, Ay'ı karşılama vakti olan ayın birinci ve on dördüncü gecelerinde nevbet dövülürken mutluluklar saçılmıştır.³⁵⁰

1.3.2.9. Evliliğin Kerameti

Evlenme yaşı gelen Hümayun, Hamide Banu Begüm ile evlenmek istemekteydi. Haber gönderilen Banu Begüm, bu kadar kudretli bir insandan çekindiğini beyan etmişti. Yapılan konuşmalar üzerine kırk gün sonraya tarih belirlenirken Hümayun Şah saati belirlemek adına eline usturlabı almış ve saati belirlemiştir. Hayırlı bir evlilik yapmak istediğinden en uğurlu zaman dilimini seçmek istemiştir.³⁵¹

1.3.2.10. Koç Burcuyla Başlayan Yeni Yıl

Yeni yıl olarak ise müneccimler tarafından belirlenen Güneş ilkbahar ekinoksunda saray ve devlet işleri yöneticileri, bayramın kutlanması için ellerinden gelen tüm hazırlıkları yapmışlardı. Bayram için gerekli ve arzu edilen her türlü malzemenin hazırlanıp temin edilmesini sağlamışlardır. Hümayun Şah, on iki burç çadırında otururken Güneş'in Koç burcuna girmesiyle beraber parlamış ve onun ebedî saygınlığı yedinci göğe³⁵² kadar yükselmiştir.³⁵³

³⁴⁹Khwandamir..., s.80-81.

³⁵⁰Khwandamir..., s.81-82.

³⁵¹Gülbeden, **Hümayunnâme**, (nşr. Abdürrap Yelpar), Ankara 1944, s.172-173.; S.R. Sarma, "Astronomical Instruments in Mughal Miniatures"..., s.238.

³⁵²Yedinci gök, Hind diyarı'nı temsil ederken gezegen olarak da Zühal (Satürn) atfedilmiştir. Bkz. Fuzuli Bayat..., s.33vd.

1.3.2.11. Temel Atma Töreninde Uğurlu Vakitler

Hümayun Şah, o dönemde hiçbir izi bulunmayan Din Panah'ı inşa etmek için Delhi'ye doğru yola çıkmıştı. Hümayun, yapmak istediği büyük mimari tasarımlarını hayata geçirmeyi amaçlamıştı. Hicri 940 (Ağustos 1533) Muharrem ayının ortalarında, az uzakta bulunan Jumma yakınlarındaki bir tepede, yeni mimarının astrologlar tarafından belirlenen uğurlu bir saatte temel atılmasını tercih etmiştir.³⁵⁴

1.3.2.12. Taç Giyme Yıl Dönümü

Hümayun'un taç giyme yıldönümü büyük bir bayram günü kabul edilerek coşkuyla kutlanırdı. Hazırlıklar içerisinde su kabakları ve okçuluk için turnuvalar düzenlenirdi. Buradaki gümüş ve altın yaldızlı su kabakları Ay ile Güneş'e benzetilmiştir. Bunların bir evde bir araya geldikleri anlatılmıştır.³⁵⁵ Ay ve Güneş'in ata kültüründe yeri büyüktür. Köktürk Kağanları Güneş'e, Uygur Kağanları da Ay ve Güneş'e benzetilerek kut almış olurdu.³⁵⁶ Hümayun Şah, Güneş gibi parlayan taç ile kendini de gökyüzü kadar pürüzsüz gösteren kıyafetini her sabah giyerek halka gösterirdi.³⁵⁷

1.3.2.13. Yıldızlara Uzanan Çadır

Hümayun Şah'ın foğum günlerini Hândmir'in kaleme aldığı görülmektedir. Hümayun Şah tüm ihtişamını göstererek on iki burçlu çadırında parlardı. Bir göletin kıyısında cennet benzeri bir kale vardı. Geniş ve yemyeşil görünümüne sahip cennet bahçesine benzeyen hatta çok daha güzeldi. Cennete benzeyen bu yeşil düzlemde, ince kırmızı yünlü kumaştan yapılmış çok büyük bir çadır kurmuşlardı. Sarayın çadırının tepesi İkizler ve Ülker'e³⁵⁸ değmekteydi. Hükümdarlık köşklerinin tepeleri yedinci göğe kadar ulaşırdı.³⁵⁹ Ishwari Prasad eserinde Hümayun'un, emriyle her biri on iki yıldız

³⁵³Khwandamir..., s.70vd.

³⁵⁴Ishwari Prasad, *The Life and Times of Humayun...*, s.57.

³⁵⁵Khwandamir..., s.63-68.

³⁵⁶Emel Esin..., s.70.

³⁵⁷Khwandamir..., s.50-51.

³⁵⁸Ülker, kuzeybatı yönünde Karayılan yıldız takımının ortasında bulunuyordu. Kış gündönümünde, gece gökyüzünde zirvede bulunurdu. MÖ 2500'lerde güneş ile aynı zamanda doğup bahar ekinoksunu haber verirdi. Mevsimler bu yıldızla bakılarak belirlenirdi. Somut olarak düşünülen, bu yıldızın Alp şeklini alarak Türklerin düşmana saldırdığı görülmektedir. Bkz. Emel Esin..., s.71-72.

³⁵⁹Khwandamir..., s.75vd.

takımyıldızından birinin adını taşıyan on iki seyirci salonuna bölünmüş bir khargah (çadır) inşa ettirdiğini yazmaktadır.³⁶⁰ Söz konusu çadır, Gülbeden'in hatıratında ise 'Tılsım Konağı' diye geçmektedir.³⁶¹

1.3.2.14. Astrologların Korkusu

Hümayun Kabil'deyken müneccim Molla Burc Ali'nin, Maverâünnehr'in Hümayun tarafından fethedileceği tahmini gerçekleşmeyince ortadan kaybolmuştur. Bir başka müneccim Mir Abdülkerim'in başı da başarısız kehanetlerde bulunduğu için derde girmiş, bu da ona yalancı olarak ün kazandırmış ve bunun sonucunda da bağlanıp Bedaşan'daki bir nehre atılma cezasına çarptırılmıştır. Astrologlar hükümdarın saygısını ve ilgisini kazanırken zaman zaman sözlü veya fiziksel şiddete maruz da kalabiliyorlardı.³⁶²

1.3.2.15. Seydi Ali Reis ve İlmi

Seydi Ali Reis'in astronomi ilminden Bâbürlü İmparatorluğu da yararlanmıştır. Seydi Ali Reis, seyahatnamesinde Bâbürlü hükümdarlarından olan Hümayun'dan bahsetmektedir. Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman özel emriyle zavallı kâfire karşı savaşmak için deniz yolundan giderken korkunç bir kasırgaya yakalandığını ve Hindistan kıyılarında mahsur kaldığını söylemektedir. Hümayun Şah, havalar çok yağmurlu iken Osmanlı topraklarına dönene kadar Seydi Ali Reis'ten Güneş ve Ay tutulmalarını, enlem dereceleriyle takvimdeki kesin tarihlerini hesaplamasını istemiştir. Astrologlarına da Seydi Ali Reis'ten Güneş'in gidişatını incelemede yardım almalarını ve Ekvator'un noktaları hakkında bilgi edinmelerini emretmiştir. Bütün bunlar bittiğinde ve hava düzeldikten sonra buradan gidilebileceğini söylemiştir.³⁶³

³⁶⁰Ishwari Prasad, *The Life and Times of Humayun...*, s.363-364.; Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.649.

³⁶¹Gül-Badan Begam, *The History of Humayun (Humayunnama)...*, s.190.

³⁶²Ali Anooshahr, *"Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56"...*, s.307.

³⁶³Sidi Ali Reis, *Travels and Adventures 1553-1556*, (ed. A.Vambery), London 1899, s.48-49.; Gül-Badan Begam, *The History of Humayun (Humayunnama)...*, s.53.

1.3.2.16. Ölüme Doğru

Bâbü İmparatoru Hümayun'un bilinen Delhi kentindeki Sher Mandal adlı binayı kütüphanesi olarak kullandığı tahmin edilmektedir. Hatta burada Hümayun talihsiz bir olay yaşamıştır. 24 Ocak 1556 Cuma günü, Sher Mandal binasının çatısında astrologlar ve diğer insanlarla sohbet ederken aniden Hümayun çatıya açılan dik merdivenden inmek üzereyken ezan sesi duyuldu. Dua etmeye başlamıştı ki tam ayağa kalktı kıyafeti ayağına dolaşp merdivenlerden yuvarlandı. Hafif yaralanmasına rağmen üç gün içinde vefat etti.³⁶⁴ Diğer bir görüş ise makam gelişmelerine karar vermek için Venüs'ün geçişini beklemişti. Uygun zaman geldiğini düşünerek kütüphanesinin merdivenlerinden çıkarken düşüp hayatını kaybetmiştir.³⁶⁵

1.3.3. Celaleddin Muhammed Ekber Şah Dönemi (1556-1605)

1.3.3.1. Doğum Haritası Üzerine Görüşler

Babası Hümayun Şah, annesi Hamide Banu olan³⁶⁶ Ekber, 15 Ekim 1542 günü Ömerkut köyünde, astrolojik gözden bakıldığında olumlu açılar içerisinde doğmuştur.³⁶⁷ Bu önemli açılardan olan Jüpiter ve Venüs'ün kavuşumuyla Ekber Şah ihtişamını göstermiştir.³⁶⁸ Smith, yazdığı eserinde doğum için tarih seçildiği ve 14 Şaban Perşembe yerine 5 Recep Pazar günü dünyaya geldiğini ifade etmiştir. Gökbilimcilerin tespitleri ile Pazar günü tercih edilmiştir. Recep 5, Peygamber'in ana rahmine düştüğü meşhur gün olma değerine sahipti. Bu nedenle Ekber'in doğum gününü miladi 28 Kasım'dan 15 Ekim'e doğru çekildiği ve resmî tarihçiler başka tarihlerden de söz etmektedirler. Tarih değişikliği, Hümayun tarafından şehzade doğduğunda Şaban 14'te ayın dolunaya denk geldiği gerçeğiyle adını Bedruddin, yani Din Dolunayı (bedr) ismini hazırlamıştı. Planlanan tarih dışında 15 Ekim'de gerçekleşen doğum, Bedruddin yerine biçim olarak benzer ve anlam olarak çok da uzak olmayan Celaleddin, "Dinin İhtişamı" ismini seçmiştir. Ekber Şah'ın şehzade olarak ilk kez kamuoyuna çıkışı sünneti

³⁶⁴Ishwari Prasad, *The Life and Times of Humayun...*, s.358.; Sidi Ali Reis..., s.56.; Vincent A. Smith, *Akbar the Great Mogul*, Oxford 1917, s.29.

³⁶⁵Eva Orthmann, *"Astrology at the Mughal Court"...*, s.6.

³⁶⁶Enver Konukçu, *"Ekber Şah"...*, s.542-544.

³⁶⁷Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.56vd.

³⁶⁸Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.48.

vesilesiyle gerçekleşti ve o zaman adının Celaleddin olarak duyurulduğu bilinmektedir.³⁶⁹

Hümayun Şah'ın gökbilimcilerinden biri olan Molla Çand, imparatorluk hanedanı için yıldız haritası hazırlıyordu. Çand, Bâbürlü İmparatorluğu'nun Safevi hükümdarı Şah Tahmasp'a sığınmak istediği 1530'da Hindistan'dan İran'a kadar Hümayun'a eşlik etmişti. Hümayun'un karısı Hamide Begüm doğum yapmak üzere olduğundan Hümayun Şah karısı ve Molla Çand'ı Ömerkut kalesinde bırakmıştı.³⁷⁰ Ebu'l-Fazl'ın *Ekbernâme*'sinde ise Ekber Şah'ın doğumu için gerekli hava göstergelerinin ve iyi talih ışığının ortaya çıkmasından kısa bir süre önce meydana gelen garip şeylerden biri de şuydu: Bu uğurlu andan Şah'ın emriyle yükseleni belirlemek ve tayin etmek için hazır bulunan astrolog Molla Çand, usturlabı ile tespitlerinden sonra tedirgin oldu ve şöyle dedi: *"Şu anda uygun bir zaman değil. Ancak, birkaç saat içinde, 1000 yılda bir gerçekleşecek kadar hayırlı bir an gelecek. Keşke doğum ertelenebilseydi!"* Mecliste bulunan insanlar bunu hafife aldılar ve şöyle dediler: *"Bunda ne gibi fayda var? Bu anlar seçilemez!"* O anda mucize oldu ve Molla Çand'ın zihni uğursuz anın geçmesiyle rahatladı.³⁷¹ Seçilen an yaklaştığında Molla bu anın geçmemesi için endişelenmeye başladı. Haremdekiler ona haber verdiler: *"En seçkin beşiğin sultanı, uzun emeklerden sonra biraz dinlendi ve uyuyor. Onu uyandırmak uygun olmaz. Eşsiz Tanrı ne takdir etmişse o olacaktır."* dedikten sonra doğum gerçekleşti.³⁷² Burada İlahi gücün müdahalesi ve astrolojik öngörüler iç içe geçmiştir. Yıldızlara ve yükselen burca insanoğlunun kaderi için belirleyici bir rol atfedilir fakat Tanrı'nın müdahalesi doğum vaktini değiştirebilirdi. Bu kudrete de inanmaktaydılar. Astroloğun rolü bir uyarıcı ve danışmanlık görevidir. Belirli takımyıldızların sonuçlarını bilen uzmandır ancak olayları değiştirme konusunda çaresizdir. Bu rolün, belli ki Ekber Şah'ın en uğurlu anda doğmasına karar veren ve bu nedenle doğum sürecini önce durdurup sonra harekete geçiren Tanrı'ya ait olduğunu görmekteyiz. Ekber Şah'ın Hümayun Şah gibi astroloji bilgilerle donanımlı babaya sahip olması münasebetiyle

³⁶⁹Vincent A. Smith..., s.18-19.

³⁷⁰Stephen Blake, *Astronomy and Astrology in the Islamic World...*, s.114.

³⁷¹Eva Orthmann, *"Astrology at the Mughal Court"...*, s.4.

³⁷²Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.56-57.

haritasının en ince ayrıntılı bilgisine ulaşılmıştır. Ekber Şah'ın uğurlu gelişiyile³⁷³ Hümayun Şah'ın duyuları ısınmıştı. Bütün güzel olayları burcunda görmüştür. Ekber Şah'ın Hümayun herkese atası Sahipkıran lakaplı Timur'dan daha üstün doğum haritasına sahip olduğundan söz etmekteydi. Hümayun Şah'ın öğrencileri de öngörüye katılmıştır. Güç, kararlılık, hâkimiyet, Tanrı'ya bağlılık ve bilge bir hükümdar olacağını düşünmekteydiler.³⁷⁴

Ekber'in doğum zamanı ile ilgili Gülbeden Begüm şöyle bahsetmektedir: Ay Aslan burcundaydı. Doğumun sabit bir burçta gerçekleşmesi çok iyi bir işaretti. Astrologlar bu şekilde doğan bir çocuğun şanslı ve uzun ömürlü olacağını söylediler. Tardi Muhammed Han bu haberi kendisine ilettiğinde Hümayun Şah yaklaşık otuz mil uzaktaydı. Çok sevinerek haber karşılığında ödül ve cömertliğini gösterip Tardi Muhammed Han'ın geçmiş suçlarına dair her şeyi affetmişti. Hümayun Şah rüyasında duyduğu ismi, Celaledin Muhammed Ekber'i verdi. Doğum anındaki gökyüzü durumunun herkesi mutlu ettiği görülmüyordu.³⁷⁵

Ebu'l-Fazl, Ekber'in doğum haritası için farklı astrologlar tarafından yorumlanmış dört doğum haritasından bahsetmektedir. Ancak birinci ve dördüncüsü aynı gibi görünmektedir. Her ikisi de Hümayun'un Müslüman hizmetkârları tarafından yapılmıştır. Birincisi Molla Çand ve dördüncüsü Erdebil'den Molla İlyas tarafından hazırlanmıştır. Molla Çand, yıldız haritasını Timur'un torunu Uluğ Bey Mirza'nın "Yeni Tablo"suna³⁷⁶ göre hazırlamıştı. Molla İlyas'ın hazırladığı yıldız haritası Nasîrüddin Tusi tarafından oluşturulan Zic-i İlhani tablosuna göre dökülmüştür. İkinci yıldız haritası ise Ekber'in Hindu astroloğu Jotik Rai tarafından yapılmıştır. Bu harita Ekber'in doğumundan yıllar sonra çizilmiştir. Üçüncüsü ise 1583'ten sonra Şirazlı Fethullah

³⁷³Ekbernâme, Ekber'in olağanüstü başarılarını ve üstünlüğünü vurgulayan bir eserdir. Bu bağlamda, astrolojinin kullanımı kitabın anlatısında sadece bir unsurdur. Astroloji, hükümdarın yüksek bir konumla ilişkisini kurmaya yardımcı olurken aynı zamanda babası Hümayun ile arasında bir hiyerarşi yaratır. Hümayun, Ekber'in doğumunda bulunan astrolog Molla Çand gibi sadece gözlem ve yorumlama yapabilen bir kişidir. Oysa Ekber, yıldızların kendisini kutsadığını gösteren bir konumdur; bu nedenle babası bile onun üstünlüğünü büyük bir saygıyla kabul etmektedir. Bkz. Eva Orthmann, *"Astrology at the Mughal Court"...*, s.5.

³⁷⁴Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.119-124.

³⁷⁵Gül-Badan Begam, **The History of Humayun (Humayunnama)...**, s.158.

³⁷⁶Antik astronomi, sabit yıldızların sadece bir kataloğunu, Hipparchus üretmişti. Uluğ Bey uzun bir aradan sonra yeni bir kataloğu ikinci kez üretti. Semerkant'taki rasathanesi o günlerde dünyanın harikalarından biri olarak kabul ediliyordu. Batlamyus'un hesaplamalarını düzeltti ve "Zic-i Cedid-i Sultan"ı derledi. Bkz. Kanta Singhania, *"Abu'l Fazl's Vision of Astronomy in Historical Perspective"*, **Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute/XC**, Pune 2009, s.95.

tarafından yapılmıştır. Ebu'l-Fazl, Hintli ve Müslüman astrologlar tarafından yapılan burçlar arasındaki farkı anlatırken çok ince bir çizgi çizmiştir. Ebu'l-Fazl hem Molla Çand'ın hem de Molla İlyas'ın, Ekber'in doğumunun Başak burcunda olduğunu açıklamıştır. Hintli astrologlar ise tam tersine, onun doğumunu Aslan burcuna koyarlar çünkü bu burcu Güneş yönetmektedir. Güneş ve Ekber arasında gizemli bir bağlantı olduğu düşünülüyordu. Bu, Ekber Şah'ın Güneş gibi bazı niteliklere sahip olduğu anlamına gelirdi. Ona göre Hintli astrologlar ile Molla Çand arasındaki fark 17°'dir. Fakat öyle görülüyor ki Fethullah Şirazi, Hint hesaplamasını benimsememiştir. Hesaplamasını daha çok Yunan ve Pers tablolarına dayandırmıştır. Yükselen burcun tepe noktasındaki açı derecesini 28°36' Aslan olarak bulmuştur.³⁷⁷ Ancak genel olarak her burç güç, asalet ve yücelik konusunda eşit miktarda haritaya katkı sağlamaktadır. Ebu'l-Fazl, Ekber Şah'ın yıldız haritasında yer alan hükümleri astrologlardan aldığı hükümler doğrultusunda açıklamaktadır. Bu açıklama, şüphesiz Ebu'l-Fazl'ı o dönemin çağdaş astrologları arasında yüksek bir saygınlığa kavuşturmuştur. Kendisi bu konuda iyi okumuş bir talebe gibi görünmektedir. Yıldız haritasının 12 evin hepsinin verdiği konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Her gezegen evlerinin derecesinden, açılarından, yüceltme konumundan ve malefiklerinden de bahsetmektedir. Ayrıca yıldız haritalarının Yunan ve Hint yöntemlerine göre hazırlandığını, çünkü bu iki yöntemin temel öğretilerinin farklı olduğunu yazmaktadır.³⁷⁸ Astronominin en büyük ustalarından biri olan Gazneli İmam-ı Muhammed, yükselen burcun Akrep olmasının iyi olacağını, böylece onuncu evin Güneş'in evi olan Aslan olabileceğini önermişti. Ancak mevcut burçta Güneş'in kendisi onuncu evde yer almaktadır.³⁷⁹

1.3.3.2. Ekber Şah'ın Çocuklarının Yıldız Haritaları

Ekber Şah'ın oğlu şehzade Şah Murad 7 Haziran 1570'te Şeyh Selim'in³⁸⁰ odasında Fetihpur'da doğdu. Şah Murad'ın yıldız haritasını Yunan öğretilerine göre

³⁷⁷Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.125-126.

³⁷⁸Kanta Singhania..., s.86.

³⁷⁹Abu'l Fazl, **Akbarnama II**, (nşr. H. Beveridge), Calcutta 2000, s.11.

³⁸⁰Şeyh Selim, Babür dönemindeki Çiştîlerin tartışmasız en ünlüsüdür. Onun biyografisi resmî saray tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Şeyh Selim'in mistik soyağacını düşünürsek kendisi bir Sufi tarikatının bir alt koluna mensuptur. Onun aile mirası olan Feridi soyunun izi, mucizeler yaratan başka bir münzevi Şeyh Ferid ad-Din Ganj-i Shakar'a (ö. 1265) kadar uzanmaktadır. Şeyh Ferid, Çiştî tarikatının Hindistan doğumlu neslindendir. Ekber'in bir varisi olsun diye ona dua etmiştir. Bkz. Carl W. Ernst ve B.

Oğlak burcunda, Hintlilere göre Yay burcunda olarak tespit edilmiştir.³⁸¹ *Ekbernâme*'de Şehzade Sultan Danyal'ın yıldız haritasından da bahsedilmektedir. Muiddin veya onun izinde giden önemli bir zatın türbe odasında doğum için hazırlıklar yapıldı. 9 Eylül 1572 tarihinde Ajmer'de doğan şehzadenin Yunan öğretilerine göre Koç burcunda, Hint bilgelerine göre ise Balık burcunda olduğu görülmüştür. Ebu'l-Fazl ayrıca kendisi tarafından Yunan ve Hint öğretilerine göre haritaları çıkardığı ancak yorumlanmasını astrologlara bıraktığını belirtmektedir. Fazl, Şeyh Danyal'ın doğum yerini göz önünde bulundurmuş ve Sultan Danyal adını vermiştir.³⁸²

Kızı Aram Banu Begüm'ün doğum haritasını Ebu'l-Fazl, İlahi ay 12 Dai, yani 22 Aralık 1524'te ve Yay burcunun 19 derecesinde hesaplarken, Hintlilerin hesaplamasına göre ise 1 derece 54 dakikadır. O gece parıldayan talih mücevherinin ortaya çıktığını ve Şehinşah'ın (Ekber Şah'ın) haremینی yücelttiğini anlatır. Akabinde astrologların sevinçli haberi duyurduklarını ve Aram Banu Begüm ismi verdiğini söylemiştir. Bu hanımın gelişyle ömrünün uzun olacağını ve imparatorluğun bir süsü olacağı umuluyordu.³⁸³

1.3.3.3. Astrolojide Kullandıkları Teknikler

Ekbernâme'de geçen "Harf-i namudar" sözcüğü, İngiliz astrologların deyimiyle ilişkilidir. Bu teknik, kesin doğum saati bilinmediğinde başvurulmuş bir yöntemdir. Doğum zamanını elde etme amacıyla kullanılırdı.³⁸⁴ Bu teknikle astrologlar, soylarını temellendirdiği hükümdarların yükselenleri bilgisine ulaşmaya çalışmışlardır. Timur'dan itibaren başa gelenler gökyüzündeki yedi yıldızla benzetilirdi. Timur ve onunla Ekber arasına giren altı toruna işaret edilirdi.³⁸⁵ Gök cisimlerinin belirli hareketleri ve bireysel konumlarıyla ilgili olarak astronomik bir tablodan her yıl belirledikleri her şeye Almanak adını veriyorlardı. Aslında bu bir gezegenin Koç burcuna ilk girişinden

Lawrence, **Sufi Martyrs of Love: Chishti Sufism in South Asia and Beyond**, New York 2002, s.98vd.

³⁸¹Abu'l Fazl, **Akbarnama II...**, s.514-515. Beveridge dipnotta bu iki burcun açıklama yapılmadan verildiğini yazmıştır. Doğum günü ile burçlar uyuşmamaktadır.

³⁸²Abu'l Fazl, **Akbarnama II...**, s.542-543. Bahsedilen burçların doğruluğu teyit edilmemiştir.;Danyal'ın doğum haberini alınca uğurlu olacağını düşünen Ekber, uzun zamandır planladığı Batı seferini yapmaya karar vermişti. Fetihpur'dan Ahmetabad taraflarına on bin kişilik ordu göndermişti. Ülkenin hükümdarı Muzaffer Şah, Ekber Şah ile karşılaşmamak için buğday tarlasına gizlenmiş ve teslim olmuştur. Bkz.Ömer Rıza Doğrul, **Ekber**, İstanbul 1944, s.74vd.

³⁸³Abu'l Fazl, **Akbarnama III**, (nşr. H. Beveridge), Calcutta 2000, s.661.

³⁸⁴Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.45.

³⁸⁵Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.48.

itibaren belirli bir noktaya kadar art arda günlük ilerleyişini temsil eder ve Hintçede patrah olarak adlandırılırdı.³⁸⁶ Yılın başlangıcıyla yapılan öngörüler üzerine gökyüzünde gerçekleşecek olan hareketlere bağlı kalarak bir plan çerçevesi oluşturdukları söylenebilirdi. Ebu'l-Fazl, *Ayini Ekber*'de Yunanlılar için olduğu gibi Müslümanlar için de astronomi sadece "yıldızların görünen hareketlerini incelerken geometrik bir küresel astronomi ve alet teorisi vermek" amacını taşımaktaydı. Beş vakit namaz zamanlarını belirlemek, ilmi gerekli kılmıştır.³⁸⁷

1.3.3.4. Kabala Metoduyla Ekber Şah İsminin Analizi

Ebu'l-Fazl'ın da astronomi alanındaki bilgisinin derinliğine, döneme ait kaynaklarda rastlamaktayız. Astrolojiye olan ilgisi de yadsınamaz. Gezegenlerin, tüm matematiksel hesaplamaların ahenginin farkındaydı. Kabalistik³⁸⁸ olarak adlandırılan okültizmin dalına karşı boş durmamış ve bilgi sahibi olmuştur. AKBAR kelimesinin harflerinin sayısal değerlere karşılık geldiğini yazan kardeşi Feyzi'nin çalışmalarına atıfta bulunmuştur. Ebu'l-Feyz aftar (Güneş) kelimesinin işaret harflerinin (batın-ı hurif) 223 sayısını oluşturduğunu ve böylece Ekber kelimesinin harflerinin sayısal değerine karşılık gelmektedir. İsmi harfleri, dört kat derecenin yani dört elementin (güzellik, majestelik, cömertlik ve mükemmellik) aşamalarının bir bütünüdür. Bu aşamalar onun mükemmel niteliklerini, yani bedensel sağlığı, yaşam süresini, egemenliğin yüceliğini ve kalıcı işi ifade ederdi. Böylece AKBAR ismini açıklarken Elif (A) ateş, Kef (K) Su, Be (B) Hava ve Re (R) Toprak diye harfleri özelliklerine göre ayırmıştır.³⁸⁹

1.3.3.5. Talihli Günde Okullu Olmak

Ekber Şah'ın, Hümayun gibi bir babası olduğu için okula başlama tarihi rastgele bir zaman dilimi olamazdı. Eğitim hayatının daha verimli geçmesi ve bilge olması için

³⁸⁶Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi II...*, s.12.

³⁸⁷Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi II...*, s.14.

³⁸⁸Kabalistik ilim veya harflerin gizemleri sanatı anlamına gelirdi. Adını 6. İmam Cafer Sadık'tan aldığı söylenirdi ancak şüphesiz bu sanat çok daha eskidir ve Yahudiler arasında büyük rağbet görmüştür. Bkz. C.D. Ginsburg, *The Kabbalah*, London 1920; Gahl Eden Sasson, *Kozmik Gezgin*, (nşr. Günseli Aksoy), İstanbul 2008.

³⁸⁹Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.65vd.

astrologlar usturlap yardımıyla Ekber Şah için zaman belirlemişlerdir. Bu tarz döngüler hayatı boyunca bir kez olabilecek önemli zamanlardır.³⁹⁰

1.3.3.6. Tahta Çıkışında Göksel Göstergeler

Ekber Şah'ın tahta çıkışında aynı şekilde doğum haritasına bakılmış en uygun anı bulmaya çalışmışlardır. *Ekbernâme*'de gökyüzü şu şekilde tasvir edilmiştir: Ay, hayranlık ve şükranla kaşlarını çatmaktaydı. Astrologlar usturlabıyla etkili takımyıldızları izlerken Almagest'deki öğretiler doğrultusunda göksel tablolarıyla yıldız haritasını çıkardılar. Kesinlikle şanlı lütfun yardımı ve talihin ordularının birliği vardı. Hâkimiyet bakımından göklerin hayran olduğu bir saat içerisinde taht töreni gerçekleşmiştir.³⁹¹

Ekbernâme'de Kalanaur'da, cuma günü öğle vakti, ay yılının Ravi-as-sani 963'ünün ikinci günü, yani 14 Şubat 1556'da, ancak hesaplamaya göre 15 Şubat'ta hayırlı bir zaman diliminde Ekber Şah'ın tahta oturduğunu yazıyordu. Gezegenlerin konumlarının hesaplanması astronomlar tarafından farklı açılarda ele alınmıştır. Haritanın Yengeç burcundaki mülkiyet evi olan ikinci ev ve evin yönetici gezegeni Ay, toplulukları temsil eden Kova'nın evi olan on birinci evde yerleşmiştir. Bu ise dünya hazinelerinin anahtarlarının zahmetsizce eline geçeceğinin bir delilidir.

Akraba ve akrabalık evi olan üçüncü ev Aslan'dır. Yönetici gezegeni olan Güneş onuncu evdedir. Bu ev tepe noktadır. Hâkimiyeti gösterir. Akrabaların hepsi Ekber Şah'ın emirlerine itaat edeceklerdir.

Dördüncü ev, dünyevi açı olarak adlandırılan Başak'tır. Eylemlerinin yaratacağı sonuçlara karşın sorumluluğunu alır. Başak burcunun yönetici gezegeni Merkür, dokuzuncu ev olan seyahat, din ve eğitim evindedir. Bu mükemmel bir olasılık ve istikrarın bir kanıtıdır. Fethettiği yeri yuvası olarak görüp düzenlemelere giderek sahiplenmiştir.

Beşinci ev çocukların, eğlencenin ve hediyelerin evi olan Terazidir. Yönetici gezegeni yüceldiği ev olan Balık burcundaki Venüs'tür. Bu, hayırlı evlatların padişaha

³⁹⁰Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.519.

³⁹¹Abu'l Fazl, *Akbarnama II...*, s.4vd.

sevgi, lütuf ile yakın olacaklarına, hâkimiyetinin gölgesinde büyüyeceklerine, sosyal neşe kadehinin taşacağına ve dünyanın dört bir yanından hediye kervanlarının geleceğine delâlet etmektedir.

Altıncı ev, kölelerin, hizmetkârların ve hastalıkların evi olan Akrep'tir. Yönetici gezegeni Mars, egemenlik evi olan onuncu evdedir. Bu, mizacın dengeli olduğunu, sadık köleler ve sadık hizmetkârlarının sayısız olduğunu gösterirdi. Jüpiter Yay burcunda olmasına rağmen evlerin eşit dağılımı sayesinde altıncı eve kutsama veriyordu.

Yedinci ev Yay, batı açısidir ve yedinci ev, yükselen evin karşısındadır. Düşmanların evidir. İçindeki Jüpiter her ne kadar düşmanları çoğaltsa da devlet düşmanlarının yenileceğine dair kuvvetli deliller vardır.

Sekizinci ev, miras hanesi olan Oğlak'tır. Yönetici gezegeni Satürn ise on birinci evde olduğu için bu kalıtsal nimetler onun mükemmel durumuna bağlanacaktır.

Dokuzuncu ev Kova burcudur. Bilgi, inanç ve seyahatle ilgilidir. Yükselenin yönetici gezegeni Merkür oradadır. Yükselene karşı nazik bir yönü vardır ve bu açıdan ötürü bilgelik ışıklarının kazanılmasına neden olurdu. Bu âlem ve din işlerinin ihlâsla araştırılmasını, seyahat meselelerinde planların sıhhatini ve hâkimiyetin tasdikine vesile olmasını ifade etmektedir.

Onuncu ev, Balık'tır. Egemenliğin ve annelerin evidir. Güneş, Venüs ve Mars oradadır. Egemenlik günleri her zaman hoş geçecek ve burç sahibi her geçen gün artan ihtişamla kıvanç kaynaklarına sahip olacaktır. Yüksek rütbeli anneler, onun talihiyle arzularına kavuşurlardı.

On birinci ev Koç'tur. Umutlarla ve samimi arkadaşlarla ilişkilendirilirdi. O, Güneş'in yüceldiği burçtur. Hareket eden Ay orada büyümektedir. Mukaddes ruhta yükselen her umut, çabuk ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilecektir. Dostlar, onun büyük servetiyle ilişkilendirilerek başarılı olacaklardır.

On ikinci ev Boğa burcudur ve düşmanların evidir. Evin içi yıldızlardan yoksun ve Mars onuncu evden aç yapıyordu. Mezhep ve din düşmanları, Mars'ın keskin

kılıcından kan içecektir.³⁹² Astrologların çıkardıkları yıldız haritasında Ekber'in tahta çıkış anı da tıpkı doğumundaki gibi İlahi kudret bereketini üzerine yağıdırmıştır.

1.3.3.7. Kuyruklu Yıldızın Etkisi

Ebu'l-Fazl, Ekber Şah dönemindeki yazılarında kuyruklu yıldızın oluşumunu anlatmıştır. Hindistan'ın yanı sıra dünya üzerindeki o dönem etkilerini sıralamıştır. Olay meydana geldiğinde gökyüzündeki astronomik olayları inceleyerek birbiriyle olan ilişkisini tespit etmiştir. İki kuyruklu yıldızdan söz etmekteydi. Kuyruklu yıldızın ortaya çıkışını tanımlamadan önce buhar ve dumanın atmosferik süreci hakkında yazması çok ilginçtir. Gezegenlerin yaptığı transitlerin, ülkenin yıldız haritasındaki etkilerini de gözlemlemiştir. Mars'ın bir ülkede baskın olduğu zaman o ülkenin kuraklaştığını ve içinde yoğun buhar ile dumanların yükseldiğini yazmıştır.³⁹³

Ebu'l-Fazl, Mars özellikle onuncu evde transit hâlindeyse havanın rüzgârlı veya çok sıcak olduğunu yazmaktadır. Ay ve Merkür gezegenleriyle malefîk eğilimli ise ekinlerin kötüleşeceğini, kıtlık, hastalık ve gazap unsurlarının baskın olacağından söz etmektedir. Ayrıca bu gezegenlerin açısı meteor (Şihab) ve kuyruklu yıldızların (Zu-Zuaba) oluşum sürecini de açıklardı. Anlattığına göre yapışkan ve tüylü buhar yerden ilk yükseldiğinde atmosferin ilk tabakasına, yani ateşle karışmış olan tabakaya katıldığında tıpkı sönmüş bir lambanın dumanının bir ışıkla yaklaşıldığında aydınlandığı gibi güzelleşirdi. O zaman buna meteor (Şihab) ya da kayan yıldız denirdi. Atmosferin farklı doğası nedeniyle çeşitli şekillere büründüğü görülürdü. Korkunç kırmızı veya siyah görünümler gözlenebilirdi. Kırmızı yoğun ise görünüm heyecan vericidir, daha da yoğun ise siyah görünüm korku uyandırır. Kuyruklu yıldızların Yunan eserlerinde yedi türü sayılır ve bunların hepsi Satürn'le Mars'ın tabiatından kabul edilmekteydi. Zu-zuaba (saçlı olan) ve Zu-zanab (kuyruklu olan) en kötücül olarak kabul edilirdi. Batlamyus'un Zu-zuaba ile Güneş arasında on bir burç olduğu görüşünü aktarırdı. Bazı Yunanlılar, Zu-zuaba'ların sabahları doğuya doğru, Zu-zunab'ların ise akşamları batıya doğru göründükleri görüşündedirler. Hintli bilginler, onları yararlı ve zararlı olmalarına göre iki sınıfa ayırmışlardır. Herkes etkilerinin, üzerinden geçtiği ülkeyi veya bölge

³⁹²Abu'l Fazl, **Akbarnama II...**, s.10-14.; Doğum haritasındaki evlerin anlamına dair bilgi için bkz. Barış İlhan..., s.129vd.

³⁹³Abu'l Fazl, **Akbarnama III**, (nşr. H. Beveridge), Calcutta 2000, s.311-312.

sakinleri tarafından görülebildiği takdirde oluşacağı ve bunun göründükleri burcun doğasına bağlı olduğunu belirtmektedir.³⁹⁴ *Ekbernâme*'de Zuzuaba isimli bir kuyruklu yıldızın görüldüğü ve yamyamlığa kadar giden bir kıtlığın ortaya çıktığından söz edilmektedir.³⁹⁵

Ebu'l-Fazl, *Ekbernâme*'de tarihi kitapları detaylı bir şekilde incelediği görülmektedir. Saçlı kuyruklu yıldızın,³⁹⁶ Hicri 662 yılının Güneş Aslan burcundayken ortaya çıktığını söylemiştir. Tibet, Türkistan, Çin, Kaşgar, Fergana, Maverâünnehr ve Horasan ülkelerine geçmiş, seksen beş gün boyunca görülmüştür. Bütün bu ülkelerde karışıklıklar meydana gelmiştir. Ayrıca 803 Hizra'da (MS 1400) Küçük Asya'nın tepe noktasında kuyruklu yıldızın görüldüğünü anlatırdı. Mevlana Şehabeddin Abdullah Lisan, Muhyiddin el-Mağribi ve Timur'a temsil edilen bir dizi gökbilimciler, bilge sözlere göre doğudan gelen bir ordunun o ülkeyi feth edileceğine hükümdarını da ele geçireceğine dair görüştüler.³⁹⁷

Herat ve çevresinde büyük bir salgın meydana geldi.³⁹⁸ Salgının en önemli habercisi Ebu'l-Fazl *Ekbernâme*'de Hicri 837'de Kuzeytacı³⁹⁹ yakınında Terazi burcunun ilk derecelerinde kuyruklu bir yıldızın belirdiğini söylemektedir. Bu yıldız sekiz ay içinde kayboldu. Bunun sonucunda her gün binden fazla kişi öldü. Bu ölümlerde Fars hükümdarı M. İbrahim, Bedaḥşan Şahı M. Baysangur Argun ve S. Zeyneddin Havafi gibi önemli şahsiyetlerde vardı. Astrologlara göre eğer bir kuyruklu yıldız tepe noktada görünürse o ülkenin hükümdarı ölecektir haberini vermektedir. Kuyruklu yıldız kötü bir açı alırsa hastalık ve salgın artar, insanlar arasında ani bir yıkım olurdu. Güneş'in Akrep burcunda bulunduğu 25 Aban (5 Kasım 1577) günü, kuyruklu yıldızın batıda Yay burcunda görüldüğünü ancak kuzeye doğru eğimli olduğunu söylerdi. Uzun bir

³⁹⁴Abu'l Fazl, *Akbarnama III...*, s.312-313; Hindular bunların hepsini binlerce çeşidi olan astral cisimler olarak görürlerdi ve her zaman var olduklarına ama sadece ara sıra görülebildiklerine inanırlardı. Bkz. Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi III...*, s.44.

³⁹⁵Abu'l Fazl, *Akbarnama III...*, s.1064.

³⁹⁶Aynı kuruklu yıldız Fransa'nın 1757 yılında Paris'te görülmüştür. Bkz. M.Pingre, *Cometographie Ou Traité Historique Et Théorique Des Comètes I*, Paris 1783, s.405vd.

³⁹⁷Abu'l Fazl, *Akbarnama III...*, s.314.

³⁹⁸Mustafa Şahin, "Ortaçağda Herât Bölgesinde Meydana Gelen Kıtlıklar, Bazı Doğal Felaketler ve Salgın Hastalıklar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi VIII/XXXVI*, 2015, s.385vd.

³⁹⁹Kuzeytacı: Yunan tanrısının kızı olan Kral Minos'un (Ariadne) taktığı tacı simgelemektedir. 400 ve diğer farklı galaksiyle dolu olan Kuzeytacı Galaksi Kümesi'ndedir. Biçimini yedi ana yıldızdan alır ve gece gökyüzünde Çoban Yıldızı ile Herkül Yıldızı arasında bulunur. Rivayete göre taç ateşlerin kralı Hephaestus tarafından yapılmış ve Hindistan'dan gelen mücevherlerle süslenmiştir. Bkz. [https://osr.org/tr/takimyildizi/corona-borealis/\(22.10.2023\)](https://osr.org/tr/takimyildizi/corona-borealis/(22.10.2023))

kuyruğu vardı ve bazı ülkelerde beş ay boyunca görülmekteydi. Astrologlar Hindistan'ın bazı yerleşik bölgelerinde tahılın pahalı olacağını öngörmüşler ve bunun meydana geleceği yerleri de belirtmişlerdir. Bunlar İran, Horasan, Irak vs. idi. Bazı müneccimler İran hükümdarının ölümünü ve Irak ile Horasan'da karışıklık çıkacağını tahmin etmişlerdir. Daha sonra Ebu'l-Fazl kuyruklu yıldızın kötü etkilerini kısaca anlatmıştır. İran Şahı Tahmasp'ın ölüm haberinin Ekber'in sarayına ulaştığını yazmaktadır. Bu olayı İran'daki diğer birçok karışıklık ve kaos takip etmiştir. Kuyruklu yıldızın 1577 yılının başında bir kez daha görüldüğünü ve bunu imparatorlukta kuraklık ile kıtlığın izlediğini belirtmektedir.⁴⁰⁰

1.3.3.8. Ekber Şah'ın Astronomi ve Astroloji Sevgisi

Ekber Şah döneminde hem Hinduların hem de Müslümanların astrolojiye sarsılmaz bir inancı olduğu söylenebilmektedir. Mükammal Han'a emriyle Farsça eser olan "*Tacek*" isimli astronomi kitabını çevirtmiş ve bilime katkı sağlamıştır.⁴⁰¹ Bâbürlüler astrolojiye olan inançlarını atalarından miras almışlardır. Astrologlar Bâbür sarayında gerçekten de çok önemli bir rol oynamışlardır.⁴⁰² Bir gezgin olan Manucci şöyle yazıyor: "*Kralın astrologları vardı.*"⁴⁰³ Astrologluk ücretli bir meslekti, doğumdan hemen sonra aile rahibi tarafından doğumun tam zamanını dikkate alan bir bebek yıldız haritası hazırlanırdı. Böylece toplumun astrolojiden oldukça etkilendiği gibi saray ahalisinin de bu bilgilerin etkisinden kurtulamadığı görülmüyordu.⁴⁰⁴ Ekber Şah döneminde insanların kötüye kullanarak fal bakmak, büyü ve kehanet yapmasını engellemek amacıyla Arapça yasaklanmıştır lakin astronomi ilmi ise geliştirilerek gerekli görülmüştür.⁴⁰⁵ Ekber Şah döneminde Fazl'ın da desteği ile astronomi, matematik ve tıp alanları teşvik edilmiştir.⁴⁰⁶ Eğitim alanında da pozitif bilimler içerisinde astronomi dersleri okutulmaktaydı.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰Abu'l Fazl, *Akbarnama III...*, s.315-316.

⁴⁰¹Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi I*, (nşr. H. Blochmann), London 1873, s.105.

⁴⁰²M.A. Ansari..., s.179.

⁴⁰³Manucci, *Storia do Mogor I*, (nşr. William Irvine), London 1907, s.213.

⁴⁰⁴Kanta Singhania..., s.90.

⁴⁰⁵Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi I...*, s.195.

⁴⁰⁶Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi I...*, s.206.

⁴⁰⁷Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi I...*, s.279.

1.3.3.9. Tutulmaların Etkisi

31 Temmuz 1590'da halkalı bir güneş tutulması olduğu tahmin ediliyordu. Hindistan'ın yetenekli astrologları, yedi gün önce veya sonra yağmur yağması durumunda tutulmadan herhangi bir zarar gelmeyeceğini belirtiyorlardı. Her ne kadar çabalasalar da yağmur yağdırmakta başarısız olunca utanıp emekliye ayrılmışlardır. Yağmur yağması için dua edilmeye devam edilmiş ve sonunda bereket topraklara düşmüştür.⁴⁰⁸

1.3.3.10. Avlanma Yasağı

Ekber Şah döneminde avlanma keyfi altında yapılan etkinliklere son vermiştir. Ekber'in cömertliğine inanıldığı ve vahşi hayvanların bile onun şefkatinin bilincinde olduğu için bu karara varılmıştır. Ancak verilen tek örnek, bir geyiğin elinden tahıl yediğidir. Saraylılarının buna hayret ettiğini gören Ekber Şah, böyle şeylerin olağanüstü bir şey olmadığını, hayvanlara kötü davranılmaması gerektiğini ve o dilsiz yaratıklara karşı nazik olunması gerektiğini belirtti. Böyle bir davranış, göklerin ve yıldızların iyi enerjisini alarak karma yaratmayarak gücü elinde bulundurmasının göstergesiydi.⁴⁰⁹

1.3.3.11. Halk ve Astroloji

Saray dışındaki halkın astrolojiye ve astronomiye bakış açısını minyatür resimlerde yorumlanabilmektedir. Bir kavun satıcısı, bir sarraf ve bir kuru meyve satıcısının hizmet verdiği bir pazar yeri vardır. Ancak resmin merkezinde büyük bir gölgelik altında oturan bir münecim, yanında üç yardımcısı ve önünde sırada bekleyen farklı sosyal çevrelerden gelen uzun bir kadın kuyruğu yer almaktadır. Bir usturlap, kocaman bir kitap ve içi dolu üç para çantası senaryoyu tamamlamaktadır.⁴¹⁰

1.3.3.12. Nevruz Kutlaması ve Ziyafetler

Edward Terry, Hindistan gezisindeki notlarında Müslümanların yıl başlangıcına güneşin Koç burcuna girdiği zamanda başladıklarını yazmaktadır. O andan itibaren

⁴⁰⁸Abu'l Fazl, *Akbarnama III...*, s.877-878.

⁴⁰⁹Abu'l Fazl, *Akbarnama III...*, s.307.

⁴¹⁰Tezin ekler kısmına bakınız. S. R. Sarma, *"Astronomical Instruments in Mughal Miniatures"...*, s.273.

Ekber Şah'ın, Nevruz adı verilen, dokuz günü simgeleyen bir ziyafet düzenlenlediği ve bu süre zarfında devam ettiğini söylemiştir. Bu ziyafet, şimdiye kadar gördüklerinden daha büyük, çok geniş bir eve sahip olduğu Mandu'da olduğunu fark etmiştir.⁴¹¹ Cihangir Şah döneminde de elçi Thomas Roe'de burada yapılan ziyafetlerin diğerlerinden farklı yapıldığına tanık olmuş ve gördüklerini kaydetmiştir.⁴¹²

1.3.3.13. Savaşların Kaderi Astroloji

Ekber'in hükümdarlık döneminde kaynaklarda onun seçimlerinde yani bir kalenin kuruluşu, bir savaşın başlangıcı gibi bir girişimin başlangıcı için doğru zamanın astrolojik olarak belirlenmesini kullandığına dair birçok bilgi rastlanmaktadır. Astrologlar sadece imparatorun değil, Abdülkerim gibi dönemin önemli kişilerinin de sarayında bulunurdu.⁴¹³

Ekber Şah, Gücerat'ta iktidarı ele geçiren Mirzalara karşı 1572 yılında yola çıktı. Ekber'in Gücerat'a gönderdiği ordular düşmana karşı defalarca "korkaklık ve ikiye bölünme" sergilemişti. Gücerat'a 1573 yılında bizzat dönmek zorunda kalmış olan Ekber Şah, 1583'te üçüncü defa bölgeye gitmişti. Güceratlı Sultan Muzaffer 1592'ye kadar direndi ve nihayetinde yakalandı. Bölgede kalan on altı liman (Cunagerh, Somnat ve Surat dâhil olmak üzere) alındı.⁴¹⁴ Sultan Muzaffer astrolojiye başvurarak savaşın kaderinden haberdardı. Ordusunu geri çektikten sonra yine de hücum emrini vermişti.⁴¹⁵ Gücerat ile ilgili haber geldiğinde Ekber Şah bilimin en ince ayrıntılarına vakıf bir astronom olan Şirazlı Fethullah'tan dost ve düşmanın durumunun sonucunu sordu. Buna karşılık Şirazlı Fethullah iki savaşın yapılacağını ve imparatorluk hizmetkârlarının galip geleceğini söylemiştir. Bildirdiği gibi de olmuştur.⁴¹⁶

Gücerat'ın fethi gibi Bengal ve komşu bölgeler Ekber Şah'ın 1572'de Gücerat'a yönelmesiyle yeniden cesaretlendi. 1574'e gelindiğinde güçlü ağır silahlara sahip Afgan lideri Davud, kendisini Bihar'daki Patna Kalesi'ne kapatmıştı. Bunun üzerine Ekber Şah,

⁴¹¹William Foster (ed.), **Early Travels in India 1583-1619**, London 1921, s.310.

⁴¹²Thomas Roe, **The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul 1615-1619 II**, (ed.W. Foster), London 1926, s.391.

⁴¹³Eva Orthmann, "Astrology at the Mughal Court"..., s.7vd.

⁴¹⁴Andre Wink, **Ekber Şah**, (nşr. Uğur Gezen), İstanbul 2020, s.47vd.

⁴¹⁵Abu'l Fazl, **Akbarnama II...**, s.363.

⁴¹⁶Abu'l Fazl, **Akbarnama III...**, s.643.

Bihar ve Bengal'in fethinin, kendisinin bizzat oraya gitmeden gerçekleştirilemeyeceğini fark etmişti.⁴¹⁷ Böylece yağmur mevsiminde yola çıktı ve Patna'yı ele geçirdi. Yola çıkmadan önce her zamanki gibi en uğurlu günü tespit ettirmiştir.⁴¹⁸

Tukorai Savaşı'nda Todar Mal ve Han-ı Hanan önderliğindeki Bâbürlü kuvvetleri, Afgan Davud Kerani ordusuna karşı ilk gün yıldızların uğursuz olduklarını düşündükleri için o gün savaşmamaya karar vermişlerdir.⁴¹⁹

1.3.3.14. Hümayun'un İzinden

Babasına benzer şekilde Ekber de günün burcunu temsil eden gezegen renginde giyinirdi.⁴²⁰ Orthmann, *"Hafta boyunca imparatorluk işlerini de hakim gezegenle uyumlu bir şekilde yönetir, örneğin Perşembe gününü din adamına ve bilginlerle görüşmeye ayırırdı. Jüpiterin yönettiği ev konuları din ve eğitim olduğu bilinir."* demektedir.⁴²¹ Müntehab-ı Tevarih'in çevirisini yapan Lowe ise Ekber Şah'ın cuma günlerini din işlerine bıraktığını söyler⁴²² lakin din açısından önemli olan bu günün atfedilen gezegenle ilgisi yoktur.

1.3.3.15. Kozmik Saray Bölümleri

Ekber dönemindeki sarayın belirli bölümleri vardı. Bu özelliğiyle babası Hümayun'u bizlere hatırlatmıştır. Şans evi olarak bilinen Devlet-haneyi-hass'ın çatısı tipik bir kare burç şeklindeydi. Ekber bu binadaki yuvarlak platformda otururken sonuç olarak bir burç temsilinin altında oturuyor ve bu şekilde babasının kozmik çadırındaki konumunu yeniden üretiyordu. Ekber ayrıca Güneş'in günlük ve yıllık seyrini de taklit ediyordu.⁴²³ Divan-ı Has olarak bilinen yer ise Fatehpur Sikri'de en fantastik şekilde tasarlanmış olup esrarengiz binalardan biridir. İç kısmında her köşesini dört çapraz köprüyle bağlayan, dairesel bir platformu destekleyen, şimdiye kadar tasarlanmış en ayrıntılı sütun başlıklarından birini desteklemektedir. Devasa, zengin bir şekilde

⁴¹⁷Andre Wink..., s.54vd.

⁴¹⁸Abu'l Fazl, **Akbarnama III...**, s.142.

⁴¹⁹Sir Jadunath Sarkar, **The History of Bengal**, Delhi 2003, s.191.

⁴²⁰Al-Badaoni, **Muntakhab'ut-Tawarikh II**, (nşr. W. H. Lowe), Calcutta 1884, s.208.

⁴²¹Eva Orthmann, *"Astrology at the Mughal Court"...*, s.7vd.

⁴²²Al-Badaoni, **Muntakhab'ut-Tawarikh II...**, s.262.

⁴²³Eva Orthmann, *"Astrology at the Mughal Court"...*, s.7vd.

oyulmuş bir sütun hâkimdir.⁴²⁴ Tillotson ise sütunun dünyanın eksenini temsil ettiği Hindu kozmolojisiindeki mandala desenini hatırlatıyordu.⁴²⁵ P. Brown, imparatorun farklı dinlerden gelen tartışmaları dinlerken merkezî platformda tahtta oturduğunu, tüm düzenlemenin kendisinin "Ekber'in Dört Çeyrek Üzerindeki Hâkimiyeti" olarak adlandırdığı bilinmektedir. Güneybatı köşesinde geleneksel olarak Astrolog Köşesi adı verilen yer bulunmaktadır.⁴²⁶

1.3.4. Nureddin Muhammed Cihangir Şah Şehzade Selim Dönemi (1605-1627)

1.3.4.1. Doğum Haritasının Çizilmesi

Cihangir Şah, 30 Ağustos 1569'da Agra'nın güneybatısına düşen Fetihpur'da (Sikri) dünyaya geldi. Babası Bâbü'r'ün torunu Ebu'l-Feth Celaledin Muhammed Ekber Şah, annesi Racput reisi Raca Bihara Mel Kaçhulahi'nin kızı olup Meryem ez-Zamani diye adı kaynaklarda geçmiştir. Ekber Şah, oğluna çok sevdiği Şeyh Selim b. Bahaeddin-i Çiştî'nin ismini verdi. Buna rağmen Şehzade Selim'e saray içerisinde Şeyhu Baba ismiyle hitap edilirdi.⁴²⁷ Ebu'l-Fazl'ın yazmış olduğu *Ekbernâme*'de geçen hadisede Şehzade Selim'in babası Ekber'in talimatları doğrultusunda gökbilimcilerin gezegenlerin derecelerini hesapladıkları ve Şehzade Selim için doğum haritasını çıkardıkları görülmüştür. Yunan ve Hintli astrologlar arasında temel prensiplerle beraber bunların yıldızlar konusundaki sonuçları konusunda görüş ayrılığı olduğundan her şemaya göre bir burç hazırlandı. Ekber Şah, Ebu'l-Fazl'dan da Yunan ve Hint öğretilerine uygun olarak yeni bir yıldız haritası çizmesini istemiştir. Molla Çand'ın Yunan öğretilerine göre hazırladığı yıldız haritası da çok değerli görünüyordu. Yunan ve Hint yönteminde burç olarak Terazi tespit edilmiştir. Nedeni ise Terazi burcunun 24' derecesinin yükseliş noktasında 977 yılının ayı olan Raşn 18 Şehriyar gününden yedi saat geçtikten sonra (30 Ağustos 1569) olduğu düşünülmüştür. Mervli şair Hüseyin Hoca, Şehzade Selim'in doğum tarihini yazmış olduğu kasidede vermektedir.⁴²⁸

⁴²⁴Rivzi, **Fatehpur Sikri**, (ed. Swan Mitra), New Delhi 2002, s.26-29.

⁴²⁵G.H.R. Tillotson, **Architectural Guides for Traveles Mughal India**, San Francisco 1990, s.108vd.

⁴²⁶Percy Brown, **Indian Architecture (Islamic Period)**, Bombay 1981, s.96.

⁴²⁷Enver Konukçu, "*Cihangir*", **DİA/VII**, İstanbul 1993, s.538-539.

⁴²⁸Abu'l Fazl, **Akbarnama II...**, s.506-507.; Beni Prasad, **History of Jahangir**, Allahabad 1930, s.7.

Haritanın potansiyeline bakıldığında Sahipkiran⁴²⁹ yani "Uğurlu Kavuşumun Efendisi", büyük ölçüde Timur tarafından kullanılan bu ünvan benzer şekilde imparator Cihangir tarafından benimsenmiştir.⁴³⁰

Cihangir'in doğum sahnesini gösteren minyatür resimde, anne yeni doğum yapmıştır ve yeni doğan bebek odanın bir yerindedir. Yakınlardaki doğum odasının altındaki bir odada ya da iç sarayın dışında, astrologlar şehzade doğumundan hemen sonra doğru anda yükseleni almak için beklemektedirler. Bâbürlü şehzadelerin mevcut yıldız haritaları, astrologlardan gerçekten de bir şehzade doğumundan sonra yıldız haritalarını hazırlamalarının istendiğini desteklemektedir. Ayrıntılarda daha fazla dikkat çekilen noktada genellikle saray içerisinde, doğum kapısında astrologlar tek başlarına değil, ekip hâlinde çalışırlar ve bazı durumlarda farklı ten renklerine göre farklı kıyafetlere sahip kişiler gösterilerek farklı etnik kökenlerin de olduğu vurgulanmaktadır. Tek sistem üzerinden ilerlemek yerine farklı toplumların tekniklerini de es geçmemişlerdir.⁴³¹

1.3.4.2. Eğitim ve İzdivaçta Astrolojinin Yeri

Okul çağına gelen Şehzade Selim kadim bilgelerle astrologların geleneğine göre uğurlu bir saatte, yani Recep 981 yılının yirmi ikinci Perşembe günü (17 Kasım 1573) dört yıl, dört ay ve dört günlük yaşına ulaştığında eğitime başlamıştır. Devlet yönetimindeki kudretinin artması için eğitime başlayacağı saate kadar dikkat edilmiştir. Şehzade on beş yaşına geldiğinde evlenme vaktinin gelmesi üzerine devletin kudretli emirlerinden, gücü ve ihtişamıyla tanınan rajalardan biri olan Raja Bhagvan Das'ın kızı ile nişanlandı. Müneccimlerin seçtiği İsfandarmudh 992'nin beşinde (13 Şubat 1584), evlendi.⁴³²

⁴²⁹Sahipkiran, Jüpiter ve Venüs'ün aynı derecede kavuşumuna denilmekle birlikte farklı açılarda da bu sığata atfedilebilirdi. Bu zamanda doğan insanlarda üstün kabiliyetler gözlenmiştir. Fahri Unan'a göre "kiran" kelimesi iki yıldızın aynı burçta ve aynı derecede buluşmaları olarak tanımlanmaktadır. Bkz. <https://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik1.html>(24.08.2024)

⁴³⁰Thomas Roe..., s.565.

⁴³¹Tezdeki eklere bakınız. S. R. Sarma, "Astronomical Instruments in Mughal Miniatures" ..., s.263.

⁴³²Nureddin Muhammed Jahangir, **The Jahangirnâme: Memoirs of Jahangir, Emperor of India**, (nşr. Wheeler M. Thackston), New York 1999, s.6.

1.3.4.3. Doğum Haritasında Sağlık

Şehzade Selim'de astrologlar kadar doğum haritasından anlamaktadır. Buna dair çıkarımları bir anısında şahit olunmaktadır. Şehzade Selim'in vücudunda çok sayıda sivilceler çıkmaya başlamıştı. Ateşi de yükselmişti. Telaş içinde olan şehzade sevgi dolu, şans bahçesinin fidanlığında yastığının üzerinde meditasyon yaparak eğilmiş ve iyileşeceğini harita sayfalarında okumuştur. Zahitler, müneccimler ve kâhinler de iyileşeceğini müjdelemiştir.⁴³³

1.3.4.4. Cihangir'in Çocuklarının Doğum Haritaları

Ebu'l-Fazl eserinde Cihangir Şah'ın da tıpkı babası Ekber Şah gibi oğlu şehzade Hüsrev'in yıldız haritasını çıkarttırmıştır. 24 Amardad günü (yaklaşık Ağustos 1587 ortası) Cihangir'in yatak odasında, on saat otuz altı dakika geçtikten sonra Hüsrev doğdu. Yunan öğretilerine göre burç Oğlak burcunun 9 derecesi, Hintli astrologlara göre ise Yay burcunun 22 derecesiydi. Burada Ebu'l-Fazl, yeni doğan bu bebeğin gezegenlerinin asil niteliklere sahip aydınlanmış bir insan olacağından çok umutluydu. Ayrıca bu burç hakkında tam bir açıklama yapma isteğini de dile getirdi. Yıldız haritasını çıkaranlar şu şekilde bahsetmişlerdir:

Küreleri incelemek için bir toplantı düzenlediler,

Yıldızların terazisini yükselttiler, Öyle bir burç çıktı ki o oğula!

Ne söylemeliyim? Bravo, Defol Ey nazar!⁴³⁴

6 Ardıbihişt (25 Nisan 1586) arifesinde, Raja Bhagvan Das'ın Manbai (Şah Begüm) adındaki kızının şehzade Sultan Salim'in evinde bir kız çocuğu doğurduğunu ve bunu çeşitli sevinç gösterilerinin izlediğini belirtmektedir. Yunan yöntemine göre burç 18 derece Yay burcunu verirken Hindu hesaplamalarına göre 1 derece 41 dakika idi. Burçlarla ilgili bu açıklamalar, Ebu'l-Fazl'ın astrolojiye duyduğu derin ilgiyi göstermektedir.⁴³⁵

⁴³³Abu'l Fazl, **Akbarnama III...**, s.288.

⁴³⁴Abu'l Fazl, **Akbarnama III...**, s.799.

⁴³⁵Abu'l Fazl, **Akbarnama III...**, s.746-747.

1.3.4.5. Tahta Çıkarken Göksel Göstergeler

Yönetimde söz sahibi olmak isteyen Şehzade Selim, Ekber Dekken'den Agra'ya gelmeden hemen Kuzey Hindistan'da padişahmış gibi davranmaya koyulmuş, birçok önemli yere güvendiği adamlarını getirmiş ve hatta kendi adına para bile bastırdığı duyulmuştur. Ekber, Agra'ya gelince Selim 30-40.000 atı ile Allahabad'dan kalkıp babasını ziyaret bahanesiyle Agra üzerine yürümüştür.⁴³⁶ O sırada Ekber, Dekken'de bulunan Ebu'l-Fazl'ı yanına çağırtmıştır. Selim onu kendine düşman bilmektedir. Ekber kız kardeşi Bakht un Nisa Begüm'le prense şu mesajı göndermişti: *"Oğlum uğurlu bir saatte yola çıkmış olsa da, münecimler gökyüzünün iyi olmadığı ve yakında gerçekleşecek bir kavuşum nedeniyle böyle bir ziyaretin kötü sonuçlanacağını öngörmüşlerdir. O yüzden Allahabad'a gitmelisin ve uygun zamanda istersen yanıma gel."*⁴³⁷ deyip şehzadenin inanç yönündeki duygularını kullanarak ortaya çıkabilecek kötü olaylara engel olmak istediğini söyleyebiliriz. Cihangir münecimlere olan güveniyle Allahabad'da kalmıştır. Oğlu Ekber ile torunu Selim'in karşı karşıya gelmesini istemeyen Hamide Banu Begüm vefat etmiştir. Bir süre sonra hareket eden Şehzade Selim taziye için yola çıkmıştır.⁴³⁸

Kendine engel olarak gördüğü ve kendisi hakkında iyi düşünmeyen Ebu'l-Fazl ile karşılaşmıştır. İnfazına karar vermiştir. Cihangir Ebu'l-Fazl'ı öldürttükten sonra bu olay babası Ekber Şah'ı kızdırmış olsa da annesi Hamide Banu ve halası Gülbeden Begüm ile Selime Sultan Begüm gidip Cihangir'i alıp babasının yanına götürmüşlerdir.⁴³⁹ Her ne kadar Cihangir'in tahta geçmesini istemese de fiziksel olarak donanımına sahip tek o vardı. Cihangir babasıyla barışmak için yazdığı mektupta münecimlerden uygun bir saat ayarlamalarını istemiştir.⁴⁴⁰ Ekber Şah saat fark etmeksizin görüşmeyi kabul etmiştir. Barışma gerçekleşince de yeniden veliaht ilan edilmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁶Yusuf Hikmet Bayur..., s.156.

⁴³⁷Nureddin Muhammed Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...*, s.12.

⁴³⁸Vincent A. Smith..., s.317.

⁴³⁹Yusuf Hikmet Bayur..., s.157.

⁴⁴⁰Nureddin Muhammed Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...*, s.11.

⁴⁴¹Beni Prasad..., s.56vd.

Ekber Şah 1605 yılının Ekim ayında Agra'da öldü ve yerine oğlu Şehzade Selim Nureddin Cihangir,⁴⁴² "İnancın Işığı, Dünyayı Gören" isimleri veya ünvanları altında tahta geçti. Tahta çıkarken Muharrem 1031'in onuncu günü (9 Mart 1612), Agra'da Nevruz için toplantı ve keyifli bir kutlama yapıldı. Münecimlerin seçtiği saatte tahta çıkmıştır.⁴⁴³ Cihangir, Ekber'in İlahi Dönemi'ni ve inancını terk etti ancak Güneş sistemini koruyarak astronomiye olan ilgiyi devam ettirdi.⁴⁴⁴ Tahta çıktıktan sonra kendi adına bastırdığı paralarda hükümdarlık yılına göre tarihlendirilirdi. Hükümdarlık yılı ise bir ilkbahar ekinoksundan diğerine hesaplanır ve sikkelerde yerini alırdı.⁴⁴⁵ Cihangir Şah'ın veziri Asif Han'ın astronomi bilgini olduğu bilinirdi.⁴⁴⁶

1.3.4.6. Cihangir Şah Dönemi Burç Figürlü Sikkeler

Cihangir Şah, hükümdarlığının onuncu yılından itibaren gözde mansabdarlarına (askeri birim) ek ödemeler yaparak asker sayısını iki katına çıkarma izni vermiştir. İktidarının ilk yıllarında ise saray hazinesinden hane halkı kadınlarına ödenen maaşlar artırılmıştır. Cihangir Şah dönemi, Bâbürlü İmparatorluğu'ndaki resmî hesapların yeniden yapılandırılması ve ölçüm standartlarının tanımlanması açısından önem taşırdı. Akabinde bu dönem boyunca gösterişli törenlerde kullanılan altın madeni paranın tasarımı gerçekleştirilmiştir. Yeni bastırılan gümüş sikkelerin %20 oranında artırılması devlet ekonomisine zarar vermiştir. Bu zararın altı yıl sonunda anlaşılmamasının ardından Ekber Şah döneminin ekonomik standartlarına geri dönmüştür. Bu gelişmeler, Cihangir Şah'ın yönetimindeki ekonomik politikaların tutarsızlıklarını ve sonuçlarını göstermektedir.⁴⁴⁷ Dönemin en ilgi çekici yanından bahsederek sikkeler en başta yer almaktadır. 1618 ile 1625 yılları arasında altın ve gümüş olarak üretilen sikkeler, 12 zodyak burcunu kapsardı. Her ne kadar Ajmer'li Muinüddin Hoca'ya büyük bağlılığını ilan etse de Cihangir Şah dinî konularda o kadar gevşek davrandı ki bazı otoriteler onu ateist olarak nitelendirdi. Dolayısıyla Peygamber'in sünnetine rağmen Cihangir'in portre

⁴⁴²Bazı tercüme edilen kaynakta Ekber Şah tarafından kılıç kuşatılıp tahta geçtiği yazmaktadır. Bkz. Nuruddin Cihangir Şah, **Tarih-i Selim Şah**, (nşr. Nevres-i Kadim), Ankara 2013, s.XVIII.

⁴⁴³Nureddin Muhammed Jahangir, **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...**, s.129.

⁴⁴⁴R. B. Whitehead, *"The Portrait Medals and Zodiacal Coins of the Emperor Jahāngīr"*, **The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society** L/XI, 1931, s.91.

⁴⁴⁵R. B. Whitehead..., s.92.

⁴⁴⁶S.A.Khan Ghorī..., s.29.

⁴⁴⁷Yusuf Ziya Söylemez, *"Hindistan'da Bir Türk Hükümdarı: Cihangir Şah ve Dönemi (1605-1627)"*, **Yeni Türkiye Dergisi** CXXXV, Ankara 2024, s.166.

madalyaları ve zodyak paraları basması şaşırtıcı değildir.⁴⁴⁸ Whitehead'in yapmış olduğu madeni paralarla ilgili kapsamlı çalışma onlar hakkında çok sayıda ayrıntıyı vermektedir.⁴⁴⁹ Birkaç madeni sikkede ve mühürde (pençe)⁴⁵⁰ Nur Cihan'ın adı da yer alıyordu. Bâbürlülerin hükümdarlarını öven Farsça beyit şeklindeki görüntüleri paraların arka yüzünde görmekteyiz.⁴⁵¹ Rudolf Capell adlı bir Alman tarihçi, filolog ve eğitimci tarafından "*Nummotheca atque Rariora Becceleriana (Sikkeler ve Nadir Biblolar)*" adlı eserinde, bir bakıma büyük Bâbürlü imparatorluğu'nun parasında egzotik maceraları, tasvir ettikleri takımyıldızlarının sırları saklıydı.⁴⁵²

Bu dönem hakkında Carboni şu ifadeleri kullanmaktadır; "...*Burç işaretleri ile Bâbürlü devleti için basılan tüm paralar, aynı zamanda, hükümdarın imajının bir ikamesi olarak arka planda güneşi de tasvir ediyor.*"⁴⁵³ Bâbürlüler, tanrısallığa ve azizliğe yakınlıklarını vurgulamak için devletin ikonografilerinde Güneş ve Ay motiflerinden yararlandılar. Tarihçi Anna Malecka, "*Solar Symbolism of the Mughal Thrones A Preliminary Note*" adlı makalesinde çeşitli Türk, Hindu, Jain ve Safevi uygulamalarının bir karışımında, Bâbürlü imparatoru kavramının güneşle eş anlamlı olduğunu anlatıyordu.⁴⁵⁴

Texas-Austin Üniversitesinde Dinî Araştırmalar Profesörü olan A. Azfar Moin, "*The Millennial Sovereign: Sacred Kingship & Sainthood in Islam*" adlı kitabından yola çıkarak yaptığı konuşmasında şu görüşe katıldı: "*Bu madeni para basmak, kutsal krallığın ifadesi için çok önemli bir araçtı. Kendilerini (yakın ya da uzak) seleflerinden ve rakip hanedanlardan ayırmaya çalışan krallar, madeni paraların birçok yönden yaratıcı bir ifade biçimi olduğunu göstermektedir.*"⁴⁵⁵ Bu dönem, inanç bağlarını

⁴⁴⁸R. B. Whitehead..., s.91-92.

⁴⁴⁹Adı geçen kaynak bkz. R. B. Whitehead..., s.91-130.

⁴⁵⁰Canan Kuş Büyüktaş-Sevilay Karataş Yozgat, "*İktidar ve Aşk: Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm ile olan Aşkın Tüzükat-i Cihangirdeki Yansımaları*", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XXII/IV**, 2020, s.1602

⁴⁵¹R. B. Whitehead..., s.91-130.

⁴⁵²Rudolf Capell, **Nummotheca atque Rariora Becceleriana**, Hamburg 1750, s.5-7.

⁴⁵³Stefano Carboni, "*Nine Coins From the Reing of Jahangir*", **Following the Stars: Images of the Zodiac in İslâmic Art**, New York 1997, s.26-27.

⁴⁵⁴Anna Malecka, "*Solar Symbolism of the Mughal Thrones A Preliminary Note*", **Arts Asiatiques/LIV**, 1999, s. 24-32.

⁴⁵⁵<https://scroll.in/magazine/1032653/why-did-mughal-emperor-jahangir-issue-these-rare-and-singular-astrology-themed-coins>(22.08.2024)

yansıtırken bastırılan sikkelere de ayrıcalıklı olarak kozmik âlemden destek alınması beklenmiştir.

Cihangir Şah dönemi paraların, çok eski zamanlardan beri muska veya tılsım olarak kullanıldığı düşünülüyordu. Bu paraların kökenleri hakkında çeşitli hikâyeler anlatılırken ve bu hikâyeler halk arasında hâlâ duyulabiliyordu.⁴⁵⁶ Tavernier'in ifadelerinde Bâbürlü İmparatorluğu'nun ölümünden elli yıldan az bir süre sonra bir halk masalına konu oldukları açıkça görülüyordu. Bu gezgin, bu paraların kendi zamanında bile çok nadir hâle geldiğini ve "*altın iki veya üç örneğin elde edilmesinin o kadar zor olduğunu*", "*bunlardan biri için yüz kron ödendiğini*" yazıyordu.⁴⁵⁷ Sikkelerin gerçeklerinden çok sahtesinin olması işleri zorlaştırmaktadır. Hodivala, makalesinde bulunan sikkelerin orijinalliğini tespit etmek adına çalışmasını sunmuştur.⁴⁵⁸

1.3.4.7. Uğursuz Günlere Sadaka

Cihangir Şah ataları gibi müneccimlerin fikirlerine her alanda önem veriyordu. Gezegenlerin talihsiz bir kavuşumunun sebep olabileceği uğursuzlukları önlemek için sadaka vermeye dikkat ediyordu. *Cihangirname*'de "İki uğursuz gezegen olarak sayılan Mars ve Satürn'ün kavuşumu gerçekleştiğinden altın, gümüş, diğer metallerle her türlü tahılın fakirlere ve muhtaçlara sadaka olarak verilmesiyle dağıtılmasını emrettim." diye bahsetmektedir.⁴⁵⁹

1.3.4.8. Hayatın Parçası Olan Öngörüler

Cihangir'in doğum haritasına (solar return) bakarken kötücül açılardan olduğu zamanlar olmuştur. Misal 1620-21 yılları arasında bir oğlunun öleceği kaydedildiğinden bütün müneccimler bu öngörünün odak noktası Şah Cihan'ın hayatta kalamayacağı konusunda görüş birliğine varmışlardı. Onlardan farklı olarak müneccim Jotik Rai bunun aksine hayatının tehdit altında olmadığını söyledi. "*Bu yıl boyunca aklınızı hiçbir*

⁴⁵⁶S.H.Hodivala, "*The Chronology Of The Zodiacal Coins Of Jahāngīr*", **The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society** V/IX, 1929, s.295.

⁴⁵⁷John Baptista Tavernier, **Travels/ section II**, (nşr. J. Phillips), London 1678, s.10vd.

⁴⁵⁸S.H.Hodivala..., s.295-309.

⁴⁵⁹Nureddin Muhammed Jahangir, **The Jahangirname: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...**, s.111.

açıldan endişe ya da kaygı meşgul etmeyecektir. Onu bu kadar sevdiğinize göre, bundan dolayı ona hiçbir zarar gelmeyecektir. Ölen başka bir oğul olacak." demiştir. Bunun üzerine Cihangir'in oğlu şehzade Şah Cihan sarayda oyun oynarken dışarı bakmak için kapıya doğru koştu ama kapıya varır varmaz düşmüştür. Şans eseri duvarın dibine bir kilim yığılmıştı ve onun yanında da bir faraş duruyordu. Şehzadenin kafası halının üzerine düştü ve ayakları yere inmeden önce faraşın sırtına çarpmıştır. Yüksekliği yedi arşın olmasına rağmen Tanrı onu koruduğu için faraş ve halı onun ölmesini engelledi. Jotik Rai'nin tahminleri defalarca doğru çıkmıştır.⁴⁶⁰ Şah Şüca yakalandığı suççuğu hastalığı yüzünden akıllara bir şehzadenin öleceği öngörüsü gelirken ölen çocuk Burhanpur'da Şahnavaz Han'ın kızıdan doğan bir başka oğlu oldu. Bunun üzerine Jotik Rai'nin gerçekleşen öngörüsü yüzünden ödüllendirildiği görülmektedir.⁴⁶¹

Müneccim Jotik Rai yine aynı şekilde yaptığı öngörüler gerçekleşmiştir. 21 Haziran Çarşamba günü Cihangir'in kızı Banu vefat etti ve bu acı olay ona zor gelmiştir. Bu olaydan iki ay önce müneccim Jotik Rai'nin Cihangir Şah'ın birkaç yakın hizmetkârına haremdeki hanımlardan birinin bu dünyadan ayrılacağını bildirmiş olması dikkate değer bir tesadüftür. Jotik Rai Cihangir Şah'ın doğum haritasındaki transitlerini takip ederek başına gelecek olayları tespit etmektedir.⁴⁶²

1.3.4.9. Güneş Döngülerindeki Kader

Şahların doğum günlerinde tartılma törenleri⁴⁶³ önem arz ederdi. Cihangir Şah, Güneş ve Ay'a göre belirlenen doğum günlerinde, hastalıktan kurtulduktan sonra veya olumsuz bir astrolojik kavuşumun olası zararlı etkilerinden korunmak için tartılırdı. Cihangir Şah'ın tartıldığı tarihler resmî takvimde önemli günlerdi. Soylular saraya

⁴⁶⁰Nureddin Muhammed Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...*, s.335-337.

⁴⁶¹Nureddin Muhammed Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...*, s.362.

⁴⁶²Nureddin Muhammed Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...*, s.340.

⁴⁶³Gelenek olmuş olan imparatorun tartılması Şah Cihan döneminde de varlığını korumuştur. Fakat artık Sanskritçe adı olan tulādān ile değil, Farsçalaştırılmış karşılığı olan wazn ile anılıyordu. Kötülüklerden sakınma ve sadaka dağıtmanın yanı sıra sarayın zenginliğini ve ihtişamını sergilemek için de yapıldı. Bkz. Harit Joshi, *"The Politics of Ceremonial in Shah Jahan's Court", The Mughal Empire From Jahangir To Shah Jahan*, Mumbai 2019, s.123.

gelişlerini ve saraydan ayrılışlarını bu günlere denk getirirlerdi.⁴⁶⁴ Güneş (iki) ve Ay'ın (bir) yeni yılında şehzadelerin tartılması Ekber döneminden kalan bir gelenektir. Şehzade Şah Cihan'ın on altıncı kamerî yılının başlangıcı olan yılda, astrologlar ve gökbilimciler onun bu yılki burcunun (solar return döngüsü) uğursuz olduğunu söylemişlerdir. Sağlığı iyi olmadığından onun gümüş ve altınla tartılmasını Cihangir Şah emir vermiştir. Yoksullara ve muhtaçlara sadaka olarak dağıttırmıştır.⁴⁶⁵ Avlanırken,⁴⁶⁶ tahta geçişinin yıldönümlerinde⁴⁶⁷ ve saray kutlamalarında müneccimden danışmanlık alırdı.⁴⁶⁸

1.3.4.10. Gücerat'tan Agra'ya Uğurlu Giriş

Cihangir Şah fil avından dönüşünde şehri ve kampı, 1590 yılında ortaya çıkan bir salgının etkisi altında buldu. Neredeyse tüm nüfus, birkaç gün boyunca yüksek ateş ve şiddetli ağrılarla mücadele etti. Salgından kaynaklanan hastalığın çoğu insanı etkisi altına almasına rağmen birçok kişi tedavi olmayı başardı fakat tedavi sonrasında haftalarca süren bir hâlsizlik dönemi yaşadılar. Cihangir de bu hastalıktan etkilendi; iki gün içinde iyileşti, ancak günler boyunca belirgin bir zayıflık hissetti. Salgın sonrası, askerlerin Gücerat'tan Agra'ya ilerlemesi, tüm kamp ve çevresi için bir umut ışığı oldu. Bu ilerlemeyle birlikte büyük bir sevinç ve kutlama atmosferi oluştu. Agra'ya doğru ilerlemek için bir yürüyüş kampı kuruldu. Astrologlar ve gökbilimciler, yürüyüş için uygun zamanı çoktan belirlemişti. Akabinde aşırı yağışlar nedeniyle ana kamp, belirlenen zamanda Mahmudabad (Vatrak) ve Mahi nehrini geçemedi. Bunun üzerine yeniden en uygun saati tespit etme çalışmalarına başlandı.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴Harit Joshi..., s.125.

⁴⁶⁵Nureddin Muhammed Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...*, s.81.; Nureddin Muhammed Jahangir, *The Tüzük-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir*, (nşr. H. Beveridge and A. Rogers), 1909, s.115.

⁴⁶⁶Nureddin Muhammed Jahangir, *The Tüzük-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir...*, s.182.

⁴⁶⁷Nureddin Muhammed Jahangir, *The Tüzük-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir...*, s.206.

⁴⁶⁸Nureddin Muhammed Jahangir, *The Tüzük-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir...*, s.166-167.

⁴⁶⁹Beni Prasad..., s.289vd..

1.3.4.11. Hayırlı Saatlerde Diplomatik İlişkiler

Hatıratıyla ünlü Thomas Roe'yi Portekizlilerin İngilizlere yönelik kötü propagandası üzerine elçi olarak göndermişlerdir.⁴⁷⁰ Elçi, önemli kutlamalara iştirak ederken Mandu şehrinde bütün kutlamalara da tanıklık etmiştir.⁴⁷¹ Dikkatini çeken olaylardan birinden şöyle bahseder: *"Kral'ın eyalete girdiği Mandu'ya geldik. Ama astrologlarının yardımıyla zaman belirlenmeden hiç kimsenin içeri girmesine izin verilmedi; böylece hepimiz güzel bir saatte yerlerimize yerleştik"*⁴⁷² Münecimler insan ilişkilerinin ve diplomatik krizlerin önlenmesi için her anı gökyüzüne göre planlamıştır.

1.3.4.12. Yanlış Öngörü Bedeli

Cihangir Şah'ın en çok ilgi gösterdiği olay, Shvetambara (Sevras) Jain⁴⁷³ keşişi Man Singh'in geri çağırılması ve ölümüydü. Çünkü kendisi Ekber Şah'ın yanından ayrılmayan birisi iken Cihangir Şah onun sapkın düşüncelerine zıt düştüğü için saraydan attırılmıştır. Man Singh, Shvetambaras'ın Kanthal (Kartal) mezhebinin başıydı ve Ekber öldüğünde yeni taç giyen Cihangir hakkında Rai Singh Bhurtiya; Man Singh'e Şah'ın akıbetini sormuştur. Astroloji ve öngöründe yeteneği olan Man Singh, zamindara Cihangir'in saltanatının yalnızca iki yıl süreceğini söylemiştir. Cihangir Şah çevresine olan güvenini kaybetmişti. Zamanla Man Singh'in yanıldığı ortaya çıktı ve o kadar kötü bir cüzzam hastalığına yakalandı ki *"ölüm birçok açıdan hayata tercih edilebilirdi."* Bikaner'de bu şekilde yaşarken o zamanlar Gücerat'ta bulunan Cihangir Şah tarafından çağırıldı. Man Singh o noktada o kadar korkuya kapılmış ki yolda zehir almıştır.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰Yusuf Hikmet Bayur..., s.182vd.

⁴⁷¹Habibe Karayel, **Sir Thomas Roe'nun Gözünden Babürlü Sarayı**, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015, s.16.

⁴⁷²Thomas Roe..., s.391.

⁴⁷³Sewra, her zaman çıplak dolaşan bir grup Hintlidir. Bazıları saçlarını, sakal ve bıyıklarını yoluyor, bazıları da tıraş ediyordu. Dikili elbise giymezlerdi. Temel inançları hiçbir canlıya zarar verilmemesidir. Bkz. Nureddin Muhammed Jahangir, **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...**, s.250vd.

⁴⁷⁴Ellison Banks Findly, **Nur Jahan Empress of Mughal India**, New York 1993, s.197.; Nureddin Muhammed Jahangir, **The Tüzük-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir...**, s.437-438vd.

1.3.4.13. Gök Taşı Hadisesi

Bu dönemde meydana gelen en tuhaf şeylerden biri, bu yılın Farvardin ayının otuzunda⁴⁷⁵ Jalandhar'ın parganasındaki (Batı Bengal'de bir bölge) bir köyde meydana geldi. Şafak vakti doğuda muazzam bir gürültü yükseldi. O kadar korkunçtu ki orada oturan halk çok etkilenmişti. Sonra gürültünün ortasında yukarıdan parlak bir şey yere düştü. İnsanlar ateşin gökten düştüğünü sanıyorlardı. Bir süre sonra gürültü kesildi ve insanlar sakinleşti. Olayı kendisine bildirmek için vergi tahsildarı Muhammed Said'e hızlı bir haberci gönderildi. Muhammed Said hemen atına bindi ve bizzat görmek için bölgeye gitti. Uzunluğu ve genişliği on veya on iki arşın olan bir mesafe boyunca toprak o kadar kavruldu ki hiçbir yeşillik veya bitki izi kalmamıştı, hava hâlâ sıcaktı. Toprağın kazılmasını emretti. Ne kadar derine kazarlarsa hava o kadar sıcak oluyordu. Sonunda sıcak bir demir parçasının ortaya çıktığı bir noktaya ulaşmışlardır. O kadar sıcaktı ki sanki fırından çıkmış gibiydi. Bir süre sonra hava serinledi ve Muhammed Said onu evine götürdü. Onu bir çantaya koydu, mühürledi ve mahkemeye gönderdi. Cihangir Şah huzurunda tartılmasını emretmiştir. 160 tolas⁴⁷⁶ ağırlığındaydı. Usta Davud'a bundan bir kılıç, hançer ve bıçak yapmasını emretti. Metalin çekicinin altında tutunamayacağını ve parçalanacağını söyledi. Cihangir Şah bu durumda onu diğer demirlerle karıştırıp işlenebilir hâle getirebileceğini söyledi. Kılıç, bıçak ve hançer çok güzel kesiyordu. En iyi kılıçlardan daha iyiydi. Olayın aslına gelecek olursak göklerden gelen meteorun enerjisinden istifade etmek isteyen Cihangir Şah, devletin savaşlarda başarılı olması için bu alanda bir değerlendirme yapmak istemiştir.⁴⁷⁷

1.3.4.14. Hediye Usturlap

Şah I. Abbas'ın isteği üzerine Cihangir Şah'a, Sultan Uluğ Bey'in orijinal usturlabı gibi bir hediye gönderdiğini ve İran Şahı'nın bunun sadece kopyasını kendisine sakladığı bilinmektedir. Şah'ın bir diğer kayda değer hediyesi de üzerinde Uluğ Bey'in adının yazılı olduğu ve yaklaşık 1620-21 yıllarında İran elçisi tarafından dönemin

⁴⁷⁵9 Nisan'a tekabül ediyordu. Bkz. Nureddin Muhammed Jahangir, **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...**, s.362-363.

⁴⁷⁶Hindistan'da ağırlık birimi olarak kullanılıyordu. Bkz. Nureddin Muhammed Jahangir, **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...**, s.362-363.

⁴⁷⁷Nureddin Muhammed Jahangir, **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...**, s.362-363.

şehzadesi Şah Cihan'a hediye edildiği büyük bir yakuttu. Cihangir'in sarayında Müslüman bir usturlap ustasının yanında çalışan "Pandit" adında Brahman bir çırak tarafından Farsça ve Sanskritçe efsaneler içeren iki dilli bir usturlap bulunmuştur. Bu, Cihangir'in 11. saltanat yılında yapılmış çok ilginç bir usturlaptır. Benaras'taki (modern Varanasi) Sampuranand Sanskrit Üniversitesinde korunmaktadır.⁴⁷⁸

1.3.4.15. Cihangir Şah'ın Keşfettiği Kuyruklu Yıldız

Astronomi bilimine katkı sağlayan Cihangir ilk kez 26 Ekim 1618'de gözlemlediği kuyruklu yıldızı, "iki ucu ince ve ortası orak gibi kıvrık" bir mızrağa benziyordu. 16 gece sonra kuyruğunu kaybetmiş ve ışıklı bir kafa yapısına sahip olmuştur. Nitekim 1618 yılında üç kuyruklu yıldız ortaya çıkmıştır. Cihangir'in gözlemi, Çin, Kore ve Filipin raporlarının da bulunduğu C-1618 (ii) kategorisine girmektedir. Avrupa'nın bu kuyruklu yıldızla olan yoğun ilgisi, Kepler'in kendisinin de kısa bir monografisini içeren 28 monografin yazılmasıyla gösterilmiştir.⁴⁷⁹ Cihangir biri beşinci saltanat yılına denk gelen 5 Aralık 1610'da (Jülyen), diğeri de 19 Mart 1615'te (Jülyen) olmak üzere iki Güneş tutulması rapor etmiştir.⁴⁸⁰

1.3.5. Şah Cihan Hürrem Dönemi (1628-1655-1666)

1.3.5.1. Doğum Haritası Üzerine Görüşler

Lahor'da 20 Rebiülevvel 1000 (5 Ocak 1592) tarihinde dünyaya gelen Şah Cihan'ın babası Cihangir Şah, annesi Racput Prensesi Manmati'dir.⁴⁸¹ *Cihangirname*'de Şah Cihan'ın doğumu anlatılmaktadır. Eserde, mübarek Şamba olarak bilinen Perşembe arifesinin beş saat on iki dakikasını geçtikten sonra, hesaplamaya göre Terazi burcu yükselirken dünyaya geldiğini yazmaktadır. Persli astrologlardan biri veya Hintli astrologların hesabına göre Başak burcu olduğu görüşündeydi. Şah Cihan'ın muhteşem doğum tarihi, beraberinde güzel haberler taşıyordu. 565 yıl önce görülen nadir bir

⁴⁷⁸Razaullah Ansari, "Astronomical Activity in Medieval India in Sixteenth-Seventeenth Centuries", **Dört Öge III/VI**, Ekim 2014, s.17-18vd.

⁴⁷⁹Ramesh Kapoor, "Nūr ud-Dīn Jahāngīr and Father Kirwitzer: The Independent Discovery of the Great Comets of November 1618 and the First Astronomical Use of the Telescope in India", **Article in Journal of Astronomical History and Heritage XIX/III**, Aralık 2016, s.264-297.

⁴⁸⁰Razaullah Ansari..., s.15-16.

⁴⁸¹Azmi Özcan, "Şah Cihan", **DİA/XXXVIII**, İstanbul 2010, s.251-252.

yıldızın doğduğu görülmüştür. Her bin yılın başında dünyadan isyanı ve cehaleti ortadan kaldıracak bir dünya hükümdarının ortaya çıkması da bir hayır ve İlahi hidayet işaretidir. Hâkim Hakani şu dörtlüğü yazarken: *"Her bin yılda bir, kemal ehlinin mahremiyet sahibi biri dünyaya gelir. / Bundan önce de geldi ama biz daha doğmamıştık, bundan sonra da gelecek ama kedere batmış olacağız."* Arş-Aşyani (Ekber Şah) Hazretleri, Şah Cihan'ın doğumunun üçüncü gününde, dünyayı süsleyen güzelliğiyle göz kamaştırmıştır. Öyle bir kutlama yapıldı ki dünyanın gözleri kamaştı. Onun bu uğurlu gelişi, yüce dedesini çok sevindirdiği için ona İlahi ilhamla Sultan Hürrem adını verdi.⁴⁸² Astroloğu Gobind ona bu mutlu olayı önceden haber vermişti. Böylece imparatorluk ailesi arasında geçerli olan gelenek uyarınca çocuğun doğumundan sonraki altıncı günde Ekber, bu yeni doğan bebeğe isim vermesi için oğlu Selim tarafından davet edildiğinde ona Khurram (Şah Cihan) veya Neşeli adını verdi. Gerçekten de imparatorluk ailesine neşe saçtı.⁴⁸³ Bunun yanı sıra Jüpiter ve Venüs'ün birleşmesine atıfta bulunan Sahib-i Kiran-ı Sani olarak da bilinirdi.⁴⁸⁴

Ebu'l-Fazl ise Şehzade Şah Cihan'ın doğum haritasına tespitlerde bulunmuştur. Ona göre İlahi Çağ'ın 26. Dai'sinde (ayında), dört saat 24 dakika sonra, Terazi burcunda, Mota Raca'nın kızı Lahor'daki şehzade Cihangir'in haremünde bir oğul doğurdu. Adı Sultan Şah Cihan'dı.⁴⁸⁵

1.3.5.2. Taht Göstergeleri

Şubat 1628'de henüz bir şehzade olan Şah Cihan, tahta çıkış töreni için Agra kalesindeki saraya resmî olarak gireceği uğurlu saati (astrologları tarafından ayın 14'ü olarak hesaplanmıştı) beklemek üzere 12 gün boyunca o zamanlar imparatorluk saraylarını tanımlamak için kullanılan Daulat Khana adı verilen konutunda kaldı.⁴⁸⁶ Tahta geçtiği zaman dine olan ilgisini göstermek adına atası Ekber'in, Takvim-i İlâhî'si

⁴⁸²Nureddin Muhammed Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India...*, s.7.; Abu'l Fazl, *Akbarnama III...*, s.921.

⁴⁸³B. Prasad Saksena, *History of Shahjahan of Dihli*, London 1931, s.2.

⁴⁸⁴Thomas Roe..., s.565.

⁴⁸⁵Kanta Singhania..., s.88.

⁴⁸⁶Ebba Koch, *"Palaces, Gardens and Property Rights under Shah Jahan: Architecture as a Window into Mughal Legal Custom and Practice"*, *The Mughal Empire From Jahangir To Shah Jahan*, Mumbai 2019, s.206.

yerine Ay üzerine düzenlenmiş olan hicri takvimi yürürlüğe koymaktadır.⁴⁸⁷ Saray astronomu, 1627'de Şah'ın taç giyme töreninin hemen ardından ona katılan Feridüddin Münecim'di.⁴⁸⁸

1.3.5.3. Şahcihanabad'daki Münecimlerin Halka Hizmeti

Dergâh Kuli, eserinde Şah Cihan döneminde her şehrin, kasabanın ve köyün Hindu veya Müslüman münecimleri vardı. Tahta sandalyelerde oturan münecimler, ayların ve günlerin attettiği değeri, mübarek Ramazan'da oruç tutmak ve Zilhicce'de hacca gitmenin önemini üzerine İmam Hüseyin'in Muharrem ayındaki ölümünü anlatarak etkileyici konuşmalar yapıyorlardı. Dinleyiciler bu bilgilerle dikkatlerini onlara veriyor ve ardından ceplerindeki paraları bırakıyorlardı. Münecimler, kendi çadırlarında yani mekânlarında danışmanlarına evrenin gizemini açıklıyor ve insanlar gelecekteki kaderlerinin iyi mi kötü mü olduğunu öğrenmeyi yeğlemişlerdir. Eğer hayallerine yakın bir gelecekleri olacağını öngörür iseler büyük mutluluk yaşıyorlardı.⁴⁸⁹

1.3.5.4. Kötü Enerjiden Uzaklaşma Yöntemi Tartım Töreni

Şah Cihan'ın, atalarının günlerinde kullanılanlardan daha değerli eşyalarla (daha sonra muhtaç insanlara dağıtılmak üzere) tartıldığı söylenmektedir. İmparator Güneş ve Ay'a göre belirlenen doğum günlerinde, hastalıktan kurtulduktan sonra veya olumsuz bir astrolojik kavuşumun olası zararlı etkilerinden korunmak için tartılırdı. İmparatorun tartıldığı tarihler resmî takvimde önemli günlerdi. Soylular saraya gelişlerini ve saraydan ayrılışlarını bu tarihlere göre ayarlıyorlardı.⁴⁹⁰

1.3.5.5. Sarayın Temelini Atma Vakti

Antik Hindistan'da hükümdarın evi ve Brahman ritüelinin mekânı olan başkent kutsaldı. Hükümdarın kendisi de evrenin merkeziydi. Başkent hükümdarlığın

⁴⁸⁷Yusuf Hikmet Bayur..., s.193.

⁴⁸⁸Razaullah Ansari..., s.18-20.

⁴⁸⁹Dargah Quli Khan, **Muraqqa'-e-Delhi: The Mughal Capital in Muhammed Shah's Time**, (nşr. Chander Shekhar and Shama Mitra Cheny), Delhi 1989, s.21-22.

⁴⁹⁰Harit Joshi..., s.125.

merkezinde, saray-kale şehrin merkezinde, hükümdarlığın tahtı ise evrenin merkezinde bulunuyordu. Hindu mimarlar ve inşaatçılar Şahcihanabad inşasında çalışmıştır. Geçmiş zamanlara dayanan bu fikirler Bâbürlü dönemine kadar varlığını sürdürmekteydi. 1639'da Şah Cihan'ın evindeki astrologlar temel atma günü belirlediler. Şehir için burç, tören ve kutlamaların uğurlu zamanlarını belirlemek tüm hazırlıklardan önce gelmekteydi. İnşaatın başlangıcında bir tarlakuşu kurban edildi.⁴⁹¹ Eliade'ye göre bu kurbanların temelinde ruh olmadan hiçbir şeyin ayakta kalamayacağı ve orijinal yaratılışın fedakârlık yaparak tekrar var olduğu inancı yatıyordu.⁴⁹²

1.3.5.6. Şehzade Şüca'nın İsyanı

Şah Cihan oğlu Dara başarılı bir halef olarak görülmesine rağmen kibirli ve saygısız bir tutum sergiliyordu. Dara soyluları hor görerek bir askerin başka bir askeri öldürmesi üzerine intikam almak için harekete geçti. Ancak bu tutumu, babası tarafından sert bir şekilde kınanmıştı. Dara'nın, rakibi Evrengib'in destekçisi Sadullah Khan'ı zehirle öldürdüğü ve güçlü bir Hindu prensi olan Raca Jaising'e hakaret ettiği söyleniyordu. Dara, Mirzamula adındaki bir komutana karşı da benzer hakaretler yaptı. Sonrasında diğer soylularla arası açıldı ve bu durum Dara'nın düşüşüne neden oldu. Bir diğer oğlu olan şehzade Şah Şüca, benzer bir kibir içindeydi ve askerî gücünü artırmak için yatırımlar yaparak isyana yürümüştü. Şehzade Şüca Ragemal (Rajmahal) şehrinde ana sarayını elinde bulundurduğu Bengal'ı yönettiği dönemde, Bâbürlü İmparatorluğunda isyandan birkaç yıl önce olağanüstü bir olay yaşandı. Şah Cihan'a yazdı. Günün saat sekizinde, söz konusu şehrin yakınında, bir buçuk fersah genişliğindeki bir düzlükte, irili ufaklı çok sayıda kobra yılanı ortaya çıktı. Sahayı kapladılar ve öğleden sonra saat dörde kadar batıdan oyuncu kadrosuna geçtiler; okyanustaki dalgalara benziyorlardı. Köy sakinleri büyük bir korku içinde evlerinin ve ağaçların tepelerine tırmanmışlardır. Bahsedilen kobraların ortasında, başının üzerinde tamamen beyaz, daha küçük bir kobra taşıyan büyük bir kobranın hareket ettiğini görmüşlerdir. Pek çoğu şehrin varoşlarında ve köylerinde kalarak kimseye zarar vermeden yollarına devam ettiler ve arkadaşlarını kaybederek ölmüşlerdir. Bu olayı

⁴⁹¹Stephen P. Blake, *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India 1639-1759*, New York 1991, s.29vd.; John F. Richards, *The New Cambridge History of India I*, 1987, s.125.

⁴⁹²Mircea Eliade, *Cosmos and History The Myth of the Eternal Return*, New York 1954, s.18-20.

duyan Şah Cihan astrologlarına bunun ne anlama geldiğini sordu. İmparatorluğun kötülüğünün sona erdiğini ve onun uzun yıllar boyunca hayatta kalacağını söylemişlerdir. Şehzade Şah Şüca da astrologlarına danıştı ve onlar da ona çok zaman geçmeden bölgede isyanın çıkacağını öngörmüşlerdir. Bunun üzerine astrologların tahmin ettiği gibi olmuştur. Ancak Şah Şüca'nın tahtta olması gerektiğini söylerken çok ileri gittiler ve Şah Şüca'nın babasına isyan etmesinin nedeni olarak görülmektedir.⁴⁹³

1.3.5.7. Şehzadeler Arası Taht Kavgası

Manucci, seyahatnamesinde Şah Cihan'ın oğlu Dara Şükuh hakkında bilgiler vermiştir. Güzel bir ziyafet sofrasında bazı durumlarda hatırı sayılır sayıda astroloğu ağırladığından bahseder ve onların sözünün etkisinde kaldığını görür. Bunların başındaki kişiye Bavani Das (Bhavani Das) adını verir. Bu adam, adı geçen şehzadenin Şah olacağına dair en ufak bir şüphenin bulunmadığını ilan ettiği bir kâğıtla başını tehlikeye atmıştı. Manucci, bir sohbet içinde böyle bir öngörüü imzalama cesaretini nasıl gösterebildiğini ve eğer bu şekilde gerçekleşmediyse ne gibi bahaneler üretmeye hazır olduğunu sormuştu. Astrolog sorusuna uzun uzun ve içten bir şekilde gülerek kendisine eğer adı geçen şehzade Şah olursa en büyük itibarı ona vereceğini söylemiş, aksi takdirde şehzadenin Şah olamazsa kendi hayatını kurtarmakla yeterince meşgul olacağından muhtemelen bir astrologun hayatını almak için zamanı olmayacaktı.⁴⁹⁴ Şehzade Dara Şükuh her alanda astrologların sözüne itibar ediyordu. Kardeşi Evrengzîb ve Murad kendine karşı savaş açtıklarında Dara Şükuh kısa süre sonra orduya katıldı ancak o gün yürüyüş yapılamadı. Savaş malzemelerinin bir kısmı hâlâ eksikti ve astrologlar başlangıç için bu saati hayırlı olarak değerlendirmiyorlardı. Yürümek zorunda kalan Dara Şükuh yenilgiye uğramıştır.⁴⁹⁵

Şah Cihan'ın oğlu Murad Bahş'ın en yakın adamı Şahbaz Han, müneccimlerin Murad'ın tahta çıkacağını öngördüklerini ve bu nedenle ona bağlılık göstermesi gerektiğini söyleyerek ilk önce arkadaşı Mirza Kamran aracılığıyla kale komutanı Seyyid Tayyib'i etkilemeye çalışmıştı. O görevine sıkı sıkıya bağlı kaldı ve Şahbaz, gücüyle bir saldırı girişiminde bulunmak için ilerlediğinde Surat Kalesi akıllı bir topçu

⁴⁹³Manucci, *Storia do Mogor I...*, s.225-229.

⁴⁹⁴Manucci, *Storia do Mogor I...*, s.224.

⁴⁹⁵Manucci, *Storia do Mogor I...*, s.268.

ateşle onu kuşattı.⁴⁹⁶ Şahbaz ona Surat şehrinin yağmalanmasının ilk meyvelerini gönderirken Murad, daha fazla gecikmenin sadece bir fırsat kaybı olduğunu hissetmişti. Murad'ın tahta oturması için astrologlar, 20 Kasım'da güneşin doğuşundan 4 saat 24 dakika sonra, uzun yıllar boyunca bir daha gerçekleşmeyecek kadar hayırlı gezegenlerin kavuşumunun gerçekleştiğini tek bir ağızdan ilan etmişlerdi.⁴⁹⁷ Murad, İmparatorluğunu ilan ettikten sonra Dara Şuküh ona, Gücerat'tan Berar'a atandığına dair bir mektup göndermişti. Dara, Berar'ın Evrengzîb'in genel valiliğine dâhil olduğundan Murad'la birbirlerine düşürmek istiyordu. Murad Bahş tuzağı anlamış, kabul etmemiştir. Zaten babası vefat etmeden tahta sahip olmak gibi niyeti de yoktur. Babasından asiliği için af dilemiştir.⁴⁹⁸

1.3.5.8. Ölüme Doğru

Şah Cihan'ın ölüm zamanının geldiğini çevresi ve kendisi de hissediyordu. Daha sonra zihni dünyevi kaygılardan arınmış olarak sevdiği karısının mezarının önünde sessizce ölmek üzere Agra'ya gitti. Doktorlar da Şah Cihan'a hava değişimi önermişti. 18 Ekim'de Şah Cihan ayrıldı ve Delhi'den geçerek Agra'ya taşındı. Astrologlar tarafından seçilen ayın 1657 yılının 26'sında, Bahadurpura'dan Jumna'ya imparatorluk yürüyüşü gerçekleştirdi; insanlar, sevdikleri ve uzun süredir kayıp olan hükümdarlarına bakmak için kilometrelerce her iki kıyıya akın etti. Onun için hayır duaları havayı doldurdu. Bu şekilde Agra şehrine girdi. Şah Cihan'ın hastalığı sırasında Dara Şuküh sürekli olarak yatağının başında nöbet tutuyordu; ama aynı zamanda başkalarının hasta odasına ziyaretini de durdurdu. Kardeşleriyle olan taht mücadelesinde Evrengzîb, babasını kaleye hapsedmiş ve sağlığının kötüye ilerlemesiyle Şah Cihan vefat etmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶J.Sarkar, **History of Aurangzib**, Calcutta 1912, s.324vd.

⁴⁹⁷J.Sarkar, **History of Aurangzib...**, s.329.

⁴⁹⁸Prasad Saksena..., s.327vd.

⁴⁹⁹J.Sarkar, **History of Aurangzib...**, s.304vd.

1.3.6. Muhammed Muhyiddin I. Alemgir Şah Evrengzîb Dönemi (1658-1707)

1.3.6.1. Taht için Göksel Göstergeler

Alemgir ünvanıyla tanınan Evrengzîb 3 Kasım 1618 tarihinde Malva'da babası Şah Cihan ile annesi Mümtaz Mahal'in üçüncü oğlu olarak dünyaya geldi.⁵⁰⁰ Tahta geçmek için entrikalı hadiseler yaşamıştır. Bâbürlü İmparatorluğu tarihindeki taht mücadelelerini ve bu mücadelelerin doğasında yer alan kardeşler arası rekabete tanık olmaktadır. Şah Cihan'ın 1657 yılında karşılaştığı ciddi sağlık sorunları, imparatorluk içindeki iktidar dinamiklerini hızla değiştirmiştir. Oğlu Dara Şükuh, tahtın doğal varisi olarak öne çıkmasına rağmen kabiliyetsizliği dolayısıyla taht mücadelesinde başarısız olmuştur. Dara Şükuh'a karşı kardeşleri Evrengzîb ve Murad'ın bir araya gelmesi, devletin yönetiminde iki güçlü rakip yaratarak mücadeleyi alevlendirmiştir. Şüca'nın başkenti ele geçirme çabası, Bahadurpur savaşında aldığı yenilgi ile sonuçlanmıştır. Bu durum ayrıca savaşın coğrafi ve politik dinamiklerini de etkilemiştir. Evrengzîb'in çeşitli stratejik hamleleri, güç birliği yaparak Dara Şükuh'un ordusunu mağlup etmesi, takip eden süreçte kendisine önemli bir avantaj sağlamıştır. Mücadelenin sonunda Evrengzîb'in kardeşlerini bertaraf etmesi, Bâbürlü İmparatorluğu'ndaki taht kavgasının acımasız ve kanlı doğasını gözler önüne sermektedir. Şah Cihan'ın gözaltında tutulması ve oğulları arasındaki çatışmaların onun devlet yönetimindeki etkisinin nasıl zayıfladığını göstermiştir. Evrengzîb'in 5 Haziran 1659'da tahta çıkması ve "Alemgir" ünvanını alması ise siyasi iktidarın merkezileşmesi ve bir nesil değişiminin yanı sıra ruhsal bir meşruiyet arayışını simgelemektedir. Bâbürlü İmparatorluğu'nun iç dinamiklerindeki çatışmaları, kardeşler arası rekabet ve bu rekabetin imparatorluğun geleceği üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Bu durum, hanedan yönetimlerinin geleneksel özellikleriyle birlikte monarşinin istikrarı açısından önemli dersler barındırmaktadır. Bâbür monarşisinin bu geleneği, tarihsel bağlamda benzer güç mücadelelerinin tekrarını düşündürmektedir.⁵⁰¹ Evrengzîb bu dönemde de astrologlara danışmadan hareket etmemiştir. Kardeşi Dara Şükuh'un üzerine yürümüş ve kazanmıştır.

⁵⁰⁰Khaliq Ahmed Nizami, "Evrengzib", *DİA/XI*, İstanbul 1995, s.537-539.

⁵⁰¹Vedat Meral, "Alemgir Evrengzib Döneminde Babürlü Devlet Politikası (1658- 1707)", *Türk Dünyası Akademik Bakış III/V*, 2023, s.69-70.

15 Haziran'da, Evrengzîb, en büyük hayali olan taht için oğlu Sultan Muhammed'i ve tüm büyük komutanları Murad Bahş'ı kampını ziyaretle davet etmeye gönderdi. Söz konusu gün astrologlar tarafından bereketli olarak ilan edildi. Kardeşi Murad Bahş'ı himayesindeki komutanları dinlemeyerek yola çıktı.⁵⁰² Murad Bahş'ı, davete katılmış ve yemek yediği süre boyunca tamamen silahlı olarak arkasında duran hadım Şahbaz'dan başka kimsesi kalmadı. Ziyafette iyi bir şekilde ağırılıyorlardı. Bütün bunlar formalite icabı yapılmaktaydı. Yemek iki saat sürdü. Sonunda Evrengzîb, kardeşine dinlenmesi gerektiğini söyledi ve astrologlar tahta tam olarak ne zaman oturacağını, bizzat ne zaman geleceğinin hesabını yaptılar. Kardeşiyle beraber gelen askerleri bile tuzağa düşürecek bir plan yaparak Murad Bahş'ı kaleye hapsedmiştir.⁵⁰³ Astrologlar 21 Temmuz'u tahta oturmak için uğurlu bir gün olarak işaret ettiler. Evrengzîb'in taç giyme töreni için büyük hazırlıklar yapmaya başlanmıştı. Kardeşlerinin sonunu tamamen getirmeden tahta oturması tehlikeliydi.⁵⁰⁴ Taç giyme şölenini gerçekleştiremeden 21 Temmuz 1658'de yalnızca aceleyle ve kısaltılmış bir tören gerçekleştirilmişti. Tek rakip kendisi kaldığında saray astrologları, 5 Haziran 1659 Pazar gününün çok hayırlı bir gün olduğu ve Evrengzîb'in tahta çıkması için tüm düzenlemelerin o gün yapılması gerektiği görüşündeydi.⁵⁰⁵ Divan-ı Has'ı şatafatlı ve pahalı kumaşlarla kapladılar. Astrologlar güneşin doğuşundan itibaren 3 saat 15 dakikayı uğurlu an olarak ilan etmişlerdi. Bütün Saray endişeyle su saatlerini ve kum saatlerini dikkatle izleyen astrologların dudaklarında asılı kaldı. Sonunda sinyali verdiler ve değerli an gelmişti; giyinmiş ve hazır bir paravanın arkasında oturan Evrengzîb salona girdi. Bir anda, hazır bulunan İmparatorluk bandosundan yüksek sesli, neşeli notalar yükseldi. Müzisyenler şarkılarına; denizci kızlar dans etmeye başladılar. Güzel ilahi söyleyen kişi, yüksek bir kürsüye çıktı. Çınlayan net bir sesle imparatorun adının ve ünvanlarının açıklandığı hutbeyi okudu; başında Tanrı ile Peygamber'e övgüler, ardından da tahttaki seleflerinin isimleri yer alıyordu. Bu tür isimlerin her biri dudaklarından dökülürken ona yeni bir şeref cübbesi bahşedildi.⁵⁰⁶ Hicri 24 Ramazan 1069'da (5 Haziran 1659) ikinci tahta

⁵⁰²Manucci, *Storia do Mogor I...*, s.300.

⁵⁰³Manucci, *Storia do Mogor I...*, s.302vd.

⁵⁰⁴J.Sarkar, *History of Aurangzib II*, Calcutta 1912, s.107vd.

⁵⁰⁵J.Sarkar, *History of Aurangzib II...*, s.291.

⁵⁰⁶J.Sarkar, *History of Aurangzib II...*, s.295vd.

çıkışı, müneccimler tarafından daha kabul bir zaman dilimi iken aynı zamanda dinen de mübarek bir gün olarak görülmüştür.⁵⁰⁷

1.3.6.2. Yasaklanma Zamanı

Evrengzîb, Dara Şuküh'un sapkın uygulama ve ilkelerine karşı saf İslâm'ın savunucusu olarak tahta çıkmıştı. Artık ülkenin tartışmasız efendisi olduğuna göre savaşın başındaki manifestosunda verdiği sözleri yerine getirmek zorundaydı. Güneş'in Koç burcuna girdiği günü bir sevinç zamanı olarak kutlardı. Yeni yıl olarak kutlanan bu günü yasakladı ve sarayın geleneksel Nevruz kutlamalarını Ramazan ayındaki taç giyme törenine aktardı. Ekim 1675'te imparatorluğun her alanındaki astrologlar bağlandı ve gelecek yıl (olayların tahminlerini veren) raporlar hazırlamamaları için teminat vermeleri istendi. Astrolojinin tamamen yok olmayacağını herkes biliyordu. Kökeni çok derinlere dayandığından Şah'ın verdiği emrin bile tam manasıyla işlemediği görülmektedir.⁵⁰⁸ Bununla birlikte idam ettirilen Müneccim Gobind politikaların kurbanı olmuştur.⁵⁰⁹ Evrengzîb, danışmanlık için yasak zamanı olsa dahî Hindu astrologlardan Ishwar Das ve Manirama Dikshita tahta çıkışından itibaren on yıl boyunca yanında bulundurdu.⁵¹⁰

1.3.6.3. Evliliğindeki Önemli Saatler

Evrengzîb, 15 Nisan 1637'de Dilras Banu Begüm ile evlenmek için Agra'ya geldi. Saray astrologları evlilik tarihi olarak 8 Mayıs'ı belirlemişlerdi. Köklü ailelerin de yerini aldığı düğünde zengin bir şekilde döşenmiş salonda düğün hediyeleri tepsilerde sergilendi. Eşarplar, şekerlemeler ve hurma yaprakları dağıtıldı. Dışarıda havai fişekler patlatıldı. Her zamanki gibi şarkı söyleyip dans etmeye devam ettiler. Düğün gelinin tüm davetlilerle birlikte oturduğu akşam yemeğiyle sona erdi. Astrologlar tören için en şanslı zaman olarak şafaktan dört saat önceyi seçmişlerdi. O saatten çok öncebüyük vezir Asaf Han ve Şehzade Murad Bahş'ı, Evrengzîb'in Jumna'daki malikânesine

⁵⁰⁷J.Sarkar, **History of Aurangzib III**, Calcutta 1912, s.9.

⁵⁰⁸J.Sarkar, **History of Aurangzib III...**, s.81-87.

⁵⁰⁹Devinder Pal Singh, "Guru Gobind Singh Ji-His Mission and Vision", **Understanding Sikhism-The Research Journal XIX/I**, 2017, s.21.

⁵¹⁰Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâm'da Zaman...**, s.89vd.; Evrengzîb'in devlet yönetiminde Hinduları uzaklaştırdığı için çöküşe doğru yol almaya başladığını yazanlar olmuştur. Bkz. Halis Bıyıktay, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, Ankara 1991, s.96.

gittiler. Onu nehir kenarındaki yoldan kale sarayına götürdüler ve Şah Cihan'ın önünde selam verip ona her türden pahalı hediyeler vermişlerdir.⁵¹¹

1.3.6.4. Yol Gösterici Yıldızlar

Yaz mevsiminin başlangıcında, Evrengzîb'in doktorların tavsiyesine uyarak sıcak mevsimden önce Keşmir'e gitmeye karar verdiği belirtilmiştir. Bu yolculuğu sırasında en güvenilir yardımcıları ile birlikte hareket ettiği Agra kentine bir vali tayin ettiği ve Şah Cihan'a yüksek özen göstermeleri için emir verdiği ifade edilmiştir. Evrengzîb, astrologların ortak kararı olan en az bir yıl sürmesi gereken uzun bir yolculuğa 6 Aralık 1664'te Delhi şehrinden yola çıkmıştır. Yolculuk öncesinde geniş bir bahçede altı gün dinlenmiş ve askerin hazırlıkları tamamlanmıştır. Hareket planını ise detaylı bir şekilde Manucci anlatmaktadır; ağır topçu ekipleri, yük hayvanları ve günlük ihtiyaçlar için hazırlık yapılmıştır. 700 yük hayvanı, 200 gümüş, 100 altın ve 150 kaplan avında kullanılan malzemeler taşıyan develerle birlikte her türlü ihtimale karşı hazırlıklar tamamlanmıştır. Evrengzîb, tahtında oturarak, gösterişli bir törenle yola çıkmıştır. Yürüyüş sırasında yanında pek çok süvari, müzisyen ve koruma bulunmaktaydı. Yol boyunca öndeki kamel, yolda ölü hayvanlar veya insanlar için örtü taşımaktadır. Ayrıca yanındaki görevliler mesafe, zaman ve yön hakkında bilgi vererek Keşmir'in şifalı havasına doğru ilerlemişlerdir.⁵¹²

1.3.6.5. Şehzadelerin İsyan Girişimleri

Evrengzîb, oğlu Ekber'e görev vermiş ve şehzade Racputlara karşı yürümüş lakin düşmanın vaatlerine inanarak babasına karşı isyan etmiştir. Bâbürlü ordusu Muazzam'ın liderliğinde hızla Ekber'e saldırdı. Ekber önce Dekken'e, sonra da Maratalar'a sığındı. Şehzade'nin izlediği politikada tahta çıkmasında destek verilmesiydi.⁵¹³ Ekber'le Sembhacı ilk ziyaretini gerçekleştirmek için astrologlarının seçeceği hayırlı bir günü bekledi.⁵¹⁴ Diplomaside başa gelecek herhangi bir suikaste

⁵¹¹J.Sarkar, **History of Aurangzib...**, s.58-59.

⁵¹²Manucci, **Storia do Mogor II**, London 1907, s.66vd.

⁵¹³Hami Demir, **Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb (Âlemgîr Şah): Hayatı ve Siyaseti (1658-1707)**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2023, s.146-147.

⁵¹⁴J.Sarkar, **History of Aurangzib IV**, Calcütta 1912, s.250-251.

karşı mutlaka gelecekte haber alınmak istenmiştir. Evrengzîb Maratalar üzerinde stratejik ilerlemeler kaydedince Ekber Safevi Devleti'ne sığınmıştır. Evrengzîb'in zamanında babasına yapmış olduğu davranışları Ekber, örnek alarak isyana cesaret etmiştir. Evrengzîb hamlesini geciktirmeden kendine itaat edip Ekber'in yanında olanlara gecikmeleri adına astrologları devreye sokmalarını istemiştir. Kendini savunmada yeterli olamayacağını düşünerek zaman kazanma peşindedir. Kuyruklu yıldızın görünmesiyle iyice tedirgin olmuştur. Tüm bu olarlardan sonra Ekber'in stratejik hataları yüzünden galip taraf Evrengzîb olmuştur.⁵¹⁵

Astrologlar, yine Alemgir Şah'ı uyararak oğlu olan Bahadır Şah'ın yaşı biraz daha büyüdüğünde ona onun isyan edeceğini öngördüğünü söylediler. Hâlbuki Bahadır Şah'ın kendisinde eksik olan şey, kardeşi Sultan Muhammed'de fazlasıyla mevcuttu. Bu sözler üzerine şehzade titreyerek kılıcını çekti. Babasının ayaklarının dibine fırlattı ve böyle bir şey yapmaktansa kafasının kesilmesini tercih edeceğini söyledi. Böyle bir söz karşısında duyduğu heyecanı fark eden babası, onu kucakladı, kılıcını geri aldı ve kendisinden böyle bir hareket beklemediğini söyleyerek ona bağıladı.⁵¹⁶

1.3.6.6. Savaş Kahramanları Fillerin Sonu

Manucci, seyahatnamesinde en büyük savaş aleti olan fillerden bahsetmektedir. Birçok alanda kullanılan hayvan savaş dışında günlük hayatta da istifade edilmiştir. Şahlar fil dövüşleri yaptırdıkları için fillerin sayılarında düşüş olmuştur. Bu da dövüşürmenin bağımlılık yaptığı fillere karşı yanlış tutuma sevk ettiği görülmüştür. Devlete çok masraf olduğu aşikârdır. Aslında çoğalmaları engellenmiştir. Şah, yıllar önce astrologlar tarafından yavru doğurma ihtimaline karşı erkeğin dişiye yaklaşmasına izin verilmemesi gerektiği söylenen seleflerinin kurallarını uygulamaktaydı. Bu olay imparatorluğu talihsizlikle tehdit edecek ve çok kötü bir kehanet olacaktır.⁵¹⁷

⁵¹⁵Manucci, *Storia do Mogor II...*, s.246vd.

⁵¹⁶Manucci, *Storia do Mogor II...*, s.396.

⁵¹⁷Manucci, *Storia do Mogor II...*, s.364.

1.3.6.7. Yıldızların Hükümdar Ölümündeki Haberciliği

1705 yılının Şubat ayında Gücerat eyaletinde korkunç bir olay yaşandı. Gogo bölgesinde⁵¹⁸ öyle bir yer sarsıntısı oldu ki yer beş fersah boyunca açıldı. Bazı yerlerde çatlak on ila yirmi arşın genişliğinde, hatta otuz arşın kadar genişti. Ülkenin valisi derinliği ölçmek için adamlar gönderdi ve onlar da elli arşın derinlikte oyuğun dibine ulaşamadıkları raporunu getirdiler. Yeryüzündeki bu korkunç sarsıntılardan birkaç gün sonra oldukça büyük damlalar hâlinde bir kan yağmuru yağdı, toprak kırmızıya döndü ve su depoları bununla doldu. Aynı zamanda on beş gün boyunca görülebilen bir kuyruklu yıldız ortaya çıkmıştı. Brahmanlar ve müneccimler burada bir konuşma fırsatı buldular ve bu işaretlerin Alemgir Şah'ın yaklaşan ölümünün üzerine Surat limanının kayıpla birlikte imparatorluğun birçok yerindeki yıkımın göstergeleri olduğunu ilan etmişlerdir.⁵¹⁹

1.3.6.8. Çocuklarının İzdivacında Öngörüler

Kutubşahilerin⁵²⁰ lideri Abdullah Kutubşah'ın üç kızı vardı. Bunlardan biri Evrengzîb'in oğlu Muhammed Sultan'la evlenmiş, en büyük kız ise Mekke'nin en soylu ailelerinden birinin soyundan geldiğini iddia ederek yeteneğiyle başbakanlık ve dedelik makamına yükselen Seyyid Ahmed'le evliydi. Üçüncü kızın da Seyyid Ahmed'in himayesi altındaki ve bilgin babasının eski bir müridi olan Seyyid Sultan ile evlendirilmesi teklif edildi. Ancak Seyyid Sultan'ın Seyyid Ahmed'in soyağacıyla alay etmesi sonucu ikili arasında tartışma çıktı. Çok fazla öfkelenildi ki evlenme teklifi edildiği gün Seyyid Ahmed, Abdullah'a kızını Seyyid Sultan'a verirse hükümdarlığı derhal terk edeceğini söyledi. Zayıf bir hükümdar olan Abdullah Kutubşah uzun süredir almış olduğu desteği kaybedemezdi. Sevddiği en büyük kızına itaatsizlik etmemiş ve böylece müstakbel damat birdenbire düğünü terk etmiş, şehirden kovulmuştur. Müneccimler ise seçmiş oldukları zamanda sultanla mutlaka evlenebilmesi için başka

⁵¹⁸Gogo, şu anda Bhaunagar tarafından geçilmiş olan, Kathiawar Yarımadası'nın doğu kıyısında bulunan bir kasaba ve limandır. Bkz. Manucci, *Storia do Mogor IV*, London 1907, s.233.

⁵¹⁹Manucci, *Storia do Mogor IV...*, s.233.

⁵²⁰Kutubşahiler Behmenî Devleti'nin 1527'de yıkılmasının ardından ortaya çıkan beş Müslüman devletten biriyken kökenlerini Karakoyunlulara dayandırmaktadır. Bkz. Enver Konukçu, *"Kutubşahiler"*, *DİA XXVI*, Ankara 2002, s.500.

bir eş bulmalarını istemişlerdir. Saray ahalisinin seçimi, baba tarafından Kutubşahi ailesinden gelen Ebu'l Hasan olmuştur.⁵²¹

1.3.6.9. Sarayın Yıldızı Zebunnisa

Muşaire adlı karalama defterinin adı dönemin kaynaklarında vardır. Evrengzîb'in kızı Sultan Zebunnisa adına olan bu defterin önsözünde Molla Rıza'nın ismi geçmektedir. Patna'daki Khoda Bakhş Khan Kütüphanesi'nde bulunan defterin önsözünde Hürremsaray'ından söz eder. Zebunnisa'ya ait bu saray hakkındaki bilgi dışında sanatçı ve ulema hakkında bilgi verirken dilbilgisi, geometriyle astronomi bilimlerine verilen önemden de bahsetmiştir.⁵²²

1.3.6.10. Ölümüne Yakın Verilen Sadaka

Evrengzîb, 1705 yılından itibaren artan rahatsızlığı nedeniyle devam eden seferlerden çekilmek zorunda kaldı. Hastalığının son evresini Ahmednagar'da geçirdi.⁵²³ Bunun üzerine 19'uncu perşembe günü Hamidüddin Han, astrologların tavsiyesi üzerine Rs değerinde bir filin dağıtılması emrini verdi. Filin sadaka olarak dağıtılması Hinduların ve yıldızlara tapanların bir geleneğidir.⁵²⁴ Bu son günlerde oğulları Azam ile Kam Bahş'a, kardeşçe sevgiyi, barışı ve ılımlılığını geliştirmeleri için yalvaran, dünyevi her şeyin beyhudeliğini gösteren iki acıklı mektup yazdırdı. Bunlar ve ayrıca ölümünden sonra yastığının altında bulunduğu söylenen, imparatorluğunun hayatta kalan üç oğlu arasında barışçıl bir şekilde paylaştırılmasını önerdiği bir kâğıt da bulunmuştur. Ölümünden sonra üçüncü oğlu Azam, kardeşleriyle olan taht kavgasından galip gelerek tahta geçmiştir. Astrologlar tarafından uygun görülen 15 Mart 1707'de tahta çıkmayı tercih etmiştir.⁵²⁵ Azam Muhammed Şah ve Kam Bahş kısa bir süre tahtı

⁵²¹J.Sarkar, **History of Aurangzib IV...**, s.330-332.

⁵²²Berna Karagözoğlu, "*Padişah Babanın Şair Kızı: Zebunnisa*", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi IX**, 2016, s.225.

⁵²³Hami Demir, **Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb (Âlemgîr Şah): Hayatı ve Siyaseti (1658-1707)...**, s.156.

⁵²⁴J.Sarkar, **History of Aurangzib V**, Calcutta 1912, s.257.

⁵²⁵Manucci, **Storia do Mogor IV...**, s.375.

ellerinde tutmuşlardır. Aralarında çıkan mücadele sonucu I. Bahadır Şah 1707'de Bâbürlü hükümdarı oldu.⁵²⁶

⁵²⁶Hami Demir, **Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb (Âlemgîr Şah): Hayatı ve Siyaseti (1658-1707)...**, s.156-157.

II. BÖLÜM

BÂBÜRLÜ DÖNEMİ RASATHANELERİ, TAKVİMLERİ, ASTRONOMİ VE ASTROLOJİYLE UĞRAŞAN BİLİM İNSANLARI

2.1. Rasathaneler ve Timurlu Döneminde Rasathane

Astronominin gelişiminde rasathanelerin çok önemli yeri vardır. Ernst Zinner,⁵²⁷ İslâm öncesi dönemde Babilliler ve Yunanlar arasında kalıcı rasathanelerin var olmadığı veya çok kısa süreli olduğu görüşünü savunmuştur. Zinner, Ptoleme Hanedanı ve antik zenginlerin bilimsel katkılarının sınırlı olduğunu, rasathane kurma gerekliliğinin henüz hissedilmediğini belirtmektedir. Bununla birlikte, İslâm döneminde kurulan düzenli rasathanelerin astronominin ilerlemesine önemli katkılar sağlamıştır.⁵²⁸ Rasathaneler, İslâm Dünyası'nda önemli araştırma kurumları olarak ortaya çıkmıştır. İslâm öncesi dönemde İskenderiye'de bir rasathane mevcut olmakla birlikte, bu yapı organize bir kurum niteliği taşımamıştır. Organize bir rasathane anlayışı ilk defa İslâm Dünyası'nda gelişmiş ve bu durum astronomi araştırmalarının sistematik bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamıştır.⁵²⁹ Astronomi alanındaki ilerlemelerle resmi sıfat kazanan rasathaneler, İslâm dünyasında hükümdarlar veya yüksek mevkideki kişilerin girişimiyle ortaya çıkmıştır. Bu rasathaneler genellikle resmi devlet müessesesi haline gelmiştir ve ilmi çalışmalar, astronomi bilimine veya diğer ilim dallarına odaklanmıştır. İslâm rasathanelerinin temel amacı, dakik rasatlarla yeni gözlemler yaparak zicler oluşturmaktır. İslâm dünyasında birçok rasathane bu amaçla inşa edilmiştir. Abbasi Halifesi Memun, Şemmasiyye Rasathanesi Bağdat'ta inşa edilmiştir. Burada Meverrud ailesi, Ahmed bin Abdullah el-Hasib Habeş el-Mervezi ve Mervli Fazl b. Sehl es-Serahî gibi astrologlarla astronomlar çalışmaktaydı.⁵³⁰ Şemmasiyye'deki rasathanenin kuruluşuna dair önemli bir nokta, bu rasathanenin eski bir tapınak, daha doğrusu bir

⁵²⁷Fuat Sezgin'in bahsettiği eser; Ernst Zinner, *Die Geschichte der Sternkunde von den ersten Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin 1931.

⁵²⁸Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik II*, (nşr. Abdurrahman Aliy, Eckhard Neubauer), İstanbul 2008, s.19.

⁵²⁹Ali Bakkal, "İslâm Tarihinde Rasathaneler", *Bilimname XXXIX*, 2019, s.106.; Mehmet Şeker, "İslâm'da Astronomi ve Rasathaneler", *Diyanet Dergisi XVIII/IV*, 1979, s.248.

⁵³⁰Kishimjan Eshenkulova..., s.119.

sinagogdan oluşmasıdır. Bu rasathane, halifenin en yakın çevresinden olan Yahudilikten dönme Sind b. Ali'nin denetiminde kurulmuştur.⁵³¹ Abbasi Halifesi Memun Astronomlar heyetine Batlamyus'un keşiflerini incelemelerini ve yeni astronomi tabloları hazırlamalarını istedi. Daha sonra 828 yılında Kasiyyün Rasathanesi'ni kurdurdu. Bu rasathanelerde Güneş gözlemleri yapıldı, Kasiyyün'de özellikle Güneş ve Ay'la ilgili gözlemlerin yanı sıra gezegenlerle sabit yıldızlara dair araştırmalar da yapıldı. İki rasathane arasında iş birliği yapılarak bilimsel çalışmalar gerçekleştirildi. Memun'un yönlendirmesi ve ilgisiyle astronomi çalışmaları büyük önem kazandı. Şemmasiyye yeterli sonuç alınamayınca çalışmalar Kasiyyün Rasathanesi'ne taşındı.⁵³² Kas Rasathanesi, Biruni'nin gözlem yaptığı ve Kas'daki güneşin yüksekliğini ölçüp paralel derecesini hesaplamış olduğu rasathanedir. Biruni on yedi yaşından yirmi iki yaşına kadar Kas'ta çeşitli gözlemler gerçekleştirmiştir. Gözlemleri sırasında gözleri rahatsızlanmasına rağmen, gözlem yapmaktan vazgeçmemiştir. Bunun yerine, gözlemlerini güneşin sudaki aksine bakarak sürdürmüştür. Kaynaklarda rasathane olarak adlandırılmasa da 16 metre çapında sabit bir astronomi aracının bulunduğu bu mekanın rasathane olarak kabul edildiği ifade edilmektedir.⁵³³ Dönemin önemli bilim insanı İbn Sina, 980-1037 yılları arasında felsefe, matematik, gökbilim, fizik, kimya, tıp ve müzik gibi çeşitli alanlara vakıftır. İbn Sina'nın, İsfahan emiri Alaüddeve ile arkadaş olduğu ve onun emriyle Hamedan'da bir gözlemevi kurarak yeni gökbilimsel tablolar hazırlamak için çalışmalar yürüttüğü belirtilmiştir. Öğrencisi Ebu Ubeyd el-Cüzcani ile birlikte azimut ve yükseklik ölçen bir araç yapmışlardır. Ayrıca astrolojiyi eleştiren bir risalesi de bulunmaktadır. İbn Sina, matematik, gökbilim ve diğer bilim alanlarında çalışmış, gözlemler yapmış, mekanikle ilgilenmiş, astrolojiyi eleştirmiştir.⁵³⁴ İsfahan (Melikşah) Rasathanesi, on birinci yüzyılın en önemli gözlemevi, Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) tarafından kurulan gözlemevi görünüyordu. Melikşah döneminde, veziri Nizamülmülk çabalarıyla Doğu İslâmı'nda yüksek eğitim okulu olarak medrese sistemi kurulmuştu. Nizamülmülk ve Sultan Melikşah, en seçkin astronomları bir araya getirerek yeni yılı Koç burcunun başlangıcına yerleştirmişlerdi.

⁵³¹Fuat Sezgin..., s.19-20.

⁵³²Ali Bakkal..., s.108-109.

⁵³³On yedi yaşındayken 380/990 yılında, yarıçapı 8 metre olan ve yarım derecelik bölümlere ayrılmış astronomik bir çember aracılığıyla Kâs boylamından güneşin yüksekliğini ölçerek şehrin enlem derecesini hesapladığı vurgulanmaktadır. Bkz. Ali Bakkal..., s.114.

⁵³⁴Yavuz Unat, "*Tarih Boyunca Türklerde Astronomi*"..., s.852.

Bu adım, yeni takvimin başlangıcını belirlemesine yol açmıştır. Bu dönemde, Sultan Melikşah için bir gözlemevi inşa edilmiştir. Ömer Hayyam, Ebu Hatim Muzaffer B. İsmail el- İsfizari İsfahan, Meymun ibn Najib el Vasiti ve diğer bazı önemli astronomlar bu amaca hizmet etmişlerdi. Gözlemevi, Sultanın ölümüne kadar faaliyetlerine devam etmiş ve onun ölümünden sonra son bulmuştu. Melikşah, astronomlarına gözlemevi inşa etmelerini veya kendi adını taşıyan gözlemler yapmalarını istemişti. Astronomlar, bu işin zor ve uzun bir süreç olduğuna karar verirken bu görevi başarıyla tamamlayacaklarından emin olmadıklarını belirtmişti. Bunun yerine, hızlı bir şekilde tamamlanabilecek ancak sonsuza kadar sürecek bir şey yapmaya karar vermişlerdi. Melikşah'ın adını taşıyan yeni bir Güneş takvimi olmuştu. Melikşah Rasathane'nin konumu, bugüne kadar bahsedilen kaynaklarda belirtilmemiştir. Genellikle Nişabur veya Rey'de bulunduğu varsayılmıştır. Ancak rahathanenin Bağdat'ta yer aldığı da bir olasılık olarak göz önünde bulundurulmaktadır. Melikşah'ın rasathanenin nispeten uzun ömürlü ve etkileyici bir rasathane olmasına rağmen, kurucusunun ölümünden uzun süre sonra ayakta kalamamıştır. Rasathanenin, önceki hükümdar rasathenelerinden daha uzun süre var olmasının nedeni, kurucusunun rasathane kurduktan sonra oldukça uzun bir süre hayatta kalmasıdır.⁵³⁵

Meraga Rasathanesi, 1258'deki Bağdat'ın fethinden sonra Hükümdar Hülagu, bilgin Nasirüddin Tusi'ye yeni bir rasathane kurma görevi verdi. Bu rasathane, Batı Moğol İmparatorluğu'nun başkenti Meraga'da inşa edilmiştir. Rasathanenin inşasına 1259 yılında başlanmış olup, tamamlanma tarihi bilinmemektedir. Rasathane, Tebriz'in yaklaşık 80 km güneyinde ve Urmiye Gölü'nün 29 km doğusunda bir tepe üzerine inşa edilmiştir. 1880'lerde, sadece 45 ayak kalınlığındaki duvar temelleri ve birkaç dairesel moloz yığını görülebiliyordu.⁵³⁶ Zic-i İlhani⁵³⁷ kitabını da bu Meraga'da yazdı. Meraga Rasathanesi, diğer ziclerde olmayan birkaç matematik ve astronomi konusunu bu kitabına ekleyerek her taraftan bilim adamlarını davet etti ve onların yardımıyla bu bilim merkezini inşa etti. İnşa edilen bu rasathaneyi gerçek anlamıyla ilk astronomi

⁵³⁵Aydın Sayılı, *The Observatory in İslâm and Its Place in the General History of the Observatory*, Ankara 1988, s.160vd.; Seyfettin Kaya, *Selçuklular Döneminde Astronomi...*, s.201-202.; Seyfettin Kaya, "Ömer Hayyam ve İsfahan Rasathanesi'nde Astronomi Çalışması", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences IX*, 2017, s.510vd.

⁵³⁶Fuat Sezgin..., s.28vd.

⁵³⁷Nasirüddin Tusi tarafından ele alınan astronomiye dair kitabıdır. Bkz. Yavuz Unat, "Zic-i İlhani", *DİA XLVI*, s.399.

rasathanesi olarak sayılmaktadır. Bu rasathane için Hülagü Han tarafından birçok para ihdas edilmiş ve uzun yıllar faaliyetini sürdürmüştür.⁵³⁸

1272 yılında Kırşehir'de inşa edilen Cacabey Medresesi'nin bir rasathane olduğu halk arasında genel kabul görmüştür. 1947'de yapılan kazı çalışmalarında kuyunun bir rasat kuyusu olabileceği ifade edilmiştir. Kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Bazı araştırmacılar, buranın normal bir medrese olduğunu savunmuşlardır. Ancak kuyunun yapısıyla özellikleri, su toplama ve boşaltma mekanizmaları göz önüne alındığında buranın bir rasat kuyusu olma olasılığı güçlenmektedir. Rasathanenin kubbesinin ortasında güneş ışığını geçiren açıklık Bağdat rasathanesine benzemektedir.⁵³⁹

Timurlular döneminde rasathanesiyle anılacak olan Semerkant'ı ilim ve kültür merkezi haline getirmek için önemli çabalar sarf etmiştir. Âlimlere değer vererek onlarla sürekli istişare etmiş, şehirde birçok ilim dalında yetkin bilim insanlarını toplamıştır. Uğraşlarına destek vererek, Semerkant'ı pek çok ünlü âlimle zenginleştirmiştir.⁵⁴⁰ Timur'un torunu Uluğ Bey döneminde ise ilim, sanat ve edebiyat daha da parlamış, Semerkant, kültürel faaliyetler açısından önemli bir merkez olmuştur. Bu dönemde naklî ve aklî ilimlerin yanı sıra tasavvuf kültürü de hızla yayılmıştır. Uluğ Bey'in mimari ve bilimsel çalışmalara verdiği önem, Semerkant'ı dönemin en ihtişamlı şehirlerinden biri yapmıştır.⁵⁴¹

Uluğ Bey dünyevi bilimleri, dinsel ve dilsel sınırların ötesinde değerlendirerek övmüştür. Bu durum, bilimsel gerçeğin evrensel geçerliliğiyle nesnelliğini benimsemesini ve bu özelliklerin onun üstünlüğünün kriteri olarak kabul edilmesini ifade etmektedir. Uluğ Bey'in bu tutumu, bilimsel bilginin özgünlüğüne ve bağımsızlığına olan saygısıyla bilimin her türlü kısıtlamasından önyargısından uzak olması gerektiğine olan inancını yansıtır. Ona göre, bilimsel gerçeklik herkes için aynı olmalıdır ve objektif gerçekleri dinsel ya da kültürel inançlardan bağımsız olarak araştırılmalıdır. Bu yaklaşım, Uluğ Bey'in bilimsel bilgiyi yüceltmesi ve önemli bir

⁵³⁸Tuba Tombuloğlu, *"Timurlularda Eğitim"*, 4.Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi, Muğla 2018, s.378.

⁵³⁹Ali Bakkal..., s.124.

⁵⁴⁰Osman Aydın, *"Timurlular Döneminde Semerkant"*, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X/I, s.308-309.

⁵⁴¹Yavuz Unat, *"Uluğ Bey"*, DİA XLII, İstanbul 2012, s.127-129.

değer olarak görmesiyle uyumludur. Ona göre, bilimsel bilgi evrensel bir niteliğe sahiptir ve herhangi bir dini veya kültürel doktrinden etkilenmeden gerçeklikle ilgili objektif olma niteliğini korumuştur.⁵⁴² Semerkant Rasathanesi, İlhanlı hükümdarı Hülagü'nün zamanında Nasîrüddin el-Tusi tarafından Meraga'da inşa edilmiş olan Meraga Rasathanesi'ne dayanarak yapılmıştır. Uluğ Bey, küçük yaşlarda Meraga Rasathanesi'ni ziyaret ederken astronomiye karşı derin bir ilgi geliştirmiştir. Uluğ Bey'in ilmi faaliyetleri ve rasathanenin yapımına karar verilmesindeki rolü oldukça etkili olmuştur.⁵⁴³ Farklı bir yaklaşım olarak Uluğ Bey'in rasathane kurması, onun bilimsel ilgi alanı ile doğrudan ilişkilidir. Riyazi ilimlerle ilgilenen kişilerin rasathane kurması, kadim dönemde doğal bir sonuç olarak karşılanmıştır.⁵⁴⁴ Semerkant Rasathanesi, tarihi boyunca en önemli ilim kurumlarından biri olarak öne çıkmıştır. Burada Gıyaseddin Cemşid el-Kaşi, Kadızade-i Rumi ile Ali Kuşçu gibi bilim insanları yöneticilik yapmış ve önemli araştırmalara imza atmışlardır. Bu gözlemevinde yapılan gözlemler ve araştırmalar, Zic-i Uluğ Bey adlı eserle bir araya getirilmiştir. Zic-i Uluğ Bey, Farsça yazılan bir eserdir akabinde Arapça ve Türkçe'ye çevrilmiştir. 1437-1440 yılları arasında hazırlandığı kabul edilmektedir. Eser dört kitaptan oluşur: Birinci kitapta kronoloji ve takvimler; ikinci kitapta pratik astronomi ile ilgili bilgiler; üçüncü kitapta gezegenlerin ve yıldızların hareketleri hakkında bilgilerle beraber 1018 yıldız içeren bir katalog; dördüncü kitapta ise astroloji bilgileri yer almaktadır. Zic-i Uluğ Bey, XVI. yüzyıla kadar astronomi çalışmalarının temel kaynağı olmuştur. Osmanlı devleti döneminde pek çok şerh ve çeviri yapılmıştır. Eser, hem tarihsel hem de bilimsel açıdan önemli bir kaynak olmuştur ve çeşitli dillerde yayımlanmıştır. Zic-i Uluğ Bey, Semerkant'ın kültürel ve bilimsel hayatını yücelten önemli bir eser olarak öne çıkmaktadır.⁵⁴⁵

Babürnâme 'de Semerkant Rasathanesiyle alakalı önemli bölümler yer almaktadır. Bu bölümlere bakalım. “Ünlü tarihçi ve matematikçi Uluğ Bey Mirza, Semerkant kalesinin içinde bulunan imaretlerinde büyük bir medrese ve hankah yaptırdı. Hankahın kubbesi olağanüstü büyüktü ve dünyada onun kadar büyük bir kubbe

⁵⁴²Aydın Sayılı..., s.11.

⁵⁴³Kishimjan Eshenkulova..., s.120.

⁵⁴⁴İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı:Semerkant Matematik-Astronomi Okulu”, **Divan İlmi Araştırmaları XIV/I**, 2003, s.12.

⁵⁴⁵Yavuz Unat, “Zic-i Uluğ Bey”..., s.400-401.

olduğu söylenir. Ayrıca, bu medrese ve hankahın yanında Mirza-Hamam olarak bilinen bir hamam da inşa ettirdi. Hamamın döşemesi çeşitli taşlardan yapılmıştı. Horasan ve Semerkant'da benzer bir hamamın olup olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca, medresenin güneyinde, Mescid-i Mukatta olarak adlandırılan bir mescid de yaptırdı. Mukatta adının sebebi, parça parça ağaçları oymak suretiyle İslâmi ve Çin tarzı süslemelerle yapılmasıdır. Duvarları ve çatısı bu tarzda yapılmıştır. Bu mescidin kiblesi ile medresenin kiblesi arasında büyük bir fark vardır; muhtemelen bu mescidin kiblesi yıldızlara göre belirlenmiştir. Mirza'nın yaptırdığı diğer büyük binalardan biri de Kühek tepesi yamaçlarında bulunan üç katlı rasathane idi. Uluğ Bey Mirza, bu rasathane yardımıyla Zic-i Gürgani oluşturdu; hala diğerlerinden daha fazla kullanılmaktadır. Önceden, Hoca Nasirüddin Tusi'nin Hülagü Han döneminde Meraga'da ele geçirdiği İlhani takvimi tamamlanmıştı. Dünyada yedi sekizden fazla rasathane ele geçirildiği düşünülmektedir. Bunlardan biri Halife Memun'a aittir ve Zic-i Memuni'ye göre kaydedilmiştir. Batlamius da bir rasathane ele geçirdi. Hindistan'da, Raja Bikramajit zamanında bugün Mandu'da bilinen Malwa Devleti'ndeki Ujjain ve Dehar'da bir rasathane ele geçirildi. Hinduların Hindistan'da kullandığı zic budur. Bu rasathanenin ele geçirilmesinden bu yana 1584 yıl geçmiştir; diğerlerine göre daha eksik bilgilere sahiptir." Semerkant Rasathanesi Kühek tepesinde 3 katlı içerisinde zic yazma aleti olan bir inşadır.⁵⁴⁶ Zic-i Gürgani'yi Uluğ Bey burada kaleme almıştır. Devrin önde gelen alimleri el-Kaşi, Ali Kuşçu ve Kadızade-i Rumi'de esere katkı sağlamıştır.⁵⁴⁷

Semerkant Rasathanesi'nin inşasıyla ilgili kazı çalışmaları sırasında araştırmacılar çeşitli bilgilere ulaşmışlardır. 1259'da Nakşi-Cihan denilen bir yerde kurulan rasathanenin yapısına ve içeriğine dair bilgilere ulaşılmıştır. Semerkant Rasathanesi'nin yapısının konstrüksiyonu ve astronomi aletlerinin kullanımı açısından önemli bilgiler elde edilmiştir. Uluğ Bey'in yönetimi altındaki astronomi çalışmalarıyla beraber rasathanede gerçekleştirilen faaliyetler, dönemin ilim adamları tarafından da ele alınmış ve eserlerinde detaylı olarak görülmüştür. Özellikle El-Kaşi'nin yazdığı

⁵⁴⁶Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme I...**, s.71-72vd.

⁵⁴⁷Osman Aydınlı..., s.319.

mektuplar,⁵⁴⁸ rasathanenin inşası ve faaliyetleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Semerkant Rasathanesi'nin inşası hakkında farklı görüşler ortaya konulmuş olsa da rasathanenin Uluğ Bey Medresesi'nden sonra inşa edildiği konusunda kesin bir sonuca varılamamıştır. El-Kaşı'nın babasına tüccarlar vasıtasıyla gönderdiği mektupları, rasathanenin inşasındaki aletler konusunda çeşitli bilgiler ortaya koyarken rasathanenin inşası ve donanımıyla ilgili çalışmaların, astronomi alanında büyük bir katkı sağladığı görülmektedir.⁵⁴⁹ Uluğ Bey'in rasathanesi, kurucusunun ölümünden sonra çalışmalar durmuştur. Uluğ Bay'in tek öğrencisi ve bilim arkadaşı Ali Kuşçu, Semerkant'dan ayrılarak 1474 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ali Kuşçu'nun yanı sıra Kadızade'nin torunu Meryem Çelebi de Uluğ Bey'in eserlerini yorumlayanlar arasındaydı.⁵⁵⁰ Rasathanenin varlığı ile Semerkant büyük bir ilim merkezi haline gelmesi sağlanmıştı.⁵⁵¹ Bu rasathane astronomi alanı başta olmak üzere pek çok ilmi ve bilimsel faaliyetin yürütüldüğü bir nokta olmuştur.⁵⁵² Ne yazık ki Uluğ Bey'in kurduğu rasathane oğlu Abdülatif tarafından yıkıldı ve Uluğ Bey'in siyasi entrikalar sonucu öldürülmesi tarihimizde büyük bir kayıptır.⁵⁵³ Rus Arkeolog Vjatkin bu rasathanenin konumuna ulaşmıştır.⁵⁵⁴

2.1.1.Bâbürlü Dönemi Rasathaneler

Bâbürlü İmparatorluğu, atalarından kalmış olan astronomi ve astrolojiye dair bilgi birikiminden söz ederken bu öğretilerin kazanıldığı gözlemevlerine de yer vermemek olmazdı. Bâbürlülerden önce Hindistan topraklarında Delhi Türk Sultanlığı döneminde, Sultan Fîrûz Şah Bahmani, Hindistan'daki ilk astronomik gözlemevini MS 810 yılında Bâlâghat'ta inşa ettirmiştir. Bu gözlemevi, Uluğ Bey'in Semerkant'taki gözlemevinden yaklaşık on yıl önce yapılmıştır. Bahmani hanedanı, astronomi gibi

⁵⁴⁸Semerkant Rasathanesinin inşasını anlatan ikinci mektup için bkz. Kennedy, "*Al-Kāshī's Treatise on Astronomical Observational Instruments*", **Journal of Near Eastern Studies** XX, Nisan 1961, s.98-108. Birinci mektup ise Muhammed Bagheri tarafından neşredilmiştir.

⁵⁴⁹Kishimjan Eshenkulova..., s.120-126.; Hayrunnisa A. Akbıyık, "*Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkarları*", **Bilgi** XXX, 2004, s.157.

⁵⁵⁰Wilhelm Barthold..., s.117.

⁵⁵¹Osman Aydınli..., s.310.

⁵⁵²Osman Aydınli..., s.320.

⁵⁵³Lalifer Balibeyoğlu..., s.164.

⁵⁵⁴Emine Sonnur Özcan, "*Astronom-Hükümdar Uluğ Bey'in Bilim Kenti Semerkant*", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi** XXXV, 2021, s.231.

bilim dallarına gösterdiği ilgiyle dikkat çekmiş ve bu alanda gelişim sağlamak amacıyla haftada üç kez Nasîrüddin Tûsî'nin astronomi üzerine eserlerinden dersler vermiştir.⁵⁵⁵

Türk hükümdarları arasında bir ilk olmasa da Uluğ Bey'in matematik ve astronomiye olan ilgisi önemliydi. Eski çağlardan modern çağlara kadar Türk hükümdarları, saraylarında himâye ettikleri bilginler vasıtasıyla matematik ve astronomi çalışmalarını desteklerken diğer bilimlerden daha fazla önem verilmiştir. Medreseler ile rasathaneleri beraber kurmuşlardır. Bu sebeple İslâm tarihinde bilinen dokuz rasathane içerisinde beşini Türk-Moğol hükümdarları yaptırmıştır: Melik Şah 1074'te İsfahan'da; Hülagü 1259'da Meraga'da, Gazan Han 1300'de Tebriz'de; Uluğ Bey 1420'de Semerkant'ta ve III. Murat 1574'te İstanbul'da inşa ettirmiştir. İslâm dünyasında inşa edilen rasathaneler, XVII. yüzyıla kadar uzay gözlem üssü gibi önemli bir rol oynamıştır.⁵⁵⁶

Bâbü'r Şah, hatıratında Hindu Raca Biker Micit zamanında Hindistan'da Ujjain'de ve Malva Krallığı'ndaki Dehar'da gözlemevi varlığından bahsetmektedir. Burada 1584 yıl önce hazırlanan astronomik tablolar Hindistan'da hâlâ kullanılmaktadır. Bu tablolar diğerlerine (yani İslâm ve Yunan tablolarına) kıyasla daha kusurludur. Meridyenin Hindistan'ın Greenwich'i olan Ujjain'den geçmektedir. Ujjain astronomik üne sahip bir şehirdi ancak orada bir gözlemevinin varlığına dair kesin bir bilgi yoktur.⁵⁵⁷ İlk defa Bâbürlü İmparatorluğu'nda Jai Sing'in yaptığı gözlemevlerinin olmadığını savunan L. V. Gurjar'a göre Ujjain dünyanın en eski astronomi merkezlerinden biridir ve Hindu astronomi öğretilerinin merkezi olmuştur. Ujjain'de âlimlerin gözlem yapması için ayrılmış bir yer olup olmadığını kimse bilmiyor çünkü en eski gözlemevinin kalıntıları maalesef günümüze kadar gelmemiştir; belki de yapılan gözlemevleri önceki kalıntılar üzerine inşa edilmiştir.⁵⁵⁸

Şah Cihan'ın saray astronomu Molla Ferid, gözlemevinin (Arapçada "Rasad") tanımını şu şekilde ifade etmektedir: *"Rasad, bu amaçla özel olarak tasarlanmış aletler aracılığıyla çeşitli gök cisimlerinin gözlemlenmesi anlamına gelir. Bu gözlemler sayesinde gökyüzündeki yıldızların konumları, yani boylam ve enlem bilgileri,*

⁵⁵⁵S.A.Khan Ghorî..., s.29.

⁵⁵⁶Emine Sonnur Özcan, "Astronom-Hükümdar Uluğ Bey'in Bilim Kenti Semerkant"..., s.224-225.

⁵⁵⁷Aydın Sayılı..., s.358.; Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme I...**, s.71-72vd.

⁵⁵⁸L.V. Gurjar, **Ancient Indian Mathematics and Vedha**, Bombay 1947, s.176.

hareketleri, birbirlerinden ve Dünya'dan olan uzaklıkları, büyüklükleri ve diğer özellikleri belirlenmektedir. Yıldızların hareketleri, astronomik gözlemlerin belirlenmiş ilkelerine göre tespit edilmekte ve dikkatlice bir kayıt defterine kaydedilmektedir. Bu kayıtlar daha sonra zic (astronomik cetveller) ile karşılaştırılmaktadır." demektedir. Ghorî'nin yazısında gözlemlenen bu yıldızların listesi Ebu'l-Fazl tarafından Aini Akbarî'de kaleme alınmıştır.⁵⁵⁹ Şah Cihan döneminde ise filozof ve fizik bilimi uzmanı Molla Mahmud Jaunpuri bir astronomi gözlemevi kurmak istemiş ve Delhi'ye giderek Şah'ı, projesinin önemi konusunda ikna etmişti. Ancak bakanların entrikaları yüzünden başarılı olamamıştır.⁵⁶⁰

2.1.1.1. Gyarah Sidi Rasathanesi

Hümayun'un astronomi ve astroloji ilimlerine olan tutkusundan ötürü (Uluğ Bey'inki gibi) bir rasathane inşa ettirmek istemiştir. Bir yer seçmiş ve aletleri toplamıştı, ancak acımasız bir şekilde Venüs gezegeninin ortaya çıkmasını beklerken bir gözlem kulesinden düşerek öldüğü için mevcut proje iptal edilmişti.⁵⁶¹ Bugün Hindistan topraklarında Hümayun'a ait olduğu düşünülen gözlemevinin Mehtab Bagh'ından (Agra) bir taş atımı uzaklıkta, Yamuna kıyısındaki bir alanda kalıntıları bulunuyordu. Buna, astronomik okumaların alınabileceği, yerdeki yarım küre şeklindeki boşluklara bakan basamakları ifade eden Gyarah Sidi (11 adım) adı verilmiştir. Hümayun'un kurduğu gözlemevi, boyutlarına yakın olmasa da yaklaşık 200 yıl sonra Jaipur ve Delhi'de inşa edilen devasa Jantar Mantarlarının ilginç, küçük bir öncüsüdür.⁵⁶²

2.1.1.2. Man Mandir Rasathanesi

Ekber Şah'ın hükümdarlığı döneminde rasathane için bir girişimde bulunulduğu düşünülmüyordu.⁵⁶³ Amber racası Man Singh, Man Mandir'ı XVII. yüzyılın başında inşa etti. 1749 yılında Hindistan'ı ziyaret eden Sir Robert Barker şöyle diyor: Man Mandir

⁵⁵⁹S.A.Khan Ghorî..., s.23vd. ve Ayin-i Ekber'deki zic listesi 45vd.

⁵⁶⁰Stephen Blake, *Astronomy and Astrology in the Islamic World...*, s.116.

⁵⁶¹Stephen Blake, *Astronomy and Astrology in the Islamic World...*, s.115.

⁵⁶²[https://web.archive.org/web/20110715023650/http://traveller.outlookindia.com/destinationlink.aspx?id=168&destinationid=44&pagenum=2\(27.09.2023\)](https://web.archive.org/web/20110715023650/http://traveller.outlookindia.com/destinationlink.aspx?id=168&destinationid=44&pagenum=2(27.09.2023))

⁵⁶³L.V. Gurjar..., s.177.

gözlemevinin Ekber Şah tarafından inşa edildiği ve Ekber'in tebaası olan Man Singh'in üstlendiği inşasının Ekber'e atfedilmiş olabileceği düşünülebilir. Her ne olursa olsun, Benares'teki Man Mandır olarak bilinen gözlemevinin temellerinin XVII. yüzyılın başlarında atıldığı kesindir. Yaklaşık bir asır sonra bu gözlemevine Jai Singh tarafından bir dizi alet eklendi, öyle ki gözlemevi neredeyse yeni hâle gelmiştir.⁵⁶⁴ Ekber Şah'ın sadece Benares'te değil, Hindistan'ın bilim merkezi olması için Delhi ve Agra'da da gözlemevi inşası emri verdiği söylenmektedir.⁵⁶⁵ Gözlemevi, planını büyük gökbilimci ve matematikçi Pandit Jagannatha Samrat'a borçludur.⁵⁶⁶

2.1.1.3. Jaipur, Delhi, Benares, Ujjain ve Madura Rasathaneleri

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise manzara değişiyordu. Jaipur'lu II. Maharaja Sawai Jai Singh, efendisi Muhammed Şah için 1728 ile 1734 yılları arasında beş gözlemevi inşa etti. Bu şehirler Jaipur, Delhi, Benares, Ujjain ve Madura'dır. İlk olarak Delhi'ye Jantar Mantar olarak bilinen olağanüstü bir gözlemevi kazandırmıştır.⁵⁶⁷ Önce Delhi'deki gözlemevi inşa edilmişken burada Jai Singh yedi yıl boyunca gözlem yapmış ve büyük ölçüde Uluğ Bey'inkine bağlı olduğu anlaşılan bir yıldız kataloğu hazırlamıştır.⁵⁶⁸

G. R. Kaye'ye göre Jai Singh'in zamanından önce Hindistan'da hiçbir gözlemevi inşa edilmemiştir.⁵⁶⁹ Öncesinde ise XVII. yüzyılda inşasına dair görüşleri vermeyi ihmal etmemiştir.⁵⁷⁰ Jai Singh İslâm astronomisini ve özellikle de Uluğ Bey'in çalışmalarını iyi biliyordu. Dahası hem bu rasathanelerin kurulmasında hem de buralarda yapılan çalışmalarda Avrupa ve İslâm astronomisiyle olan teması önemli rol oynamıştır, özellikle İslâmi etki daha ön planda görülmektedir. Jai Singh'in gözlemevlerinin Paris Gözlemevi'nden yaklaşık yetmiş yıl sonra kurulduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle genel olarak gözlemevi tarihinde önemli bir yere sahip

⁵⁶⁴J. L. Williams, "Further Particulars Respecting the Observatory at Benares", **Philosophical Transactions of the Royal Society LXXXIII**, London 1783, s.45-49.

⁵⁶⁵Robert Barker, "An account of the Bramin's observatory at Benares", **Philosophical Transactions of the Royal Society XLVII**, Londra 1777, s.604.

⁵⁶⁶Amritanshu Vajpayee, "Man Mandir Observatory Varanasi: A Saga of Astronomy", **Vipnet Curiosity II/XI**, 2022, s.4.

⁵⁶⁷B. Asher, **The New Cambridge History of India I; 4 Architecture of Mughal India**, London 2008, s. 300vd.

⁵⁶⁸Aydın Sayılı..., s.359vd.

⁵⁶⁹G. R. Kaye, **Astronomical Observatories of Jai Singh**, Calcutta 1917, s.85

⁵⁷⁰G. R. Kaye..., s.64.

olmak ya da özellikle İslâm gözlemevinin gelişiminde ilgi çekici olmak için çok geç bir tarihe sahiplerdir. Hint astronomisinin İslâm üzerindeki etkisi kayda değer bir öneme sahip olsa da gözlemvlerinin doğuşu ve gelişimi söz konusu olduğunda İslâm'ın Hindistan'dan etkilendiğine dair hiçbir kanıt yoktur.⁵⁷¹

2.1.1.4. Jaipur Rasathanesi Ölçüm Aletleri

Samrat Yantra, Hindistan'da bulunan en büyük rasathane aleti olup ekinoksal güneş saati olarak kullanılmaktadır. Yaklaşık 27,50 metre yüksekliğinde ve 44,80 metre uzunluğundadır. Delhi Rasathanesi'ndeki aletine benzer ancak daha gelişmiş ve büyük bir ölçeğe sahiptir. Rasivalaya Yantra 12 güneş saati içerir ve her biri bir burç için belirlenmiştir. Jai Prakāś dilimli iki iç bükey yarım küreden oluşur ve güneş yüksekliğini belirlemeye yönelik çapraz teller bulunmaktadır. Kapala, iki yarım küreden oluşur ve en uzun günü göstermektedir. Ram Yantra ise dik izdüşümlü silindir biçimindedir ve yükseklik ve azimut gözlemlerinde istifade edilmiştir. Diğer aletler arasında Digamsa Yantra, Dakshinovritti Yantra, Narivalaya Yantra ve Unnatamsa Yantra bulunmaktadır. Bu aletler farklı astronomik ölçümler yapmak için kullanılmaktadır.⁵⁷²

2.1.1.5. Delhi Jantar Mantar Rasathanesi Ölçüm Aletleri

Samrat Yantra, Jaipur Rasathanesi'ndeki en büyük alet olup yaklaşık 38 metre doğudan batıya ve 36,50 metre kuzeyden güneye ölçülmektedir. Yüksekliği ise yaklaşık 20,75 metredir. Jai Prakos ise Jaipur'da bulunan benzer bir alettir. Ram Yantra ise dik izdüşümlü silindir biçimindedir ve yükseklik ile azimut gözlemlerinde kullanılmaktadır. Delhi Rasathanesi'nde iki büyük alet bulunurken Jaipur'da daha küçük olmak üzere dört tane bulunmaktadır. Misra Yantra, karma alet olarak adlandırılan ve dört farklı aleti bir araya getiren bir yapıdır. Bu aletler arasında gnomon, dikey yarı daire, Dakshinovritti Yantra ve geniş dereceli daire bulunmaktadır. Bu aletler farklı astronomik ölçümler yapmak için kullanılmaktadır.⁵⁷³

⁵⁷¹Aydın Sayılı..., s.359vd.; Ali Bakkal..., s.131-132.

⁵⁷²Fuat Sezgin..., s.73-75.

⁵⁷³Fuat Sezgin..., s.76-77.

2.2. Bâbürlü Döneminde Takvimler

İnsanlar, geçmişlerini, anılarını ve geleceklerini değerlendirmek için astronomik olayları gözlemleyerek takvimler oluşturmuşlardır. Bu takvimler, gün, ay ve yıl gibi doğal zaman birimlerine dayanmaktadır. Tarihsel olarak farklı uygarlıklar, kendi takvim sistemlerini oluştururken önemli olayları başlangıç noktası olarak almış ve değişik hesaplama yöntemleri geliştirmiştir.⁵⁷⁴ Takvimlerin hazırlanmasında gök cisimlerinin hareketlerine dayanarak Ay, Güneş ve her ikisini esas alan Ay-Güneş takvimleri olarak sınıflandırılmaktadır. Ay takvimleri, Ay'ın sinodik aylarını kullanırken, Güneş takvimleri Dünya'nın Güneş etrafındaki dönüşünü esas alır ve en eski örneği Mısırlılara aittir. Ay-Güneş takvimleri ise her iki hareketi kombine ederek mevsimlerin ve ay evrelerinin senkronizasyonunu sağlamak için enterkalasyon (ekleme) gerektirmektedir.⁵⁷⁵ İslâmi devirde takvimlerin temelinde İslâmi rasathaneler, zamanın tanımına yönelik önemli adımlara ön ayak olurken bu bağlamda hazırlanan zicler (astronomiyle ilgili bilimsel eserler) dikkat çekmektedir.⁵⁷⁶ Bâbürlü döneminde de takvime ihtiyaç duyulmuş ve oluşturulması adına çalışmalar yapılmıştır.

2.2.1. Günlük Hayatta Zaman

Erken modern Hindistan'da, İslâmi takvimin yanı sıra en az otuz farklı Hindu takvimi, Güneş veya Ay esasına dayalı olarak bulunmaktaydı. Bâbürlü İmparatorluğu'nun, çok kültürlü yapısı ve sosyal yapısındaki farklılıkları barındırması sebebiyle bu takvimler arasında bir etkileşim söz konusu olmuştur. Özellikle Ekber Şah döneminde, Hindu takvimlerinin tarih algısı üzerinde büyük bir etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Erken modern İslâm dünyasında, günün namaz saatleriyle belirlenen beş bölüme ayrılması anlayışı, daha sistematik bir yaklaşımla

⁵⁷⁴Belgin Tezcan Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad) II/I**, 2018, s.383-384.

⁵⁷⁵[https://astronomi.itu.edu.tr/genel/takvimler-i/\(15.12.2024\)](https://astronomi.itu.edu.tr/genel/takvimler-i/(15.12.2024))

⁵⁷⁶VIII. ve XIX. yüzyıllar arasında İslâm dünyasında iki yüzün üzerinde zic hazırlanmıştır. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Babürlü sarayında yazılan Ayin-i Ekberi adlı eserde seksen altı farklı zic listelenmiştir. Bu ziclerin en eski örnekleri, Hintliler ve İranlılar tarafından hazırlanmış eserler üzerinde temellendirilmiştir; ancak IX. yüzyıldan itibaren Batlamyus geleneğinin etkinliği artmıştır. Yine de bu iki yüz zicten yalnızca yaklaşık yirmisi, gerçekten yeni gözlemler ve hesaplamalara dayanmaktadır. Bu yeni eserler arasında Zic-i Melikşahi, Zic-i İlhani ve Zic-i Sultani gibi önemli çalışmalar yer almaktadır. Bu bağlamda İslâmi rasathaneciliğin astronomi bilgilerinin sistematik derlenmesi ve geliştirilmesi açısından sunduğu katkılar göz ardı edilemezdi. Bkz. Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâmda Zaman...**, s.30.

geliştirilmiştir.⁵⁷⁷ İlk Bâbürlü hükümdarı olan Bâbür, Hindistan'da geçirdiği süre zarfında gece ve gündüzün 24 saate bölündüğünü ifade ederek bu bölümlerin her birinin 60 alt bölüme, yani dakikaya ayrıldığını belirtmiştir.⁵⁷⁸ Bununla birlikte Hindistan'a özgü bir tanımlamayla günün başlangıcı, gün doğumu ile başlamaktaydı. Bu 24 saatlik süre, dördü gündüze ve dördü geceye ait olmak üzere sekiz pehere⁵⁷⁹ (saate) ayrılmaktaydı. Her bir peher altı geriden⁵⁸⁰(dakikadan) oluşuyor ve her geri, altmış pal'a(saniyeye) bölünüyordu. Gündüz ve gece saatlerinin uzunluğu mevsimlere göre değiştiğinden peherlerin uzunluğu da mevsimsel farklılıklar göstermekteydi. Bâbür, Hindistan'da yalnızca dört yıl yaşamış olmasına rağmen günü yirmi dört saate bölme sistemini benimsemiştir. Ancak Ekber ve sonraki Bâbürlü hükümdarları, Hindu ölçüm sistemini tercih etmişlerdir.⁵⁸¹ Bâbür kullanılan su saati uygulamasını şu şekilde anlatmıştır: Hindistan'ın önemli şehirlerinde "Geriyali" adı verilen bir topluluk, su saatlerini izlemek için görevlendirilmiştir. Geriyal adlı bu pirinç kabı, yüksek bir yere asılır ve suyun akışıyla belirli darbe sayıları oluşmaktadır. Her peher tamamlandığında bu tokmakla vurularak işaret edilmiştir. Bu sistem, özellikle gece uyanan kişilerin peherin hangi zaman dilimine ait olduğunu anlamalarına yardımcı olmuştur.⁵⁸² Bâbür'ün zaman sistemleri genel olarak bu dönem boyunca az çok sabit kalmıştır. Rahip Monserrate, Fetihpur Sikri'deki su saatleri hakkında hükümde bulunmuş, 1670'lerde Hindistan'ı ziyaret eden John Fryer ise müezzinlerin namaz vakitlerini su saatlerine göre belirlediklerini gözlemlemiştir. Gerçekten de XI. yüzyıl başlarında yerel zaman yönetiminde en yaygın olarak kullanılan araç su saati olmuştur. Hindu geleneklerinde haftalar yedi güne ayrılmakta ve bu günler güneş sistemi ile ilişkilendirilmektedir: Ravivar (Güneş), Somvar (Pazartesi/Ay), Mangalvar (Salı/Mars), Budhvar (Çarşamba/Merkür), Guruvar (Perşembe/Jüpiter), Sukravar (Cuma/Venüs) ve Sanivar (Cumartesi/Satürn) olarak geçmektedir. Müslüman Hindistan'daki astronomi çalışmaları, XI. yüzyılda kendi ülkesinden sürgün edilen ünlü El-Biruni'nin alt kıtanın

⁵⁷⁷Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâmda Zaman...**, s.84.

⁵⁷⁸Zahir al-Din Muhammad Babur Padshah, **Babur Nama (Memoirs of Babur)**, (nşr. Annette Susannah Beveridge), Yeni Delhi, 1970, s.516.; Gün ve gece, 60 eşit parçaya geri (ghari) bölünürken her ghari 60 pal, her pal ise alt bölümler olarak nitelendirilen Nari ve Bipallara ayrılmaktadır. Bkz. Kanta Singhania..., s.83-85.

⁵⁷⁹Bir peher 3 saate tekabül ediyor.

⁵⁸⁰**Ghari:** 24 dakikaya eşit,

Pal: 24 saniyeye eşit,

Bipal: 1 saniyeye eşittir. Bkz. Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi II...**, s.17.

⁵⁸¹Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâmda Zaman...**, s.84vd.

⁵⁸²Zahir al-Din Muhammad Babur Padshah, **Babur Nama (Memoirs of Babur)...**, s.516-517.

kuzeybatı kesiminde araştırmalarına devam etmesiyle başlamıştır.⁵⁸³ Biruni'nin *Tahkîku Mâ Li'l Hind* eserinde Hint astronomisine dair bilgilerde gök cisimlerine çok sayıda isim verilmiştir. Örneğin, Güneş'e "Aditya," Ay'a "Soma" ve Merkür'e "Budha" denilmiştir. Haftanın günleri, gezegen isimleriyle "bara" kelimesinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Haftanın günleri ile atfettiği gezegenler şöyledir:

Pazar: Aditya bara (Güneş Günü)

Pazartesi: Soma bara (Ay Günü)

Salı: Mangala bara (Mars Günü)

Çarşamba: Budha bara (Merkür Günü)

Perşembe: Brihaspati bara (Jüpiter Günü)

Cuma: Sukra bara (Venüs Günü)

Cumartesi: Sanaîscara bara (Satürn Günü)

Her günün bir "efendisi" vardır; bu efendi günün gezegeniyle ilişkilendirilmiştir. Güneş Pazar gününün efendisi, Ay ise Pazartesi gününün efendisidir. Zaman hesaplamalarında Güneş ile yükselen derecesi arasındaki mesafe kullanılarak bir gezegenin efendisi belirlenirken Hint astronomisinde gün ve geceyi bir bütün olarak ele alan bir yaklaşım vardır. Gezegenlerin ilk harfleriyle belirlenen simgeler kullanılmıştır. Bu semboller, gezegenlerin isimlerinin baş harfleridir. Örneğin, Güneş için "A," Aditya, Ay için "C" Çandra ve Merkür için "B" Budha harfleri kullanılmaktadır.⁵⁸⁴

Ekber Şah ve diğer hükümdarların tercih ettiği Hint ölçüm sisteminde Hindu astronomlar ayları ve yılları Zodyak'a göre dört çeşit olarak kabul ediyorlardı. Güneş ve Ay takvimlerinin oluşturulmasında, yılın güneş ve ay döngülerine dayanan çeşitli türlerini açıklamaktadır. İlk olarak "Saurmas" diye adlandırılan güneş yılı 365 gün, 30 pals ve 221/2 bipal olarak tanımlanırken "Chandramas" ise yeni ay döngüsüne dayanan ay yılı 354 gün, 22 geri (gharis) ve bir pal şeklindedir. İki yıl arasındaki fark, Güneş ve Ay'ın ortalama hareket hızındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca "Sawan

⁵⁸³S.A.Khan Ghorî..., s.28.

⁵⁸⁴Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.143vd.

Mas" ve "Nachhattar" gibi diğer zaman hesaplama biçimleri de tanımlanmıştır. Ebu'l-Fazl, mevsimlerin altı türünü "Ritu"⁵⁸⁵ başlığı altında sıralamaktadır: Basant(Güneş Balık ve Koç burçlarındayken), Grisham(Güneş Boğa ve İkizler burçlarındayken), Barkha(Güneş Yengeç ve Aslan burçlarındayken), Sard(Güneş Başak ve Terazi burçlarındayken), Hemant(Güneş Akrep ve Yay burçlarındayken) ve Shishtra'dır(Güneş Oğlak ve Kova burçlarındayken). Yıl, Pagün'den (Kış mevsiminin ayı) başlayarak üç "Kal"⁵⁸⁶ diliminde düzenlenmektedir. Yılın dört sıcak ayı Dhupkal olarak adlandırılırken dört yağmurlu ayın Barkhakal ve dört soğuk ayın da Shitkal olarak adlandırıldığı görülmektedir. Ebu'l-Fazl, *Ayini Ekber*'de burçları mevsimlere göre şu şekilde sınıflandırır: Yağmur ayları (Yengeç, Aslan, Başak, Terazi) ve kış ayları (Akrep, Yay, Oğlak, Kova) olarak bölünmüştür. Güneş yılı da iki bölüme ayrılmaktadır. Bunlar: "Uttargol" (Koç'tan Başak'a, Güneş'in kuzeye ilerleyişi) ve "Dakkhangol" (Terazi'den Balık'a, Güneş'in güneye ilerleyişi) olarak sınıflanmıştır. Güneş'in hareketine göre ise yıl, Uttarayan (Oğlak'tan İkizler'e, kuzeye eğim) ve Dachchhanayan (Yengeç'ten Yay'a, güneye eğim) olarak ikiye ayrılır. Ebul-Fazl'ın yazdığı bilgiler doğrultusunda astronomik zamanları ölçme yöntemleri ve enlem-boylam bilgisi konusunda derin bir bilgi birikimine sahip olduğunu görmekteyiz. Astronominin tüm terminolojileri ve prensipleriyle Ebu'l-Fazl'ın tanışık olduğu görülmektedir.⁵⁸⁷

Hükümdar Cihangir, doğum gününün kutlanacağı saati üç peher ve dört geri olarak belirlerken Şah Cihan'ın saray tarihçisi de sarayda izlenen günlük işlerin peherlere ve gerilere göre ayrıldığını kaydetmiştir. Şah Cihan'ın astrologları, hükümdarın doğum anını tespit ederken belirli bir gecedeki on ikinci geri ve üçüncü pal'e dikkat çekmişlerdir. Peherlerin ve gerilerin ilerlemesini takip etmek amacıyla Hintliler, su saati (klepsidra) kullanmışlardır.⁵⁸⁸

Bâbürlüler, İslâmi gün adlarının Farsça versiyonunu kullanmakla birlikte günü bölümlere ayırırken Hindu geleneğini de göz önünde bulundurmuşlardır. Bir ay, Hicri

⁵⁸⁵"Ritu", Güneş'in yörüngesinin belirli bir bölümünü ifade eden bir terimdir ve Hint takvimine göre yılı altı parçaya bölmektedir. Her bir ritu, iki Güneş ayını kapsamakta ve bu süreç Güneş'in arka arkaya geçtiği iki burçtan oluşmaktadır. Yani, ritular, mevsimleri tanımlayan birer dönemdir. Bkz. Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni..., s.245.

⁵⁸⁶Mevsim olarak nitelendirilir.

⁵⁸⁷Kanta Singhania..., s.83-85.; Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi II...*, s.16vd.

⁵⁸⁸Stephen P. Blake, *Erken Modern İslâmda Zaman...*, s.85vd.

takvime göre genellikle yirmi dokuz veya otuz günden oluşmakta ve "tithi"⁵⁸⁹ terimiyle Ayurvedik bir biçimde tanımlanmaktadır. Tithi, ayın tutulum dairesinde gözle görülebilir ilerlemesi sırasında tam bir döngü tamamlanana kadar geçen sürenin otuzda biridir. Ayın günleri, yeni ayla başlaması gereken aydınlık yarısına ve dolunay ile başlanan karanlık yarısına ayrılmaktadır. Mevsimlerle ilgili olarak Bâbürlüler, Hindistan'daki mevsimsel yapının farklılıklarını gözlemlemişlerdir. Kuzey Hindistan'da, dört mevsim yerine üç mevsim yaşandığı belirtilmiştir: Yaz, yağmur mevsimi ve kıştır. Bu mevsimlerin tanımlamaları, dönemsel olarak meydana gelen iklim değişimleri ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin, kış dönemi Ekim sonundan, yaz dönemi ise Mayıs sonundan başlayarak Haziran sonuna kadar sürmektedir. Yağmur mevsimi ise Temmuz ayından başlayarak Eylül sonuna dek sürmektedir. Bu mevsimsel özelliklerin anlaşılması, Bâbürlülerin Hindistan'daki tarımsal takvim ve sosyal yaşam üzerindeki etkilerini de aydınlatmaktadır.⁵⁹⁰

2.2.2. Mali Takvim

Bâbürlü İmparatorluğu'nun zaman anlayışında Hint kültürü etkili olmuştur.⁵⁹¹ Bâbürlü İmparatorluğu'ndan evvel vergi toplayıcılar ve yöneticiler Ay takviminin ihtiyacı karşılamadığı tespit etmişlerdir. 1341 yılında Hintli Hacı Abdülhamid Haznevi, alanı olan matematik ve müneccimlik makamına dayanarak Ay yılı ve Güneş yılı gün farkının 13-15 gün olduğunu, yıl bazında ise 33 Güneş yılının 34 Ay yılına tekabül ettiğini açıklamıştır. Eğer vergi toplayıcısı bilgi sahibi olmazsa çiftçiden 66 yarıyıl vergi tahsil etmesi gerekirken 68 yarıyıl toplamış olacaktır. Bu durum beraberinde dolandırıcılık gibi suistimalleri meydana getirecektir.⁵⁹² *Bâbüname*'de Hindistan'ın üç mevsimi olan yaz, yağmur ve kış mevsimlerinden söz edilmiştir. Hindistan'da aylar, hilal aylarının başlangıcıyla başlayan bir hesaplama yöntemiyle belirlenmektedir. Her üç yılda bir, yağmur mevsimi aylarına bir ay eklenir; üç yılda bir de kış aylarına ve yaz aylarına birer ay eklenmektedir.

⁵⁸⁹"Tithi" ya da "Ay Günü", Hindu astronomisinde son derece önemli bir kavramdır. Bayramlar genellikle tithi üzerinden tarihlendirilir. Siddhāntic tanıma göre bir tithi, Ay'ın Güneş'ten 12° ya da bu açının tam katları kadar ileride olduğu durumlarda tamamlanmaktadır. M.N.Saha-N.C.Lahiri, **History of Calendar in Different Countries Through the Ages**, New Delhi 1992, s.221.

⁵⁹⁰Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâm'da Zaman...**, s.86vd.

⁵⁹¹Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâm'da Zaman...**, s.84.

⁵⁹²A.Rahman, **History of Indian Science, Technology, and Culture, ad. 1000-1800**, Yeni Delhi 1999, s.56-57.

Yaz aylarının isimleri: Çitar, Beysak, Cit ve Esar.

Yağmur mevsimi aylarının isimleri: Saven, Badun, Küvar ve Katik.

Kış aylarının isimleri: Eghen, Pus, Mah ve Pagün.

Hintliler, her mevsimde ikişer aylık süreyi sığağın, yağmurun ve soğuşun zorluğunu temsil edecek şekilde ayırmışlardır. Yaz mevsiminin zorluğu son iki ayda, yağmur mevsiminin zorluğu ilk iki ayda ve kış mevsiminin zorluğu ortadaki iki ayda hissedilmektedir. Yaz ayları Hut, Hamel, Sevr ve Cevza burçlarına denk gelirken yağmur mevsimi ise Seretan, Esed, Sünbül ve Mizan olarak belirlenmiştir. Kış mevsimi de Akreb, Kavs, Cedi ve Delv'e denk gelmektedir.⁵⁹³

Hindistan'da hüküm süren Bâbürlülerin, sarayda astronomi ilmine önem verdiğini görmekteyiz. Vikramaditya ve İran astronomisi⁵⁹⁴ hakkında bilgisi olmasına rağmen imparatorluğun kurucusu Bâbü ile oğlu, devlet yapılanmasını tam manasıyla şekillendiremediği için takvim üzerinde çok fazla durmamışlardır. Hindistan'da kullanılan ay takvimi yetersiz gelmeye başlamıştır. Bâbü'nün torunu Ekber ise güneş takvimini uygulamaya koymuştur. Tarih tam bilinmese de çalışmalar 1570 tarihinden itibaren arazi gelirlerinin düzenlendiği zamana denk gelmiştir. Bâbürlü halkı ve çiftçiler dinî takvime göre hareket ediyordu.⁵⁹⁵ İlkbahar hasadını toplamaya, güneşin Kova burcundan geçip Balık burcuna girdiği veya bu burcun ortasına ulaştığı zaman gerçekleşen bir Hindu festivali olan Holi'den ve sonbahar hasadını da bir takımyıldız olan Dussehra'dan başlanmaktaydı. İmparatorluk için önemli olan vergiler bu vakitlere göre tahsil edilirdi. Sonbahar vergileri Dussehra, ilkbahar ise Holi sonrası toplanırdı.⁵⁹⁶

⁵⁹³Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme III...**, s.469-470. Hamel: Kuzu burcu, Güneş Mart ayında bu burca girer. Sevr: Boğa burcu, semanın kuzey yarımküresinde bulunan bir burçtur. Cevza: İkizler burcu, Güneş Mayıs ayında bu burca girer. Seretan: Yengeç burcu, Güneş'in 22 Haziran'da girdiği burçtur, Cevza ile Esed burcu arasındadır. Esed: Aslan burcu, Güneş'in Rumi Temmuz'un dokuzunda ve Efrenci Temmuz'un yirmi üçünde içine girdiği, semanın kuzey yarımküresi eteğinde bulunan birçok parlak yıldızdan müteşekkil beşinci burçtur. Sünbül: Başak burcu, semanın kuzey yarım küresinde bulunan yedi parlak yıldızdan müteşekkil bir dikdörtgen ve iki kuyruklu burçtur. Güneş Ağustos'ta bu burca girmektedir. Mizan: Terazî burcu, semanın kuzey yarım küresinde görülebilen ve Sünbül burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup belli başlı dört yıldızdan müteşekkil küçük bir burçtur. Kavs: Yay burcudur. Cedi: Oğlak burcudur. Delv: Kova burcu, Güneş Ocak ayının sekizinci günü bu burca girmektedir. Hut: Balık burcu, semanın güney yarımküresinde Sevr burcundan ileride Hamel burcunun istikametindedir. Bkz. Müzahir Kılıç..., s.8.

⁵⁹⁴Abu'l Fazl, **Ekbernâme I...**, s.121.

⁵⁹⁵Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâmda Zaman...**, s.163vd.

⁵⁹⁶Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi II...**, s.48.

Ekber Şah, Türk On İki Seneli Hayvan Takvimi (Senevat-ı Türki) ya da Düvazdeh Sal-i Türk Takvimi'ni (On İki Seneli Türk Takvimi) Safevi İran'ından getirtmişti.⁵⁹⁷ Mali ve idari belgelerde kullanılıyordu. Bu takvimde, her yılın adı hasat zamanına (sonbahar veya ilkbahar) göre belirleniyordu. Vergi ödemeleri gibi olaylar bu takvime göre tarihlendiriliyordu. Ekber'in tahta çıkışının ardından bu takvim kullanılarak 1558 gibi erken bir tarihe ait belgeler oluşturuldu.⁵⁹⁸ Ekber, Türk takviminin her yılında adını taşıyan hayvanın yaralanmasını veya öldürülmesini yasakladı. Örneğin; sıçan yılında farelere zarar verilmedi, pars yılında leopar yakalanmadı, yılan yılında yılanlar öldürülmedi, tavuk yılında kuşlar öldürülmedi veya dövüştürülmedi. Bu yenilik, İslâmi, Hindu veya İran kronoloji sistemlerine rağmen Ekber tarafından gerçekleştirildi. Hicri takvimin kutsal kabul edilmesi nedeniyle bu takvim değişikliği oldukça nadir bir yenilikti. Yaklaşık beş yüz yıldır, yaygın olarak kullanılan kamusal bir zaman dizini oluşturulmamıştı. Ekber'in 1584'te uyguladığı Tarih-i İlâhi takvimi, başlangıç tarihi olarak kendi tahta çıkışına olan en yakın ilkbahar ekinoksu (21 Mart 1556) seçildi. Bu takvim değişikliği hem devrimsel nitelikteydi hem de tartışmalara yol açmıştır.⁵⁹⁹ Bâbürlü İmparatorluğu'nda müneccimler zaman uzmanı olarak görülmekteydi.⁶⁰⁰ İlâhi takvimi hazırlayan Mir Fethullah Şirazi bir bilge ve şairdi.⁶⁰¹

Ekbernâme adlı eserin tarihlendirmesinde daha kolay uygulanabilir olmasından ötürü Güneş takvimine (Tarih-i İlâhi) geçilmiştir. Dönem için tarihler önemliydi; tarihçiler olayları belirlemek için yazıyordu ve bu yüzden çeşitli takvimler kabul edilmişti. Ekber'in tahta çıkışı (15 Şubat 1556) yeni bir dönemin başlangıcı olarak

⁵⁹⁷Safevi döneminde müneccimlerin, tarihçilerin ve yöneticilerin kullandığı takvim On İki Senelik Hayvan Devresi olarak adlandırılmaktadır. Bu takvim, Moğollar tarafından İran'a getirilmiş olup Cengiz Han döneminde Çin'den alınan on iki yıllık ay-gün tarihine dayanmaktadır. Moğollar, fethettikleri bölgelerdeki uygulamaları benimseyerek Uygurlardan alınan bu takvimi benimsemişlerdir. Seneler, 27 Ocak'ta başlamakta ve her biri yirmi dokuz veya otuz gün süren on iki aydan oluşmaktaydı. Safevilerin yönetiminde ise ay-gün tarihinin yerini güneş takvimi almıştır; yıl ilkbahar ekinoksunda başlanmış ve ay isimleri Zerdüşt takviminden alınmıştır. Ancak on iki yıllık döngüde Çin zodyakına ait hayvan isimleri korunmuştur. Bu hayvanlar; Sıçan, Ud (sığır), Pars (kaplan), Tavşan, Ejder, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, İt (köpek) ve Domuz'dur. Her on iki yılda bir devrin tamamlanması, tarihsel bir kronoloji sistemi gerektirmiştir. Türk Hayvanlı Takviminin, OrtaÇağ Avrupa'sının kronoloji sistemleriyle de benzerlikler taşıdığı görülmektedir; Avrupalılar, yılları belirli sayılarla adlandırmaya ve on beş senelik gruplara ayırmaya başlamışlardır. Ancak Türk takvimindeki devirlerin sayıları yoktur. Bkz. Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâmda Zaman...**, s.154vd.

⁵⁹⁸Türk Takvimi ile ilgili bilgi için bkz. Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi II...**, s.20-21.

⁵⁹⁹Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâmda Zaman...**, s.165vd.

⁶⁰⁰Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâmda Zaman...**, s.73.

⁶⁰¹Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâmda Zaman...**, s.165vd.

önemliydi ve hükümdar bu takvimin başlangıç tarihini beş hafta ileri alarak İlkbahar Ekinoksu'na (21 Mart 1556) taşımaya karar verdi. Yeni saltanat dönemlerinin başlangıcını hesaplarken İran yöntemlerini benimsemesinin yanı sıra İranlıların kullandığı gün ve ay adlarını içeren yeni takvim için Zerdüştî takviminden de yararlanılmıştır. Ekber, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nden esinlenerek on iki senelik devirler de oluşturdu.⁶⁰²

İlahi Takvim "gerçek" bir güneş takvimiydi. Uluğ Bey'in (Zic-i Uluğ Bey olarak anılır) o zamanki gezegen hareketlerinin en son hesaplamasına dayanan astronomi tablolarına dayanıyordu. Buna göre yılın uzunluğu 365 gün, 5 saat, 49 dakika, 15 saniye olarak hesaplandı. Güneş'in zodyaktaki belirli bir noktadan ayrılışı ile oraya dönüşü arasında geçen süre olarak tanımlanırdı. İlahi takvimde bu Balık burcu ile Koç burcunun kavuşumuna, yani İlkbahar ekinoksunun başlangıç noktasıydı. Ayların isimleri Yezdicerd dönemindekilerle aynıydı ancak her birinin başına eklenen "İlahi" yazılışıyla ayırt ediliyordu. Farwardin Mah-i İlâhi, Urdibihist Mah-i İlâhi gibi örnekler verilebilirdi. Fethullah'ın sisteminde değişken ay ve günler vardı. Örneğin, bir aydaki gün sayısı güneşin ilgili burçtan geçişine bağlı olarak değişiyordu. Böylece bir ay normalde 32 gün sürebilirken bazı yıllarda 31 gün olarak hesaplanabiliyordu. Yılın toplam uzunluğu ise 365'te sabit kalıyordu. Ancak küçük kesirlerin birikmesinden kaynaklanan fazla zaman, periyodik olarak otomatik eklenip çıkarılıyordu. Bu sayede ekinokslar sabit tarihlerde ve mevsimlerin tarihi doğru bir şekilde belirlenebiliyordu. Şemsi Hagigi veya Tahvili Hagigi terimi, Ömer Hayyam tarafından ortaya atılan Celali takvimine⁶⁰³ dayanan bir hesaplama yöntemini ifade etmiştir. Bu yöntemde, güneşin Koç burcuna ne zaman girdiği önemli bir rol oynamakta ve buna göre yıllar, aylar belirlenmektedir. Herhangi bir ayın gün sayısı güneşin geçişine bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin; Güneş'in İkizler burcunda kalması normalde 32 gün sürebilir ancak bazı yıllarda bu ay 31 gün olarak hesaplanabilmektedir. Benzer şekilde diğer ayların da gün sayısı değişken olabilirdi. Yılın uzunluğu ise 365'te sabit

⁶⁰²Stephen P. Blake, **Erken Modern İslâm'da Zaman...**, s.176vd.

⁶⁰³Sultan Celaeddin Melikşah'ın döneminde kurulan ve bu nedenle "Maliki" olarak da bilinen takvim, önemli bir ölçekte kullanılmaya başlanmıştır. Ömer Hayyam, bu takvimin düzenlenmesinde görev alan gökbilimcilerden biriydi. Bazı rivayetlere göre takvim 5 Şaban 468'de (15 Mart 1076) başlamışken diğer bir rivayette ise 10 Ramazan 471'de (15 Mart 1079) başladığı belirtilmektedir. Uluğ Bey, bu konuda "Bu, sebebini tam olarak bilmediğimiz 1007 günlük bir farktır; ancak ikinci tarih genel kabul gördüğü için onu baz alacağız" şeklinde ifade etmiştir. Bkz. Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.54.

kalmaktadır. Fethullah Şirazi'nin takvimi, diğer takvimlerin uyarlamaları veya kopyaları olarak kabul edildi ve idari amaçlar için yaygın olarak kullanıldı. İlahi Şah Cihani ve İlahi Muhammed Şahi gibi takvimler, Ekber'in sisteminin değiştirilmiş versiyonları olarak ortaya çıktı. Bu takvimler popülerlik kazandı ve daha sonraki astrologlar tarafından kullanıldı. Örneğin; Fida Hüseyin, Vecid Ali Şah'ın astrolojik tablosunu aynı yöntem ve terminolojiyle derledi.⁶⁰⁴

Ebu'l-Fazl, *Ekbernâme*'nin dördüncü bölümünde çok önemli bir olaya yer vermiştir. Ekber'in gönderdiği yeni takvimin kullanımıyla ilgili ferman yer almaktadır. Fermanda takvimin aslında zorunlu bir ihtiyaç olduğu için çalışmalar üzerinde yoğunlaştıklarını anlatmaktadır. Ebu'l-Fazl, fikir ve düşüncelerini aktarmak için fermana eklemeler yapmıştır. Burada çeşitli takvimlerin kullanışsız ve anlaşılması zor olduğu vurgulanmıştır. Hint Takvimi (Vikramaditya)'nin 1500'ü, İskender'in takvimi 1000'li, Hicri ve Yezdigirt takvimleri ise 1000 seneye yaklaşmaktadır. Bu nedenle günlük yaşamda ve ticaretle bu takvimlerin kullanımı kültürlü insanlar için zorlaşmıştır. Bu zorluk, ticaretin merkezinde yer alan sıradan insanlar için daha da büyüktü. Eğer Ekber yeni bir takvim hazırlarsa bu takdirde insanlık için sevinç ve takdir edilecek bir çalışma olacaktır. Böylece insanların isteği yerine gelecekti.⁶⁰⁵

Metnin yerleştirilmesi aslında dindar Müslümanların muhalefetini engellemek değildi. Gerçek amacı, çalışan devlet görevlileriyle tüccarların talepleri doğrultusunda idari ve ticari uygulamaların zorunlu olarak yeniden düzenlenmesiydi. Dilekçenin devamında, bu tür değişikliklerin geçmişte de görüldüğüne dikkat çekiliyordu. Örneğin Selçuklu sultanı Melik Şah, 1079'da daha uygun ve doğru olduğu gerekçesiyle Celali Tavimi'ni getirerek bunu İslâm dünyasının genelinde yani Arabistan, Türkiye, Maverâünnehr, Horasan ve Irak'ta kullanılan takvimlere geçerli kılmıştı. Dolayısıyla Ekber'in amacı İslâm'a saygısızlık değildi. Ekber, fermanında 21 Mart 1584'ten itibaren imparatorluk yetkililerine yeni takvimi kullanmalarını emretti. Bu takvime Müslüman müneccimlerin Hicri, Rumi, Yezdigirt takvimlerinin yanı sıra Tarih-i İlahi'yi de dâhil etmeleri talimatı verildi. Hindu müneccimler de Vikramaditya'nın yerine yeni takvimi

⁶⁰⁴M. V. Alvi-A. Rahman, *Fathullah Shirazi a Sixteenth Century Indian Scientist*, New Delhi 1968, s.17-23.

⁶⁰⁵Abu'l Fazl, *Akbarnama II...*, s.19vd.

kullanmak zorunda kaldı. Ayrıca Zerdüştî takvimine dayanarak bir dizi güneş bayramı da getirildi. Ancak kalıcı olarak yalnızca Nevruz'un başlangıcı ve bitişi kabul edildi.⁶⁰⁶

Ebu'l-Fazl, bir tarım devletinde ay takviminin kullanılmasının neden olduğu sorunlardan bahsetmiştir. Özellikle İlhanlı Devleti'nde kullanılan Hicri takvimde yaşanan sorunlara dikkat çekmiştir. Ay takviminde 31 Ay yılı, 30 Güneş yılına denk geldiği için vergiler ay takvimine göre alınırken hasat zamanı güneş takvimine göre belirlenmekteydi. Bu durum çiftçiler için büyük bir kayba yol açmaktaydı.⁶⁰⁷ Ebu'l-Fazl, Sultan'ın Hindistan'ın tüm güzel bölgelerinde yeni bir ay ve yıl hesaplama sistemi uygulanmasını uzun zamandan beri istediğini yazmaktadır.⁶⁰⁸

Şah Cihan döneminde ise dedesi Ekber Şah'ın takvimine karşı hareketlenmeler olmuştu. Şirazi'nin öğrencisi ve Şah Cihan'ın en yakını müneccimbaşı Molla Ferid İbrahim Dihlevî 1631-1632'de Tarih-i İlahî'yi revize edip Tarih-i İlahî-i Şahcihani ortaya koysa da ancak uygulayamamıştır. Tarih-i İlahî'nin kullanılması kabul görülüyordu. Kazvini yazdığı *Padişahname*'nin ilk on yılını hükümdara kabul ettirememişti. Ulemanın, güneş takviminin din açısından sakıncalı olduğunu söyleyerek yeni tarihçi Müslîhüddin Lahurî'nin göreve başlamasını sağlamışlardır. Lahurî, yazılan ilk on yılın tarihlerini değiştirirken zorlanmış ve Tarih-i İlahî'yi ay takvimiyle birlikte vermiştir. Evrengzîb ise bambaşka bir politika izledi. Nevruz kutlamalarını yasakladı ve ay takvimine göre yapılan doğum günlerini yasakladı. Hicri takvim kullanılarak yapılan saray tarihçiliğine de dine uymadığı için izin vermemiştir.⁶⁰⁹

2.2.3. İlahî Takvime Göre Ay ve Günlerin İsimleri⁶¹⁰

Aylar

1. Farwardin Mah-i İlâhî	Koç
2. Urdibihist Mah-i İlâhî	Boğa

⁶⁰⁶Stephen P. Blake, *Erken Modern İslâm'da Zaman...*, s.171vd.

⁶⁰⁷Stephen P. Blake, *Erken Modern İslâm'da Zaman...*, s.181vd.

⁶⁰⁸Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi II...*, s.29-30.

⁶⁰⁹Stephen P. Blake, *Erken Modern İslâm'da Zaman...*, s.176vd.

⁶¹⁰M. V. Alvi-A. Rahman, *Fathullah Shirazi a Sixteenth Century Indian Scientist...*, s.33.; Aylar için bkz. Bkz. Abu'l Fazl, *Akbarnama II...*, s.24; Günler için bkz. Abu'l Fazl, *Akbarnama II...*, s.16-17.

3. Khurdad Mah-i İlâhi	İkizler
4. Tir Mah-i İlâhi	Yengeç
5. Amurdad Mah-i İlâhi	Aslan
6. Shahrivar Mah-i İlâhi	Başak
7. Mihr Mah-i İlâhi	Terazi
8. Aban Mah-i İlâhi	Akrep
9. Azar Mah-i İlâhi	Yay
10. Bihman Mah-i İlâhi	Oğlak
11. Dai Mah-i İlâhi	Kova
12. İsfandarmuz Mah-i İlâhi	Balık

Günler

1. Armuz	17. Mirhgan
2. Bihman	18. Sarosh
3. Urdibihisht	19. Farwardin
4. Shahrivar	20. Baharam
5. İsfandiyar	21. Ram
6. Khurdad	22. Bad
7. Murdad	23. Daibadin
8. Daibazar	24. Din
9. Azar	25. Arad
10. Aban	26. Ashtad
11. Bash	27. Asman

12. Khurmah

13. Mah

14. Tir

15. Gush

16. Khur

28. Zamyad

29. Marisfand

30. Aniran

31. Ruz

32. Shab

2.3. Bâbürlü Dönemi Astronomi ve Astroloji İle İlgilenen Bilim Adamları

2.3.1. Müneccim Muhammed Şerif

Kabil'e, oradan Agra'ya gelmiştir. Kanvaha'daki yenilginin alametlerini vermiş ve tam tersi zaferle karşılaşınca Bâbü Şah tarafından hediyeyle sürgüne gönderilmiştir.⁶¹¹

2.3.2. Mirza Feruh

Seyid Yusuf Bey'in küçük kardeşi ve Seyid Oğlakçı'nın oğlu olan Hasan Oğlakçı'nın Mirza Ferruh adında yetenekli ve kabiliyetli bir oğula sahipti. Usturlap ve hey'eti konusunda iyiydi.⁶¹²

2.3.3. Molla Nureddin

Matematik, astronomi ve usturlapı bilirdi. Bâbü'rün hizmetine girmiş ve Hümayun Şah'ın saray mensuplarından biriydi. Onu Tarkhan ünvanıyla yüceltmışti.⁶¹³

⁶¹¹Zahir al-Din Muhammad Babur Padshah, **The Babur-nama in English II**, (nşr. A. S. Beveridge), London 1922, s.790.

⁶¹²Zahirü'd-din Muhammed Babur, **Babürnâme II...**, s.274.

⁶¹³Abu'l Fazl, **Akbarnama I...**, s.450.; Al-Badaoni, **Muntakhabu't-Tawarikh III**, (nşr.B. Prasad Ambashthya), Patna 1960, s.273.; Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi I...**, s.541-542.

2.3.4. Nasırüddin Muhammed Hümayun⁶¹⁴

Şair bir astronom olup âlimlerin ve edebiyatçıların büyük bir hamisidir. Hândmir'e yazdırdığı *Hümayunnâme*'de saray içindeki olaylardan hariç astronomi ile alakalı eylemlerini de yazdırmıştır.⁶¹⁵ Hümayun'un hocaları gökbilimciler İlyas Erdebili ve Şeyh Ebu'l Kasım Cürcani'dir.⁶¹⁶ Şair Seyyid Necmeddin Ahmed Kahi, Hümayun'un usturlap kullanımını öven kaside yazmıştır.⁶¹⁷

2.3.5. Şair Seyyid Necmeddin Ahmed Kahi

Şairlik dışında astronomi ile de ilgiliydi. Hümayun ve usturlapla alakalı kasidesi vardır.⁶¹⁸

2.3.6. Üstad Şeyh Allahdad Usturlabi Hümayuni Lahuri

Hindistan'da mevcut en eski usturlabı inşa etmiştir. Usturlap imalatını yerine oğlu Molla İsa, torunları Kaim Muhammed ve Mukim devam ettirmiştir.⁶¹⁹ Hümayun'un himayesi altında usturlap yapım süreci Lahor'da başlamış ve bu tür usturlaplar genellikle Usturlab-ı Hümayuni (Hümayun'un Usturlapları) olarak bilinmiştir. Daha sonra Lahor, dünya çapında usturlapların en önemli üretim merkezlerinden biri olarak tanınmıştır. Bâbürlü dönemine ait en az üç usturlap hâlen Lahor Müzelerinde bulunmaktadır.⁶²⁰

2.3.7. Molla Abdülkadir Bedâûnî

Hümayun Şah döneminde yaşamış çok bilgili bir adamdı. Müzik, tarih ve astronomi konusunda çok bilgiliydi.⁶²¹ Güzel sesi nedeniyle çarşamba günlerine özel saray imamı olarak atandı. Kırk yıl boyunca Şeyh Mübarek oğulları Faizi ve Ebu'l-Fazl

⁶¹⁴Boris-Ekmeleddin, **Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7.-19. c.)**, İstanbul 2003, s.323.

⁶¹⁵Razaullah Ansari..., s.11-12.

⁶¹⁶Razaullah Ansari..., s.12.

⁶¹⁷Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi I...**, s.566.

⁶¹⁸Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi I...**, s.566.

⁶¹⁹Stephen Blake, **Astronomy and Astrology in the Islamic World...**, s.114.

⁶²⁰Abdul Rehman and Munazzah Akhtar..., s.104.

⁶²¹D.N. Marshall, **Mughals in India: A Bibliographical Survey**, Londra 1967, s.17.

ile birlikte yaşadı ancak onlara sapkın gözüyle baktığı için aralarında samimiyet yoktu.⁶²²

2.3.8. Molla Müslihüddin el-Lari

Şirazi'nin öğrencisi olan astronom, Hindistan'da Bâbürlü İmparatoru Hümayun'un emrinde çalıştı.⁶²³ Ansari; *Hümayunnâme* ve Kuşçu'nun *Risalah dar İlm-i Hay'at* astronomi bilimi üzerine bir risale adlı eserinin bir şerhini yazmıştır.⁶²⁴ Ali Kuşçu'nun astronomi üzerine yazdığı eseri, Muslihiddin-i Lari tarafından Hümayun'a ithaf edildi.⁶²⁵

2.3.9. İhtiyar Han

Hümayun Şah, Gücerat'taki Champaner'ı fethettikten sonra Bâbür sarayındaki idari becerilerinden dolayı kabul etti. Ancak Hümayun Şah, İhtiyar Han'ı onu sadece idari yetenekleri için değil, aynı zamanda geometri ve astronomi konusundaki bilgisi nedeniyle de onurlandırdı.⁶²⁶

2.3.10. Muhammed Fadıl el-Semerkantı

Semerkant Meraga Rasathanesi'nde yetişmiştir. Hindistan'da Bâbürlü İmparatoru Hümayun'un sarayında çalışıyordu.⁶²⁷ *Cevahirü'l-Ulum Humayuni* adlı bilimler ansiklopedisini Hümayun'a ithaf etmiştir.⁶²⁸

2.3.11. Ebu'l-Fazl b. Şeyh Mübarek el-Mehdevi

Agra'da dünyaya gelmiştir. Arap asıllı olan ailesi Hindistan'a göç etmiş ve Nagevr'e yerleşmiştir. Ağabeyi Ebu'l Feyz'in sayesinde saraya girerek Ayetü'l-Kürsi'nin tefsirini Ekber Şah'a sunmuş. Din-i İlahi'nin temellendirilmesinde rolü büyüktür.⁶²⁹

⁶²²Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi I...*, s.104.

⁶²³Boris-Ekmeleddin..., s.331.

⁶²⁴Razaullah Ansari..., s.11.

⁶²⁵M.B. Çelik-Hami Demir..., s.407.

⁶²⁶Ali Anooshahr, "Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56"..., s.306.

⁶²⁷Boris-Ekmeleddin..., s.340.

⁶²⁸Razaullah Ansari..., s.11.

⁶²⁹Enver Konukçu, "Ebü'l-Fazl El-Allami", *DİA/X*, İstanbul 1994, s.313-314.

Ekbernâme ve *Ayini Ekber* adlı eserlerinde felsefe, din, teknoloji, metalürji, veterinerlik bilimi, tıp, coğrafya ve astronomi gibi konulardaki bilgisi fark edilmektedir. Ekber Şah'ın isteği üzerine astrolojik çizim ve yorumlamalar yapmıştır.⁶³⁰ *Ayini Ekber*'de adı geçen gökbilimcileri sıralayacak olursak Benou Amajour, Ebu'l Kasım Abdullah, Thabit bin Qurrah bin Harun, Husam bin Sinan, Sabit bin Musa, Muhammed bin Cabir el-Battani, Ahmad bin Abdullah Jaba, Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Biruni, Halid bin Abdülmelik, Yahya bin Mansur, Hamid Marwarudi, Ebu'l Vafa Nurhari, Kuşyar bin Kenan el -Hanbali, Ahmed bin İshak Sharahsi, Gharari veya el-Fazari, el-Haruni veya Harun bin Ali Münecim, Harezmi veya Muhammed bin Musa, Samani veya Ebu Saad Abdülkerim Muhammed, İbn Sahra, Ebul Fadl Maşallah, Ebu Ma'şar'ın Kabir'i, Ebu Tayyib Sind bin Ali, Ebu'l Alain, Ebul Path, Masaudi, Sanjari'nin Muatabar'ı, Ahmed Abdülcelil Sanjari, Sultan Ali Harezmi, Shiswani'nin Alaisi, J. Mshidi, Gıyaseddin Cemşid, Ebu'l Feyzi, Nasîrüddin İbn Muhammed (Hoca Nasîrüddin) ve Muhammed Taragay Uluğ Bey isimlerine rastlanır.⁶³¹ Ebu'l-Fazl bu isimlerin öğretilerinden istifade etmiştir.

2.3.12. Ebu'l-Feyz b. Şeyh Mübarek el-Mehdevi

1547 yılında doğan Feyz Arap asıllıdır. Feyzi tahsilini babasının yanında yapmıştır. İmamiyye Şiası babası ve kendine ölüm emri vermiştir. Kaçarak kurtulan baba ve oğul Ekber Şah'la Mirza Aziz sayesinde tanışmıştır. Şairliğinin yanı sıra devlet işleri ile de ilgilenmiştir.⁶³² Kabalistik ilmiyle ilgilenmiştir. İsimlerin matematiksel değerlerini de hesaplamıştır.⁶³³

2.3.13. Fahreddin er-Razi

Rampur'da bulunan "*Sirru'l-maktum*" adlı eserinin tezhipli versiyonu, burçlar kuşağının derecelerinin büyü yapmak üzere istifade edilen ilgili bir bölümü içermektedir. Tomtom el-Hindi'ye odaklanan bölüm, tılsımlı uygulamalar ve astral büyü konularını ele almaktadır. Kitaptaki titizlik ve çaba, Ekber döneminde bu tür

⁶³⁰Kanta Singhania..., s.81.

⁶³¹Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi II...*, s.4-12.

⁶³²A.S.Bazmee Ansari, "*Feyz-i Hindî*", *DİA/XII*, İstanbul 1995, s.524-525.

⁶³³Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.65vd.

uygulamaların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu bölümün Hint ilmine atfedilmesi, Hint geleneklerinin İslâmi ve Farsça metinlere erken adapte edilmesinin Ekber'in ilgisini çekmesine neden olmuş olmuştur.⁶³⁴ Razi'nin sistematik yaklaşımı, gezegenlerin varlığını sorgulayarak başlamaktadır. Gezegenlere odaklandığında Ay'dan başlayarak sırasıyla Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn'e ilerlemektedir. Her yüksek gezegenin çağrısı, önceki düşük gezegenin çağrısının başarılı olmasını gerektirir; yani Mars'a başarılı bir çağrı yapılmadan Jüpiter'e çağrıda bulunulamazdı. Duanın etkileri daha az detaylı bir şekilde açıklanır ve göksel ruhların duaya karışmadığı belirtilirdi. Büyük isimler veya İlahi isimlerin önemi yoktur. Ancak belirli dualar için uygun bir zaman seçilmesi, belirli kıyafetler giyilmesi ve belirli bir diyetin uygulanması gibi uygulamalar önemli hâle gelirdi. *Kitabu Cevahiri'l-hams*'ta anlatılan uygulamalarla benzer şekilde, dua eden kişinin belirli hazırlıkları yapması gerekmektedir.⁶³⁵

2.3.14. Jotik Rai

Ekber Şah doğumunda Hümayun emriyle doğum haritasını çizmiştir.⁶³⁶ Aslında Jotik Rai bir ünvandır. İsim konusu tartışmalıdır.⁶³⁷

2.3.15. Erdebilli Molla İlyas

Hümayun'un sarayında çalışmıştır. Ekber'in doğum haritasını çıkarıp yorumlamıştır.⁶³⁸

2.3.16. Fethullah Şirazi

Teoloji, edebiyat, gramer, felsefe, tıp, matematik, astronomi, astroloji ve mekanik alanda kendini geliştirmiş Hint kökenli bir bilgindir.⁶³⁹ Müslüman Dekkan sultanlıklarına gerçekleşen büyük göç dalgasıyla beraber gelen Şirazi, bu göç dalgasının

⁶³⁴Eva Orthmann, "Astrology at the Mughal Court"..., s.8.

⁶³⁵Eva Orthmann, "Lettrism and Magic in an Early Mughal Text: Muhammad Ghawth's *Kitab al-Jawahir al-Khams*"..., s.242.

⁶³⁶Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.125.

⁶³⁷Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.86; Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi I...*, s.404.

⁶³⁸Abu'l Fazl, *Akbarnama I...*, s.117.

⁶³⁹Boris-Ekmeleddin..., s.341; Al-Badaoni, *Muntakhabu't-Tawarikh III...*, s.216.

sona erdiği Dekkan'da kariyerine başladı ve Ekber'in sarayında kendini bulmuştur. Aynı zamanda Şirazi, kuzeydeki Kandehar ve Kabil şehirleri üzerinden kara yoluyla gelen göçmen grubundan ayrıştırılmalıdır. Şirazi, Farsi Hint dünyası arasında bir köprü görevi gören ilk kişilerden biriydi.⁶⁴⁰ Tanınmış mantıkçı Celaleddin Devvani'nin öğrencisi Cemaleddin Mahmud, ona mantık ve felsefe derslerini vermiştir.⁶⁴¹ Mir Gıyaseddin Mansur'dan tıp, matematik ve diğer bilimleri öğrendi. Ayrıca Zerdüşt entelektüeli Azer Keyvan'ın⁶⁴² okulunda felsefe okudu. Zic-i Şah Cihan'ın derleyicisi Feridüddin Mesud bin İbrahim Dihlevi, Ekber'in tanınmış askeri ve âlimlerin, şairlerin bilgili hamisi Abdurrahim Han-ı Hanan, ondan matematik dersleri aldı. Ekber Şah'ın sarayında büyük itibar kazanan Fethullah Şirazi Azudud-Dawlah (Devletin Gücü) ünvanıyla yüceltilmiştir. Genel olarak bakıldığında bilim ona bir meslekten ziyade ek bir lütuf olarak gelmiş gibi görünmektedir.⁶⁴³ "Ekber" veya "İlahi" takvimini (bu dönemin başlangıcı 20 Mart 1584) yazdı⁶⁴⁴ ve Uluğ Bey'in Zic'ini Urduçaya tercüme etti.⁶⁴⁵ Sanskritçeye de çevirisini yaptırmıştır.⁶⁴⁶ Öldüğü zaman Ekber'in üzüntüsünü Ebu'l-Fazl kayıtlara geçmiştir.⁶⁴⁷

2.3.17. Molla Çand İbn Bahaüddin

Ekber Şah'ın saray gökbilimcisidir.⁶⁴⁸ *Zic-i Uluğ Bey* üzerine *Tahsil Zic-i Uluğ Begi* adlı şerh yazmıştır. El yazmasının tek nüshası Maharaja Mansing II Şehir Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ekber'in doğum haritasını Hümayun'un emriyle yorumlamıştır.⁶⁴⁹ Usturlabı kullanma konusunda oldukça ustaydı.⁶⁵⁰

⁶⁴⁰Stephen P. Blake, *Erken Modern İslâmda Zaman...*, s.165vd.

⁶⁴¹Abu'l Fazl, *Akbarnama III...*, s.593.

⁶⁴²Zerdüşt azizi ve Grek felsefesi bilgini, Zu'l-Ulum (tüm bilimlerde bilgili) ünvanıyla da bilinen Azer Keyvan, XVI. yüzyılda İran'daki İsrakiye uyanışının öncülerinden biriydi. Şiraz'da ders vermiş ve çok sayıda öğrencisi olmuştur. Fethullah Şirazi'nin onun derslerine katıldığı söylenmektedir. Ekber'in saltanatının son yıllarında Hindistan'a gitmiş ve çeşitli yerleri ziyaret etmiştir. Birkaç yıl Patna'da ikamet etmiştir. Bkz. M. V. Alvi-A. Rahman, *Fathullah Shirazi a Sixteenth Century Indian Scientist...*, s.29.

⁶⁴³M. V. Alvi-A. Rahman, *Fathullah Shirazi a Sixteenth Century Indian Scientist...*, s.1-31.

⁶⁴⁴Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi II...*, s.29-30.

⁶⁴⁵Boris-Ekmeleddin..., s.341.

⁶⁴⁶Stephen Blake, *Astronomy and Astrology in the Islamic World...*, s.115.

⁶⁴⁷John F. Richards..., s.69.

⁶⁴⁸Boris-Ekmeleddin..., s.342.

⁶⁴⁹Razaullah Ansari..., s.14.

⁶⁵⁰S.R. Sarma, *"Astronomical Instruments in Mughal Miniatures"...*, s.238.

2.3.18. Ramachandra Ananta Bhatta

11 Mart 1590'da Ekber'in sarayında astronomik/astrolojik hesaplamalar için *Ramavinoda* başlıklı bir el kitabı yazılmıştır.⁶⁵¹

2.3.19. Muni Sundar

Ekber Şah döneminde yaşamış Hintli müneccimdir. *Jyotisha* (Hint astrolojisi) üzerine yazılmış Sanskritçe bir çalışması vardır.⁶⁵²

2.3.20. Nilakantha Ananta Chintamani

Ekber Şah döneminde yaşamış Hintli müneccimdir. Çalışmaları: *Tajikanilkanthi*; İmparator Ekber tarafından onurlandırılan XVI. yüzyılda yazılmış jyotisha üzerine popüler bir çalışmadır. *Vivahsaukhya*; Dharmashastra (aile hukuku) üzerine derlenen ansiklopedik çalışmanın bir kısmı Raca Todar Mal tarafından üstlenilmiş ve evlilik konusunda astronomik açıdan bilgiler yer almıştır. *Jyotishasaukhya*; aynı ansiklopedinin Raca Todar'ın Jyotisha'yla ilgili bölüm çalışmasıdır. *Varshatantra*; Sanskritçede jyotisha üzerine yapılmış başka bir çalışmadır.⁶⁵³

2.3.21. Caynist Padmasundara

Ekber Şah döneminde yaşamış Hintli müneccimdir. *Hayanasundara*; astrolojik bir inceleme çalışmasıdır.⁶⁵⁴

2.3.22. Molla İsa ibn Allahdad

Allahdad'ın oğlu Molla İsa ibn Allahdad Ekber'in hükümdarlığı döneminde çalışmıştır. Onun adı altında günümüze ulaşan beş usturlap 1600 ile 1604 yılları arasına tarihlenmektedir. Onun tarafından yapıldığı bilinen hiçbir gök küresi yoktur.⁶⁵⁵

⁶⁵¹D.N. Marshall..., s.409.

⁶⁵²D.N. Marshall..., s.355.

⁶⁵³D.N. Marshall..., s.374.

⁶⁵⁴D.N. Marshall..., s.387.

2.3.23. Abdürrahim Han-ı Hanan

Ekber yönetiminin ünlü komutanı ve Gücerat Valisi bir Sanskritçe bilgini ve yazarı olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılın sonlarında *Tajika* üzerine manzum bir *Khetakautuka* yazmıştır. Bu, İslâm astrolojisinde "gök cisimlerinin hareketinin mucizeleri" üzerine bir risaledir. Tam olarak kişinin burcunda farklı evlerdeki farklı gezegenlerin etkisi üzerine konuşulmuştur. Sanskritçeye çevrilmiş Farsça astrolojik terimlerin çok ilginç bir karışımı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵⁶ Molla Ferid saray gökbilimcisi iken Han-ı Hanan'ın evine katılmıştır.⁶⁵⁷

2.3.24. Tayyab İbrahim Dihlewi

Delhi'den olan Hintli matematikçi ve astronom Bâbürlü İmparatoru Ekber'in emrinde çalıştı.⁶⁵⁸ Rampur'daki Raza Kütüphanesi'nde iki yazma nüshası bulunan *Risalah dar Taqwim* adlı kısa bir risale yazmıştır. Bu risalede verilen tarihler İlahi takvimden yararlanılmıştır. Ayrıca Sanskritçe bir el kitabını da tercüme etmiştir. *Muntakhab Ratan Mala* adlı eseri Abdürrahim Han-ı Hanan'a ithaf etmiştir. El yazması nüshası da Rampur'daki Raza Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁶⁵⁹

2.3.25. Abdülmecid bin Muhammed Kutbeddin Münecim Ekberşi

Ekber Şah'ın gökbilimcisidir.⁶⁶⁰ Ekber'in saltanatı sırasında *Risâle dar Hayat* adlı bir risale yazmıştır. Rampur'da bir ve Pakistan'da üç yazma nüshası bulunmaktadır.⁶⁶¹

2.3.26. Man Singh

Man Singh, XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyılın başlarında Hindistan'da önemli bir siyasi figür ve Jain toplumunun önde gelen bir lideridir. Shvetambara (Sevras) mezhebinin etkili bir keşişi olarak Ekber Şah sarayında önemli bir rol oynamıştır.

⁶⁵⁵Emilie Savage-Smith, **Islamicate Celestial Globes: Their History, Construction, and Use**, Smithsonian Studies in History and Technology XLVI, Washington 1985, s.36.

⁶⁵⁶Razaullah Ansari..., s.14.

⁶⁵⁷Stephen Blake, **Astronomy and Astrology in the Islamic World...**, s.117.

⁶⁵⁸Boris-Ekmeleddin..., s.343.

⁶⁵⁹Razaullah Ansari..., s.14-15vd.

⁶⁶⁰Boris-Ekmeleddin..., s.330.

⁶⁶¹Razaullah Ansari..., s.15vd.

Cihangir, Ekber'in ölümünün ardından yönetimi devraldığında Man Singh'in saraydan uzaklaştırılmasına neden olan kararlar almıştır. Bu durum, Cihangir'in hükümdarlığı hakkında astrolojik yorumlarda bulunan Man Singh'in etkisini azaltmıştır. Cihangir tarafından çağrıldığında ise Man Singh, korkuya kapılarak zehir içmiştir.⁶⁶² Man Singh'in en önemli miraslarından biri, XVII. yüzyılın başlarında Amber'de inşa ettiği Man Mandir adlı gözlemevidir. Bu gözlemevi, tarih boyunca Hindu astronomlarının önemli bir araştırma merkezi olarak kullanılmıştır. Man Mandir, daha sonra bir asır sonra Jai Singh tarafından geliştirilmiş ve gözlemevindeki aletlerin sayısı artırılarak bilimsel araştırmalara katkıda bulunmuştur.⁶⁶³

2.3.27. Shrikrishna Daivajna

Cihangir Şah'ın Hintli başmüneccimi olarak Jyotish-Rai ünvanını taşımaktadır. *Vijanavankura*; Bhaskara Acharya'nın Vija'sı üzerine aynı zamanda *Vija-pallava* veya *Kalpalatavata* olarak da adlandırılan bir yorum çalışmasıdır. *Jatakudaharana paddhati*; değerli bir Hint astrolojik çalışması olmakla birlikte Sanskrit Panditlerin Bâbürlü hükümdarlarının himayesinden nasıl yararlandığını göstermesi açısından da önemlidir.⁶⁶⁴

2.3.28. Vishwanath Diwakar

Cihangir Şah'ın Hintli müneccimlerindendir. Jyotish-Rai ünvanını almıştır. *Janmapatrickhanakram*; Cihangir'in oğlu Şehzade Şah Cihan'ın örnek olarak kullanıldığı yıldız haritasının yer aldığı astroloji üzerine bir çalışması bulunmaktadır.⁶⁶⁵

2.3.29. Müneccim Gobind

Cihangir Şah döneminde yaşayan müneccimdir. Şah Cihan'ın doğumunu müjdelemiştir.⁶⁶⁶ Evrengzîb döneminde izlenen politika doğrultusunda idam edilmiştir.⁶⁶⁷

⁶⁶²Ellison Banks Findly..., s.197.; Nureddin Muhammed Jahangir, **The Tüzük-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir...**, s.437-438vd.

⁶⁶³J. L. Williams..., s.45-49.

⁶⁶⁴D.N. Marshall..., s.448.

⁶⁶⁵D.N. Marshall..., s.477.

2.3.30. Keshava Sharma

Cihangir Şah'ın Hintli olan Jyotish-Rai ünvanını alan müneccimlerdenidir.⁶⁶⁸

2.3.31. Molla Tarzı

Hintli gökbilimcidir. Astronomik hesaplanan tabloları Cihangir Şah'a arz etmiştir.⁶⁶⁹

2.3.32. Muhammed Haydar

Coğrafyacı ve astronom Muhammed Haydar Delhi'de Bâbüir imparatorluğu himayesinde Cihangir Şah'a çalışmıştır.⁶⁷⁰

2.3.33. Muhammed Mukim ve Kaim Muhammed

İsa ibn Allahdad'ın aynı zamanda alet yapımcısı olan iki oğlu vardı: Muhammed Mukim ve Kaim Muhammed. İki kardeş, ortak yapımcı olarak iki usturlab imzaladı. Biri 1609 tarihlidir; diğerrinin ise 1635 civarında yapıldığı tahmin ediliyordu. Muhammed Mukim, yalnızca kendi adı altında 33 alet üretti; bunların on dördü, 1624 ile 1660 arasına tarihlenebilirdi. 1639-1640 tarihli bir gök küresi yaptığı biliniyordu. Kardeşi Kaim Muhammed, iki kardeşin üzerinde işbirliği yaptığı iki usturlaba ek olarak 145 adet usturlabı ve dört gök küresini imzaladı.⁶⁷¹

2.3.34. Ahmed Lahuri

Bâbürlü İmparatoru Şah Cihan'ın sarayında görev alan önemli bir şahsiyet olup Agra'daki Tac Mahal'in başmimarıdır. O aynı zamanda astrolog ve matematikçidir.⁶⁷²

⁶⁶⁶B. Prasad Saksena..., s.2.

⁶⁶⁷Devinder Pal Singh..., s.21.

⁶⁶⁸D.N. Marshall..., s.210.

⁶⁶⁹Boris-Ekmeleddin..., s.347.

⁶⁷⁰Boris-Ekmeleddin..., s.369.

⁶⁷¹Emilie Savage-Smith..., s.36.

⁶⁷²Boris-Ekmeleddin..., s.360.

2.3.35. Muneccim Lutfullah

Babası, Şah Cihan'ın Tac Mahal'indeki mimarı Ahmed'dir.⁶⁷³ *Takvim-i Lütf* adlı eseri 1673-74 tarihinde yazmıştır. Mühendis, şair ve astronomdur.⁶⁷⁴

2.3.36. İmamüddin Er-Riyazi

1656 yılında dünyaya gelmiştir. Dedesi Tac Mahal'in mimarı, babası matematikçi Lutfullah Mühendis el-Lahuri'dir. Lahor'da büyümüştür. Herat'tan göç ettiklerinden Herevi lakabıyla anılırlardı. *Tezkire-i Bağistan* adlı eserinin on birinci bölümü astroloji ve astrologlarla ilgili bilgi içermektedir.⁶⁷⁵

2.3.37. Molla Ferid

1597'de Ekber'in yüksek rütbeli soylularından biri olan Abdurrahim Han-ı Hanan'ın evine katılan Molla Ferid, astroloji tutkunu biriydi. Han-ı Hanan'ın ölümünden sonra Molla Ferid, Şah Cihan'ın sağ kolu Asaf Han'ın dikkatini çekti. Asaf Han, damadının saltanatını ölümsüzleştirmek için yeni bir çağ başlatmak istiyordu. *Zic-i Şahcihani*, Molla Ferid'in yeniçağı kullanarak tasarladığı bir astroloji eseri idi. *Zic-i Şahcihani* çoğunlukla el-Sultani'nin revizyonuydu. Gözlemsel ve hesaplamalı incelemeleri bir araya getiriyordu. Gözlemsel incelemelerin parametrelerinin güncellenmesi, gözlemevi kurmak ve personel bulundurmanın pahalı olması nedeniyle çoğunlukla hesaplamalara dayanıyordu. Molla Ferid, Uluğ Bey'in gözlemsel incelemesini başlangıç noktası olarak seçti.⁶⁷⁶

2.3.38. Hakim Fethullah

Şah Cihan'ın sarayında doktordu. Çok sayıda tıp literatürünü ve aynı zamanda astronomiyi biliyordu.⁶⁷⁷

⁶⁷³Al-Badaoni, *Muntakhabu't-Tawarikh III...*, s.442.

⁶⁷⁴D.N. Marshall..., s.345vd.

⁶⁷⁵İsmail Hakkı Göksoy, "*İmameddin er-Riyazi*", *DİA/XXII*, İstanbul 2000, s.209.

⁶⁷⁶Stephen Blake, *Astronomy and Astrology in the Islamic World...*, s.117.

⁶⁷⁷Abu'l Fazl, *Ayini Ekberi I...*, s.542.

2.3.39. Feridüddin Münecim Dihlevi

Feridüddin Münecim Dihlevi'nin ailesi Feridüddin bin Hafız İbrahim Dihlevi meşhur bir ilim ailesinde doğmuştur. Ağabeyi Seyyab İbrahim Dihlevi astronom ve aynı zamanda usturlap yapımcısıydı. Feridüddin, Narnollu Şah Nizam'ın meşhur medresesine devam etmiştir. Daha sonra matematik bilimlerinde Fethullah Şirazi'nin öğrencisi olmuştur. Astronomi ve astroloji uzmanı olarak tanınmıştır. Sultan İbrahim Adil Şah'ın 1613'te doğan oğlunun yıldız haritasına bakmakla görevlendirilmiştir. Feridüddin kariyerine İmparator Ekber'in valisi Abdurrahim Han-ı Hanan'ın hizmetinde 1615 yılına kadar devam etmiştir. Eserleri: *Siracü'l-İstikrac*, *Zic-i Rahimi*, *Zic-i Şahcahani* olarak bilinmektedir.⁶⁷⁸

Bâbürlü İmparatorluğunda Şah Cihan döneminde çalıştı.⁶⁷⁹ *Karnamah-e-Sahib-qiran* adlı Şah Cihan'a ait astronomik tabloları oluşturmuştur. Cihan'ın yıldız haritasını da çizmişti.⁶⁸⁰

2.3.40. Molla Mahmud Jaunpuri

Fizik ve filozof uzmanıdır. Gözlemevi kurmak için Şah'a öneride bulunmuştur.⁶⁸¹

2.3.41. Muhammed Fadıl ibn Abd El- Şakur

Hintli gökbilimci, Hükümdar Şah Cihan'ın sarayında çalıştı.⁶⁸²

2.3.42. Muhammed Salih Tatawi

Dört usturlap ve üç gök küresinden tanınmaktadır. Akabinde imzasız üç usturlap ve imzasız bir gök küresi stilistik gerekçelerle ona atfedilebilirdi. Lahor ailesi dışında XVII. yüzyılda bu kadar çok alet üreten tek alet yapımcısıdır. Atölyesinin nerede, memleketi Thatta'da mı yoksa başka bir yerde mi olduğu bilinmemektedir. 1659 yılında

⁶⁷⁸Razaullah Ansari..., s.18-20.

⁶⁷⁹M. V. Alvi ve A. Rahman, *Fathullah Shirazi a Sixteenth Century Indian Scientist...*, s.20.

⁶⁸⁰D.N. Marshall..., s.141.

⁶⁸¹Stephen Blake, *Astronomy and Astrology in the Islamic World...*, s.116.; D.N. Marshall..., s.279.

⁶⁸²Boris-Ekmeleddin..., s.365.

ürettiği gök küresinde Şeyh Abdülhalik'in emriyle yapıldığını yazmaktadır. Jaipur'daki Sawai Mansingh Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Molla Çand Bahaüddin'in *Tashil-i Zij-i Uluğ Begi*'sinin benzersiz bir el yazması, 1628-29 tarihli "Şah Cihan'ın kölesi" Abdülhalik'in mührünü taşıyordu. Bu nedenle Muhammed Salih'in hamisi "Abd al-Halik", Agra'da Şah Cihan'ın sarayında yüksek bir mevki sahibi olmalıdır. Salih'in özel hayatı hakkında ürettiği usturlaplar ve gök küreleri dışında başka hiçbir bilgi mevcut değildir.⁶⁸³

2.3.43. Nand Ram Kais

Hintli matematikçi olup Bâbürlü İmparatoru Evrengzîb himayesinde çalıştı.⁶⁸⁴

2.3.44. Abdullah Kureysi

Kureysi, İmparator Evrengzîb emrinde çalıştı. Ansiklopedi yazarıdır. Tıp, coğrafya, tarih, astronomi ve astrolojiyle ilgilenirdi.⁶⁸⁵

2.3.45. Hoca Bahadır Hüseyin Han

Buharalı gökbilimci Bahadır Hüseyin Han Delhi'de Bâbürlü İmparatoru Evrengzîb'in yönetiminde çalıştı.⁶⁸⁶

2.3.46. Ishwar Das

Babası da Cihangir Şah döneminde ünlü Hintli müneccimlerden idi. *Muhurta-ratna*; Evrengzîb döneminde derlediği dinî ve astrolojik eseridir.⁶⁸⁷

2.3.47. Manirama Dikshita

Evrengzîb döneminde müneccimlik yapmıştır.⁶⁸⁸

⁶⁸³S.R. Sarma, *A Descriptive Catalogue of Astronomical Instruments*, Germany 2021, s.1591.

⁶⁸⁴Boris-Ekmeleddin..., s.372.

⁶⁸⁵Boris-Ekmeleddin..., s.391.

⁶⁸⁶Boris-Ekmeleddin..., s.391.

⁶⁸⁷D.N. Marshall..., s.210.; Stephen P. Blake, *Erken Modern İslâm'da Zaman...*, s.89vd.; Evrengzîb'in devlet yönetiminde Hinduları uzaklaştırdığı için çöküşe doğru yol almaya başladığını yazanlar var olmuştur. Bkz. Halis Bıyıktay, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Ankara 1991, s.94vd.

2.3.48. Hayrullah El-Lahuri

Bâbürlü İmparatoru Muhammed Şah tarafından Delhi gözlemevine müdür olarak atandı. Gökbilimcidir.⁶⁸⁹

2.3.49. Saway II. Jay Singh

Saway Jay Singhu (Jaya Simba) Amber'de yönetici bir aileye mensuptu. 1699'da babası Bishan Singh'in yerine mihrace olarak atandı. Seçkin bir Bâbürlü askeri idi ve Muhammed Şah'ın hükümdarlığı sırasında Agra ile Malva eyaletlerinin valiliğini yürütüyordu. 1728'de modern Jaipur şehrini (Jayanagar) kurdu. Aynı zamanda bir gökbilimciydi. Delhi, Benares, Jaipur, Ujjain ve Madura'da astronomi gözlemevleri kurdu.⁶⁹⁰ *Zic-i Cedid-i Muhammed Şahi*, eserinde astronomik tabloları Şah'a sunmuştur. O dönemde mevcut olan kusurlu yıllıkları Muhammed Şah'ın dikkatine sundu. Dönemin en önemli gökbilimcisidir.⁶⁹¹ XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Sawai Jai Singh'in (1688-1743) sarayındaki gökbilimciler, astronomik aletler üzerine birçok kitabı Arapça veya Farsçadan Sanskritçeye tercüme ettiler bununla beraber bazı müstakil çalışmalar da yazmışlardır.⁶⁹²

⁶⁸⁸Stephen P. Blake, *Erken Modern İslâm'da Zaman...*, s.89vd.

⁶⁸⁹Boris-Ekmeleddin..., s.374.

⁶⁹⁰Boris-Ekmeleddin..., s.400.

⁶⁹¹D.N. Marshall..., s.222.

⁶⁹²S.R. Sarma, *"Astronomical Instruments in Mughal Miniatures"...*, s.240.

SONUÇ

Astronomi ve astroloji, tarih boyunca insanlığın evrenle olan ilişkisini anlamada önemli iki disiplin olmuştur. Bu alanların gelişimi süresinde özellikle Türk tarihinde zengin bir kültürel mirasla birleşmiştir. Türkler, kozmolojik inançlarını doğa ve gökyüzü gözlemleriyle harmanlayarak evrene dair derin bir anlayış geliştirmişlerdir. Türk mitolojisindeki gök ve yer kavramları, evrenin düzeniyle insanın varoluşunu ifade eden sembollerle zenginleştirilmiştir. Gökyüzü hem gündelik hayatta hem de dinî inançlar içinde önemli bir yere sahipken Kutup Yıldızı gibi astrolojik unsurlar, yaşamın anlamı üzerinde etkili olmuştur. Türklerdeki göksel unsurlara olan bu ilgi, onların dünya anlayışını ve sosyal yapısını derinlemesine etkilemiştir. Türk kültürlerinde yıldızlar ve gezegenler, sadece gökyüzündeki cisimler değil, aynı zamanda halkın yaşamının şekillenmesinde rehberlik eden unsurlar olarak da kabul edilmiştir. Bu semboller, doğa olaylarını anlamlandırma ve gelecek öngörülerinde önemli bir rol oynamaktadır. Türk kültüründe yıldızlara bakarak yaşamı yönlendirme yüzyıllardır süregelen önemli bir gelenek haline geldiğini görmekteyiz. Türkler, gökyüzündeki yıldızlar aracılığıyla geleceği okuma, doğru yolu bulma ve yaşamlarını yönlendirme konusunda önemli ipuçları aramışlardır. Gökyüzündeki yıldızlar, Türkler için rehberlik ve ilham kaynağı olmuş, çeşitli inanç sistemleriyle geleneklere yön vermiştir. Bu nedenle Türk kültüründe gökyüzü ve yıldızlar sadece kozmik bir olgu değil, aynı zamanda yaşamın anlamını izah etmekle beraber şekillendirmeye yardımcı olan bir sembolizm kaynağı olarak da değerlendirilmiştir. Türk devletlerinin bununla beraber anlayışındaki düşüncelerde birbirine benzemektedir. Türk toplumu için astroloji ve astronomi sadece birer bilim dalı değil, aynı zamanda kültürel alanla tarihsel kimliklerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Gökyüzü ve yeryüzü arasındaki ilişkiyi, geleneksel inançlarla harmanlayarak Türklerin tarihsel süreçteki kozmolojik düşüncelerini açıklayan derin bir yapı ortaya konmuştur. Bu bağlamda Türklerde astronomi ve astrolojinin gelişimi, tarih boyunca evrensel bilgi birikiminin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Türk-İslâm devletlerinde astronomi ve astroloji, kültürel faktörlerle entelektüel yaşamın önemli bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle Karahanlı döneminde Kaşgarlı Mahmud'un eserleri, Türk-İslâm tasavvufuna dair önemli bilgiler sunmuş ve astrolojiye dair terimlere rastlanılmıştır. Gazneli döneminde ise astronomi ve matematik alanlarındaki gelişmelerde devletin bilimsel

ihtiyaçlarıyla bağlantılıdır. Gazneliler döneminde Ebu Reyhan el-Biruni gibi bilim insanları, astronomi ve astroloji çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır. Büyük Selçuklular dönemi, bilim ve kültürün gelişmesi için önemli bir dönem olmuştur. Selçuklu hükümdarları, medreseler inşa ederek eğitim faaliyetlerine destek verirken müneccimlerin kehanetlerine de özel bir ilgi göstermişlerdir. Sultan Melikşah döneminde gözlemsel astronomiye önem artmış ve mer Hayyam gibi büyük astronomlar önemli çalışmalara imza atmıştır. Türkiye Selçukluları dönemi, astronomi ve astroloji alanında birçok önemli ismin yetişmesine sahne olmuştur. Hubeyş el-Tiflisi ve Mevlana Bahaüddin şeng-i Münecim gibi müneccimlerin çalışmalarına verilen desteğin hükümdarların devlet yönetiminde astrolojiye olan ilgilerini göstermektedir. Medreselerde astronomi derslerinin verilmesi de bu bilime olan dikkati artırmıştır. Timurlular döneminde de astronomi ve astrolojiye büyük önem verilmiş ve bu alanda ne çıkan bilim insanları yetişirmiştir. Emir Timur, mneccimlerle sıkı ilişkiler kurarak geleceği tahmin etmeye çalışmış ve asker stratejilerinde astrolojik verilerden yararlanmıştır. Bu kadar fazla ilim insanların astronomiden astrolojiye doğru yaptėėı çalışmalar din hususunda haram kavramını ařamadėėı durumlar söz konusu olmuştur. Fal ve ilime dayanmayan alanların varlığının insanlar üzerindeki yanıltıcı etkisi astrolojiye gölge dşrmştir.

Türklerin kültürel anlamda varlığını göstermiş olduğu Hindistan'ın coğraf, kültürel ve tarih karmaşıklığı, bu ülkenin Asya kıtasındaki eşsiz konumunu pekiştirmektedir. Hindistan tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve Türklerle beraber birçok etnik grubun bir arada yaşadığı bu coğrafya, kültürel etkileşimlerin zenginleşmesine olanak tanımıştır. Hindistan, eski çağlardan itibaren doğaya duyulan sayėı ve maneviyat ile şekillenen inanç sistemleriyle de dikkat çekmektedir. Farklı dinlerin doğuşuna tanıklık eden bu topraklar yalnızca tarımsal zenginliği ile değil, aynı zamanda derin kültürel bağlılıklarıyla da ne çıkmaktadır. Bbrl İmparatorluğu ile doruk noktasına ulaşan bu tarihsel süreç, Hindistan'ı ticaret yollarının merkezi hline getirmiştir. Baharatlar, kumaşlar ve diğer değerli ürünler bu toprakların uluslararası arenada tanınmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Hindistan sadece fiziksel coğrafyasıyla değil, aynı zamanda zengin tarih ve kültürel dokusuyla da dünya sahnesinde önemli bir yere sahiptir. Hindistan'ın geçmişiyle bugünü, doğal kaynakların, kültürel etkileşimlerin ve tarihsel olayların birleşimiyle şekillenmiş; bu

durum da ülkenin dünya üzerindeki yerini güçlendirmiştir. Bu karmaşık yapısı, Hindistan'ın gelecekte de zenginliğini ve çeşitliliğini sürdüreceğinin bir göstergesidir.

İslâm dünyasından çıktığımızda Hindistan'da astronomi ve astrolojinin gelişimi, birçok kültürün etkileşimiyle genel manada gök cisimlerini anlama isteğinin bir sonucudur. Erken dönemde gözlemlerle takvim oluşturulması ve Güneş ile Ay'ın hareketlerinin ölçülmesi, Hint astronomisinin temel unsurlarıdır. Aryabhata, Brahmagupta ve Bhaskara I gibi bilim insanları, gözlemsel veriler ve matematiksel yöntemlerle bu bilimi derinleştirmişlerdir. "Naksatra" gibi kavramlar, yıldızların mitolojik ve kültürel yönlerini ortaya koyarken astrolojik sistemin Bâbil ile diğer uygarlıklardan etkilendiği de görülmektedir. Müslümanların Hindistan'ı ele geçirdiği dönemlerde El-Biruni gibi bilim insanları, yerel gözlemlerle Hint astronomi ve astrolojisini zenginleştirmiştir. Ebu'l-Fazl da Hint astronomisi ve astrolojisi hakkında gözlemlerini paylaşmaktan çekinmemiştir. Kaleme aldığı *Ayini Ekber* ve *Ekbernâme*'deki astronomi ve astroloji bilgisini gözler önüne sermiştir. Hindistan'daki astronomi ve astrolojinin tarihi, eski medeniyetler arası etkileşim ve yerel yeniliklerle şekillenmiştir. Bu zengin miras, günümüzde astronomi ve astroloji çalışmalarını etkilemeye devam etmektedir.

Hindistan'ın en önemli dönemlerinden biri olan Bâbürlü İmparatorluğu'nun kozmolojik devlet yapısı, hükümdarlık meşruiyetinin ve yönetsel otoritenin çeşitli inançlarla kültürel unsurların nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu dönem, astronomi, astroloji ve dinî inançların iç içe geçtiği bir yapı sunarken hükümdarların yönetim anlayışında kozmolojik temaların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Yönetimdeki meşruiyet, Bâbürlülerin köklü Türk-Moğol gelenekleri ile İslâm ve Hindu kültürlerinin etkileşimi üzerinden sağlanmıştır. Hümayun ve Ekber Şah gibi hükümdarlar, Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması olarak kendilerini konumlandırarak İlahi bir otorite oluştururken bu durumu hem siyasi hem de dinî söylemleriyle güçlendirmişlerdir. Ebu'l-Fazl gibi düşünürler, bu otoriteyi daha da meşrulaştırarak toplumun farklı kesimlerini bir araya getirmeyi amaçlayan politikalar geliştirmiştir. Hindistan'daki kozmolojik inançların ve astroloji uygulamalarının etkisi, Bâbürlü Devleti içinde önemli bir yer tutmuştur. Astronomi ve astroloji, hükümdarların karar alma süreçlerinde ve devlet yönetiminde belirleyici olmuş; bu bilgiler hem toplumun

sosyal yapısına hem de hükümdarların kimlik biçimlenmesine katkıda bulunmuştur. Miraç olayı, evrenin yapısını, varlık ve metafizik kavramları, insanın kaderiyle İlahi düzen gibi konularla ilgili derin düşüncelere yol açarken kozmos ile ilişkilendirildiğinde evrenin sınırlarını aşan bir olayın gerçekleştiği düşünülmektedir. İnsanlık tarihi boyunca ise ortak hafıza, ortak inanç meselesi hâline gelmiştir. Bâbürlü hükümdarlarının kendilerini tanrısal bir düzleme konumlandırmalarında sıklıkla başvurulan bir tema olmuştur. İslâm geleneğinde büyük bir öneme sahip olan bu olay, siyasi güç ve meşruiyetin pekiştirilmesi açısından stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Miraç anlatıları, hükümdarların göksel niteliklerini vurgularken aynı zamanda dünyevi otoritelerle beraber İlahi otoriteler arasındaki sınırları bulanıklaştırmıştır. Gökyüzüne yükselirken karşılaşılan gezegenlerin anlamları ve temsil ettiği milletler Türklerin yatay düzlemde Dünya modeliyle uyuşmaktadır. Bâbürlü İmparatorluğu'nun kozmolojik devlet yapısı yalnızca bir siyasi yönetim biçimi değil, aynı zamanda kültürel ve inanç sistemlerinin bir sentezini yansıtmaktadır. Hükümdarların otoritesi, mitolojik ve kozmolojik unsurlarla pekiştirilmiş; bunun sayesinde hem Hindistan'ın farklı dinamikleriyle etkileşim sağlanmış hem de devletin sürdürülebilirliği için gerekli olan toplumsal birliktelik oluşturulmuştur. Bâbürlü hükümdarlarının astronomi ve astrolojiye olan ilgileriyle destekleri özellikle Zahirüddin Muhammed Bâbür ve Nasırüddin Muhammed Hümayun dönemlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemlerde gökyüzü olayları ve yıldızların, gezegenlerin devlet yönetimi üzerindeki etkileri vurgulanmıştır.

Bâbür, genç yaşta tahta geçmiş ve büyük bir tarihsel mirasa sahip olmuştur. Toplumsal dinamiklere ve gökyüzündeki olaylara dikkat ederek kararlar almıştır. Bâbür, gökyüzünü kullanarak zamanı belirlemiş ve önemli dinî vakitlerin anını gözlemlemiştir. Semerkant'ın jeopolitik ve kültürel önemi de bu bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Semerkant, Zühre yıldızı tarafından yönetilen beşinci iklime sahipti. Sefer hazırlıkları sırasında gezegen hareketlerine dikkat eden Bâbür, Hindistan seferine çıkarken gökyüzünün konumunu göz önünde bulundurmıştır. Rüyalar ve yıldızların görünmesi onun kararlarını etkilemiştir; örneğin Zühre yıldızını görerek cesur hamlelerde bulunmuş ancak sonuçsal anlamda savaş kaybetmiştir. Yanıldığı vakitlerin olması dahi Bâbür Şah'ın yıldızlardan vazgeçmesine engel değildir. Hümayun dönemi ise eğitim ve bilimle ilgisini ön plana çıkarmaktadır. Hümayun, özellikle dinî ilimlerin yanı sıra

astronomiye de önem vermiştir. Devlet işlerini dört element (ateş, hava, su, toprak) temel olarak düzenlemiştir. Astrolojiye olan düşkünlüğü, kıyafet seçiminden yönetim anlayışına kadar birçok alanda etkili olmuştur. Kıyafetlerini gezegenlerin temsil ettiği gün ve renklere göre belirlemekteydi. Görüşmelerini ise gezegenlerin atfettiği topluluklara göre ayarlamaktaydı. Kozmolojik unsurlarla ilişkilendirdiği yönetim tarzı, devlet hiyerarşisini oluştururken gezegenlerin etkisini de göz önünde bulundurmasına imkân tanımıştır. Hümayun, çocuklarının da önemli gökyüzü vakitlerinde dünyaya gelmesi için çalışmalar yapmıştır. Celaleddin Muhammed Ekber Şah astrolojik açılarından olumlu bir doğum zamanına denk gelerek Jüpiter ve Venüs'ün kavuşumu ile dikkat çekmiştir. Hümayun'un gökbilimcisi Molla Çand, Ekber'in doğum sırasında doğru zamanı belirlemeye çalışmış, astrolojik işaretler başarıyla değerlendirilmiştir. Ekber Şah'ın doğum haritasında Ay'ın Aslan burcunda olması, uğurlu bir işaret olarak yorumlanmıştır. Farklı astrologlar, onun doğumunu farklı burçlarla tanımlamışlardır. Farklı bulunan burçlardaki ayrılık ise öğretilerin çeşitliliğinden ziyade astroloji bilen hükümdarların mevcut konumlarını daha üst mertebede göstermek amaçlı olabileceği düşünülmektedir. Ekber Şah, çocukları için de yıldız haritaları çıkartmış, astrolojik öngörülerle yaşamına yön vermiştir. Bu süreçler, siyasi stratejilerin belirlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kuyruklu yıldızların gözlemleriyle tutulmaların etkileri, dönemin toplumsal ve siyasal olaylarını etkilemiştir. Güneş ile Ay döngülerine ithafen Nevruz kutlamaları ve büyük ziyafetler, Ekber Şah'ın döneminde önemli sosyal etkinliklerdendir. Cihangir Şah dönemine geçildiğinde doğum haritaları ve astrolojik hesaplamalar, yönetim sürecini etkileyen önemli unsurlar olmaya devam etmiştir. Cihangir'in tahta çıkışı da astroloji ile uyumlu bir şekilde belirlenmiş, babası Ekber'in mirasını sürdürmesi beklenmiştir. Beklentinin aksine dinî unsurlarda Ekber Şah'ın öğretileriyle beraber bu öğretilerin mimarı olduğunu düşündüğü Ebu'l-Fazl'ı da ortadan kaldırmıştır. Astronomi ve astrolojiye dair düşünceleri atalarından farklı olmamıştır. Cihangir Şah'tan sonra Şah Cihan'ın tahta geçiş aşamasında izlediği astrolojik yöntemler, yönetiminde dinî ve kültürel açıdan nasıl şekillendiğini göstermektedir. Aynı şekilde, I. Alemgir Şah Evrengzîb'in taht için yol alırken yaptığı hamleler, güçlü bir rakip olan Dara Şükuh'a karşı gerçekleştirdiği taktiksel planlamalarla desteklenmiştir. Bu dönemde, astrologların öngöruları sıkça başvurulmuş bir kaynak olarak öne çıkmış; doğum haritalarının analizleri, tahta geçiş zamanlamaları ve savaş stratejileri gibi pek

çok konuda yönlendirici olmuştur. Taht kavgasının getirdiği çatışmalar ve kayıplar, yöneticilerin güç arayışlarının yanı sıra astrologlara duyulan güvenin ne denli etkili olabileceğini de göstermektedir. Şah Cihan ve Evrengizb dönemi, astrolojik inançların ve politik iletişimin, Bâbürlü İmparatorluğu'nun kaderini şekillendiren önemli unsurlar olduğunu kanıtlamaktadır. Evrengizb'in, Hindu politikasına karşın Hintli astrologlarından vazgeçmediği görülmektedir.

Bâbürlü İmparatorluğu döneminde astronomi ve astrolojiye olan ilginin artmasının önemli bir ayağı, gözlemevlerinin kurulmasıdır. Bu gözlemevlerinin kaynağı olarak Türk hükümdarları arasında Uluğ Bey'in matematik ve astronomiye olan katkıları dikkat çekmektedir. İslâm tarihinde bilinen dokuz rasathane içerisinde beşi Türk-Moğol hükümdarları tarafından inşa edilmiştir. Bunlar arasında Uluğ Bey'in Semerkant'taki rasathanesi en bilinen olanıdır. Semerkant'ın konumu hakkında *Bâbüname*'de, Kühek tepe eteklerindeki üç katlı rasathaneden bahsedilmektedir. İçinde zic yazma aletleri bulunan bu rasathane, zengin astronomik veriler üretmiştir. *Zic-i Uluğ Bey*, astronomi alanındaki en önemli eserlerden biri olarak kabul edilmekte ve fethedilen topraklarda bilimsel bilgi birikimini arttırmıştır. Bâbürlü döneminde ayrıca Hindistan'da Ujjain ve Dehar gibi yerlerde gözlemevleri bulunduğu dair bilgiler mevcuttur. Ancak Ujjain'deki gözlemevlerinin kesin varlığına dair belgeler kalmamıştır. Hümayun, astronomi ile ilgisi nedeniyle bir rasathane inşasına karar vermiştir. Ancak projenin tamamlanmasından önceki dönemde Hümayun'un trajik ölümü, bu girişimi sonlandırmıştır. Hümayun Şah döneminden kalan Gyarah Sidi, günümüze ulaşan kalıntıları temsil eden önemli bir gözlemevidir. Ekber Şah döneminde Amber Racasının Man Singh tarafından inşa edilen Man Mandir, XVII. yüzyılın başlarında önemli bir gözlemevi olmuştur ve Ekber'in astronomik bilgilerini yansıtmaları açısından büyük rol oynamıştır. XVIII. yüzyılda II. Maharaja Jai Singh; Jaipur, Delhi, Benares, Ujjain ve Madura'da beş gözlemevi inşa etmiştir. Jantar Mantar, bunlar arasında en çok dikkat çekenidir. Jai Singh, burada hem gözlemler yapmış hem de bir yıldız kataloğu hazırlamıştır. Bu rasathaneler, İslâm ve Hint astronomisini birbirine bağlayan önemli noktalar olmuştur.

Astronominin en önem teşkil eden terimi takvimler, Bâbürlü İmparatorluğu döneminde önemli bir sosyal ve idari rol oynamıştır. Ekber döneminde astrolojik

sistemlerin yanı sıra çeşitli Hindu takvimleri de etkili biçimde kullanılmıştır. Bâbü Şah, güneş takvimini uygulamaya koymuş ve bu takvim yeni bir tarih anlayışı getirmiştir. Hindistan'da çok sayıda takvim mevcutken Bâbürlüler bu takvimleri önemli bir şekilde bir araya getirmiştir. Ekber, günün zamansal algısını Hindistan'daki tarım ve sosyal düzenle ilişkilendirerek sistematize etmiştir. Mali işlemler, güneş takvimine dayandırılarak yapılmaya başlamıştır. Ekber, yıllık vergi sistemini düzenlerken güneş takvimini devreye sokmuş ve bu kamu için önemli bir düzenlemeyi temsil etmiştir. İlahi Takvimin öncüsü olan Ekber Şah, özellikle tarihçilerin tarihlendirme çalışmalarında daha rahat ve kullanışlı olması adına Fethullah Şirazi'yi görevlendirmiştir. Bu dönemde her milletten astronomi ve astroloji alanında birçok önemli şahsiyet bulunmuş akabinde imparatorluğa hizmet etmekten kaçınmamışlardır.

KAYNAKÇA

- Abu'l Fazl, **Akbarnama I**, (nşr. H. Beveridge), The Asiatic Society, Calcutta 2000.
- Abu'l Fazl, **Akbarnama II**, (nşr. H. Beveridge) , The Asiatic Society, Calcutta 2000.
- Abu'l Fazl, **Akbarnama III**, (nşr. H. Beveridge), The Asiatic Society, Calcutta 2000.
- Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi I**, (nşr. H. Blochmann), Baptist Mission Press, London 1873.
- Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi II**, (nşr. S. Jarrett), Royal Asiatic Society Of Bengal, Calcutta 1949.
- Abu'l Fazl, **Ayini Ekberi III**, (nşr.H.S.Jarrett), Royal Asiatic Society Of Bengal, Calcutta 1948.
- AĞBAL, Davut, "*Kur'ân'da Burçlar Mahiyeti Ve İnsana Etkisi Bağlamında*", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXVIII**, Erzurum 2012, s.249-276.
- AKA, İsmail, "*Hândmîr*", **DİA/XV**, İstanbul 1997, s.550-552.
- AKA, İsmail, "*Timurlular*", **DİA/XLI**, İstanbul 2012, s.177-180.
- AKBIYIK, Hayrunnisa A., "*Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkarları*", **Bilig XXX**, 2004, s.151-171.
- AKSU, Belgin Tezcan, "*Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz*", **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad) II/I**, 2018, s.382-413.
- AKYOL, Ercan Akyol, **Bâburnâme: Bir Birey Olarak Bâbur ve Yeni Bir Nasihatnâme Türü**, (Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.
- Al-Badaoni, **Muntakhab'ut-Tawarikh II**, (nşr.W.H.Lowe), Baptist Mission Press, Calcutta 1884.
- Al-Badaoni, **Muntakhabu't-Tawarikh III**, (nşr. B. Prasad Ambashthya), Academica Asiatica, Patna 1960.
- ALAN, Hayrünnisa, "*Sahipkıran*", **DİA/İA ek II**, Ankara 2019, s.443-444.
- ALVİ, M. V.-RAHMAN, A., **Fathullah Shirazi a Sixteenth Century Indian Scientist**, National Institute Of Sciences Of India, New Delhi 1968.
- ANOOSHAHR, Ali, "*Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India 1531-56*", **The Indian Economic and Social History Review LIV**, University of California 2017, s.295-316.

- ANOOSHAHR, Ali, *"The Shaykh And The Shah: On The Five Jewels Of Muhammad Ghaws Gwaliori"*, **India and Iran in the Longue Durée: Ancient Iran Series III**, Irvine 2017, s.91-103.
- ANSARİ, A.S.Bazmee, *"Feyzî-i Hindî"*, **DİA/XII**, İstanbul 1995, s.524-525.
- ANSARİ, M.A., **Social Life of Mughal Emperors**, Shanti Prakashan, Delhi 1974.
- ANSARİ, Razaullah, *"Astronomical Activity in Medieval India in Sixteenth-Seventeenth Centuries"*, **Dört Öge III/VI**, Ekim 2014, s.9-22.
- ARICI, Müstakim, *"VII./XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzi Ekolü"*, **İslâm Araştırmaları Dergisi XVI**, İstanbul 2011, s.1-37.
- ASHER, B., **The New Cambridge History of India I; 4 Architecture of Mughal India**, Cambridge University Press, London 2008.
- ATASAĞUN, Galip, *"Jainizm"*, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXI**, 2021,s.267-297.
- AYDEMİR, Adem, *"Divanü Lügati't-Türk'te Astronomiye Dair Sözcükler"*, **International Journal of Language Academy X/I**, 2015, s.169-198.
- AYDINLI, Osman, *"Timurlular Döneminde Semerkant"*, **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X/I**, 2023, s.294-329.
- AYDIN, Cengiz-AYDIN, Gülseren, *"Batlamyus"*, **DİA/V**, İstanbul 1992, s.196-199.
- BAKKAL, Ali, *"İslâm Tarihinde Rasathaneler"*, **Bilimname XXXIX**, 2019, s.105-141.
- BALİBEYOĞLU, Lalifer, *"Büyük Türk Astronomu:Uluğ Bey"*, **Bilig/VI**, 1997, s.158-164.
- BALKAYA, Adem, *"Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği"*, **International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume VII/IV**, Ankara 2012, s.987-994.
- BANERJİ, S.K., **Humayun Badshah**, Oxford University Press, London 1938.
- BARKER, Robert, *"An account of the Bramin's observatory at Benares"*, **Philosophical Transactions of the Royal Society XLVII**, Londra 1777, s.598-607.
- BARTHOLD, Wilhelm, **Uluğ Beg ve Zamanı**, (nşr.İsmail Aka), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- BAYAT, Fuzuli, **Türk Mitoloji Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011,
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi II**, TTK, Ankara 1987.

- BEYDİLİ, Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, (nşr.Eren Ercan), Yurt Kitap Yayın, Ankara 2004.
- BIÇAK, Ayhan, *"Türklerde Evren Tasavvuru ve Ölüm Anlayışı"*, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi XI**, İstanbul 2004, s.149-172.
- BIYIKTAY, Halis, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, TTK, Ankara 1991.
- BİLGİN, Azmi, *"İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet/Gazneliler(962-1186)"*, **Yeni Türkiye XLIII**, Ankara 2002, s.625-629.
- BİNGÖL, Abdulkuddus, *"Ebheri, Esirüddin"*, **DİA/X**, İstanbul 1994, s.75-76.
- BLAKE, Stephen P., **Astronomy and Astrology in the Islamic World**, Edinburgh University Press, 2016.
- BLAKE, Stephen P., **Erken Modern İslâmda Zaman**, (nşr. Ercan Ertürk), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2017.
- BLAKE, Stephen P., **Shahjabanabad: The Sovereign City in Mughal India 1639-1759**, Cambridge University Press, New York 1991.
- BROWN, Percy, **Indian Architecture (Islamic Period)**, DB Taraporevala Sons & Co., Bombay 1981.
- BÜYÜKTAŞ, Canan Kuş-YOZGAT, Sevilay Karataş, *"İktidar ve Aşk: Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm ile olan Aşkının Tüzukat-i Cihangirdeki Yansımaları"*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XXII/IV**, 2020, s.1591-1615.
- CAPELL, Rudolf, **Nummotheca atque Rariora Becceleriana**, Hamburg 1750.
- CARBONİ, Stefano, *"Nine Coins From the Reing of Jahangir"*, **Following the Stars: Images of the Zodiac in İslâmic Art**, New York 1997, s.26-27.
- CHANN, Naindeep Singh, *"Lord of the Auspicious Conjunction: Origins of the Şāhib-Qirān"*, **Iran and the Caucasus XIII**, 2009, s.93-110.
- CLARK, James, *"Astrology in Islam"*, **International Society of Classical Astrologers**, 2020.;[https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2020/10/07/astrology-in-İslâm/\(14.09.2024\)](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2020/10/07/astrology-in-İslâm/(14.09.2024))
- CLARK, James, *"Reading Māshā'allāh :Sassanian Ayanamsa"*, **International Society of Classical Astrologers**, 2023,;

[https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/category/mashaallah/\(14.09.2024\)](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/category/mashaallah/(14.09.2024))

COŞKUN, Cevdet, *"Bilimsel Devrim Çağında Hermetik Metinlerin Rolü"*, **İdrak Dinî Araştırmalar Dergisi I/I**, Giresun 2021, s.23-46.

ÇAĞMA, Şükriye Duygu, *"Babürnâme de Geçen Astronomi ve Astroloji ile İlgili Adlar"*, **Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-dergisi X/I**, Bartın 2023, s.111-125.

ÇELEBİ, İlyas, *"Remil"*, **DİA/XXXIV**, İstanbul 2007, s.555-556.

ÇELİK, Muhammed Bilal-DEMİR, Hami, *"Hümayun'un Kozmolojik Egemenlik Anlayışı"*, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi LXX**, Erzurum 2021, s.401-418.

ÇELİK, Saliha, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Astronomi, Kozmoloji Ve Astroloji**, (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2022.

DEMİR, Hami, **Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb (Âlemgîr Şah): Hayatı ve Siyaseti (1658-1707)**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2023.

DOĞRUL, Ömer Rıza, **Ekber**, Yüksel Yayınevi, İstanbul 1944.

DÖŞER, Öner, **Alimlerin Astrolojisi**, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2007.

DÖŞER, Öner, **Astrolojide Temel Kavramlar**, AstroArt Astroloji Okulu Yayınları, İstanbul 2016.

DUMAN, Harun, *"Eskiçağ Mezopotamya İnanışlarında Gök Hiyerofanisi"*, **Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi III**, Mersin 2022, s.37-43.

DURAK, Neslihan Durak, *"Hindistan'da Doğan Bir Yıldız: Babür Şah (D.1483-Ö.1530)"*, **Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 70.Yaşına Özel Armağan**, Çanakkale 2024, s.205-226.

DURAK, Neslihan Durak, *"Kalaçlar Döneminde Hindistan'a Yapılan Moğol Akınları"*, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 2022, s.47-61.

DURAK, Neslihan, *"Gazneli Mahmut (971-1030)"*, **Devlet Adamları-1 IV**, İstanbul 2022, s.476-506.

- DURAK, Neslihan, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, ASAM Yayınevi, Malatya 2000.
- DURBİLMEZ, Bayram, *"Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar"*, **Zeitschrift für die Welt der Türken III/I**, Almanya 2011, s.77-93.
- DUYMAZ, Ali, *"Aşık Veysel'in 'Sarı Yıldız' Türküsü ve Çeşitlemeleri Üzerine"*, **Dünya Ozanı Aşık Veysel Sempozyumu Bildirileri II**, Sivas 2017, s.9-18.
- Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Biruni, **Tahkîku Mâ Li'l-Hind**, (nşr.Kıvameddin Burslan), (ed.Ali İhsan Yitik), TTK, Ankara 2023.
- ELİADE, Mircea, **Cosmos and History The Myth of the Eternal Return**, Harper, New York 1954.
- ERGİNÖZ, Gaye Şahinbaş, *"Hititlerin Astronomi Bilgisine ve Hitit Takvimine Bir Bakış"*, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları IX/I-II**, 2007-2008, s.199-213.
- ERNST, Carl W.- LAWRENCE, B., **Sufi Martyrs of Love: Chishti Sufism in South Asia and Beyond**, Palgrave Macmillan, New York 2002.
- ERNST, Carl W., *"Jawaher-e Kamsa"*, **Encyclopaedia Iranica XIV**, New York 2008, s.608-609.
- ERNST, Carl, *"Muslim Studies of Hinduism? A Reconsideration of Arabic and Persian Translations from Indian Languages"*, **Iranian Studies XXXVI/II**, 2003, s.173-195.
- ERSNT, Carl W., *"Şettari Sufilikte Mihne ve Temkin Tavrı"*, (nşr. U. M. Kılavuz), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XII/I**, s.345-364.
- ESHENKULOVA, Kishimjan, **Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum el-Eva'il (Matematik, Astronomi ve Tıp)**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.
- ESİN, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.
- FAZLIOĞLU, İhsan, *"Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı:Semerkant Matematik-Astronomi Okulu"*, **Divan İlmi Araştırmaları XIV/I**, 2003, s.1-66.
- FAZLIOĞLU, İhsan, *"Mirim Çelebi"*, **DİA/XXX**, Ankara 2020, s.160-161.
- FEHD, Tevfik, *"İlm-i ahkâm-ı nücûm"*, **DİA/XII**, İstanbul 2000, s.124-126.
- FESTİNG, Gabrielle, **When Kings Rode to Delhi**, William Blackwood, London 1913.

- FETTAHOĞLU, Selahattin, "*Konfüçyüs ve Öğretisi*", **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVII**, Samsun 2003, s.305-324.
- FİNDLY, Ellison Banks, **Nur Jahan Empress of Mughal India**, Oxford University Press, New York 1993.
- FOSTER, William, **Early Travels in India 1583-1619**, Oxford University Press, London 1921.
- GHODRATOLLAHİ, Ehsan, "*Akbar, the Doctrine of Solh-i-Koll and Hindu Muslim Relations*", **Journal of Religious Thought: A Quarterly of Shiraz University XXI**, Shiraz 2007, s.3-24.
- GHORİ, S.A.Khan, "*Development of Zij Literature in India*", **Indian Journal of History of Science XX**, 1985, s.21-48.
- GİNSBURG, C.D., **The Kabbalah**, G. Routledge&Sons, London 1920.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı Göksoy, "*İmameddin er-Riyazi*", **DİA/XXII**, İstanbul 2000, s.209.
- GÖNER, Göksu-GÖNEN, Gülderen, "*Türklerde Çadır Kültürünün Gelişimi*", **Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi II/III**, 2022, s.11-24..
- GRENARD, Fernand, **Bâbur**, (nşr. Orhan Yüksel), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- GURJAR, L.V., **Ancient Indian Mathematics and Vedha**, Aryabhushan Press, Bombay 1947.
- GÜÇ, Ahmet-SERT, Ekrem, "*Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana*", **İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi V/I**, Haziran 2020, s.3-28.
- Gül-Badan Begam, **The History of Humayun (Humayunnama)**, (nşr. S. Beveridge), Royal Asiatic Society, London 1902.
- Gülbeden, **Hümayunnâme**, (nşr. Abdürrap Yelpar), TTK, Ankara 1944.
- GÜNGÖR, Harun, "*Şamanizm*", **DİA/XXXVIII**, İstanbul 2010, s.325-328.
- GÜVEN, İsmail, "*Büyük Selçuklu Devletinde Eğitim ve Öğretime Genel Bir Bakış*", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi XXV/II**, 1992, s.833-848.
- Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, (nşr. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2006.
- HODİVALA, S.H., "*The Chronology Of The Zodiacal Coins Of Jahāngīr*", **The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society V/IX**, 1929, s.296-309.

- İŞİK, Harun, "*Hint Alt Kütası'nda İlm-İ Kelâm Çalışmaları (Bibliyografik Bir Deneme)*", **Kader XVII/I**, Haziran 2019, s.94-123.
- İŞIKHAN, Dilek, "*Gökyüzünün En Zarif ve Estetik Gezegeni: Zühre*", **Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi V**, İstanbul 2022, s.21-34.
- İbni Arabşah, **Acaibu'l Mâkdûr (Bozkırdan Gelen Bela)**, (nşr. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
- İbnü'l Esir, **İslâm Tarihi el Kâmil fi't-Târîh X**, (nşr. Abdülkerim Özeydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- İLHAN, Barış, **Astroloji Dersleri**, İlhan Yayınevi, İstanbul 2004.
- İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK, Ankara 1986.
- JİN, Shunhua, "*Representing and Experiencing Islamic Domes: Images, Cosmology, and Circumambulation*", **Religions XIII/DXXVI**, 2022, s.1-23.
- JOSHİ, Harit, "*The Politics of Ceremonial in Shah Jahan's Court*", **The Mughal Empire From Jahangir to Shah Jahan**, Mumbai 2019, s.108-131.
- KAAN, Oktay, "*Hindistan'da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Hümayun Şah*", (nşr. Bilal Koç), **Tarih Okulu Dergisi/XII**, 2012, s. 221-233.
- KÂHYA, Esin, "*Anadolu Selçuklularında Bilim*", **Erdem V/XIII**, 1989, s.63-80.
- KÂHYA, Esin-MACUN, İnci, "*Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bir Değerlendirmesi*", **Belleten Dergisi LXV/CCXLII**, 1999, s.63-74.
- KAPOOR, Ramesh, "*Nūr ud-Dīn Jahāngīr and Father Kirwitzer: The Independent Discovery of the Great Comets of November 1618 and the First Astronomical Use of the Telescope In India*", **Article in Journal of Astronomical History and Heritage XIX/III**, Aralık 2016, s.264-297.
- KARADAŞ, Çağfer, "*İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği*", **Kisbu İlahiyat Dergisi I**, 2019, s.55-73.
- KARAGÖZOĞLU, Berna, "*Büyük Selçuklu Döneminin Ünlü Astronomu Ömer Hayyam ve Astronomi Çalışmalarının Rubailerine Yansımaları*", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi X/VI**, 2023, s.2512-2525.
- KARAGÖZOĞLU, Berna, "*Padişah Babanın Şair Kızı: Zebunnisa*", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi IX**, 2016, s.215-233.
- KARAKAŞ, Mahmut, **Müsbet İlimde Müslüman Alimler**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.

- KARAYEL, Habibe, **Sir Thomas Roe'nun Gözünden Babürlü Sarayı**, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015.
- Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lügati't-Türk Tercümesi I**, (nşr. Besim Atalay), TDK, Ankara 1983.
- KATMA, Can, **Anadolu'daki Türkmen Beglikleri ve Selçuklu Sikkelerindeki Astrolojik Figürler**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2021.
- KAYA, Seyfettin, *"Ortaçağ'da Moğollarda Astronomi ve Moğol Astronomisinin Türkiye Selçuklu Astronomisine Etkisi"*, **The Journal of Academic Social Science Studies LXVII**, Elazığ 2018, s.389-397..
- KAYA, Seyfettin, *"Ömer Hayyam ve İsfahan Rasathanesi'nde Astronomi Çalışması"*, **Cappadocia Journal of History and Social Sciences IX**, 2017, s.510-516.
- KAYA, Seyfettin, **Selçuklular Döneminde Astronomi**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2018.
- KAYE, G. R., **Astronomical Observatories of Jai Singh**, Superintendent Government Printing, Calcutta 1917.
- KENNEDY, *"Al-Kāshī's Treatise on Astronomical Observational Instruments"*, **Journal of Near Eastern Studies XX**, Nisan 1961, s.98- 108.
- KHAN, Dargah Quli, **Muraqqa'-e-Delhi: The Mughal Capital in Muhammed Shah's Time**, (nşr. Chander Shekhar and Shama Mitra Cheny), Deputy Publication, Delhi 1989.
- Khwandamir, **Qanun-ı Humayuni**, (nşr. Bainsi Prasad), Baptist Mission Press, Calcutta 1940.
- KILIÇ, Müzahir, *"Netayic el-Fünun' Adlı Yazma Eserde 'İlm-i Nücûm' Bölümünün Değerlendirilmesi"*, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi III/I**, 2017, s.1-10.
- KIRİLEN, Gürhan, **Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi**, Gece Kitaplığı, 2015.
- KIRKLAND, Kyle, **Space and Astronomy**, Facts on File, Newyork 2010.

- KIRKOĞLU, Remzi Hakan, **İlm-i Nücûm and Its Role in the Ottoman Court During the Eighteenth Century**, (Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.
- KIYAK, Abdulkadir, *"İslâm Öncesi Türk Kültüründe Yıldızlarla İlgili İnanışlar"*, **İlahiyat Fakültesi Dergisi XV/II**, Elazığ, s.189-197.
- KIYAK, Abdulkadir, *"İslâmiyetten Önce Türklerde Güneş ve Ay ile İlgili İnanışlar"*, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi VI**, 2010, s.133-143.
- KOCA, Duygu, *"Gülbeden'in Hümayunnâme'sinde Saygı"*, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi Sayı VIII/I**, 2024, s.73-83.
- KOCA, Salim, *"Büyük Hun Devleti"*, **Türkler Ansiklopedisi I**, Ankara 2002, s.688-709.
- KOCH, Ebba, *"Palaces, Gardens and Property Rights under Shah Jahan: Architecture as a Window into Mughal Legal Custom and Practice"*, **The Mughal Empire From Jahangir To Shah Jahan**, Mumbai 2019, s.196-219.
- KONUKÇU, Enver, *"Babür"*, **DİA/IV**, İstanbul 1991, s.395-396.
- KONUKÇU, Enver, *"Cihangir"*, **DİA/VII**, İstanbul 1993, s.538-539.
- KONUKÇU, Enver, *"Ebu'l-Fazl el-Allâmî"*, **DİA/X**, İstanbul 1994, s.313-314.
- KONUKÇU, Enver, *"Ekber Şah"*, **DİA/X**, İstanbul 1994, s.542-544.
- KONUKÇU, Enver, *"Halacîler"*, **DİA/XV**, İstanbul 1997, s.227-228.
- KONUKÇU, Enver, *"Hümayun"*, **DİA/XVIII**, İstanbul 1998, s.481-483.
- KONUKÇU, Enver, *"Kutubşahiler"*, **DİA/XXVI**, Ankara 2002, s.500.
- KUGLE, Scott A., *"Heaven's Witness: The Uses and Abuses of Muhammad Ghawth's Mystical Ascension"*, **Journal of Islamic Studies XIV/I**, Oxford 2003, s.1-36.
- KULKE, Hermann-ROTHERMUND, Dietmar, **Hindistan Tarihi**, (nşr.Müfık Günay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.
- KUMAR, S., *"Assertions of Authority: A Study of the Discursive Statements of Two Sultans of Delhi"*, **The Making of Indo- Persian Culture**, New Delhi 2000, s.37-65.
- KURŞUNOĞLU, Mustafa Sait, *"Eksen Çağı'nda Türk Kozmogonisi, Eski Çin (Chou) Düşüncesi ve Antik Grek Felsefeleri Taoizm Etrafında Bir Araya Geliyor: Taoizm ve Timaios Diyaloğunun Yapısal İlişkileri"*, **Temaşa Felsefe Dergisi XIII**, Kayseri 2020, s.6-32.

- KUTLUER, İlhan, "*et-Tefhim*", **DİA/XL**, İstanbul 2011, s.271-273.
- KÜYEL, Mübahat Türker, "*İslâm Öncesi Türklerde Devlet Adamlarının Eğitilmesindeki Bilgece İlkeler ve Uluğ Bey*", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1996, s.293-322.
- LASKAR, Sakir Hossin, "*Life and the religious thought of Shaikh Muhammad Ghawth of Shattari Silsilah*", **International Journal of Historical Insight and Research VIII**, Delhi 2022, s.12-18.
- MACKENTHUN, Tamara C., **Continuity In Iranian Leadership Legitimization: Farr-i Izadi, Shi'ism, and Vilayet-i Faqih**, (Boise State University Master of Arts in History), 2009.
- MALECKA, Anna, "*Solar Symbolism of the Mughal Thrones A Preliminary Note*", **Arts Asiatiques/LIV**, 1999, s. 24-32.
- Manucci, **Storia do Mogor I-II-II**, (nşr. William Irvine), Royal Asiatic Society, London 1907.
- MARSHALL, D.N., **Mughals in India: A Bibliographical Survey**, Asia Publishing House, Londra 1967.
- MATEUS, Maria J., "*The Transmission of Astrology into Abbasid Islam (750-1258 CE)*", **International Society of Classical Astrologers**, 2023.; [https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2023/02/27/the-transmission-of-astrology-into-abbasid-İslâm-750-1258-ce-2/\(14.09.2024\).](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2023/02/27/the-transmission-of-astrology-into-abbasid-İslâm-750-1258-ce-2/(14.09.2024).)
- MERAL, Vedat, "*Âlemgîr Evrengzîb Döneminde Babürlü Devlet Politikası (1658-1707)*", **Türk Dünyası Akademik Bakış III/V**, 2023, s.64-84.
- MERAL, Vedat, "*Bâbürlülerde Eyalet (Sûbe) Teşkilatı*", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2023, s.127-138.
- METİN, Tülay, "*Selçuklular Zamanında Müneccimliğe Dair Bazı Tespitler*", **Journal History Studies VI/III**, 2014, s.239-252.
- MOHAPATRA, A.Ranjan, "*Philosophy of Religion an Approach to World Religions*", **Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi XIII**, (nşr.Hidayet Işık "World Religions" adlı ikinci bölümünün 119- 138 sayfalarının çevirisidir.), New Delhi, 1990, s.211-227.
- MOİN, A. Azfar, **Millennial Sovereign Sacred Kingship and Sainthood in Islam**, Columbia University Press, New York 2012.

- MUHAMMEDÎ, Zikrullah, "*Dini İnanç Ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü*", **Tarih Dergisi LVIII/II**, İstanbul 2013, s.1-23.
- MUKHÎA, Harbans, **Historians and Historiography during the Reign of Akbar**, Vikas Publishing House, Delhi 1976.
- NİZAMÎ, Khaliq Ahmad, "*Gavs Muhammed*", **DİA/XIII**, İstanbul 1996, s.403-404.
- NİZAMÎ, Khaliq Ahmad, "*Gavsiyye*", **DİA/XIII**, İstanbul 1996, s.404.
- NİZAMÎ, Khaliq Ahmed, "*Evrengzib*", **DİA/XI**, İstanbul 1995, s.537-539.
- Nureddin Muhammed Jahangir, **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India**, (nşr. Wheeler M. Thackston), Oxford University Press, New York 1999.
- Nureddin Muhammed Jahangir, **The Tüzük-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir**, (nşr. H. Beveridge and A. Rogers), 1909.
- Nuruddin Cihangir Şah, **Tarih-i Selim Şah**, (nşr.Nevres-i Kadim), TTK, Ankara 2013.
- Oğuz Kağan Destanı**, (nşr. W.Bang ve G.R. Rahmeti), Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936.
- ORTHMANN, Eva, "*Astrology at the Mughal Court*", **First Professor Syed Amir Hasan Abidi Memorial Lecture**, Yeni Delhi 2017, s.1-10.
- ORTHMANN, Eva, "*Bâbürler Sarayında Astroloji*", (nşr.A.Tunç Şen), **Toplumsal Tarih CCCXXXII**, 2021, s.34-39.
- ORTHMANN, Eva, "*Lettrism and Magic in an Early Mughal Text:Muhammad Ghawth's Kitab al-Jawahir al-Khams*", **The Occult Sciences in Pre-modern Islamic Cultures**, Beyrut 2018, s.223-248.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I**, TTK, Ankara 2015.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi I**, TTK, Ankara 2010.
- ÖKTEN, Saadettin, "*Abdurrahman el-Hâzinî*", **DİA/I**, İstanbul 1988, s.164-165.
- ÖNAL, Mehmet Naci, "*Türk Halk Müslümanlığında Miraç Algısı*", **Erdem LXXX**, Ankara 2021, s.89-109.
- ÖZCAN, Azmi, "*Şah Cihan*", **DİA/XXXVIII**, İstanbul 2010, s.251-252.
- ÖZCAN, Emine Sonnur, "*Astronom-Hükümdar Uluğ Bey'in Bilim Kenti Semerkant*", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi XXXV**, 2021, s.223-235.

- ÖZCAN, Emine Sonnur, *"Ebu'r-Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Biruni'nin Hayatı"*, **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi X/III**, İstanbul 2013, s.9-24.
- ÖZKAN, Murat Sultan, *"Türk-İran Mitoloji ve İnanışlarında Düalist Varlık Anlayışı"*, **Akademik Sosyal Araştırmaları XXII**, Giresun 2022, s.217-236.
- ÖZSOY, Seda, *"Antikçağ'daki Evren Anlayışı: Aristoteles'ten Kopernik'e Farklı Evren Modelleri"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi X/L**, 2017, s.420-427.
- ÖZSOY, Seda, *"Güneş Merkezli Evren Anlayışı:Kopernik, Kepler ve Galilei Neyi Değiştirdi?"*, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi XX**, Ankara 2015, s.95-112.
- PALABIYIK, Hanefi, *"Gazneliler'de İlmi Faaliyetler"*, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I**, Malatya 2001, s.47-72.
- PANDEY, A. B. , **Early Medieval India**, Vanguard Press, Allahabad 1960.
- PATRA, Benudhar, *"Environment In Early India: A Historical Perspectiv"*, **Environment, Traditional & Scientific Research I**, s.39-56.
- PEDERSEN, Olaf, **A Survey of the Almagest**, Springer, New York 2010.
- PIRLANTA, İsmail, **Babür Şah ve Babürlü Devleti'nin Kuruluşu**, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001.
- PIRLANTA, İsmail, *"Babür Şah'ın Hayatı ve Kişiliği"*, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X/X**, Yozgat 2016, s.215-245.
- PİNGRE, M., **Cometographie Ou Traité Historique Et Théorique Des Comètes I**, Paris 1783.
- POYRAZ, Mevlüt, *"Hubeyş et-Tiflisi'nin Hayatı: Biyografi Denemesi"*, **Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi II/I**, 2008, s.65-103.
- PRASAD, Beni, **History of Jahangir**, The Indian Press, Allahabad 1930.
- PRASAD, Ishwari, **A Short History Of Muslim Rule In India**, The Indian Press, Allahabad 2006.
- PRASAD, Ishwari, **The Life and Times of Humayun**, Orient Longmans, Calcutta 1956.
- RAHMAN, A., **History of Indian Science, Technology, and Culture, ad. 1000-1800**, Oxford University Press, Yeni Delhi 1999.

- REHMAN, Abdul-AKHTAR, Munazzah, "*Heart Pleasing and Praise Worthy Buildings: Reviewing Mughal Architecture in the light of Primary Sources*", **Pak. J. Engg. &Appl. Sci X**, 2012, s.103-113.
- RICHARDS, John F., **The New Cambridge History of India I**, Cambridge University Press, 1987.
- RIVZİ, S.A.A., **Fatehpur Sikri**, (ed. Swan Mitra), Delhi Archaeological Survey of India World Heritage Series, Good Earth Publications, New Delhi 2002.
- ROE, Thomas, **The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court Of the Great Mogul 1615-1619 II**, (ed. W. Foster), Bedford Press, London 1926.
- ROSENFELD, Boris-İHSANOĞLU, Ekmeleddin, **Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7.-19. c.)**, Yıldız Yayıncılık, İstanbul 2003.
- ROUX, Jean-Paul, **Büyük Moğolların Tarihi Babur**, (nşr. Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- ROUX, Jean-Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (nşr. Aykut Kazancıgil), Dergah Yayınları, İstanbul 1994.
- RUDRA, P., "*A Short History of Hindu Astronomy & Ephemeris*", **Phys. Teacher XLVIII/IV**, India 2006, s.1-34.
- SAHA, M.N.,-LAHİRİ, N.C., **History of Calendar in Different Countries Through the Ages**, Council of Scientific & Industrial Research, New Delhi 1992.
- SAKSENA, B. Prasad, **History of Shahjahan of Dihli**, Central Book Depot, London 1931.
- SARKAR, J., **History of Aurangzib**, M.C.Sarkar&Sons, Calcutta 1912.
- SARKAR, J., **History of Aurangzib II**, M.C.Sarkar&Sons, Calcutta 1912.
- SARKAR, J., **History of Aurangzib III**, M.C.Sarkar&Sons, Calcutta 1912.
- SARKAR, J., **History of Aurangzib IV**, M.C.Sarkar&Sons, Calcutta 1912.
- SARKAR, J., **History of Aurangzib V**, M.C.Sarkar&Sons, Calcutta 1912.
- SARKAR, Sir Jadunath, **The History of Bengal**, B.R. Publishing Corporation, Delhi 2003.
- SARMA, S. R., "*Astronomical Instruments in Mughal Miniatures*", **Studien zur Indologie und Iranistik/16-17**, Dr. Inge Wezler Verlag für Orientalistische Fachpublikationen, Reinbek 1992, s.263.

- SARMA, S.R., **A Descriptive Catalogue of Astronomical Instruments**, Germany 2021.
- SASSON, Gahl Eden, **Kozmik Gezgin**, (nşr.Günseli Aksoy), Butik Yayıncılık, İstanbul 2008.
- SAVAGE-SMİTH, Emilie, **Islamicate Celestial Globes: Their History, Construction, and Use**, Smithsonian Studies in History and Technology XLVI, Smithsonian Institution Press, Washington 1985.
- SAYILI, Aydın, **The Observatory in İslâm and Its Place in the General History of the Obsevatory**, TTK, Ankara 1988.
- SCHİMMEL, Annemarie, **İslâmın Mistik Boyutları**, (nşr.Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- SEZGİN, Fuat, **İslâm'da Bilim ve Teknik II**, (nşr. Abdurrahman Aliy, Eckhard Neubauer), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008.
- SHARMA, Ram Sharan, **Ancient India a Textbook for Class XI**, National Council of Educational Research and Training, New Delhi 1980.
- SHİVRAM, Balkrishan, *"Mughal Court Rituals: The Symbolism of Imperial Authority During Akbar's Reign"*, **Proceedings of the Indian History Congress LXVII**, 2006, s.403-416.
- Sidi Ali Reis, **Travels and Adventures 1553-1556**, (ed. A. Vambery), Luzac&Co., London 1899.
- SİNGH, Devinder Pal, *"Guru Gobind Singh Ji-His Mission and Vision"*, **Understanding Sikhism-The Research Journal XIX/I**, 2017, s.21-26.
- SİNGHANİA, Kanta, *"Abu'l Fazl's Vision of Astronomy in Historical Perspective"*, **Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute/XC**, Pune 2009, s.81-97.
- SMİTH, Vincent A., **Akbar the Great Mogul**, Clarendon Press, Oxford 1917.
- SOYDUGAN, Faruk, *"Açık Kümeler ve Yedi Kandilli Süreyya"*, **Bilim ve Teknik Dergisi**, 2019, s.90-92.
- SÖYLEMEZ, Yusuf Ziya, *"Emir Timur Döneminde Semerkant'da Mimari Alanında Yapılan Çalışmalar"*, **Journal of History School LXIII**, s.834-849.

- SÖYLEMEZ, Yusuf Ziya, "*Hindistan'da Bir Türk Hükümdarı: Cihangir Şah Ve Dönemi (1605-1627)*", **Yeni Türkiye Dergisi CXXXV**, Ankara 2024, s.157-170.
- SÖYLEMEZ, Yusuf Ziya, **Timurlular Dönemi Herat**, (İnönü Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 2023.
- SÜMER, Faruk, "*İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir*", **Belleten LIII/CCVI**, 1989, s.175-197.
- SÜMER, Faruk, "*Ahmed Celâyir*", **DİA/II**, İstanbul 1989, s.53-54.
- ŞAHİN, Mustafa, "*Ortaçağda Herât Bölgesinde Meydana Gelen Kıtliklar, Bazı Doğal Felaketler Ve Salgın Hastalıklar*", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi VIII/XXXVI**, 2015, s.380-390.
- ŞEKER, Mehmet, "*İslâm'da Astronomi ve Rasathaneler*", **Diyanet Dergisi XVIII/IV**, 1979, s.243-248.
- ŞEKER, Saadet, **İslâmın Yayılışına Kadar Keşmir**, (Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2019.
- ŞİMŞEK, Menekşenur Türk, **Güneş Merkezli Evren Kuramının Tarihsel Gelişiminin İncelenmesi**, (Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu 2022.
- TAŞTAN, Abdulvahap, "*Nasreddin Tusi: Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü*", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi I/XI**, 2001, s.1-13.
- TAVERNIER, John Baptista, **Travels/ section II**, (nşr. J. Phillips), London 1678.
- TEMUR, Nezir, "*Bir Evren Tasavvurunun Nesneler Dünyasına Yansıması: Tengerek Örneği*", **Yörük Araştırmaları-1**, Konya 2020, s.29-40.
- TİLLOTSON, G.H.R., **Architectural Guides for Traveles Mughal India**, Chronicle Books, San Francisco 1990.
- TİMUR, Mujiburahman, **Gazneli Devletinden Babürlüler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar (1206-1526)**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2012.
- TOMBULOĞLU, Tuba, "*Timurlularda Eğitim*", **4.Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi**, Muğla 2018, s.376-386.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, "*Takiyyüddin er-Râsid*", **DİA/XXXIX**, İstanbul 2010, s.454- 456.

- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, "*Tarih Boyunca Geliştirilmiş Evren Modelleri-1 Yer Merkezli Evren Modeli*", **Bilim ve Teknik DXIX**, Ankara 2011, s.104-106.
- TOREBAKKYZY, Lazzat, "*Türk Halk Kültüründe ve Edebiyatında Yedi Sayısı*", **Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi I**, Bartın 2021, s.82-91.
- TRAM-SEMEN, Sofi, **Türk Astrolojisi I**, Elips Kitap, Ankara 2004.
- TRAM-SEMEN, Sofi, **Türk Astrolojisi II**, Elips Kitap, Ankara 2004.
- TRAM-SEMEN Sofi, **Türk Astrolojisi III**, Elips Kitap, Ankara 2004.
- TRAM-SEMEN Sofi, **Türk Astrolojisi IV**, Elips Kitap, Ankara 2004.
- TURAN, Şerafettin, "*Barbaros Hayreddin Paşa*", **DİA/X**, İstanbul 1992, s.65-67.
- TÜMER, Günay, "*Biruni*", **DİA/VI**, İstanbul 1992, s.206-215.
- UÇAR, İhsan-ADAKLI, Aşlı, "*Seydi Ali Reis'in Hulasatü'l-Hey'et Adlı Eserindeki Astronomi Terimleri*", **Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi XXI**, 2019, s.1-22.
- Uluğ Bey, **Uluğ Bey'in astronomi cetvelleri = Zîc-î Uluğ Bey / Uluğ Bey**, (nşr. Mustafa Kaçar ve Atilla Bir), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012.
- UNAT, Yavuz, "*Arkeoloji ve Astronomi; Arkeoastronomi*", **Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi I**, Kastamonu 2023, s.1-34.
- UNAT, Yavuz, "*Astronomi Tarihi*", **Felsefe Ansiklopedisi I**, İstanbul 2003, s.639-649.
- UNAT, Yavuz, "*Dünyayı Değiştiren Kuramlar Kopernik Ve Güneş Merkezli Kuram*", **Bilim ve Ütopya CCCXVII**, 2020, s.19-31.
- UNAT, Yavuz, "*İslâm Dünyası'nda Astronomi Çalışmaları ve Batı'ya Etkileri*", **Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Bilim ve Teknik**, Ankara 2008, s.181-198.
- UNAT, Yavuz, "*Ortaçağ İslâm Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri*", **Keşf-i Kadîmden Vaz'-ı Cedîde İslâm Bilim Tarihi Ve Felsefesi**, İstanbul 2019, s.137-165.
- UNAT, Yavuz, "*Tarih Boyunca Türklerde Astronomi*", **XV.Ulusal Astronomi Kongresi**, İstanbul 2006, s.847-861.
- UNAT, Yavuz, "*Zic-i İlhani*", **DİA/XLVI**, s.399.
- UNAT, Yavuz, "*Zic-i Uluğ Bey*", **DİA/XLIV**, s.400-401.
- UNAT, Yavuz, "*Uluğ Bey*", **DİA/XLII**, İstanbul 2012, s.127-129.

- ÜNAL, Sena, **Türk Kültüründe Yönler ve Sağ-Sol Algısı**, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2022.
- VAJPAYEE, Amritanshu, *"Man Mandir Observatory Varanasi: A Saga of Astronomy"*, **Vipnet Curiosity II/XI**, India 2022, s.3-5.
- WHITEHEAD, R. B., *"The Portrait Medals and Zodiacal Coins of the Emperor Jahāngīr"*, **The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society L/XI**, 1931, s.91-130.
- WILLIAMS, J. L., *"Further Particulars Respecting the Observatory at Benares"*, **Philosophical Transactions of the Royal Society LXXXIII**, London 1783, s.45-49.
- WINK, Andre, **Ekber Şah**, (nşr. Uğur Gezen), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- YEZDİ, Şerefüddin Ali, **Emir Timur (Zafername)**, (nşr. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- YILMAZ, Cuma Ali, *"Büyük İskender Hindistan'da"*, **The Journal of Academic Social Science Studies LIII**, 2016, s.501-517.
- YİĞİTTÜRK, Fulya, **Eski Türklerde Astronomi**, (Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2022.
- YİTİK, Ali İhsan, *"Tahkikü mali'l-Hind"*, **DİA/XXXIX**, İstanbul 2010, s.410-411.
- YİTİK, Ali İhsan-ARSLAN, Hammet, *"Vedalar ve Kaynağı Üzerine"*, **Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi VIII/I**, İstanbul 2011, s.225-250.
- Yûsuf Hâs Hâcib, **Kutadğu Bilig**, (hızr. Mustafa S.Kaçalin), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2024.
- YÜCE, Kutluay, *"Neden Astronomi"*, **Bilim ve Teknik IX**, 2009, s.2-7.
- YÜREKLİ, Tülay, *"Orta Çağ Müslüman Türk Dünyasında Müneccimlik Üzerine Notlar"*, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi V/II**, 2022, s.327-335.
- Zahir al-Din Muhammad Babur Padshah, **Babur Nama (Memoirs of Babur) I-II**, (nşr. Annette Susannah Beveridge), Luzac & Co.,Yeni Delhi, 1970, s.516.

Zahir al-Din Muhammad Babur Padshah, **The Babur-nama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor**, (nşr. Wheeler M. Thackston), Oxford University Press, New York 1996.

Zahirü'd-din Muhammed Babür, **Babürnâme I**, (nşr. R. Rahmeti Arat), TTK, İstanbul 1970.

Zahirü'd-din Muhammed Babür, **Babürnâme II**, (nşr. R. Rahmeti Arat), TTK, İstanbul 1970.

Zahirü'd-din Muhammed Babür, **Babürnâme III**, (nşr. R. Rahmeti Arat), TTK, İstanbul 1970.

ZİNNER, Ernst, **Die Geschichte der Sternkunde von den ersten Anfängen bis zur Gegenwart**, Berlin 1931.

İnternet Kaynakları

[https://astrolojiakademisi.com/turk-tarihinde-bilinen-ilk-munecime-el-bibi-el-munecime/\(27.11.2024\)](https://astrolojiakademisi.com/turk-tarihinde-bilinen-ilk-munecime-el-bibi-el-munecime/(27.11.2024))

[https://astronomi.itu.edu.tr/genel/takvimler-i/\(15.12.2024\)](https://astronomi.itu.edu.tr/genel/takvimler-i/(15.12.2024))

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Astrolabe,_c._1601,_Isa_ibn_Allahdad,_Indo-Persian,_brass_-_Art_Institute_of_Chicago_-_DSC09729.JPG\(11.09.2023\)](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Astrolabe,_c._1601,_Isa_ibn_Allahdad,_Indo-Persian,_brass_-_Art_Institute_of_Chicago_-_DSC09729.JPG(11.09.2023))

[https://dharmaastroloji.com/2023/01/jainizm-dharma-ve-karma/\(14.01.2024\)](https://dharmaastroloji.com/2023/01/jainizm-dharma-ve-karma/(14.01.2024))

[https://en.m.wikipedia.org/wiki/Gyarah_Sidi\(30.09.2023\)](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Gyarah_Sidi(30.09.2023))

[https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2023/02/27/the-transmission-of-astrology-into-abbasid-İslâm-750-1258-ce-2/\(25.11.2024\)](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2023/02/27/the-transmission-of-astrology-into-abbasid-İslâm-750-1258-ce-2/(25.11.2024))

[https://İslâmsci.mcgill.ca/RASI/BEA/Adami_BEA.htm\(26.11.2024\)](https://İslâmsci.mcgill.ca/RASI/BEA/Adami_BEA.htm(26.11.2024))

[https://memorients.com/articles/the-radiant-kingship-abul-fazls-mughal-theory-of-sovereignty\(05.03.2024\)](https://memorients.com/articles/the-radiant-kingship-abul-fazls-mughal-theory-of-sovereignty(05.03.2024))

[https://openthemagazine.com/art-culture/the-astronomical-mughal\(05.10.2023\)](https://openthemagazine.com/art-culture/the-astronomical-mughal(05.10.2023))

[https://osr.org/tr/takimyildizi/corona-borealis/\(22.10.2023\)](https://osr.org/tr/takimyildizi/corona-borealis/(22.10.2023))

[https://scroll.in/magazine/1032653/why-did-mughal-emperor-jahangir-issue-these-rare-and-singular-astrology-themed-coins\(22.08.2024\)](https://scroll.in/magazine/1032653/why-did-mughal-emperor-jahangir-issue-these-rare-and-singular-astrology-themed-coins(22.08.2024))

[https://twitter.com/AdlerPlanet/status/1196431639322255361?t=5C38XT6i9PT3HQvBstkA-Q&s=08\(29.10.2023\)](https://twitter.com/AdlerPlanet/status/1196431639322255361?t=5C38XT6i9PT3HQvBstkA-Q&s=08(29.10.2023))

<https://web.archive.org/web/20110410223855/http://www.thehindu.com/news/article1606093.ece>(29.10.2023)

<https://web.archive.org/web/20110715023650/http://traveller.outlookindia.com/destinationlink.aspx?id=168&destinationid=44&pagenum=2>(27.09.2023)

<https://web.archive.org/web/20120605105040/http://www.artknowledgenews.com/2010-03-10-23-00-01-national-portrait-gallery-claims-lost-emperor-portrait-is-largest-mughal-painting-ever-seen.html>(29.10.2023)

<https://web.archive.org/web/20120605105040/http://www.artknowledgenews.com/2010-03-10-23-00-01-national-portrait-gallery-claims-lost-emperor-portrait-is-largest-mughal-painting-ever-seen.html>(29.10.2023)

<https://worldhistorycommons.org/emperor-jahangir-weighing-his-son-khurram-gold>(14.09.2024)

<https://www.aydinlik.com.tr/haber/turkulerin-hikayeleri-1-bir-yildiz-dogdu-nur-ile-turkuler-geldi-115259> (02.01.2023)

<https://www.barisilhan.com/sahibkiran>(24.08.2024)

<https://www.britannica.com/science/Indian-mathematics>(30.11.2024).

<https://www.britannica.com/science/Ptolemaic-system>(25.11.2024)

<https://www.jantarantar.org/gallery/panosGallery/index.php#lg=1&slide=18>(30.09.2023)

<https://www.leparrhesiaste.com/les-grands-portraits-tamerlan>(11.09.2024)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/444859>(22.08.2023)

<https://www.mugladevrin.com.tr/kose-yazarlari/mehmet-bildirici-/hindistan-da-matematikci-ve-astronom-aryaphata-476-550->(14.08.2024)

<https://www.orientalartauctions.com/object/artothe30798-a-celestial-globe-made-by-mughal-astrolabist-muhammad-salih-of-thatta-dated-1074-ah-1663-ad> (29.10.2023)

<https://www.thehindubusinessline.com/blink/explore/mystery-of-the-starry-sphere/article7742589.ece>(29.10.2023)

<https://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik1.html>(24.08.2024)

EKLER

Ek 1:Timur'un Doğumu

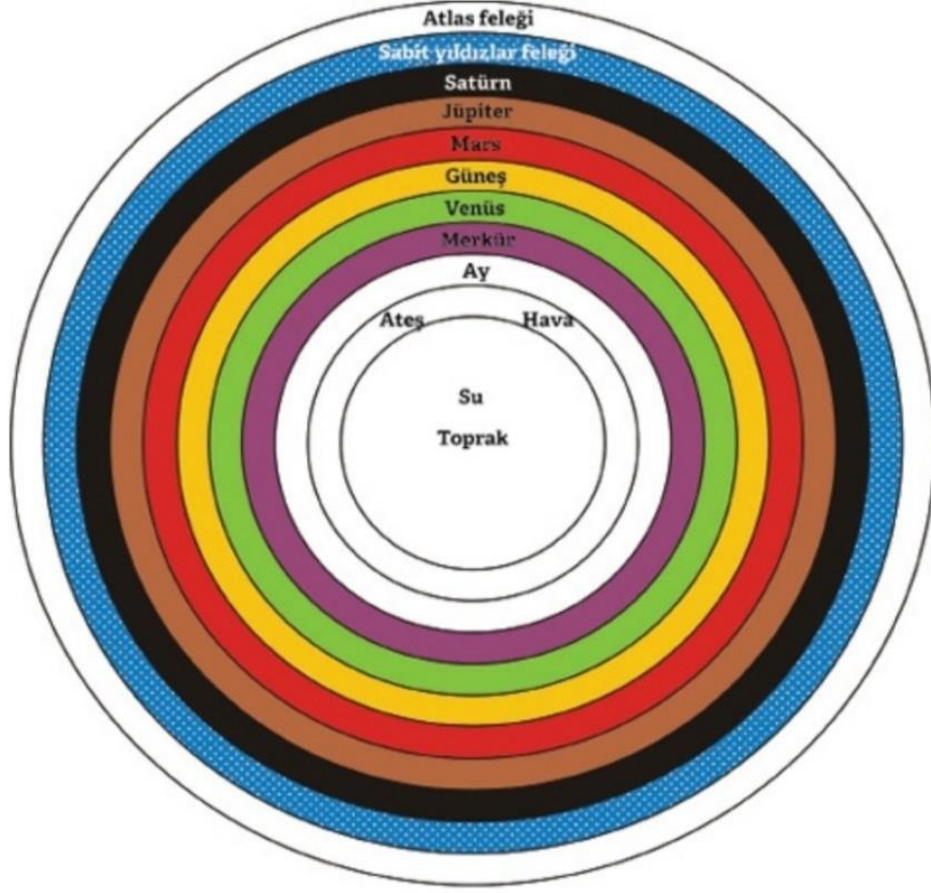
Eva Orthmann, "*Bâbürler Sarayında Astroloji*", (nşr.A.Tunç Şen), **Toplumsal Tarih** CCCXXXII, 2021, s.36.

Ek 2:Timurlenk, Taşkent Timurluları Hanedanı Freskosunda görünürken yanında müneccimi ve usturlabı ile (<https://www.leparrhesiaste.com/les-grands-portraits-tamerlan>)(11.09.2024)

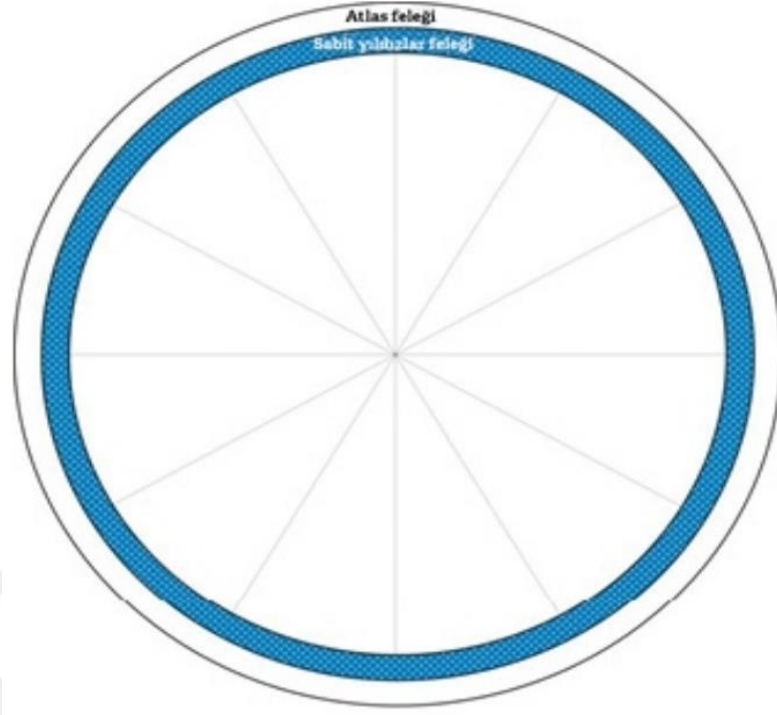
Ek 3:Hümayun'un gezegenlere göre sınıflandırdığı günler ve o günlere göre renkli kıyafetleri (Jill Watson Yedi Hümayun: Gezegenler, Astroloji ve Padişah'ta adlı heykelleri) <https://openthemagazine.com/art-culture/the-astronomical-mughal>(05.10.2023)

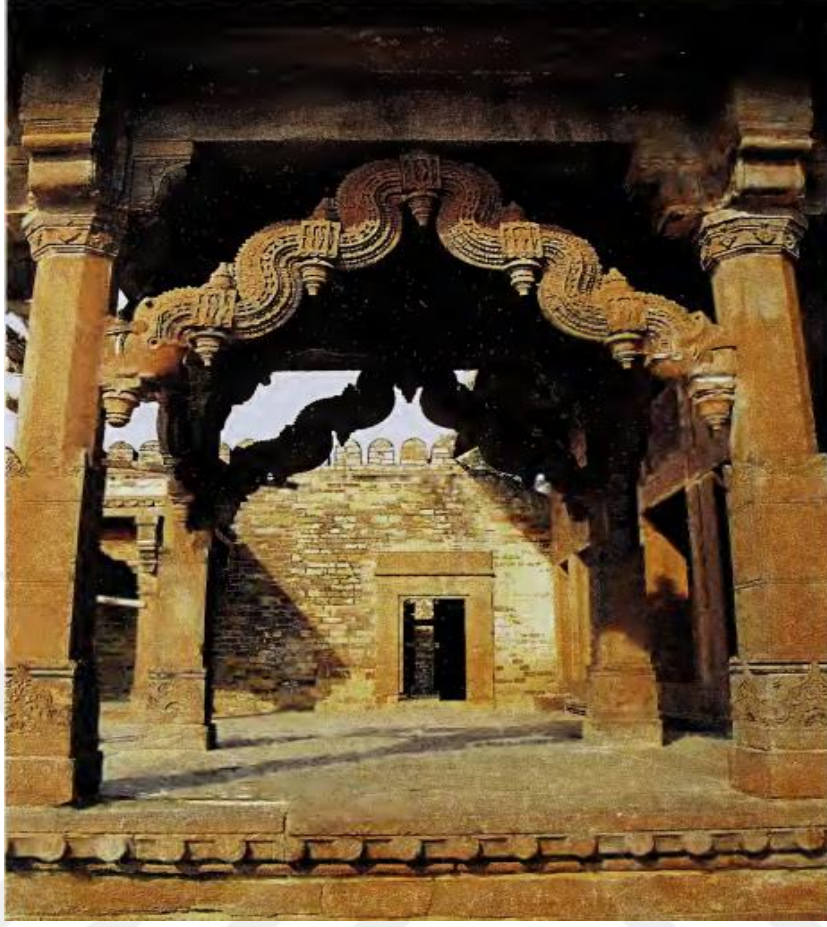
Ek 4: Hümayun'un kaynaklarda anlatılan fakat günümüzde olmayan neşe halısının Eva Orthmann tarafından yeniden dizaynı **Eva Orthmann**, "*Bâbürler Sarayında Astroloji*", (nşr.A.Tunç Şen), Toplumsal Tarih CCCXXXII, 2021, s.38.

Ek 5: Gök katmanlarını Destekleyen Ruh Meleği Kazvini'nin '*Acayibü'l-mahlukat ve garayibü'l-mevcudat* isimli eserin kopyasından yapılmış el yazması tezhip James Clark, "*Astrology in Islam*", International Society of Classical Astrologers, 2020.; [https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2020/10/07/astrology-in-İslâm/\(14.09.2024\);](https://internationsocietyofclassicalastrologers.wordpress.com/2020/10/07/astrology-in-İslâm/(14.09.2024);) Shunhua Jin, "*Representing and Experiencing Islamic Domes: Images, Cosmology, and Circumambulation*", Religions XIII/DXXVI, 2022, s.10-11

Ek 6: Hümayun'un çift çeperli otağının günümüze kadar gelmemiş olması sebebiyle Eva Orthmann tarafından yapılmış yeniden dizaynı **Eva Orthmann**, "*Bâbürler Sarayında Astroloji*", (nşr.A.Tunç Şen), Toplumsal Tarih CCCXXXII, 2021, s.38.

Ek 7: Astrolog Kōṣeśin'in zarif taş destekleri Rivzi, Fatehpur Sikri, (ed. Swan Mitra), Delhi Archaeological Survey of India World Heritage Series, Good Earth Publications, New Delhi 2002, s.27.

Ek 8: Divan-ı Has'daki zengin oymalı sütun. Tillotson, Hindu dilinde sütunun dünyanın eksenini temsil ettiği mandala desenine benzetmiştir. Bkz. Rivzi, Fatehpur Sikri, (ed. Swan Mitra), Delhi Archaeological Survey of India World Heritage Series, Good Earth Publications, New Delhi 2002, s.26.

Ekber'in Yıldız Haritaları

5 Recep 949

15 Ekim 1542

Gece 02.00

E.		
II. Mercury. Jupiter. III. LIBRA. Sun. Saturn. SCORPIO.	I. Venus. VIRGO.	Tail of Dragon. LEO. XII. CANCER. XI.
IV. SAGITTARIUS.	Natus. Sunday, 5 Rajab, 949 A.H. = 15th October, 1542, O.S., Circa 2 a.m.	X. GEMINI.
Mars. V. CAPRICOR- NUS. Moon. VI. AQUARIUS. Head of Dragon.	VII. PISCES.	IX. TAURUS. VIII. ARIES.
W.		

Ek 9: Müslüman Astrolog Molla Çand

II. VIRGO. Jupiter. Venus. LIBRA. Sun. Mercury. III. Saturn	I. LEO.	XII. CANCER. XI. GEMINI.
IV. SCORPIO.		X. TAURUS.
V. SAGITTARIUS. Mars. CAPRICORN. Moon. VI.	VII. AQUARIUS.	IX. ARIES. PISCES. VIII.

Ek 10: Hintli Astrolog Jotik Rai

II. Jupiter. Venus. Mercury. VIRGO. Sun. Saturn. LIBRA. III.	I. Ascendant. LEO.	XII. Dragon's Tail. CANCER. GEMINI. XI.
SCORPIO. IV.	³ Hyleg; antecedent Conjunction; then Jupiter; then Saturn.	TAURUS. X.
Mars. V. SAGITTARIUS Moon. CAPRICORN. Dragon's Head. VI.	VII. AQUARIUS.	IX. ARIES. PISCES. VIII.

Ek 11: Müslüman Astrolog Şirazlı Fethullah

LIBRA. SCORPIO. Sun Saturn.	Venus. VIRGO.	Dragon's Tail. LEO CANCER.
SAGITTARIUS.		GEMINI.
Mars Moon. CAPRICORN. Dragon's Head. AQUARIUS.	PISCES.	TAURUS. ARIES.

Ek 12: Müslüman Astrolog Erdebili Molla İlyas

Ekber Şah'ın yıldız haritaları için bkz. Abu'l Fazl, **Akbarnama**, (nşr. H. Beveridge),
Delhi 1979, s.70-118.

2 Second House Cancer 3 Third House Leo	1 First House Dragon's Head Gemini	12 Twelfth House Taurus 11 Eleventh House Aries Saturn Moon
4 Fourth House Virgo		10 Tenth House Sun, Venus Mars Pisces
5 Fifth House Libra 6 Sixth House Scorpio	7 Seventh House Jupiter Dragon's Tail Sagittarius	9 Ninth House Mercury Aquarius 8 Eighth House Capricorn

Ek 13: Ekber'in Tahta Çıkışının Anlık Haritası

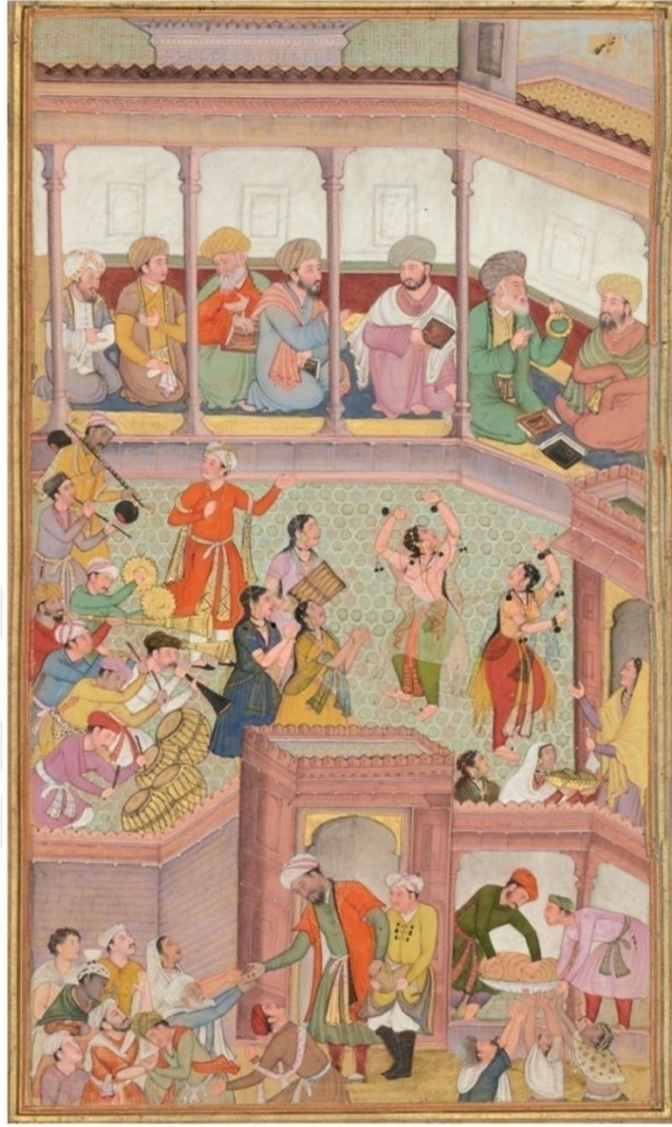
Abu'l Fazl, **Akbarnama II**, (nşr. H. Beveridge), Calcutta 2000, s.11.

Ek 14: Allahdad'a ait bir usturlap, yaklaşık 1601, Chicago Sanat Enstitüsünde (Wikimedia Commons).

Bkz.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Astrolabe,_c._1601,_Isa_ibn_Allahdad,_Indo-Persian,_brass_-_Art_Institute_of_Chicago_-_DSC09729.JPG (11.09.2023)

Ek 15: Şehzade Selim'in Doğumu

Eva Orthmann, "*Bâbürler Sarayında Astroloji*", (nşr.A.Tunç Şen), **Toplumsal Tarih** CCCXXXII, 2021, s.37

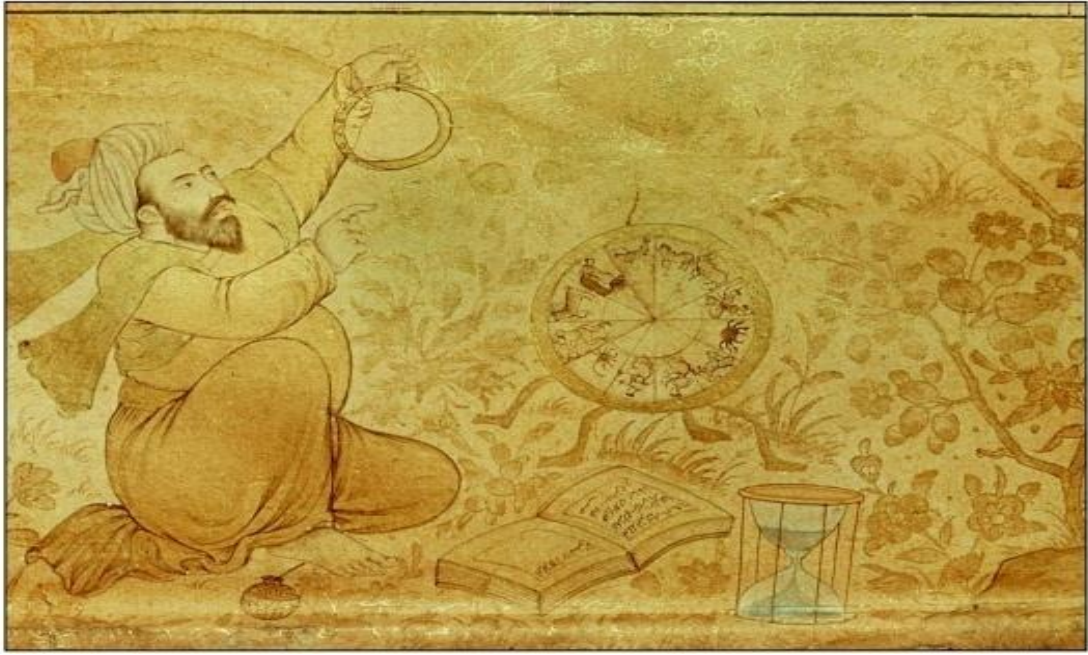
Ek 16: Cihangir Şah dönemi sikkeler (Ön ve Arka Yüzü)

Hükümdar Cihangir tarafından tasarlanan ve basılan, zodyak işaretlerini taşıyan madeni paralar, dinî kaligrafi yazıtlarıyla basım tarihlerini içeren daha önceki Bâbürr sikkelerinin geliştirilmiş hâlidir. Balık burcu, bu madalyonun basıldığı aya karşılık gelirken arka yüzündeki bir beyit, hükümdarlığı ve yılı hakkında ek bilgi sağlamaktadır.

Bkz. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/444859> (22.08.2023)

Ek 17: Cihangir'in, düşen meteordan yaptırdığı bıçak (The Arthur M. Sackler and Freer Gallery of Art.) **Nureddin Muhammed Jahangir**, The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India, (nşr. **Wheeler M. Thackston**), New York 1999, s.362-363.

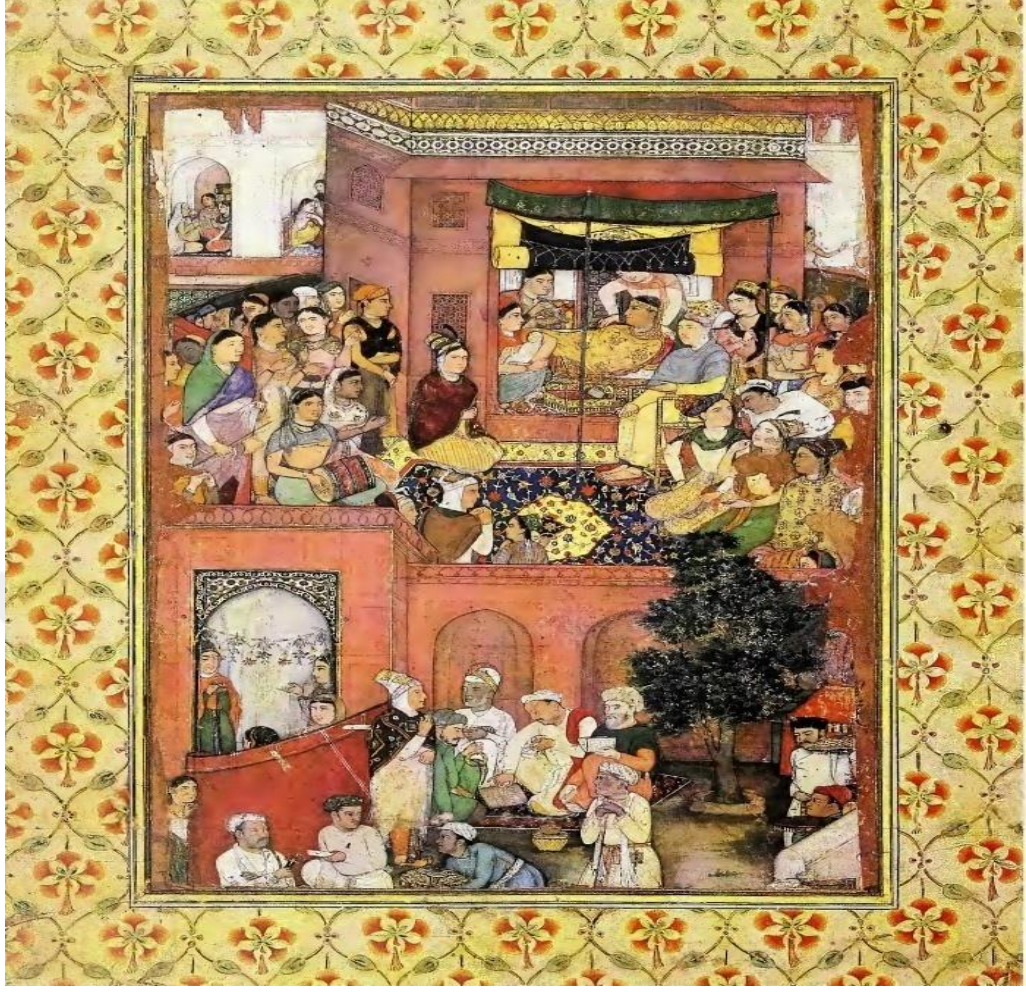

Ek 18: Cihangir'in albümündeki folyodan alınmış, bir astroloğu, bir usturlap, burç tabloları ve bir kum saati gibi ekipmanlarıyla çevrelenmiş hâlde gösteren, XVII. yüzyılın başlarından kalma bir çizim

Ramesh Kapoor, "*Nūr ud-Dīn Jahāngīr And Father Kirwitzer: The Independent Discovery Of The Great Comets Of November 1618 And The First Astronomical Use Of The Telescope In India*", **Article in Journal of Astronomical History and Heritage XIX/III**, Aralık 2016, s.269.

Ek 19: Cihangir, Ekim 1618'de göklerde bir kuyruklu yıldızı gözlemliyor. 24 derecelik bir kuyruğu vardı ve 16 gün boyunca gözlemlendi. **Ramesh Kapoor,** *"Nūr ud-Dīn Jahāngīr And Father Kirwitzer: The Independent Discovery Of The Great Comets Of November 1618 And The First Astronomical Use Of The Telescope In India"*, Article in Journal of Astronomical History and Heritage XIX/III, Aralık 2016, s.297.

Ek 20: Cihangir'in Doğumu, Bishan Das'a atfedilir, Hindistan, Bâbü dönemi, yaklaşık 1620. Kâğıt üzerine opak sulu boya ve altın, 26,4 x 16,4 cm. Francis Bartlett 1912 Bağışı ve Resim Fonu. Nezaket, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston 14.657. **Kapının** ağzında elinde usturlap ve kâğıtlar olan müneccimler görülmektedir. Bkz. **Nureddin Muhammed Jahangir**, The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India, (nşr. Wheeler M. Thackston), New York 1999, s.2.

Ek 21: Ekber Şah döneminde müşterileriyle Pazar Astroloğu. **S.R. Sarma,** "*Astronomical Instruments in Mughal Miniatures*", Studien zur Indologie und Iranistik/16-17, Reinbek 1992, s.273.

Ek 22:Ebu'l Hasan'ın (1617 tarihli) elinde gök küresi tutan Bâbü'r İmparatoru Cihangir Şah ayrıntılı bir portresi⁶⁹³

Bâbü'r döneminden kalma en büyük tabloda, imparator Cihangir sağ avucunda bir küre tutarken görülmektedir. Bu kürenin metalurji uzmanı Muhammed Salih Tahtavi tarafından yapıldığına inanılıyordu.⁶⁹⁴

⁶⁹³<https://web.archive.org/web/20120605105040/http://www.artknowledgenews.com/2010-03-10-23-00-01-national-portrait-gallery-claims-lost-emperor-portrait-is-largest-mughal-painting-ever-seen.html>(29.10.2023);

<https://web.archive.org/web/20110410223855/http://www.thehindu.com/news/article1606093.ece>(29.10.2023)

⁶⁹⁴<https://www.thehindubusinessline.com/blink/explore/mystery-of-the-starry-sphere/article7742589.ece>(29.10.2023)

Ek 23: Cihangir Şah oğlu Şah Cihan'ın astrologların uygun bulduğu vakitte tartım töreni. <https://worldhistorycommons.org/emperor-jahangir-weighing-his-son-khurram-gold>(14.09.2024)

Ek 24: Bâbü İmparatoru Evrengzîb'in emriyle yapılan bu eşsiz astronomik alet, 1680 civarında Lahor'da (şimdi Pakistan'da) üretildi. Bkz.

[https://twitter.com/AdlerPlanet/status/1196431639322255361?t=5C38XT6i9PT3HQvBstkA-Q&s=08\(29.10.2023\)](https://twitter.com/AdlerPlanet/status/1196431639322255361?t=5C38XT6i9PT3HQvBstkA-Q&s=08(29.10.2023))

Ek 25: Man Mandir Rasathanesi

Amritanshu Vajpayee, **Man Mandir Observatory Varanasi a Saga of Astronomy**
 II/XI, India 2022, s.3vd.

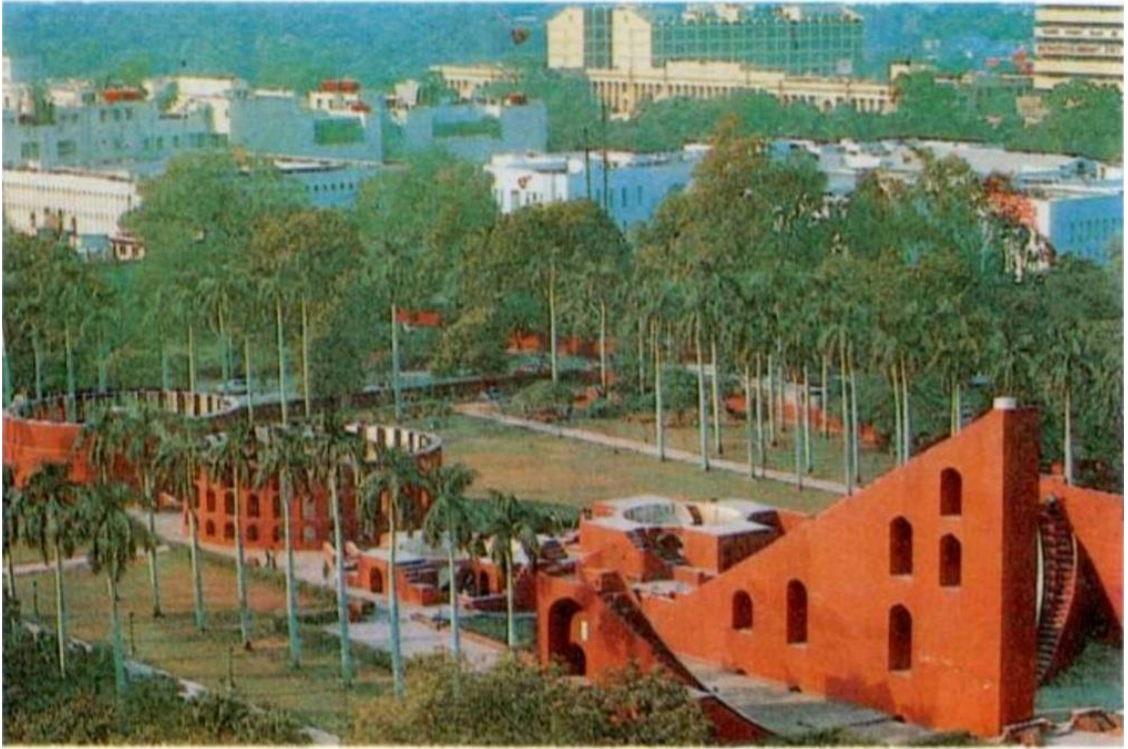
Ek 26: Yeni Delhi'deki Rasathane (Jantar Mantar). **Esin Kahya-İnci Macun,** "*Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bir Değerlendirmesi*", Belleten Dergisi, 1999, s.75.

Ek 27: Jaipur Rasathanesi. **Fuat Sezgin,** İslâm'da Bilim ve Teknik II, (nşr. Abdurrahman Aliy, Eckhard Neubauer), İstanbul 2008, s.72.

Ek 28: Delhi Jantar Mantar Rasathanesi. **Fuat Sezgin**, İslâm'da Bilim ve Teknik II, (nşr. Abdurrahman Aliy, Eckhard Neubauer), İstanbul 2008, s.76.

Ek 29: Yeni Delhi'deki Rasathane (Jantar Mantar)

Esin Kahya-İnci Macun, "*Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bir Değerlendirmesi*", **Belleten Dergisi**, 1999, s.75.

Ek 30: Gyarah Sidi. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Gyarah_Sidi(30.09.2023)

Ek 31: Samrat Yantra'nın tepesinden Ujjain Göllemevi'nin görünümü.
<https://www.jantarantar.org/gallery/panosGallery/index.php#lg=1&slide=18>(30.09.2023)

Ek 32: Jaipur'daki Jai Singh Rasathanesi'nden iki Cudayantras. **S.R. Sarma,** "*Astronomical Instruments in Mughal Miniatures*", Studien zur Indologie und Iranistik/16-17, **Reinbek 1992, s.275.**

Ek 33: Muhammed Mukim İbni İsa İbn el-Haddad Lahuri tarafından yapılmış, MS 1640 tarihli bir usturlabın iki yüzü. **Abdul Rehman and Munazzah Akhtar, "Heart Pleasing and Praise Worthy Buildings: Reviewing Mughal Architecture in the light of Primary Sources"**, Pak. J. Engg. &Appl. Sci X, 2012, s.104.

Ek 34: Muhammed Salih Tatawi'nin elinden çıkmış gök küresi.
<https://www.orientalartauctions.com/object/artothe30798-a-celestial-globe-made-by-mughal-astrolabist-muhammad-salih-of-thatta-dated-1074-ah-1663-ad> (29.10.2023)